

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**ÜSKÜP VAKIFLARI
-BİR SOSYAL TARİH İNCELEMESİ-**

MEVLÜT DEDE

**TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

KASIM 2015

ÜSKÜP VAKIFLARI
-Bir Sosyal Tarih İncelemesi-

Mevlüt DEDE

DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KASIM 2015

Mevlüt DEDE tarafından hazırlanan "Üsküp Vakıfları - Bir sosyal Tarih İncelemesi -" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında Yeniçağ Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Tarihi 11/11/2015

Danışman: Doç. Dr. Mustafa ALKAN

Tarih, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan : Prof. Dr. Üçler BULDUK

Tarih, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ

Tarih, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Prof. Dr. Adnan GÜRBÜZ

Tarih, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Prof. Dr. Ahmet KANKAL

Tarih, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 11/11/2015

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Suna BAŞAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Mevlüt DEDE

11/11/2015

ÜSKÜP VAKIFLARI
-BİR SOSYAL TARİH İNCELEMESİ-
(Doktora Tezi)

MEVLÜT DEDE

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Kasım 2015

ÖZET

Üsküp 1392 yılında Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına girmiştir. Yaklaşık beş asrı aşkın bir süre Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalan şehir, Balkan Savaşları'nın ardından 10 Ağustos 1913 yılında imzalanan Bükreş Anlaşması'yla Osmanlı topraklarından ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Üsküp'te kalıcı olmasında en önemli kurumlardan birisi vakıf olmuştur. Üsküp'teki Osmanlı hâkimiyetinin ilk döneminden, son yıllarına kadar şehirde vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflar kimi zaman bir Osmanlı Padişahı tarafından, kimi zaman askerî sınıfa mensup kişiler tarafından kurulmuştur. Şehirde ve şehre bağlı kırsal alanda başta ibadet amaçlı cami ve mescitler olmak üzere, han, hamam, mektep, medrese, tekke, zaviye vb. birçok farklı yapılar inşa edilmiştir. Bu çalışmada Osmanlı döneminde Üsküp'te kurulan vakıflar incelenmiştir. Vakıflar bünyesinde, Üsküp'te, toplumun başta dini olmak üzere, iktisadi ve içtimai birçok ihtiyaçları karşılanmıştır. Vakıflar, şehre çok önemli kalıcı etkilerde bulunmuştur. Bunların en bariz örnekleri ise- Üsküp'teki en eski vakıf eseri olan Sultan II. Murad Camii olmak üzere- hala ayakta kalan vakıf eserleridir. Mimari açıdan önemli yere sahip olan bu eserler Üsküp şehrinin en önemli tarihi mirasıdır.

Bilim Kodu : 1175
Anahtar Kelimeler : Üsküp, Vakıf, Osmanlı, Sosyal Tarih, Balkanlar
Sayfa Adedi : 221
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Mustafa ALKAN

ÜSKÜP VAQFS
-A SOCIAL HISTORY ANALYSIS-
(Ph. D. Thesis)

Mevlüt DEDE

GAZİ UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
November 2015

ABSTRACT

Skopje fell under domination of Ottoman Empire in 1392. Being under domination of Ottoman Empire for nearly over five years, the city left the Ottoman territory with the treaty of Bucharest signed on 10th of August in 1913 after Balkan Wars. One of the most important institutions that enabled Ottoman to be permanent in Skopje is vaqf. From the first Ottoman domination in Skopje till last years foundations were established. These vaqfs were sometimes established by Ottoman Sultan and sometimes by people belong to military class. In the city and rural areas dependent on city primarily with the aim of praying mosques and prayers and some different structures like inns, baths, schools, madrasahs, lodge and zaves etc. were built. In this study, foundations established in Skopje during Ottoman Empire have been examined. Within the vaqfs in Skopje society's many primarily religious, economic and social needs have been met. Vaqfs have had very important permanent effects on the city. The most apparent samples of these are primarily the mosque of Sultan II. Murad which is the oldest vaqf work in Skopje and other vaqf works which are still standing. These works which architecturally have an important place are the most important historical heritage of Skopje city.

Science Code : 1175
Key Words : Skopje, Vaqf, Ottoman, Social History, Balkans
Page Number : 221
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Mustafa ALKAN

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın başlangıcından itibaren bana her türlü desteği ve motivasyonu sağlayan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Mustafa Alkan'a teşekkürlerimi sunarım. Tezin yazımını sırasında, tarihi olaylara sosyolojik bakış açısı getirebilmemi sağlayan kadim dostum Sayın Dr. Musa Öztürk'e, çalışmamın en önemli arşiv kaynaklarını temin ettiğim Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde geçirdiğim süre boyunca yaptıkları yardımın dışında, sergiledikleri sıcak tavırlarından dolayı bütün çalışanlara müteşekkirim. Benim bu aşamaya gelmemde dualarıyla yanımda olan babam ve anneme, en zor dönemlerimde yanımda olan, bana olan desteğiyle çalışma azmimi artıran sevgili eşime, dünyaya geldiği andan itibaren hayatımdaki güzel değişikliklerin sebebi ve sıkıldığım, yorulduğum anlarda bütün sıkıntılarımı geride bırakmamı sağlayan canım kızım Zehra Neslişah'a sonsuz teşekkürler.

Mevlüt DEDE

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ	xii
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xiii
RESİMLERİN LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜSKÜP VAKIFLARINA GENEL BAKIŞ

1.1. Vakıfların Kronolojik Dağılımı	15
1.2. Vakıfların Coğrafi Dağılımı	19
1.3. Kuruluş Amaçlarına Göre Üsküp Vakıfları	23
1.4. Vakıf Kurucularının Unvan ve Lakapları	26
1.5. Vakıf Kurucularının Cinsiyet Dağılımı	30
1.6. Meslek Gruplarına Göre Üsküp Vakıfları	33

İKİNCİ BÖLÜM

VAKIF VE ŞEHİR

2.1. Üsküp Şehrinin Fiziki ve Demografik Yapısı	37
2.2. Vakıfların Hayrat ve Akarları	41
2.2.1. Hayratlar	41

Sayfa

2.2.1.1. Cami	45
2.2.1.2. Mescit	49
2.2.1.3. Mektep ve Medreseler	52
2.2.1.4. Kütüphaneler	52
2.2.1.5. İmaretler	54
2.2.1.6. Tekke ve Zaviyeler	54
2.2.1.7. Diğer Hayrat Yapılar	57
2.2.2. Akarlar	58
2.2.2.1. Yerleşim Birimi	62
2.2.2.2. İşletme	63
2.2.2.3. Konaklama-Mesken	66
2.2.2.4. Tarım Alanları	67
2.2.2.5. Gayrimenkul	68
2.2.2.6. Aletler	69
2.2.2.7. Nakit Para	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**VAKIF KURUCULARI VE KURDUKLARI VAKIFLAR**

3.1. Sultan Vakıfları	74
3.1.1. Sultan II. Murad Vakfı	74
3.1.2. Fatih Sultan Mehmed Vakfı	75
3.2. Hanım Sultanların Kurdukları Vakıflar	77
3.2.1. Hüma Sultan (Hümayûn Hatun) Vakfı	77
3.2.2. Beyhan Sultan Vakfı	78
3.2.3. Hümaşah Sultan Vakfı	79
3.3. Askerîlerin Kurdukları Vakıflar	80

Sayfa

3.3.1. Seyfiyye Mensupları ve Yakınlarının Kurduğu Vakıflar	80
3.3.1.1. İshak Bey bin İsa Bey Vakfı	80
3.3.1.2. İsa Bey bin İshak Bey Vakfı	84
3.3.1.3. Mehmed Bey bin İsa Bey (Sağır Mehmed Efendi) Vakfı	87
3.3.1.4. Kebir Mehmed Çelebi bin İsa Bey Vakfı	90
3.3.1.5. Yahya Paşa Bin Abdülhay Vakfı	92
3.3.1.6. Mustafa Paşa Vakfı.....	97
3.3.1.7. Koca Sinan Paşa Vakfı	103
3.3.1.8. Ayşe Hatun binti Sağır Mehmed Efendi Vakfı	106
3.3.1.9. Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı	108
3.3.1.10. İbrahim Bey bin Ali Bey Vakfı.....	113
3.3.1.11. Mehmed Faik Paşa Vakfı.....	115
3.3.1.12. Ramiz Bey bin Hasan Bey Vakfı	116
3.3.1.13. Hacı Hüseyin Bey ve Kardeşi Hafız Ali Bey Vakfı.....	117
3.3.1.14. Atiyye Hanım binti Arslan Bey.....	118
3.3.1.15. Belkıs Hanım binti Mahmud Pertev Paşa Vakfı	119
3.3.2. İlmiye Sınıfı Mensupları ve Yakınlarının Kurduğu Vakıflar	120
3.3.2.1. Muslihiddin bin Abdülgani (Müezzin Hoca) Vakfı	120
3.3.2.2. Muhyiddin Efendi bin Abdülvehhab Vakfı	122
3.3.2.3. Abdülbaki Efendi bin Mustafa Efendi Vakfı	123
3.3.2.4. Şafizâde Seyyid Sadi Efendi Vakfı.....	125
3.3.2.4. Eş-Şeyh Mehmed Efendi ibn İsmail Vakfı.....	126
3.3.2.6. El-Hac Mehmed Ali Bey ibn-i el-Hac Hasan Bey Vakfı	126
3.3.2.7. Hafız İbrahim Efendi Vakfı	127
3.3.2.8. Halil Oğlu Edhem Efendi Vakfı.....	128
3.3.2.9. El-Hac Mahmud Efendi ibn El-Hac Kara Mustafa Efendi Vakfı	129

Sayfa

3.3.2.10. Şeyh Ali Efendi bin Niyazi Dede Vakfı	130
3.3.2.11. El-Hac Es-Seyyid Hasan Rıza Efendi Vakfı	130
3.3.2.12. Hafız Hayri Efendi Bin Şeyh İdris Vakfı.....	131
3.3.2.13. Ayşe Hanım binti Mehmed Efendi.....	132
3.3.3. Askerî Sınıf ve Yakınlarının Kurduğu Diğer Vakıflar	132
3.4. Reaya Vakıfları.....	140
3.4.1. Şehir Merkezinde Kurulan Vakıflar.....	140
3.4.1.1. Mustafa b. Ferhad El-Debbağ Vakfı.....	140
3.4.1.2. Esmâ binti Mustafa Çelebi Vakfı	141
3.4.1.3. Arife Hatun binti Abdülkadir Vakfı	141
3.4.1.4. Ahmed Ağa İbni Hacı Hasan bin Abdullah Vakfı.....	142
3.4.1.5. Vakfiyesi Bulunamayıp Diğer Kaynaklarda Geçen Vakıflar	143
3.4.2. Taşrada Kurulan Vakıflar	149
3.4.2.1. Memiş Bin Osman Vakfı	149
3.4.2.2. Felek Bin Bahaddin Bin Ömer Vakfı	150
3.4.2.3. Hamid bin İsmail Vakfı	151
3.4.2.4. Abdullah Bin Hüseyin Vakfı	152
3.4.2.5. Osman bin Latif Vakfı	153
3.4.2.6. Bayram Bin Zeynel Vakfı	153
3.4.2.7. Nureddin bin Osman bin Yusuf Vakfı.....	154
3.4.2.8. Vakfiyesi Bulunamayıp Diğer Kaynaklarda Geçen Vakıflar	155
3.5. Kuruluş Yeri Üsküp Olmayan Vakıflar	158
3.5.1. Kukli Mehmed Bey Vakfı.....	158
3.5.2. İstanbul Rüstem Paşa Vakfı.....	159
3.5.3. Ali Paşa Bin Hüseyin Vakfı.....	160
3.5.4. Abdülkerim bin Hüsameddin Vakfı	161

3.5.5. Mirahur Süleyman Efendi bin Mürüvvet Efendi Vakfı	161
--	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÜSKÜP VAKIFLARI'NIN SOSYAL HAYATA ETKİSİ

4.1. Vakıf-Tevliyet İlişkisi	167
4.2. Vakıf-İnanç İlişkisi	173
4.3. Vakıf ve Ekonomi	175
4.4. Vakıf Ve Eğitim.....	177
4.5. Vakıf ve Aile	184
4.6. Vakıf-Şehir İlişkisi	189
4.7. Vakıf-Devlet İlişkisi	191
4.8. Vakıf-Şahit İlişkisi	194
4.9. Vakıf-Vakıf İlişkisi	195
4.10. Vakıf ve İbadet	196
4.11. Vakıf-Tarikat İlişkisi	199
SONUÇ	203
KAYNAKLAR	205
EKLER.....	213
Ek-1. Üsküp Fatih Sultan Mehmed Köprüsü Kitabe Köşkü	214
Ek-2. Üsküp'te bulunan modern yapılardan olan Arkeoloji Müzesi.....	215
Ek-3. Makedonya Ulusal Müzesi (Ekim 2012).....	216
Ek-4. Üsküp Kalesi (Ekim 2012).....	217
Ek-5. Vakfiyesi Bulunan Vakıflar	218
ÖZGEÇMİŞ.....	221

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 1.1. Vâkıfların unvan ve lakapları	29
Çizelge 1.2. Vâkıfların meslek gruplarına göre ayrıntılı dağılımı	34
Çizelge 2.1. Üsküp'te hayır amaçlı kurulan yapılar.....	43
Çizelge 2.2. Üsküp'te kurulan vakıfların akarları	60
Çizelge 3.1. Üsküp'te reayanın kurduğu vakıflar ve hayratları.....	146
Çizelge 3.2. Üsküp'e bağlı köylerde kurulan vakıflar ve hayratları	156
Çizelge 4.1. Üsküp Vakıfları'nın ilk ve ikinci dönem mütevelli dağılımı.....	169

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 1.1. Vakıfların yüzyıllara göre dağılımı	16
Şekil 1.2. Vakıfların yüzyıllara oranları	19
Şekil 1.3. Üsküp Vakıflarının coğrafi dağılımı	21
Şekil 1.4. Üsküp'teki vakıfların coğrafi dağılımını	22
Şekil 1.5. Kuruluş amaçlarına göre Üsküp Vakıfları	24
Şekil 1.6. Kuruluş amaçlarına göre Üsküp Vakıfları'nın oranı.....	25
Şekil 1.7. Vâkıfların cinsiyete göre sayısı	30
Şekil 1.8. Vâkıfların cinsiyete göre oranları	32
Şekil 1.9. Kurucusunun cinsiyeti belirli olan vakıfların genel dağılımı	33
Şekil 2.1. Üsküp vâkıflarının meslek gruplarının genel dağılımı	35
Şekil 2.2. Meslek grubu bilinen ve bilinmeyen vakıfların oransal dağılımı	36

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 2.1. İshak Bey Camii	46
Resim 2.2. İsa Bey Camii	48
Resim 2.3. Hatuncuklar Mescidi	51
Resim 2.4. Eş-Şeyh Mehmed Efendi bin İsmail Rufai Tekkesi mezarları	55
Resim 2.5. Sulu Han.....	57
Resim 2.6. Davud Paşa Hamamı	65
Resim 3.1. Üsküp Fatih Sultan Mehmed Köprüsü	76
Resim 3.2. İshak Bey Türbesi.....	81
Resim 3.3. İsa Bey Camii	86
Resim 3.4. Yahya Paşa Camii.....	93
Resim 3.5. Mustafa Paşa Camii	98
Resim 3.6. Murad Paşa Cami.....	136
Resim 3.7. Murad Paşa Camii içten görünüm	137
Resim 3.8. İshak Bey Camisi avlusunda bulunan Paşa Bey Türbesi	139

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.t.	Adı geçen tez
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
MAD	Maliyeden Müdevver Defterler
s.	sayfa
TD	Tahrir Defteri
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi
Vr.	Varak

GİRİŞ

Osmanlı öncesi dönemde İslamiyet'ten uzak Hıristiyan bir coğrafya olan Üsküp, Osmanlı Devleti tarafından fethedildiği 1392 yılından itibaren yavaş yavaş İslamlaşan bir coğrafyaya dönüşmüştür. Bu dönüşümde vakıfların rolünün büyük olduğu bilinmektedir. Üsküp'le ilgili tespit edilen en eski vakıf Sultan II. Murad (1421-1451)'a aittir. Vakfiyesi bulunamayan vakfın 1436 inşa tarihli bir camisinin olduğu tespit edilmiştir. Üsküp'teki bilinen ilk Osmanlı vakıf eseri de Padişahın adını taşıyan Sultan Murad (Hünkâr, Muradiye) Camii'dir.¹ Tespit edilen en eski vakfiye ise Hicri 848 (M.1445) yılına ait olup, İshak Bey b. İsa Bey tarafından kurulan vakıf; imaret, hamam ve medreseden oluşmaktadır. Üsküp'e ait elde edilen son vakfiye 1910 (H. 1328) yılına ait Sakıb Ağa bin Osman Efendi ve Kardeşlerinin babaları adına kurdukları Ahmed Ağa ibn Hacı Hasan bin Abdullah Vakfı'dır.² Ancak kuruluna vakıflar faaliyetlerini şehrin Osmanlı Devleti'nin elinden çıktığı 1913 yılına kadar devam ettirmişlerdir. Çalışmanın esas konusu da Osmanlı dönemi boyunca Üsküp'te kurulmuş olan vakıflar ve zaman içerisinde yaptıkları faaliyetleridir.

Bu çalışmanın konusu olan Üsküp Vakıfları'nın vakıf senetlerinin bir kısmı Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi (VGMA)'nden, bir kısmı Üsküp'te bulunan Üsküp Devlet Arşiv Merkezi'nden temin edilmiştir. Vakfiyelerin dışında Başbakanlık Arşivler Genel Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı Arşivleri'nde bulunan tahrir defterleri koleksiyonu içerisindeki evkaf defterlerinden temin edilmiştir. Ayrıca Vakıf Kayıtlar Arşivi'nden hurufat kayıtları, şahsiyet kaydı, atik esas, hüccet, ilam gibi belgeler temin edilmiştir. Üsküp'te birçok sultan vakfı bulunmaktadır. Üsküp'ün fethedildiği Sultan Yıldırım Bayezid Han (Saltanat: 1389-1402) döneminden itibaren farklı dönemlerde kurulan sultan vakıflarının sonuncusu Sultan V. Mehmed Reşat (Saltanat: 1909-1918)'a kadar gitmektedir.

Bu çalışma giriş ve sonraki dört bölüm ile sonuçtan oluşmaktadır. Yapılan çalışmanın bir bütünlük arz etmesi için öncelikle 'GİRİŞ' bölümünde araştırmanın konusu hakkında genel bir bilgi verilmiş, daha sonra nasıl bir yöntem izlendiği izah

¹ Bogoyeviç, L. K.(2008). *Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri*. (Çev. Engüllü, S.), İstanbul, 44; Ayverdi, E.H.

² Ahmed Ağa ibn Hacı Hasan bin Abdullah Vakfiyesi, VGMA, 607/65, s. 44.

edilerek, kullanılan kaynakların nerelerden ve nasıl temin edildiği ile bu kaynakların özellikleri ifade edilmiştir. Ayrıca, önce şehrin fiziki ve demografik yapısı hakkında genel bir bilgi verildikten sonra, ilk dönemlerden başlamak kadıyla Üsküp şehrinin tarihi; Osmanlı öncesi dönem, Osmanlı dönemi ve Osmanlı sonrası modern zaman olmak üzere anlatılmıştır. Birinci bölüm 'ÜSKÜP VAKIFLARINA GENEL BAKIŞ' olup, bu bölümde Üsküp'te kurulan vakıfların genel özellikleri alt başlıklar halinde istatistikî ve açıklamalı verilerle ortaya konmuştur. İkinci bölümde 'VAKIF VE ŞEHİR' başlığı altında şehrin fiziki ve demografik yapısı hakkında bilgi verildikten sonra, Üsküp'te kurulan vakıfların hayrat ve akarları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. 'VAKIF KURUCULARI VE KURDUKLARI VAKIFLAR' çalışmanın üçüncü bölümünü teşkil etmekte olup, bu bölümde de Üsküp'te vakıf kuran kişiler Osmanlı Toplumunda bulundukları sınıflara göre tasnif edilerek, bunların kurdukları vakıflar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde de 'ÜSKÜP VAKIFLARI'NIN SOSYAL HAYATA ETKİSİ' başlığı altında Üsküp'te kurulan vakıfların toplum hayatına olan olumlu veya olumsuz etkileri anlatılmıştır. 'SONUÇ' kısmında da yapılan çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılarak, önemli olduğu düşünülen veriler ortaya konmuştur.

Konu

Bu araştırmanın konusu Osmanlı Devleti'nin XIV. yüzyılın sonlarında kendi topraklarına katmış olduğu önemli bir Balkan şehri olan Üsküp'e ait vakıfların sosyal analizidir. Osmanlı hakimiyetindeki Balkan coğrafyası hakkında çeşitli alanlarda genel ve özel bir çok araştırma yapılmıştır. Bu coğrafyanın en önemli merkezlerinden Üsküp şehriyle ilgili de birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde Salih Asım'ın 'Üsküp Tarihi' adlı eseri şehrin tarihi hakkında önemli bilgiler verirken, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 'Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri' adlı dört ciltlik eser mimari ve sanat tarihi açısından önemli olup, bu eserin üçüncü cildi de Yugoslavya'da bulunan Türk eserlerine ayrılmıştır. Üsküp'te bulunan vakıf eserleri de bu ciltte değerlendirilmiştir. Mustafa Özer'in 'Üsküp'te Türk Mimarisi' ve Lidiya Kumbaracı Bogoyeviç'in 'Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri' adlı çalışmaları doğrudan Üsküp'le ilgili olmakla beraber sanat tarihi alanında yapılan akademik çalışmalardır. Mehmet İnbaşı'nın 'Osmanlı İdaresinde Üsküp Kazası (1455-1569)' adlı doktora tezi Üsküp şehrinin tarihiyle ilgili yapılan

en önemli çalışmalardandır. Görüldüğü üzere, şehirle ilgili farklı alanlarda akademik çalışmalar bulunmakla beraber tarih alanında yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti'nin en önemli müesseselerinden biri olan vakıf konusunda Üsküp şehrini kapsayan bir çalışma ise yoktur. Bu nedenle konu olarak Üsküp vakıfları seçilmiştir.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Balkanların, Osmanlı Devleti tarihi içerisinde, Osmanlı'nın sahip olduğu diğer coğrafya ve bölgelere göre daha farklı bir yapıya sahip olduğunun düşünülmesi de önemli bir gerekçedir. Balkan coğrafyasını diğer bölgelerden farklı kılan sebep ise; Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu geniş coğrafya içerisinde, fethedildiği dönemde başlı başına farklı inanç ve kültür yapısına ve farklı bir sosyal hayata sahip tek coğrafyanın Balkan coğrafyası olmasıdır. Orta Asya, Arap Yarımadası, Ortadoğu, Magrib (Kuzey Afrika) gibi coğrafyalar İslamiyet'in daha önceki dönemlerde hakim olduğu alanlar olup; Balkanların İslamiyet'le, İslam kültürü, hukuku, mimarisiyle ve bunların siyasi-sosyal-ekonomik etkisiyle ilk kez Osmanlı döneminde tanıştığı görülmektedir. Bu da her anlamda Balkan coğrafyasını diğer bölgelerden farklı kılmaktadır.

Bu düşünceden hareketle, konu olarak sosyal hayatın merkezinde olan ve girdiği alanlarda bölgeyi siyasi, sosyal, ekonomik, dini, mimari ve daha birçok alanda etkileyen bir müessese olarak vakıf müessesesi araştırma konusunun ana merkezi olmuştur. Kısacası neden 'Osmanlı Döneminde Üsküp?' ve 'neden vakıf?' Sorusunun cevabını ortaya koyabilmek bu araştırma konusunun sebebidir. Yani hedeflenen sonuç; Osmanlı Devleti hakimiyeti öncesinde Hristiyanlık merkezli siyasi, sosyal, mimari vb. her tür anlamda farklı bir geçmişe sahip olan Üsküp'ün zamanla bir Türk-İslam şehri haline gelmesinde vakıf müessesesinin nasıl bir etkisi olduğunu ortaya koyabilmek olmuştur.

Araştırma coğrafi olarak Üsküp şehir merkezinde kurulan vakıflar ve Üsküp'e bağlı nahiye, köy vb. kırsal yerleşim bölgeleri olarak sınırlandırılmıştır. İslami bir hayır müessesesi olan vakıf kurumunun sosyal hayat içerisindeki ehemmiyeti yadsınamayacak kadar fazla olmuştur. Bir beylik olarak kurulduğu dönemden XVI. yüzyıla kadar yaklaşık iki yüz yıl yönünü çoğunlukla batıya Hristiyan coğrafyasına çevirmiş olan Devlet-i Âliye-i Osmaniye'nin, fetih sonrası bu topraklarda kalıcı

olmasını sağlayan ve Balkanların İslamlaşmasını sağlayan en önemli müesseselerden biri olmuştur vakıflar. Öyle ki vakıf, sosyal bir varlık olan insanın doğduğu evden gömüldüğü mezarlığa kadar içerisinde olduğu bir müessese olmuştur.³

Vakıf kurumu bu kadar önemli iken, sahip olduğu ya da sonradan topraklarına kattığı Müslüman coğrafyasının aksine, fethedildiği dönemde -Balkan topraklarının genelinde olduğu gibi- başlı başına Hristiyan bir geçmiş, coğrafya, kültür ve inanç yapısına sahip olan Üsküp'ün bir Türk-İslam şehri olmasında vakıfların etkisi çok daha önemli hale gelmiştir. Şehir mimarisinden, eğitime, sosyal hayattan, ekonomiye ve dini yaşama kadar birçok alanda zamanla bir Osmanlı kimliğine bürünen Üsküp şehrinde değişim yaşanırken, bu değişimin nasıl olduğu ve özellikle vakıfların bu değişimde nasıl bir rol oynadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bir dönem Rumeli Vilayeti'nin kazası olarak kaydedilen, bir dönem Kosova Vilayeti merkezi olarak kaydedilen Üsküp Şehri, şehir merkezi ve merkeze bağlı kırsal yerleşim yerleriyle bu çalışmada yer almıştır. Zaman olarak ise fethedildiği XIV. yüzyılın son çeyreğinden, şehrin Osmanlı Devleti'nin elinden çıktığı XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yaklaşık beş asrı aşkın bir süre çalışmanın konusu olmuştur.

Yöntem

Genel olarak vakıf müessesesi ve özelde Osmanlı vakıfları ile ilgili Türkiye'de ve yurt dışında farklı konular ve alanlar merkez alınarak çeşitli çalışmaların yapıldığı görülmektedir. İslâmi bir müessese olan vakıfla ilgili yapılan akademik çalışmalar bir kenara, tarihin konusu olarak Osmanlı Dönemi vakıflarıyla ilgili vakfın genel anlamı ve kurumsal kimliği üzerine önemli araştırmalar yapılmıştır Bunların dışında bölgesel ve dönemsel vakıf araştırmaları yapılmaya başlanmıştır. Bölgesel olarak bir şehir, eyalet veya sancakla ilgili yapılan vakıf araştırmaların istatistik ve

³ Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: TTK Yayınları, VII.

rakamsal veriler ve teorik bilgiler ortaya konulmuştur.⁴ Daha az yapılan ise; esasında bir dini-sosyal kurum olan vakıfları sosyal analize tabi tutma yöntemi olmuştur.⁵ Son dönemlerde bu yönde çalışmaların daha fazla yapıldığı görülse de hala yeterli düzeyde olduğu söylenemez. Çünkü vakıflarla ilgili Türkiye’de ortaya konan ilk çalışmalardan itibaren, bu müessesenin sosyal hayata olan önemli etkilerinden bahsedilmekte ve bu konunun önemine dikkat çekilmektedir.⁶

Vakıf konusunun araştırma yöntemleriyle ilgili yapılan bir tebliğin, araştırmaları daha sistemsal ve kuramsal hale getirmesi bakımından önemli olduğunu görmekteyiz.⁷ Bu tebliğde vakıf araştırmaları üç gruba ayrılmıştır. Bunlardan birincisi; ‘Kronolojik ve yatay yaklaşım tarzı’ olup buna göre, Osmanlı, Selçuklu, Beylikler gibi bütünleşik belirli dönemleri ele alan bir araştırma yöntemidir. Bu araştırma tarzıyla ilgili şu ana kadar yapılan en önemli çalışma Bahaeddin Yediyıldız’ın; XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi’dir.⁸ ‘Konu’ kısmında bahsedilen vakıfların sosyal hayata etkisi ile ilgili yapılan çalışmaların eksikliğinden bahsederken, yapılan bu çalışma vakıf konusundaki eksiklikleri giderebilecek eserlerin başında gelmektedir. Nazif Öztürk de bu araştırma yöntemiyle ortaya koyduğu ‘Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi’⁹ isimli çalışmasıyla vakıf müessesesinin iki asırlık geçmişini ortaya koymuştur. Aynı çalışma metoduyla bir çalışma da Hasan Yüksel tarafından yapılmıştır. Yüksel, yapmış olduğu ‘Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)’¹⁰ adlı çalışmayla vakıfların XVII. yüzyılda sosyal ve iktisadi hayattaki durumu hakkında bilgi vermiştir. Bu üç çalışma Osmanlı içerisindeki vakıf müessesesinin geçmişiyle ilgili üç yüz yılı aşan önemli bir sürecini ortaya koymuştur.

⁴ Bizbirlik, A. (2002). *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği’nde Vakıflar*, Ankara: TTK; Gülsoy, E. Taşdemir, M. (2007). *Vakıf ve Mülk Defteri (1530 Tarihli Malatya, Behisni, Gerger, Kahta, Hısn’ı Mansur, Divriği ve Darende Kazaları)*, Ankara: TTK.

⁵ Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: TTK.

⁶ Köprülü, F. (1938). Vakıf Müessesesi ve Vakıfları Tarihi Ehemmiyeti, *Vakıflar Dergisi*, (1), 1-6.

⁷ Yediyıldız, B. (1985). Vakıf İncelemelerinde Metod ve Araştırmalar, *II. Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984) Konuşmalar ve Tebliğler*, Ankara, 16-18.

⁸ Yediyıldız, (2003).

⁹ Öztürk, .(1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

¹⁰ Yüksel, H. (1998). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas: Dilek Matbaası.

İkinci araştırma yöntemi; 'Coğrafi ve dikey yaklaşım tarzı' olup buna göre, bütün Osmanlı coğrafyasından sınırlı sayıda ancak genel bilgiler verecek detaylı araştırma yöntemidir. Bu yöntemle ilgili de çeşitli çalışmaların yapıldığını görmekteyiz. Mustafa Alkan'ın 'Adana Vakıfları İnsan, Vakıf ve Şehir'¹¹ isimli çalışması bu araştırma yöntemiyle ortaya konulmuş bir çalışmadır. Alkan, bu çalışmada Osmanlı öncesinden başlayıp devamında Osmanlı Dönemi'nde Adana'da vakıflarını birçok yönüyle ele almıştır. Adnan Gürbüz'ün; 'Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı'¹² konulu doktora çalışması ve Ömer Demirel'in; 'Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü'¹³ isimli çalışma da özellikle şehir hayatında vakıfların etkisi üzerine bu araştırma tarzında yapılmıştır.

Üçüncüsü; 'Külliyelerin iç bünyelerinin ve özellikle orada cereyan eden sosyo-kültürel hayatın kuruluşundan günümüze bütün yönleriyle tahliline yönelik yaklaşım tarzı olup, bu araştırma yönteminde de külliyyelerin detaylı bir şekilde incelenmesi şeklinde yapılmaktadır. Bu araştırma tarzında da birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. F. Unan'ın Fatih Külliyesi¹⁴ ve daha sonra M. A. Yediyıldız'ın Yıldırım Külliyesi¹⁵ adlı eserler bir vakfın derinlemesine analizini ortaya koyan çalışmalardır.

Yöntem olarak günümüzde Makedonya Devleti'nin başkenti olan, ancak eski bir Osmanlı şehri olan Üsküp'e ait vakıflar, bütün Osmanlı Dönemini kapsayacak şekilde coğrafi olarak ele alınmıştır. Çalışma yapılırken vakıf ve sosyal hayat ilişkisi üzerinde özellikle durulmaya çalışılmıştır. Yöntem olarak bir bölgenin ele alınmasından dolayı yukarıda izah edilen yaklaşım tarzının ikincisinin kullanıldığı söylenebilir. Vakıfların sosyal hayata etkisinin çok önemli olduğu ve bu konuda yeterince çalışmadığı düşünüldüğü için Üsküp Vakıfları'nın teorik ve istatistikî olarak sosyal analizi yapılmıştır.

¹¹ Alkan, M. (2014). *Adana Vakıfları İnsan, Vakıf ve Şehir*, Ankara: TTK Yayınları.

¹² Gürbüz, A. (1993). *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

¹³ Demirel, Ö. (2000). *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara: TTK Yayınları.

¹⁴ Unan, F. (1993). *Fatih Külliyesi*, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

¹⁵ Yediyıldız, M. A. (1995). *Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulu Camii*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kaynaklar

Araştırma konusunun vakıf müessesesi olduğu düşünüldüğünde, bu çalışma için en önemli kaynakların ‘vakfiyeler’ olduğu söylenebilir. Başta Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi olmak üzere Üsküp Devlet Arşiv Merkezi’nde bulunan vakfiyeler taranarak Üsküp şehri ile ilgili olan vakfiyeler temin edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi’nde bulunan 582/2 numaralı defterden 1, 585 numaralı defterden 1, 590 numaralı defterden 1, 598 numaralı defterden 1, 601 numaralı defterden 1, 603 numaralı defterden 1, 605 numaralı defterden 1, 607 numaralı defterden 1, 629 numaralı defterden 1, 630 numaralı defterden 1, 631 numaralı defterden 1, 632 numaralı defterden 3, 633 numaralı defterden 2, 635 numaralı defterden 1, Y-648-2 numaralı defterden 1, 744 numaralı defterden 1, 776 numaralı defterden 1, 987 numaralı defterden 1, 988 numaralı defterden 4, 989 numaralı defterden 6, 990 numaralı defterden 4, 991 numaralı defterden 4 vakfiye olmak üzere 22 evkaf defterinden toplam 38 vakfiye temin edilmiştir. Üsküp’te bulunan Üsküp Devlet Arşiv Merkezi’nden de 23 vakfiye temin edilmiş olup, bunlardan Üsküp’e ait olmayanlar tasnif dışı bırakılmıştır. Bazıları da Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi mükerrer halde olan vakıfların 6 tanesi sadece Üsküp’te bulunan vakfiyelerdir. Elde edilen en eski vakfiye 1445 (H. 848) tarihli İshak Bey bin İsa Bey’e aittir.¹⁶ En geç tarihli vakfiye ise 1910 (1328) tarihli Ahmed Ağa ibn Hacı Hasan bin Abdullah Vakfı’dır.¹⁷

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi’nde bulunan vakfiyelerin dışında farklı defterlerde kaydedilmiş ‘zeyl vakfiye, şahsiyet kaydı, atik esas’ vb. kayıtlardan oluşan vakıflarla ilgili 246 adet belge temin edilmiştir. Ayrıca vakıfların görev tevcihinin kayıtlarının tutulduğu bir başka belge olan Hurufat Defterleri de yine Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi’nden elde edilen diğer bir arşiv kaynağı olmuştur. Başlı başına Hurufat olarak kaydedilen 1185, 1196 ve 1197 numaralı hurufat defterlerinin dışında EV.HMH.d- 03991 olarak kaydedilen defter ve 40 ayrı defterden tespit edilen hurufat kayıtları da çalışma için temin edilen arşiv kaynaklarındandır.

¹⁶ İshak Bey b. İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194, s.424-427.

¹⁷ Ahmed Ağa ibn Hacı Hasan bin Abdullah Vakfiyesi, VGMA,607/65, s.44.

Başbakanlık Arşivler Genel Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı Arşivi de vakıf araştırmaları bakımından önemli bir arşiv olup burada bulunan 'tahrir defterleri' vakıf araştırmaları açısından önemli kaynaklardır. Bu arşivde bulunan tahrir koleksiyonunda 4, 16M, 73, 120, 149, 202 ve 232 numaralı tahrir defterler araştırma için temin edilen diğer tahrir defterleri olup bunların bazıları mufassal, bazıları icmal tahrirlerdir. 4 numaralı tahrir defteri mufassal defter olup 1468 tarihlidir. 16M şeklinde kaydedilen defter de 1481 tarihli bir mufassal defterdir. Üsküp'e ait mufassal tahrir defterlerinden biri de 1522 tarihli 120 numaralı defterdir. 149 numaralı kaydedilmiş defter de bir mufassal tahrir defteri olup 1529 tarihlidir. Üsküp'e ait 232 numaralı defter de Üsküp'e ait mufassal tahrir defteri olup 1544 tarihlidir. Üsküp'e ait olup araştırma için kullanılan tek icmal defteri 73 numaralı defterdir ve tarih olarak 1519 yılına aittir. Üsküp'e ait Evkaf Defterleri XV. yüzyıldan başlamakla birlikte Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde Üsküp vakıflarıyla ilgili önemli arşiv kaynaklarıdır. 202 numaralı defter Üsküp'e ait tek Evkaf Tahrir Defteri olup 1540 (H.947) tarihli bir defterdir. Ancak muhtemelen ıslak yada rutubetli bir ortamda kaldığı için mürekkepleri dağılmış ve sayfalar birbirleri üzerine yapışmış durumda olduğu için okunamaz halde bulunmaktadır. Bu nedenle bu defterden faydalanılamamıştır. Bu tahrirlerin dışında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden farklı isimlerde tasniflenmiş ve isimlendirilmiş birçok evkaf defterleri ve belgeler bu araştırma için temin edilmiştir.

Şer'iyye Sicilleri içerisinde bulundurdıkları muhteviyat bakımından çok zengin arşiv kaynaklarıdır. Tutulduğu bölgeyle ilgili her türlü hukuki, sosyal olayları içerisinde barındıran sicillerin içerisinde bölgeye ait vakıfların vakfiyelerini de bulmak mümkündür. Üsküp'e ait Şer'iyye Sicilleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi, Ankara Milli Kütüphane Arşivi, Başbakanlık Arşivler Genel Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı Arşivi ve Üsküp Devlet Arşiv Merkezi'nde araştırılmasına rağmen bulunamamıştır. Dolayısıyla Şer'iyye Sicilleri'nin olmayışı elde edilecek muhtemel vakfiye ve vakıflarla ilgili çeşitli bilgi ve belgelerden yoksun olan araştırmayı biraz zor hale getirmiştir.

Arşiv belgeleri içerisinde yayınlanmış olan vesikalarda araştırma sırasında faydalanılan kaynaklardan biridir. Bu meyanda; Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün 2001 yılında yayınlamış olduğu 1530 (H. 937) tarihli '*370 Numaralı*

Muhasebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri l'dir. Bu muhasebe kaydı Üsküp'ün de içinde bulunduğu Rumeli Eyaleti'ne ait olup önemli bir çalışmadır.

Bu arşiv kaynaklarının dışında, Osmanlı Devleti'nde 1847 yılından itibaren tutulmaya başlayan Salnamelerden 1304, 1310, ve 1314 numaralı Vilayet-i Kosova Salnamesi de faydalanılan kaynaklardandır. Ayrıca dönemin tarih yazıcılarının neşrettiği çeşitli kaynaklar, Evliya Çelebi başta olmak üzere çeşitli seyyahların kaleme aldıkları Seyahatnameler ve günümüzde Üsküp tarihi ile ilgili yapılan tez, kitap, makale vb. araştırma eserler de bu çalışmada kullanılan kaynaklar arasında bulunmaktadır.

Osmanlı Dönemine Kadar Üsküp

Üsküp günümüzde, Balkan yarımadasının ortasında Vardar Nehri'nin iki yakasında konumlanmaktadır. Her ne kadar Makedonya Cumhuriyeti'nin başkenti olsa da Üsküp'ten, Makedonya Kralı Büyük İskender dönemindeki tarihi kaynaklarda adından bahsedilmez. İlk olarak MÖ.IV.-V. yüzyıllarda İliyalılar idaresinde 'Skupi' ismiyle tarih sahnesine çıkan Üsküp daha sonra MS. II. yüzyılda coğrafyacı Batlamyus tarafından İskopi olarak kaydedilmiştir. IV. asırda Dardanların eline geçen Üsküp daha sonra Romalıların eline geçmiş ve gelişerek önemli bir merkez haline gelmiştir. Bu dönemde Roma tarzında mimari yapılar, tiyatro ve mabetler inşa edilmiştir. 517 yılında meydana gelen depremle büyük zarar gören şehir daha sonra tekrar imar edilmiş ve gelişmiştir.¹⁸

VII.-X. yüzyıllar arasında Slavlar, Bizans (Doğu Roma)İmparatorluğu ve Türkler arasında el değiştiren Üsküp, Makedonya Devleti'nin kurucusu olan Çar Samoil (976-1014) tarafından ele geçirilmiş ve Balkanların en önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Samoil'in son yıllarında Bizans İmparatoru II. Basileios tarafından ele geçirilen Üsküp, 1081-1093 yılları arasında Normanların eline geçmiştir.¹⁹ Daha sonra Bizans İmparatorluğu'nun eline tekrar geçen şehir 1167 yılında kurulan Sırp Devleti'nin o dönemde kralı olan II. Milutin (1282-1321)

¹⁸ İnbaşı, (2012). Üsküp, *DİA*, İstanbul, 42, 377.

¹⁹ Gösterilen Yer.

tarafından ele geçirilerek devletin merkezi haline getirilmiş ve Osmanlı'nın fethine kadar geçen yaklaşık bir asırlık sürede Sırp'ların hâkimiyetinde kalmıştır.²⁰

Osmanlı Döneminde Üsküp

Osmanlı Devleti'nin Üsküp'ü fethi XIV. yüzyılın sonlarına doğru olsa da Üsküp'ü elinde bulunduran Sırp Kralı Stefan Duşan'la tanışıklıkları bu yüzyılın ortalarında olmuştur. Duşan İstanbul'u kendisi ele geçirmek için Orhan Bey'den yardım istemiş ama bu teklif kabul görmemiştir.²¹ İki devlet Bizans'ın taht mücadelesinde olduğu dönemde farklı isimleri desteklerken, Orhan Bey'in desteklediği Kantakuzenos'un taht mücadelesini kazanması Osmanlı'ya Rumeli ve Balkanların kapısını açmıştır. Başta Edirne olmak üzere birçok önemli yeri alan Osmanlı batı istikametinde sürekli ilerlemiş 1385'te Ohri'yi Sırp Devleti'nin elinden almıştır. Sultan I. Murad döneminde gerçekleşen I. Kosova Savaşı'nda Sırp'ları ve müttefiklerini yenerek bölgeye hâkim olma yolunda önemli bir sonuç almıştır. Sultan I. Murad'ın Kosova'da savaş meydanında öldürülmesinin ardından Sultan Yıldırım Bayezid Han başa geçmiş ve Üsküp bu dönemde Paşa Yiğit Bey tarafından fethedilmiştir. Batılı kaynaklarda 1392 yılı olarak gösterilse de Osmanlı tarihçileri arasında bir tarih birliği yoktur.²²

Üsküp Osmanlı'ya geçtiği dönemden 1521'de Belgrad'ın fethine kadar Balkanlarda en önemli merkez olmuştur. Şehrin iskânında Saruhan bölgesinden getirilen Türkmenler etkili olmuştur. Şehrin idaresinde ise fetihden, 1414'te ölümüne kadar Paşa Yiğit Bey bulunurken, O'nun ölümünün ardından evlatlığı olarak bilinen ve Üsküp'te, vakfiyesi bulunan en eski vakfın da kurucusu olan İshak Bey uç beyi olmuştur.²³ Tam da bu noktada vakıf müessesesi, geçmişinde tamamıyla Hristiyan olan Üsküp'ün İslamlaşması ve Osmanlı'nın burada kalıcı olmasında çok önemli bir rol oynamıştır.

Üsküp'ün Osmanlı Devleti tarafından fethiyle birlikte ortaya konulan iskân politikası, oluşturulan vakıflar ve İslamlaşma hareketleri ile birlikte buranın kısa

²⁰ Hoca, (1984), 122.

²¹ Uzunçarşılı, İ. H. (1984) *Osmanlı Tarihi*, C.I, Ankara, 133.

²² Hoca, (1984), 123.

²³ İshak Bey bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, Defter No:632/Sıra No:0194, s. 424.

sürede Hristiyan şehir kimliğinden sıyrılarak, bir Türk-İslâm şehri haline geldiği görülmektedir. XIV. yüzyılın sonlarında fethedilen Üsküp, Osmanlı arşiv belgelerinde XV. yüzyıldan itibaren Müslüman mahallelerinin çoğunlukta olduğu bir şehir olmuştur. Hicri 859 (Miladi 1455) yılına ait tahrir defterine göre toplam otuz bir mahallesi bulunan Üsküp'te, bu mahallelerin yirmi üçü Müslümanlara, sekizi Gayrimüslimlere aittir.²⁴

1689'da Avusturyalı General Piccolomini tarafından işgal edilen Üsküp, 1690 yılında tekrar Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Fethinden sonra XV. yüzyılın ilk yarısına kadar bir uç beyliği olan Üsküp, 1455 ve 1468 yılında "Vilayet" olarak kaydedilmiştir.²⁵ Şehir 1481'de "Nahiye" şeklinde kaydedilirken²⁶, 1530 tarihli Rumeli Vilayeti'ne ait muhasebe kaydından paşa sancağının sağ kol kazaları arasında zikredilmiştir.²⁷ 1544 yılında da Rumeli Eyaleti'na bağlı bir sancak olarak kaydedilen Üsküp²⁸, 1908 yılında Kosova Vilayeti'nin bir sancağı olarak kaydedilmiştir.²⁹ Nitekim şehir Balkan Savaşları'ndan sonra 10 Ağustos 1913'te imzalanan Bükreş Anlaşması'yla Osmanlı'dan ayrılmıştır.³⁰

Osmanlı Sonrası ve Modern Zamanda Üsküp

1392 yılında Paşa Yiğit Bey tarafından fethedilen Üsküp, 1912 yılında ortaya çıkan I. Balkan Savaşı'na kadar, 520 yıl Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kalmıştır. Bu savaşın ardından Sırp lar tarafından işgal edilen şehir, Bükreş Anlaşması'yla Sırp lara bırakılmıştır. 1915'te Bulgarların elinde olan şehir, 1918'de tekrar Sırp ların eline geçmiştir. Bu dönemden itibaren Yugoslavya'nın bir şehri olan Üsküp 1991'de Makedonya'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle Yugoslavya'dan ayrılmış ve Makedonya Cumhuriyeti'nin başkenti olmuştur. Günümüzde de bu devletin başkenti ve en büyük şehridir.³¹

²⁴ İnbaşı, (1995), 41.

²⁵ BOA, TD 4, s. 631; İnbaşı, (1995), 27.

²⁶ BOA, TD 16M, s. 155.

²⁷ (2001), 370 Numaları Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri (937/1530), I, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 5.

²⁸ BOA, TD 232, s. 4.

²⁹ İnbaşı, (1995), 31.

³⁰ Karal, E. Z. (1986). *Osmanlı Tarihi*, IX, Ankara: TTK Yayınları, 345.

³¹ İnbaşı, (2012), 378-381.

Beş asrı aşkın süren Osmanlı hakimiyeti başta demografik yapı olmak üzere, mimari ve daha bir çok alanda Üsküp'te iz bırakmıştır. Günümüz modern Üsküp'ünde mevcut en önemli tarihi eserler Osmanlı döneminden kalan cami, mescit, bedesten, han, hamam, köprü gibi mimari yapılardır. Osmanlı'nın fethettiği ilk dönemlerde buraya yerleştirdiği Türklerin yanında Müslüman olan Arnavut, Boşnak ve Torbeş halk ise en önemli demografik unsurdur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜSKÜP VAKIFLARINA GENEL BAKIŞ

Üsküp'te bilinen en eski vakıf eseri 1436 yılında inşa edilen ve Sultan II. Murad (Saltanatı: 1421-1451)'in yaptırdığı cami olup Sultan Murad Camii, Hünkâr Camii ve Muradiye Camii isimleriyle bilinmektedir. Dolayısıyla Üsküp'te ilk vakıf Sultan II. Murad tarafından kurulmuştur. Bu caminin dışında da hayratları bulunan Sultan II. Murad'ın inşa ettirdiği bu cami hala ayaktaadır. Sultan II. Murad'ın Üsküp'te kurduğu vakfın vakfiyesi bulunamamıştır. Ancak vakıfla ilgili arşiv kaynaklarında birçok kayıt bulunmaktadır.³²

Resim 1.1. Sultan II. Murad Camii (Ekim 2012)

Üsküp'te tespit edilen en eski vakfiye ise Hicri 10 Zilkade 848 yılına ait olup; Miladi 18 Şubat 1445'e tekabül etmektedir. Vakıf, Paşa Yiğit Bey'in evlatlığı ve O'ndan

³² BOA, Ev. D. 18455, vr. 4a.

sonra uçbeylik görevini ifa eden İshak Bey tarafından kurulmuştur. İshak Bey b. İsa Bey Vakfı cami, imaret ve medreseden oluşmaktadır. İshak Bey sahip olduğu bağ, bahçe vb. gayrimenkullerin dışında çeşitli kitapları da vakfetmiştir.³³ Üsküp'e ait tahrir defterlerindeki en eski vakıf kaydı 1468 tarihli, 4 numaralı tahrir defteridir. Bu defterde iki vakfa ait kayıtlar mevcut olup bunlar İshak Bey ve oğlu İsa Bey'e aittir.³⁴ Üsküp'e ait elde edilen son vakfiye ise 3 Nisan 1910 (22 Rebiülevvel 1328)'da kurulmuş olan Ahmed Ağa ibn Hacı Hasan bin Abdullah Vakfı'dır.³⁵

XV. yüzyıldan itibaren padişahlardan, yakınlarına, uç beylerinden halka birçok farklı sınıfa mensup kişiler Üsküp'te vakıf kurmuşlar ve bu vakıflar Osmanlı hâkimiyetinin sonra ermesinin ardından da faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Köse Kadı Camii'ne ait 13 Mart 1914 (H. 15 Rebiyülahir 1332) tarihli bir şahsiyet kaydı bulunmaktadır. Bu kayıta Hafız Hasan Efendi bin Hüseyin camiye hatip olarak görevlendirilmiştir.³⁶ Balkan Savaşları sonrasında 10 Ağustos 1913'te imzalanan Bükreş Anlaşması'yla Üsküp şehrinin Osmanlı yönetiminden çıktığı düşünüldüğünde, Köse Kadı Camii'nde yapılan bu görevlendirme vakıfların bu dönemden sonra da faaliyetlerinin devam ettiğini açık bir şekilde görmekteyiz.

Bulunduğu konum itibariyle Balkanlar'ın önemli şehirlerinden olan Üsküp, bir dönem Rumeli eyaletinin merkez sancağı olarak Osmanlı'nın önemli idari merkezlerinden olmuştur. Sultan II. Murad'dan başlamak suretiyle Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Selim'in de Üsküp'te veyahut Üsküp'e bağlı kırsal alanlarda vakıf eserleri yada akarlarının olduğu görülmektedir. Üsküp'te padişahların dışında başta Sultan II. Bayezid'in kızı Hüma Sultan (Hümayun Hatun) olmak üzere Hümaşah Sultan, Beyhan Sultan gibi padişah yakınları da vakıf kurmuştur.

İlk iki yüz yıllık sürede şehrin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla büyük vakıflar kurulduğu Üsküp'te daha sonraki dönemlerde çok büyük vakıflar kurulmamıştır. Padişah ve yakınlarının dışında askerî sınıfa mensup kişiler ve yakınları da Üsküp'te vakıf kurmuşlardır. Askeri sınıf mensuplarının yoğun bir şekilde burada vakıf kurmaları şehrin Osmanlı Devleti açısından ne kadar çok

³³ İshak Bey b. İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194 s.424-427.

³⁴ BOA, TD 4, s. 833-847.

³⁵ Ahmed Ağa ibn Hacı Hasan bin Abdullah Vakfiyesi, VGMA,607/65, s.44.

³⁶ VGMA, 171/2453, s. 310.

önem arz ettiği anlamına da gelebilir. Ayrıca halkın da hem şehirde, hem de kırsalda vakıf kurup işlettiğini görmekteyiz.

1.1. Vakıfların Kronolojik Dağılımı

Üsküp'te vakıfların, şehrin Osmanlı Devleti'nin yönetimine geçtiği ilk dönemlerden itibaren kurulmaya başladığını ve şehrin Osmanlı hakimiyetinden çıktığı döneme kadar kurulmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. Üsküp'te kurulan ilk vakfın Sultan II. Murad tarafından kurulduğu daha önce de belirtilmişti. Üsküp'te XV. ve XVI. yüzyıllarda büyük vakıfların kurulduğu görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde bu iki yüz yıla göre büyük vakıflar daha az kurulmuştur. Sultan II. Murad Vakfı'na ait Cami, imaret ve mektep gibi halkın çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan hayratlar vardır.³⁷ Aynı şekilde 1445'te kurulan İshak Bey Vakfı'nda da cami, bedesten, han, hamam, medrese, kütüphane, imaret gibi halkın iktisadi ve içtimai ihtiyaçlarını karşılayacak hayrat ve akarlar bulunmaktadır.³⁸ İshak Bey'in oğlu İsa Bey ve İsa Bey'in de çocukları Kebir Mehmed Çelebi ve Sağır Mehmed Efendi tarafından kurulan vakıflar da XV. yüzyılda kurulan büyük vakıflar arasındadır.

Vakıfların yüzyıllara göre kronolojik dağılımları yapılırken, bu dağılımın içerisine kuruluş tarihi bilinen vakıfların dışında, eldeki kaynaklardan hareketle kurulduğu dönemi tahmin edilebilen vakıflar dahil edilmiştir. Örneğin yukarıda bahsedilen İshak Bey Vakfı'nın kuruluş tarihi vakfiyesinden kesin bir şekilde ortaya çıkarken, Sultan II. Murad'a ait vakfın kesin tarihi bilinmemekle birlikte, hangi dönemde kurulduğu tahmin edilebilmektedir.

XVI. yüzyılda kurulan vakıfların arasında da büyük vakıflar vardır. Başta Yahya Paşa'nın 1507 yılında kurduğu -içerisinde cami, imaret, mektep, han, hamam ve çeşmenin bulunduğu hayrat ve akarata olan- vakıf olmak üzere³⁹, aynı şekilde Mustafa Paşa'nın -içerisinde; cami, su kemeri, medrese, imaret ve mektep bulunan- 1514'te kurduğu vakıf da Üsküp'te kurulan büyük vakıflardandır.⁴⁰ XV. ve XVI. yüzyıllarda kurulan bu vakıflar Osmanlı Devleti'nin buralarda hakim olduğu

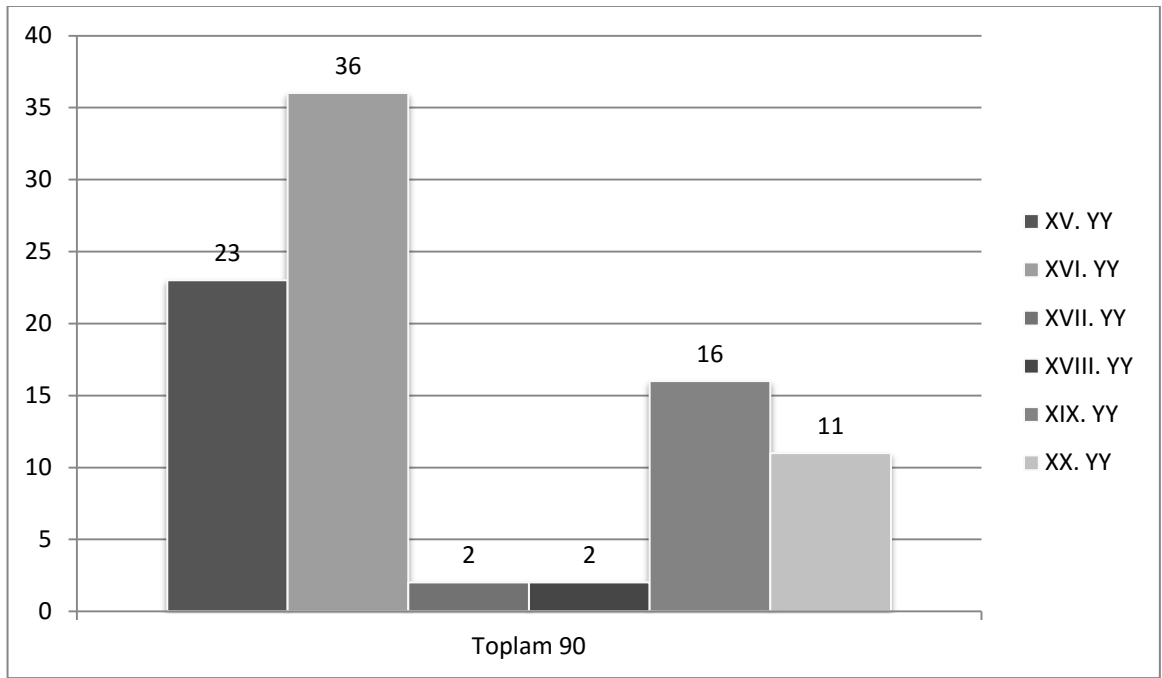
³⁷ Ayverdi, (1956), 153.

³⁸ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194, s. 425-428.

³⁹ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3.

⁴⁰ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203.

XX. yüzyıla kadar faaliyetlerini devam ettirmiştir.⁴¹ Hatta vakıflara ait yukarıda zikredilen bir çok mimari yapı günümüze kadar ulaşmıştır. Sultan Murad Cami başta olmak üzere İshak Bey (Alaca) Camii, Kebir Mehmed Çelebi Camii, İsa Bey Camii, Mustafa Paşa Camii, Murad Paşa Camii, Yahya Paşa Camii günümüze kadar ulaşan camilerdir. İshak Bey Vakfı'na ait Üsküp şehrinde bulunan tek bedesten de günümüzde ayaktaadır. İsa Bey Vakfı'na ait Kapan Han, İshak Bey Vakfı'na ait Sulu Han, Müezzinz Hoca Vakfı'na ait Kurşunlu Han da günümüzde ayakta kalan vakıf eserleridir. Bunların dışında İsa Bey ve Davud Paşa hamamları, Mustafa Paşa su kemeri ve daha bir çok vakıf eseri modern Üsküp'te ayakta kalan vakıf eserleridir.⁴²

Şekil 1.1. Vakıfların yüzyıllara göre dağılımı

Üsküp'te bulunan vakıfların kurulduğu dönemi bilinen 90 vakıf bulunmaktadır. Tespit edilen toplam vakfın 193 olduğu düşünüldüğünde, toplam vakıf sayısının hemen hemen yarısına tekabül ettiği görülmektedir. Üsküp'te kurulan vakıfların 23 tanesinin XV. yüzyılda kurulduğu tespit edilmiştir. XV. yüzyılda kurulan vakıflar,

⁴¹ VGMA, 171/701, s. 90; VGMA, 171/122, s. 18; VGMA, 991/33, s. 30; VGMA, 171/412, s. 54.

⁴² 2012 yılının Ekim ayında Üsküp'e gidilerek, ayakta kalan vakıf eserleri bizzat görülmüş ve birçoğunun fotoğrafları çekilmiştir. Ayakta kalan bu eserlerin günümüzdeki durumları hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz; Ayverdi, E.H. (1981). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, III, İstanbul; Bogoyevič, L. K. (2008). *Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri*, İstanbul; Özer, M. (2006). *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV.-XIX. yüzyıl)*, Ankara: TTK.

kurulduğu dönemi tespit edilen toplam vakfın % 25,55'ine denk gelmektedir. Şehrin XIV. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girdiği düşünüldüğünde, XV. yüzyılda kurulan vakıf sayısı büyük önem taşımaktadır. Beş yüz yıllık Osmanlı Dönemi içerisinde Üsküp'te kurulan vakıfların en çok XVI. yüzyılda kurulduğu görülmektedir. Bu yüzyılda toplam 36 tane vakıf kurulmuş olup bu da % 40'luk bir dilime tekabül etmektedir ki Üsküp'te kurulan vakıfların büyük oranda Osmanlı Devleti'nin de her anlamda güçlü olduğu bu yüzyılda kurulduğu anlamına gelmektedir.

Üsküp'te XV ve XVII. yüzyılda kurulan büyük vakıfların yerini XVIII. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş küçük vakıfların aldığını görmekteyiz. Ayrıca sayıları da XVII. yüzyıldan itibaren azalan vakıfların, XIX. ve XX. yüzyıllarda şehir merkezinden kırsala doğru bir kaymaya uğradığını da söyleyebiliriz. XVII. yüzyılda kurulan vakıf sayısında bir önceki yüzyıla oranla büyük bir düşüş olduğu görülmektedir. Bu yüzyılda toplam 2 vakfın bulunduğu tespit edilmiştir. Bu vakıflardan Kaçanikli Mehmed Paşa'nın 1608 yılında kurduğu vakıf Üsküp'te kurulmuş olup, hayrat olarak cami, mektep ve kütüphaneden oluşmaktadır.⁴³ Mirahur Süleyman Efendi'nin 1677'de kurduğu vakıf İstanbul'dadır. İstanbul ve Balkanlarda çeşitli şehirlerde hayratları bulunan Süleyman Efendi, Üsküp'te de Baba Meddah Camii'ni inşa ettirmiştir.⁴⁴ XVII. yüzyılda kurulan vakıfların toplam vakfa oranı ise % 2,21'dir. Kurulan vakıfların sayısının en az olduğu diğer bir zaman dilimi de XVIII. yüzyıl olup bu asırda da toplam 2 vakfın kurulduğu tespit edilmiştir. Vakıfların her ikisi de XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulmuştur. Esmâ binti Mustafa Çelebi, 1704 yılında bir dua vakfı kurarken⁴⁵; Abdülbâki Efendi 1716'da cûzhân vakfı kurmuştur.⁴⁶ Görüldüğü gibi bu yüzyılda kurulan her iki vakıf da ibadet amaçlı kurulmuş küçük vakıflardır. Bu sayının toplam vakfa oranı da bir önceki yüzyılda olduğu gibi %2,21'dir.

XIX. yüzyılda ise kurulan vakıfların sayısında bir önceki iki yüz yıla oranla büyük bir artış olduğu görülmektedir. Bu yüzyılda 16 adet vakfın kurulduğu tespit edilmiş olup, genel vakfa oranı % 17,78'dir. XIX. yüzyılda kurulan vakıfların, bulunduğu

⁴³ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 633/11, s.22.

⁴⁴ Mirahur Süleyman Efendi İbni Mürüvvet Efendi Vakfiyesi, VGMA, 744-39, s. 157-158.

⁴⁵ Esmâ binti Mustafa Çelebi Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 13 Numaralı Vakıfname.

⁴⁶ Abdülbâki Efendi bin Mustafa Efendi Vakfiyesi, VGMA, 988/184, 286.

asır içerisinde dengeli bir şekilde dağıldığı görülmektedir. 1816 yılından itibaren başlayan kronoloji 1899 yılına kadar belirli yıl aralıklarında devam etmektedir. 1816'da Üsküp'te iki vakıf kurulmuştur. Bunlardan biri Şafizâde Seyyid Sadi Efendi'nin vakfı olup, Üsküp'e bağlı Muran Köyü'nde bir cami yaptırmıştır.⁴⁷ Aynı yıl kurulan diğer vakıf ise İbrahim Bey bin Ali Bey'e ait olup, merkezi Kıratova Kazası'na bağlı Kumanova Kasabası'dır. Vakfın Üsküp şehrinde hayratı bulunmayıp, akar olarak beş değirmeni vardır.⁴⁸ XIX. yüzyılda en son kurulan vakıf 1899'da Ramiz Bey tarafından kurulmuştur. Sahip olduğu dükkânını vakfeden Ramiz Bey, dükkânın kirasından elde edilen gelirle Baba Meddah Camii'nde görevli kayyımın maaşının karşılanmasını sağlamıştır.⁴⁹

XX. yüzyılda 11 adet vakıf kurulmuştur. Bu da toplam vakfın % 12,25'ine tekabül etmektedir. Bu yüzyılda kurulan vakıflar, bir önceki yüzyıla oranla düşmüş gibi görünmektedir. Ancak şehir 1913 yılında Osmanlı topraklarından ayrılıp Sırp'lara bağlanmıştır. Dolayısıyla XX. yüzyılda kurulan vakıflar sadece 13 yılda kurulan vakıflardan ibarettir. Nitekim bu yüzyılda kurulan vakıflar 1901-1910 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte kurulmuşlardır. 1901 yılında Hacı Hüseyin Bey ve kardeşi Hafız Ali Bey ilk vakfı kurarken⁵⁰, Ahmed Ağa bin Hacı Hasan 1910 yılında Üsküp'teki son vakfı kurmuştur⁵¹. Bu yüzyılda dikkat çeken en önemli özellik ise kadınların en çok vakıf kurduğu dönem olmasıdır. Kadınların Üsküp'te kurduğu 12 vakfın 4'ü XX. yüzyılda kurulmuştur. 1903 yılında Ayşe Hanım⁵², 1907'de Atiyye Hanım⁵³, 1909'da Arife Hatun⁵⁴ ve son olarak 1910 yılında Belkıs Hanım⁵⁵ Üsküp'te vakıf kurmuşlardır.

⁴⁷ Şafizâde Seyyid Sadi Efendi Vakfiyesi, VGMA, 989/141, s. 185-186.

⁴⁸ İbrahim Bey bin Ali Bey Vakfiyesi, VGMA, 630/816, s. 1338-1340.

⁴⁹ Ramiz Bey bin Hasan Bey Vakfiyesi, VGMA, 991/75, s. 58.

⁵⁰ Hacı Hüseyin Bey ve kardeşi Hafız Ali Bey Vakfiyesi, VGMA, 990/39, s. 48.

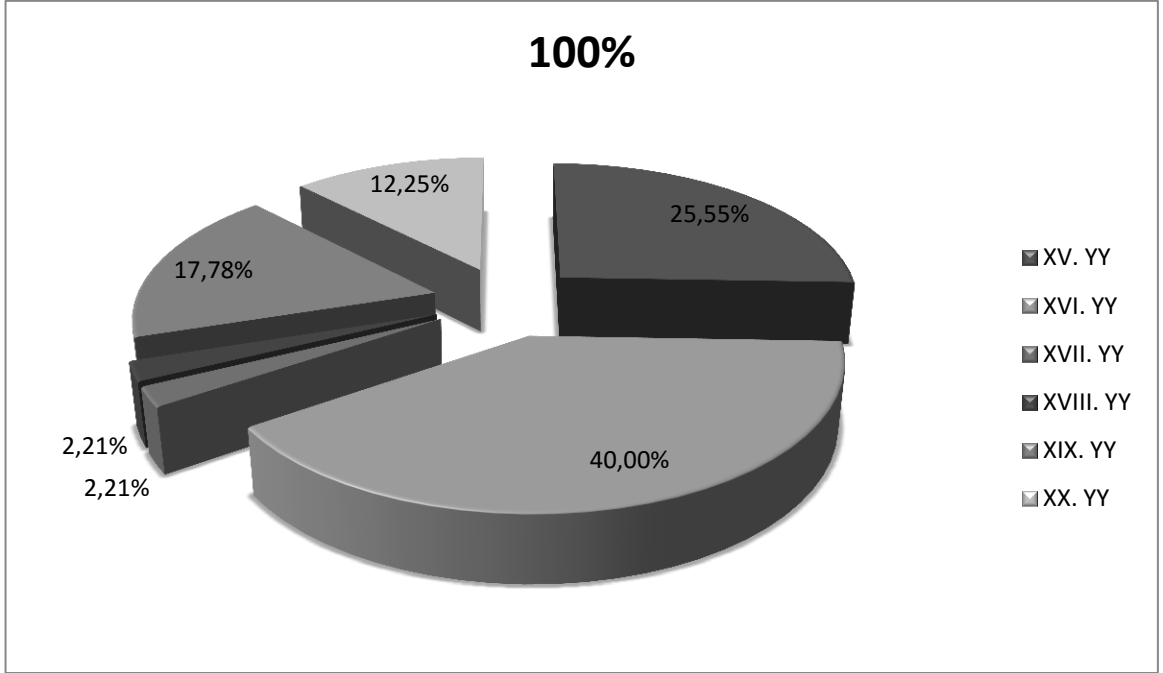
⁵¹ Ahmed Ağa bin Hacı Hasan bin Abdullah Vakfiyesi, VGMA, 607/65, s. 43.

⁵² Ayşe Hanım binti Mehmed Efendi Vakfiyesi, VGMA, 989/185, s. 234.

⁵³ Atiyye Hanım binti Arslan Bey Vakfiyesi, VGMA, 991/76, s. 59.

⁵⁴ Arife Hatun Binti Abdülkadir Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 21 Numaralı Vakıfname.

⁵⁵ Belkıs Hanım binti Mahmud Pertev Paşa Vakfiyesi, VGMA, 990/62, s. 74.

Şekil 1.2. Vakıfların yüzyıllara oranları

Vakıfların yüzyıllara göre coğrafi dağılımında, kırsalda kurulan vakıfların daha sonraki dönemde kurulduğu görülmektedir. Bazı vakıfların ne zaman kurulduğuna dair bir bilgi bulunmadığı için bu vakıflar herhangi bir dönemlendirilmeye tabi tutulmamışlardır.

1.2. Vakıfların Coğrafi Dağılımı

Üsküp'te kurulan veya merkezi Üsküp'te olmayıp hayrat ya da akarlarından bir kısmı burada bulunan 193 adet vakıf tespit edilmiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki; Üsküp'te kurulmuş vakıfların daha fazla olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu çalışmada belgelerle tespit edilmiş vakıflar araştırma konusu yapılmıştır. Bunların dışında vakıf olma ihtimali fazla olup, vakıf olduğunu kanıtlayacak belgelere sahip olmadığı için tasnif dışı bırakılmış cami, mescit, han, hamam, tekke, zaviye vb. birçok eser bulunmaktadır.

Tespit edilen 193 vakfın hayrat olarak bazıları şehir merkezinde kurulurken, bazıları Üsküp'e bağlı kaza, nahiye, kasaba, köy vb. kırsal yerleşim yerlerinde

kurulmuştur.⁵⁶ Ayrıca merkezi Üsküp'te olmayan ancak başka bir şehir merkezinde kurulan ve Üsküp'te hayrat ve akarı bulunan vakıflar da bulunmaktadır ki; bu vakıflar da “Merkezi Üsküp'te Olmayan Vakıflar” başlığı altında değerlendirilmiştir.⁵⁷

Üsküp'te kurulan ilk vakıf Sultan II. Murad Vakfı'dır. Vakfiyesi bulunamamasına rağmen, vakfın hayratlarından olan padişahın kendi adını taşıyan kitabesine göre cami 1436 yılında yapılmıştır. Caminin dışında vakfa ait bir imaret ve bir de mektep bulunmaktadır.⁵⁸ Kırşalda kurulan vakıflara bakıldığında ise 1586 yılında Üsküp'e bağlı Kaçanik Nahiyesi'nde kurulan Koca Sinan Paşa'nın vakfını görmekteyiz. Kaçanik'te mescit, imaret ve mektebin yanında akar olarak iki tane han yaptırmıştır.⁵⁹ Koca Sinan Paşa'nın kurduğu bu vakfın dışında Kırşalda kurulan vakıfların hepsinin ya doğrudan köylerdeki cami ve mescitlerin vakıfları olduğu⁶⁰, ya da bu cami ve mescitlerin görevli maaşı, tamirâtı vb. diğer ihtiyaçlarını gidermek amaçlı olduğunu görmekteyiz.⁶¹

⁵⁶ Sultan II. Murad'ın vakıf eserleri şehir merkezinde iken, Fatih Sultan Mehmed kaza yada köy olup olmadığı belirtilmeyen ancak kırşalda bulunan Çereva denen yerde bir Cami yaptırmıştır. Bkz; BOA, Ev. D. 27796, s. 1-2; Ayverdi, (1956), 153.

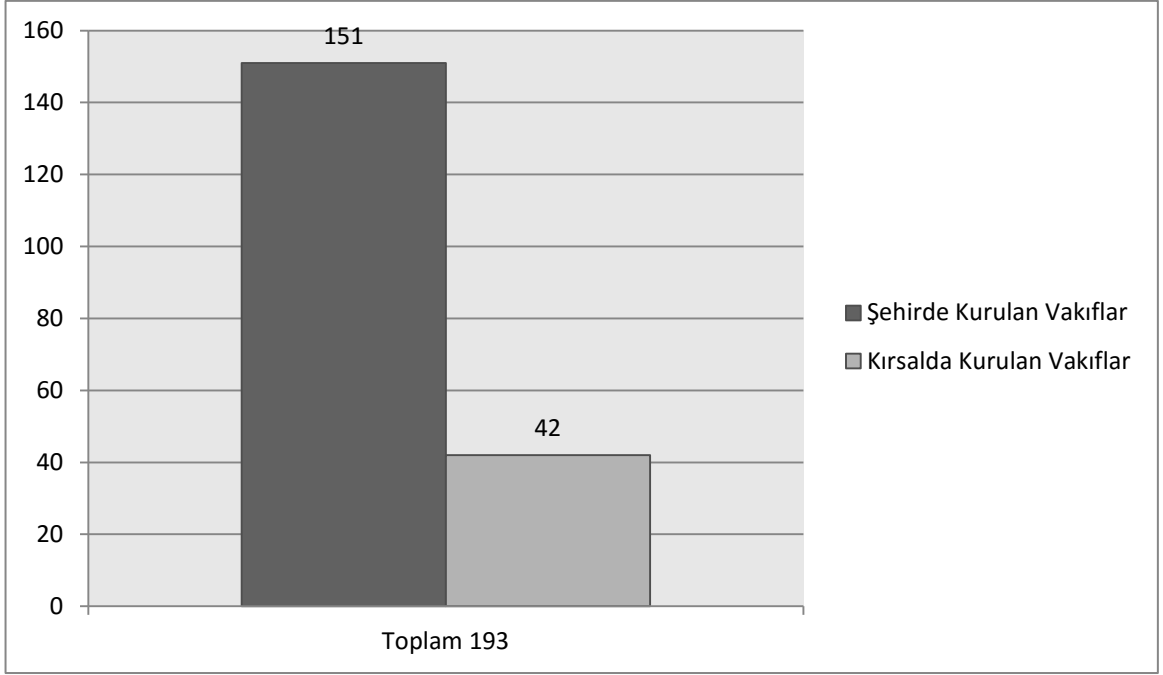
⁵⁷ Rüstem Paşa Vakfiyesi, VGMA, 635-2/13; Ali Paşa bin Hüseyin Vakfiyesi, VGMA, 585/16; Mirahur Süleyman Efendi Vakfiyesi, VGMA, 744/39; Abdülkerim bin Hüsameddin Vakfiyesi, VGMA, 629/434; Kukli Mehmed Bey Vakfiyesi, VGMA, 590/179.

⁵⁸ Ayverdi, (1956), 153.

⁵⁹ Koca Sinan Paşa vakfiyesi, VGMA, 598/104, s.135.

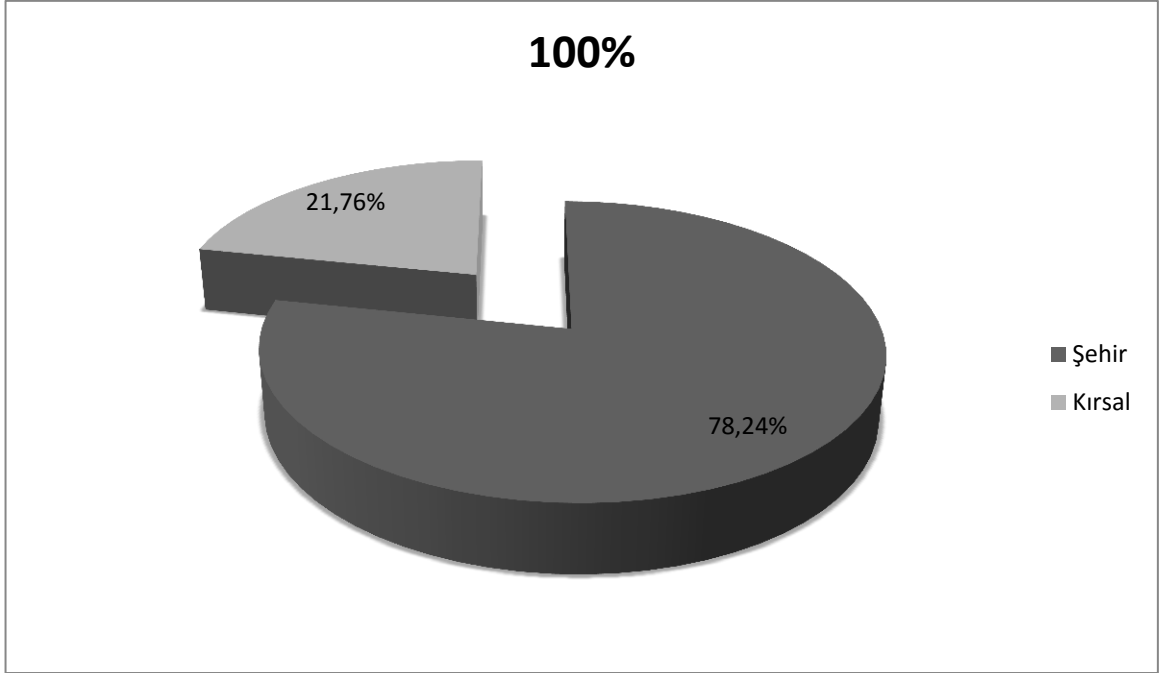
⁶⁰ VGMA, 171/1528, s. 194; VGMA, 171/ 1528, s. 194; VGMA, 171/ 1529, s. 194; VGMA, 171/ 1528, s. 194; VGMA, 171/ 1529, s. 194.

⁶¹ Bayram bin Zeynel Vakfiyesi, VGMA, 601/199, s. 155; Memiş bin Osman Vakfiyesi, VGMA, 989/122, s. 164; Osman bin Latif Vakfiyesi, VGMA, 991/37, s. 33; Hamid bin İsmail Vakfiyesi, VGMA, 989/186, s. 235; Abdullah bin Hüseyin Vakfiyesi, VGMA, 603/302, s. 179; Nureddin bin Osman bin Yusuf Vakfiyesi, VGMA, 991/57, s. 45; Felek bin Bahaddin bin Ömer Vakfiyesi, VGMA, 989/123, s.165.

Şekil 1.3. Üsküp Vakıflarının coğrafi dağılımı

Üsküp'te tespit edilmiş olan 193 vakfın 151'inin hayratı şehir merkezinde olup, 42 tanesi ise hayratı kırsalda olan vakıflardır. Dolayısıyla şehirde kurulmuş olan vakıflar toplam kurulan vakfın % 78,24'ünü oluştururken, kırsalda kurulan vakıflar toplam vakfın % 21,76'sını oluşturmaktadır. Ortaya çıkan bu verilerden hareketle Şehirde kurulan vakıfların kırsalda kurulan vakıflardan büyük oranda fazla olduğu görülmektedir.

Şekil 1.4. Üsküp'teki vakıfların coğrafi dağılımını

Üsküp'te şehir merkezinde kurulan vakıflarda hayratlar cami, mescit, türbe, mektep, medrese imaret, tekke, zaviye vb. alanlarda olduğu gibi çeşitlilik gösterirken; aynı şekilde akarlar da, han, hamam, dükkan, tarla, arsa, değirmen, nakit para vb. çeşitlilik arz etmektedir.⁶² Ancak kırsalda kurulan vakıfların -Koca Sinan Paşa'nın Kačanik'te kurduğu vakıf dışında⁶³- daha çok köylerde kurulan ve genelde köyün ahali tarafından yaptırılan cami ya da mescitlerin vakıflarından ibaret olduğu görülmektedir.⁶⁴

Kırsalda kurulan vakıflarla ilgili dikkat çeken başka bir husus ise kayıtlarının şehir merkezine oranla daha geç dönemde olmasıdır. Koca Sinan Paşa Vakfı'nın dışında kırsalda kurulan diğer vakıflarla ilgili en erken XVIII. yüzyılda bu vakıflara ait kayıtlar bulunmaktadır.⁶⁵ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, XVIII. yüzyıldan sonraki kayıtlarında yer alan bu köylerin XV. yüzyıldan itibaren isimlerine rastlamak mümkündür. Örneğin Kobaniçe Köyü Camii'ne 1762 yılında bir imam ve bir hatip görevlendirilirken, aynı köyün 1455 yılından başlayarak sonraki

⁶² İshak Bey Bin İsa Bey Vakfıyesi, VGMA, 632/194, s. 426; Kebir Mehmed Çelebi Vakfıyesi, VGMA, 633/123, s. 346-348; Kačanikli Mehmed Paşa Vakfıyesi, VGMA, 633/11, s.21-23.

⁶³ Koca Sinan Paşa vakfıyesi, VGMA, 598/104, s.135.

⁶⁴ VGMA, 171/1587, s. 202; VGMA, 171/1224, s. 156; VGMA, 171/1831, s. 232; VGMA, 171/1769, s. 224; VGMA, 171/1405, s. 178; VGMA, 171/2440, s. 308; VGMA, 171/39, s. 8; VGMA, 171/1939, s. 246; VGMA, 171/1787, s. 226; VGMA, 171/1227, s. 156.

⁶⁵ VGMA, Hurufat, 1185, s. 1.

dönemlerde ve XVI. yüzyılda tutulan tahrir kayıtlarında yer aldığı görülmekte olup, lakin ilgili defterlerin vakıf kayıtları arasında yer almamaktadır.⁶⁶

1.3. Kuruluş Amaçlarına Göre Üsküp Vakıfları

Vakıfların ne amaçla kurulduklarını belirlemek, İslami bir hayır müessesesi olan vakıfların Üsküp'e yansımalarını ortaya koyabilmek adına önemli bir durumdur. Çünkü kategori olarak üç ana sınıfta değerlendirilen vakıfların kuruluşunda esasında çok farklı nedenler olduğu görülmektedir. Bahaeddin Yediyıldız, yapmış olduğu araştırmada bununla ilgili önemli tespitler ve örnekler ortaya konulmuştur. Hayır işlemenin yanında, insanların kendini güvence altına almasından, ahiretini kurtarmaya, ismini duyurmaktan, sahip olduğu geliri çoğaltmaya birçok psikolojik ya da sosyolojik nedenden dolayı vakıfların kurulduğu ifade edilmiştir.⁶⁷ Dolayısıyla her ne kadar vakfiyelerin hemen hemen hepsinde dini referanslardan hareketle kurulan vakıfların amacı ortaya konulmaya çalışılsa da, Üsküp'te de örneklerini gördüğümüz üzere, dünyevi ihtiyaçların vb. farklı amaçların da bazen insanları vakıf kurmaya sevk ettiği görülmektedir.

Üsküp'te kurulan tek ailevi vakıf Edhem Efendi bin Halil'e aittir. Edhem Efendi, 1857'de kurduğu vakfında elde edilen gelirin tamamen kendisine, kendisinden sonra da ailesine verilmesini istemiştir.⁶⁸ Edhem Efendi bu şekilde aileye sosyal bir güvence sağlamayı düşünmüş olabilir. Aynı şekilde

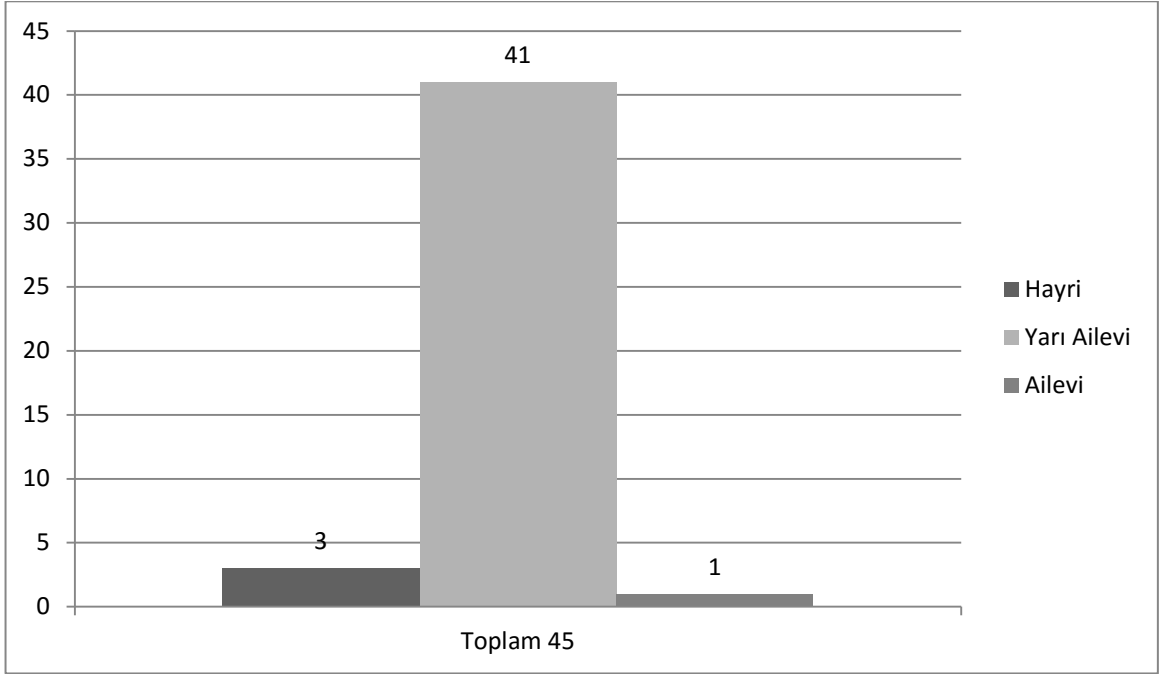
Vakıflar kuruluş amaçlarına göre; Hayri, ailevi ve yarı ailevi olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır. İslami bir müessese olması itibarıyla vakıfların asıl amacı hayır işlemek olmakla birlikte, bu amaç sabit olup vakfın tamamen mi yoksa kısmen mi bir hayır işleme amacı kurulduğu sorusunun cevabı bu kategorizasyonda görülebilir. Hayri vakıflarda, kurulan vakfın gelirleri tamamıyla vakfa ve vakfın hayri amaçlarına harcanırken, ailevi vakıfta vakfın gelirleri vâkıf

⁶⁶ VGMA, Hurufat, 1185, s. 1; BOA, TD 4, s. 827; BOA TD 16M, s. 98; BOA, TD 149, s. 45; BOA, TD, 232, s. 52; İnbaşı, (1995), 148.

⁶⁷ Yediyıldız, (2003), 13.

⁶⁸ Edhem Efendi bin Halil Vakfiyesi, VGMA, 582-2/376, s. 503.

başta olmak üzere, vâkıfın ailesi tarafından kullanılır. Yarı ailevi vakıfta ise; vakfın gelirleri vâkıfla kurulan vakıf arasında paylaşılır.⁶⁹

Şekil 1.5. Kuruluş amaçlarına göre Üsküp Vakıfları

Üsküp'te kurulan vakıflara bakıldığında her üç kategori içerisine giren vakıfların olduğunu görmekteyiz. Üsküp'te kuruluş amacının hayrî, ailevi veya yarı ailevi olduğu tespit edilen 45 vakıf vardır. Kuruluş amacı tespit edin vakıfların, 44'ü vakfiyesi olan vakıflardır. Sadece Hümaşah Sultan'a ait vakfın kuruluş amacının yarı ailevi olduğu vakfa ait 1772 tarihli bir ilamdan tespit edilmiştir.⁷⁰ Üsküp'te kuruluş amacı tespit edilen vakıfların 41'i yarı ailevi vakıflardır. Bu da kuruluş amacı bilinen vakıfların % 91,11 gibi büyük bir kesimini oluşturmaktadır. Üsküp'teki ilk yarı ailevi vakıf İshak Bey'e aittir.⁷¹ İshak Bey'den sonra oğlu İsa Bey ve İsa Bey'in çocukları Kebir Mehmed Çelebi ve Sağır Mehmed Efendi'nin vakıfları da bu şekildedir.⁷² Yarı ailevi vakıftan sonra hayri vakıflar gelmektedir ki Üsküp'te hayri amaçlı kurulduğu bilinen vakıf sayısı 3'tür. Hayri amaçlı vakıfların kuruluş amacı bilinen vakıflara oranı ise % 6,67'dir. Üsküp'te hayri amaçla kurulan ilk vakıf

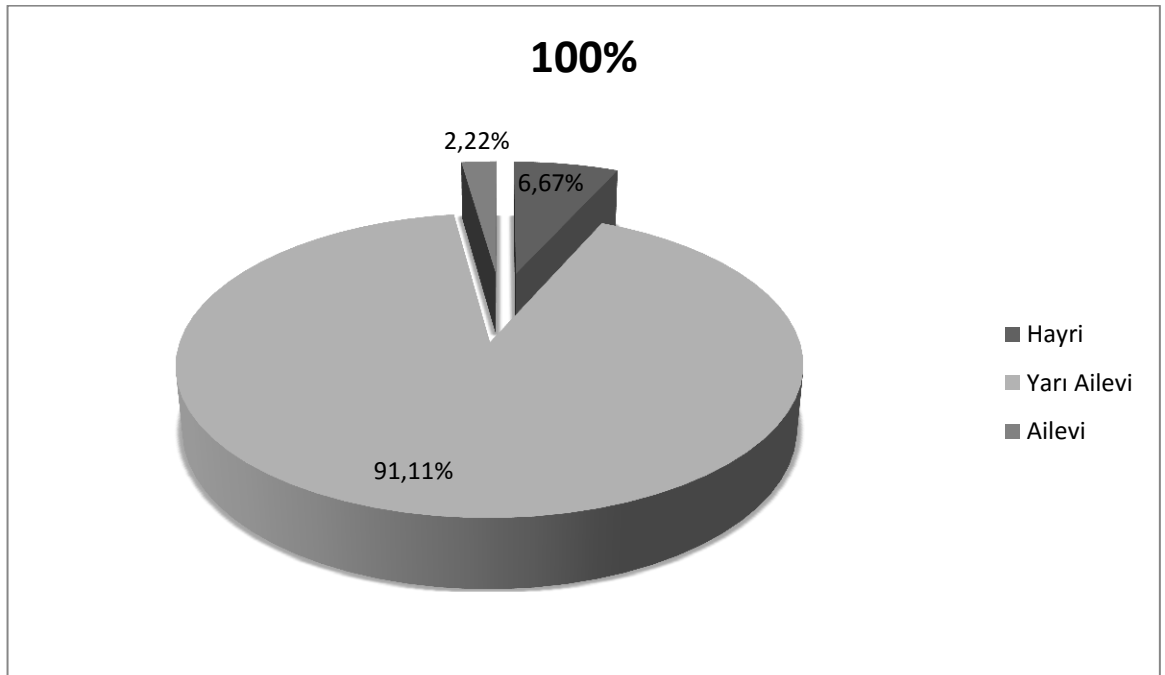
⁶⁹ Yediyıldız, (2003), 14; Akgündüz, A. (1996). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: OSAV, 270-272.

⁷⁰ VGMA, 776/104, s. 116.

⁷¹ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194, s. 426.

⁷² Kebir Mehmed Çelebi Vakfiyesi, VGMA, 633/123, s. 348; Mehmed Bey bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 605/358, s. 271-272.

1565'te Ali Paşa bin Hüseyin tarafından kurulmuştur.⁷³ 1586 yılında kurulan Koca Sinan Paşa Vakfı da hayri amaçlı bir vakıf olup, Üsküp'e bağlı Kaçanik Nahiyesi'nde kurulmuştur.⁷⁴ Üsküp'te hayri amaçla kurulan son vakıf ise, esasında İstanbul'da olup, vakfa ait bir akarın burada olduğu 1557 tarihli Rüstem Paşa Vakfı'dır.⁷⁵ Bahsi geçen bu üç hayri vakfın kurucuları askeri sınıfa mensubu olup, reaya tarafından hayri amaçla vakıf kurulmadığı görülmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, Üsküp'te sadece Edhem Efendi bin Halil'in kurmuş olduğu vakıf ailevi vakıftır.⁷⁶ Ailevi amaçlı kurulan vakıfların oranı ise % 2,22'dir. XVIII. yüzyılda Türkiye'de kurulan vakıflarla ilgili çalışmaya göre hayri vakıf % 18, ailevi vakıf % 7, yarı ailevi vakıf ise % 75'lik bir orana sahip olup⁷⁷, Üsküp'te olduğu gibi yarı ailevi vakıfların oranı diğerlerine göre daha fazladır. Adana'da kurulan vakıflarda ise % 41,48'i hayri, % 46,23'ü ailevi ve % 6,98'i yarı ailevi özellikte olup Üsküp'te en çok yarı ailevi vakıf bulunurken, Adana'da tam tersi bir durum söz konusudur.⁷⁸

Şekil 1.6. Kuruluş amaçlarına göre Üsküp Vakıfları'nın oranı

⁷³ Ali Paşa bin Hüseyin Vakfiyesi, VGMA, 585/16, s. 19.

⁷⁴ Koca Sinan Paşa Vakfiyesi, VGMA, 598/104, s.138.

⁷⁵ Rüstem Paşa Vakfiyesi, VGMA, 635-2/13, s.137.

⁷⁶ Edhem Efendi bin Halil Vakfiyesi, VGMA, 582-2/376, s. 503.

⁷⁷ Yediyıldız, (2003), 15.

⁷⁸ Alkan, (2004), 27.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, yarı ailevi amaçlı kurulan vakıfların birçoğunun Vakfın kurucusunun vefatının ardından hayri vakıf statüsüne geçtiği görülmektedir. Şeyh Ali Efendi, 1892’de kurduğu vakıfta, kendisinden sonra Mevlevî Dergâhı’nın postnişini her kimse onun müteveli olmasını istemiştir.⁷⁹ 1902’de kurduğu vakfa göre Hafız Hayri Efendi’den sonra Köse Kadı Camii’nin imamı vakfa müteveli olacaktır.⁸⁰ 1903’te Üsküp’te bir vakıf kuran Ayşe Hanım, vakfın tevliyetinin kendisinden sonra Faik Paşa Camii’nin imamına geçeceğini belirtmiştir.⁸¹ Aynı şekilde kırsalda bulunan vâkıfların çoğu kendisinden sonra köy ahalisinden kimselerin müteveli olmasını istedikleri görülmektedir.⁸² Sayısını artırabileceğimiz bu vakıflarda kuruculardan sonra müteveli olarak aile bireylerinin dışında kişiler müteveli olarak vakfı hayri hale getirmektedir.

1.4. Vakıf Kurucularının Unvan ve Lakapları

Vakıf kurucularının unvan ve lakapları, vâkıflar hakkında birçok bilgi verebilmektedir. Vakfı kuran kişinin bir Padişah ya da saray efradından olup olmadığının yanı sıra askeri mi reaya mı olduğu da bu şekilde anlaşılabilir. Bunlar vakıf kurucularını hukuki olarak kategorize ederken, dini, mesleki vb. birçok alanda kategorize etmemize yardımcı olmaktadır. Öyle ki Üsküp’te vakıf kuranların 47 farklı unvan ve lakap aldıkları görülmektedir. Bu unvan ve lakaplardan bazıları tek başına kullanılırken, bazı vâkıfların birden fazla unvan ve lakabı birlikte kullandıkları görülmektedir.

Üsküp’ün Osmanlı Devleti için önemli bir şehir olduğunu buranın vakıf kurucularından anlayabiliriz. Üsküp’te arka arkaya üç kuşaklık bir silsileyle ve “Sultan” unvanıyla 3 Osmanlı padişahının vakıfları bulunmaktadır. Şehrin en eski vakfını kuran Sultan II. Murad’ın dışında, oğlu Fatih Sultan Mehmed ve torunu II. Bayezid de burada vakıf kurmuşlardır. Padişah yakını olan 4 hanım sultan da Üsküp’te vakıf kurmuşlardır. Hüma Sultan, Beyhan Sultan ve Hüma Şah Sultan’ın da burada vakıfları bulunmaktadır. Sultan unvanı padişahları ve yakınlarını ifade eden anlamının dışında dini manada önde gelen kişiler için de kullanılmıştır.

⁷⁹ Şeyh Ali Efendi bin Niyazi Dede Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 16 Numaralı Vakıfname.

⁸⁰ Hafız Hayri Efendi bin Şeyh İdris Vakfiyesi, VGMA, 989/137, s.180.

⁸¹ Ayşe Hatun Binti Sağır Mehmed Efendi Vakfiyesi, VGMA, 989/185, s. 234.

⁸² Hamid bin İsmail Vakfı, VGMA, 989/186, s. 235; Bayram bin Zeynel Vakfı, VGMA, 601/199, s. 155; Abdullah bin Hüseyin Vakfiyesi, VGMA, 603/302, s. 179.

Üsküp'te bu şekilde 2 kez kullanılmıştır. Birincisi Bursalı meşhur sufi, aynı zamanda Sultan Yıldırım Bayezid'in damadı Emir Sultan'dan gelmektedir. Üsküp'te Emir Sultan'a izafeten bir tekke kurulmuştur.⁸³ Bunun dışında bir de Kadirî Tarikatına mensup Üsküp'te kurulan Elaldı Sultan Dergâhı bulunmaktadır.⁸⁴ Padişah ve yakınlarının dışında başta İshak Bey İsa Bey gibi uç beyleri olmak üzere Yahya Paşa, Mustafa Paşa, Koca Sinan Paşa gibi askerî sınıftan önemli kişiler de Üsküp'teki vâkıflar arasındadır.⁸⁵

Üsküp'te vâkıfların kullandığı en çok unvanın 'Hacı' ya da 'El-Hac' şeklinde kullanımı olup, 24 kişinin isminin bu iki unvandan biri vardır. Müslüman bir kişinin İslam dininin beş şartından biri olan Hac vazifesini yaptığını ifade eden dini bir unvandır.⁸⁶ Sonradan İslamlaşmaya başlayan Üsküp'te vakıf kurucuları tarafından en çok kullanılan lakabın Hacı gibi dini bir mahiyette olması şehrin İslama olan bakışı hakkında önemli bir anlam ifade ettiği söylenebilir. Hacı unvanından sonra Üsküp'te en çok Efendi unvanını kullanan kişilerin vakıflarının olduğu görülmektedir. Osmanlı'da bürokratik olarak çeşitli mevkilerdeki kişilere verilen bir unvan olan 'Efendi'⁸⁷ Üsküp'te 18 vakıf kurucusu tarafından kullanılmıştır. Dolayısıyla bu unvanı kullananların askeri olduğu ortaya çıkmaktadır. Efendi unvanından sonra Osmanlılar'da en yüksek askerî ve mülkî unvan olarak tanımlanan 'paşa'nın 14 vâkıfın unvanı olduğunu görmekteyiz.⁸⁸ İslamiyet öncesi dönemde Türkler tarafından kullanılan ve açık bir ifadeyle bürokratik bir unvan olan 'Bey', Türkler'in İslamiyeti kabulünden sonra da kullanılmaya devam etmiştir. Hatta bu unvan Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasına geçişiyle, burada yaşayan diğer toplulukların da kullandığı bir unvan olmuştur.⁸⁹ Üsküp'te de vakıf kurucularının sahip olduğu unvanların başında gelen bir unvan olmuştur. Üsküp'te 13 kişi 'Bey' unvanıyla kayıtlı olup, bu unvan Üsküp'ün Osmanlı topraklarına katılmasını sağlayan gazi komutan 'Paşa Yiğit Bey' in de kullandığı unvandır. Bey unvanından sonra ise "*Din uğrunda*

⁸³ VGMA, 171/1651, s. 210.

⁸⁴ Belkıs Hanım binti Mahmud Pertev Paşa Vakfiyesi, VGMA, 990/62, s. 74.

⁸⁵ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194, s. 425; Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 10; Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 467-468; Koca Sinan Paşa Vakfiyesi, VGMA, 598/104, s.138; Ayverdi, (1981), 251.

⁸⁶ Pakalın, M.Z. (1983). Hacı, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul: MEB, 695-698.

⁸⁷ Köprülü, O. F. (1994). Efendi, *DİA*, 10, İstanbul, 455-456; Pakalın, Efendi, (1983), 505-506.

⁸⁸ Pakalın, M.Z. (1983). Paşa, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB, İstanbul, 755-757; Özcan, A. (2007). "Paşa", *DİA*, 34, İstanbul, 182-183.

⁸⁹ Köprülü, O. F. (1992). Bey, *DİA*, 6, İstanbul, 11-12; Pakalın, (1983), Bey, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul: MEB, 213-214.

*savaşanlar için özellikle Türkler tarafından mücahid karşılığında kullanılan bir sıfat ve unvan.*⁹⁰ olarak tanımlanan dini-askeri bir terim olan ‘Gazi’ tabiri, Üsküp’te 8 kişi tarafından kullanılan unvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı statüdeki kişiler için bir çok anlamda kullanılan ‘Hoca’ unvanı Üsküp’te 7 vakıf kurucusunun unvanı olup, burada kullanılan anlamı eğitim camiası içerisinde bulunan kişilere verilen ‘Hoca’⁹¹ unvanı olsa gerektir. 165 unvanın tespit edildiği Üsküp şehrinde, en çok sahip olunan bu altı unvanın toplamı ise 81’dir. Yani toplam sayının neredeyse yarısını bu unvanlar teşkil etmektedir.

Üsküp’te vakıf kurucularının sahip oldukları en yaygın bu unvanların, kullanılan diğer unvanlara oranla büyük bir çoğunluğu oluşturduğunu söyleyebiliriz. ‘Hacı’ unvanı genel unvanlar toplamının % 13,33’ünü oluştururken, arkasından gelen ikinci unvan olan ‘Efendi’ genel toplamın % 10,91’lik bir kısmını teşkil etmektedir. Genel unvanlar toplamı içerisinde ‘Paşa’ unvanı % 8,49, ‘Bey’ unvanı % 7,88, ‘Gazi’ unvanı % 4,85 ve ‘Hoca’ unvanı % 4,25 lik bir oranı teşkil etmektedir. Yani en çok kullanılan altı unvanın toplam unvanın % 49,71’lik büyük bir dilimini kapsadığı görülmektedir ki buda hemen hemen yarısı demektir.

En çok kullanılan bu altı unvan, siyasi ve dini olarak çok anlam ifade etmektedir. Üsküp’ün, Osmanlı Devleti’nin idaresi altına girmeden önceki dönemde her yönüyle Hristiyan bir kimliğe sahip olduğu daha öncede belirtilmişti. Osmanlı’nın hakimiyetiyle birlikte ne şekilde bir İslam şehri haline geldiğini ve Osmanlı Devleti’nin burada nasıl kalıcı hale geldiğini ortaya koyan en önemli etkenlerden birinin vakıf olduğu bu şekilde anlaşılmaktadır. Efendi, Bey, Paşa unvanlarının Osmanlı’nın siyasi kimliğini, Hacı, hoca unvanlarının İslami kimliği, Gazi unvanının da hem dini hemde siyasi kimliği temsil ettiği düşünülecek olursa Osmanlı Devleti’nin kurulan vakıflarla beraber Üsküp’te siyasi ve dini anlamda nasıl yerleşik hale geldiği daha iyi anlaşılabacaktır.

Yukarıda izahatı yapılmaya çalışılmış olan en çok kullanılan unvanların dışında yine birçok siyasi ve dini unvan ve lakabın Üsküp’te kullanıldığı görülmektedir. Siyasi-bürokratik olarak kadı, çavuş, mirahur, kethüda, haraccı, voyvoda vb. birçok

⁹⁰ Özcan, A. (1996). Gazi, *DİA*, 13, İstanbul 443-445; Pakalın, (1983) Gazi, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul: MEB, s.654.

⁹¹ (1998). Hoca, *DİA*, 18, İstanbul 186-187.

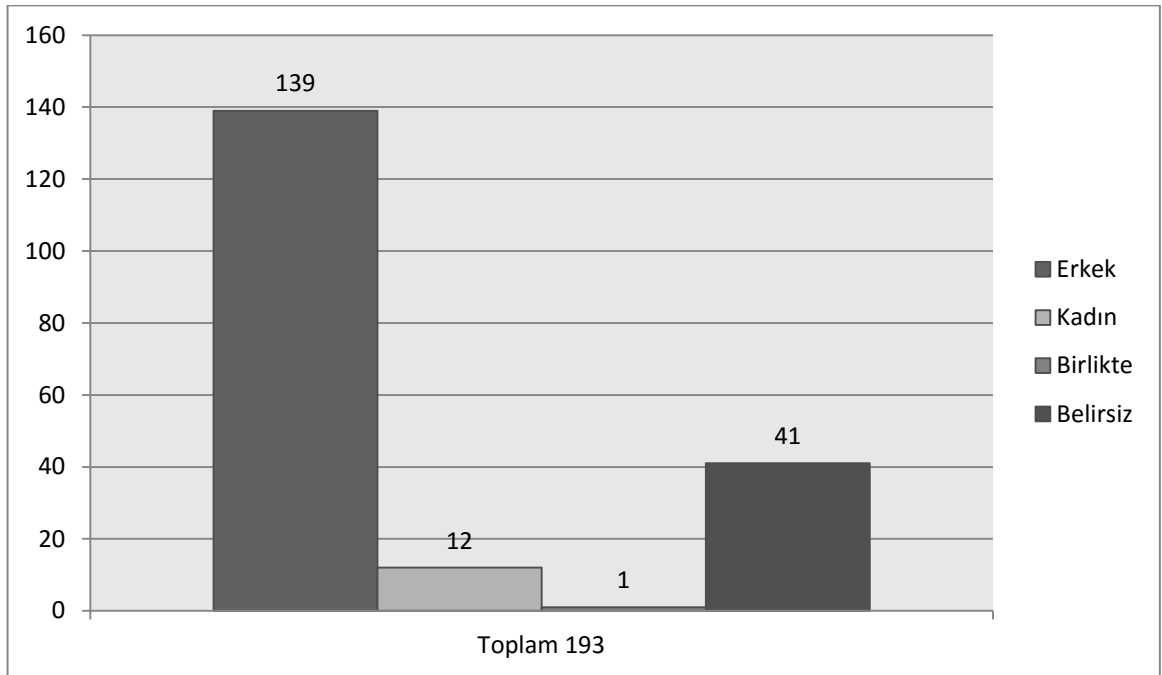
unvan kullanılırken, dini ve tarikatlarla ilgili olarak hafız, şeyh, Mollazade gibi unvanların da kullanıldığına rastlanılmaktadır. Bunların dışında ‘hatun’, ‘hanım’ gibi cinsiyeti ortaya koyan unvan ve lakaplar da kullanılmıştır. Dikkat çeken bir başka unvan gurubu ise meslek belirten unvanlardır ki bu unvanlar; bakkal, debbağ, tuzcu ve dülgerzâdedir. Bazı vakıflarda vâkıfın memleketi de unvan olarak isminin önün unvan olarak kullanılmıştır. Kaçanikli, Karlılı gibi unvanlar Üsküp’te bu şekilde vâkıfın memleketi hakkında bilgi vermek amaçlı kullanılan unvanlardandır

Çizelge 1.1. Vâkıfların unvan ve lakapları

Sayı	Unvan-Lakab	Adet	%	Sayı	Unvan-Lakab	Adet	%
1	Hacı-El-Hac	24	14,54	25	Karlılı	2	1,21
2	Efendi	18	10,91	26	Sultan	2	1,21
3	Paşa	14	8,49	27	Şah	1	0,61
4	Bey	13	7,88	28	Bakkal	1	0,61
5	Gazi	8	4,85	29	Büyükbaşı	1	0,61
6	Hoca	7	4,25	30	Cedid	1	0,61
7	Hatun	5	3,03	31	Debbağ	1	0,61
8	Şeyh	5	3,03	32	Dülgerzade	1	0,61
9	Baba	4	2,42	33	Guluşlu	1	0,61
10	Kara	4	2,42	34	Kaçanikli	1	0,61
11	Sultan(Hanım)	3	1,81	35	Karaca	1	0,61
12	Sultan(Padişah)	3	1,81	36	Kebir	1	0,61
13	Ağa	3	1,81	37	Kethüda	1	0,61
14	Çavuş	3	1,81	38	Kukli	1	0,61
15	Dede	3	1,81	39	Kulak	1	0,61
16	Hafız	3	1,81	40	Mirahur	1	0,61
17	Hanım	3	1,81	41	Mollazade	1	0,61
18	Haraccı	3	1,81	42	Muhtesip	1	0,61
19	Kadı	3	1,81	43	Sani	1	0,61
20	Seyyid	3	1,81	44	Şafizade	1	0,61
21	Beşe	2	1,21	45	Şahsultan	1	0,61
22	Çelebi	2	1,21	46	Tuzcu	1	0,61
23	Emir	2	1,21	47	Voyvoda	1	0,61
24	Kapıcı	2	1,21				
Toplam				165			

1.5. Vakıf Kurucularının Cinsiyet Dağılımı

Özellikle kadının toplumdaki yerini ortaya koymak adına vâkıfların cinsiyete göre dağılımını vermek önemli olacaktır. Üsküp'te kurulan 193 vakfın 139'unun kurucusu erkek olup, 12 vakfın kurucusu kadındır, 1 vakıf karı-koca tarafından birlikte kurulmuş olup, 41 vakfın kurucusun cinsiyeti hakkında bir malumat söz konusu değildir. Buna göre Üsküp'te kurulan vakıfların çoğunlukla erkekler tarafından kurulduğu görülmektedir. Erkeklerin kurdukları vakıfların toplam vakıf sayısına oranı % 72,02'dir. Kadınların kurduğu vakıfların toplam vakfa oranı ise % 6,22'dir. 1 vakıf bir karı-koca tarafından birlikte kurulmuş olup, bu vakfın kurulan toplam vakfa oranı % 0,52'dir. Çoğunluğu kırsalda kurulan köy mescitlerinden oluşan kurucusunun cinsiyeti belli olmayan vakıfların toplam vakfa oranı ise % 21,24'tür.

Şekil 1.7. Vâkıfların cinsiyete göre sayısı

Üsküp'te vakıf kuranların çoğu erkek olmakla birlikte başta padişah yakınları olmak üzere kadınların da vakıfları bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi en eski vakıf Sultan II. Murad'a ait olup, vakfiyesi bulunamayan vakfın 1436 yılında inşa edilen camisinin olduğu bilinmektedir.

Üsküp'te vakıf kuran ilk kadın ise Hüma Sultan (Hümayûn Hatun)'dır. Vakfiyesi bulunamasa da XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarında geçmektedir. 1544 yılına ait tahrir kaydında vakfın akarlarından olan 7 köy bulunmaktadır. Bu köylerden Kolomova Köyü Sultan II. Bayezid tarafından Huma Sultan'a verilmiştir.⁹² Hüma Sultan'ın dışında Beyhan Sultan ve Hümaşah Sultan da Üsküp'te vakfı bulunan padişah yakınlarındandır.

Vakfiyesi bulunan en eski vakıf ise Gazi İsa Bey'in torunu ve Sağır Mehmed Efendi'nin kızı olan Ayşe Hatun'a aittir. Ayşe Hatun, 1596 yılında kurduğu vakıfta, Hatuncuklar Mahallesinde bir zaviye ve mescit inşa ettirmiş, akar olarak da çeşitli gayrimenkullerle, nakit para vakfetmiştir.⁹³ Üsküp'te kadınlar tarafından kurulan en geç vakıf ise Mahmud Pertev Paşa'nın kızı Belkıs Hanım'a aittir. 1910 yılında kurulmuş olan bu vakıf, daha önce Kadirî Tarikatı'na ait bir tekke olup, bakımsız halde bulunan Elaldı Sultan Tekkesi'nin dergaha dönüştürülmesini sağlamıştır.⁹⁴ Kadınlar, Üsküp'te doğrudan bir vakıf kurup işletmenin yanında, aile bireyleri tarafından kurulan vakıfların mütevelliliğini de yapmışlardır. Gazi Mustafa Paşa 1514 yılında kurduğu vakfın mütevelliliğini ismini belirtmediği kızına vermiştir.⁹⁵ kurdukları vakıfların tasarruf hakkını kendisinde bulundurup, mütevelliliğini başka birinde veren kadınlar da bulunmaktadır. Esmâ Hanım 1704 yılında kurduğu vakfın mütevellisi olarak meşayih'ten Ebubekir Efendi'yi mütevellî tayin etmiştir.⁹⁶

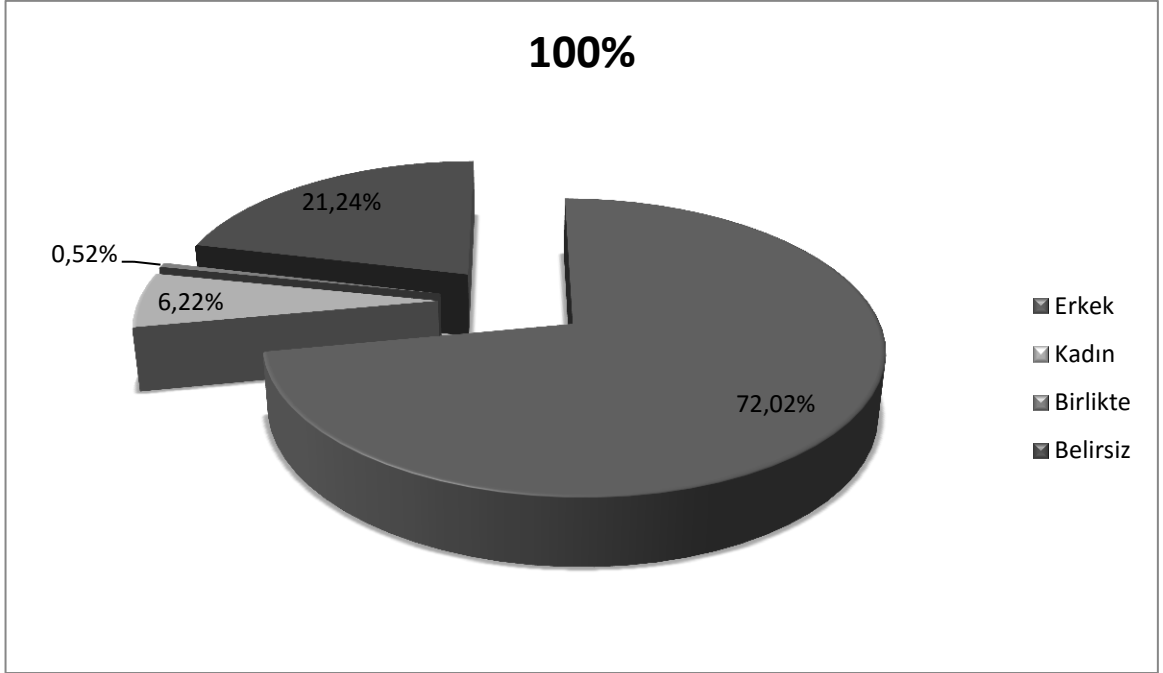
⁹² BOA, TD 232, s. 806-810.

⁹³ Ayşe Hatun Binti Sağır Mehmed Efendi Vakfiyesi, VGMA, 987/95, s.274.

⁹⁴ Belkıs Hanım binti Mahmud Pertev Paşa Vakfiyesi, VGMA, 990/62, s. 74.

⁹⁵ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 466.

⁹⁶ Esmâ binti Mustafa Çelebi Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 13 Numaralı Vakıfname.

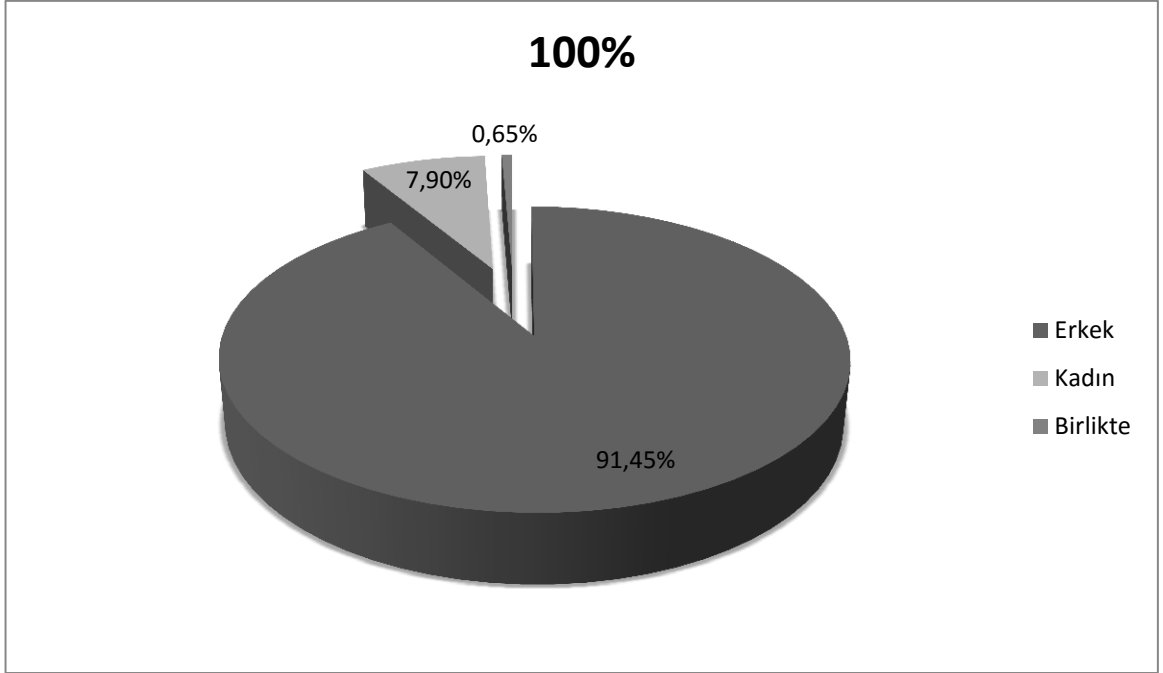

Şekil 1.8. Vâkıfların cinsiyete göre oranları

Vakıf kurucularının cinsiyetinin tespit edilemediği vakıfların tasnif dışı bırakıldığı durumda cinsiyete göre yüzdeler dilimin değişmesi söz konusudur. Kurucusunun cinsiyeti tespit edilen vakıf sayısı 152'dir. Vakıfların cinsiyete göre dağılımı bu rakam üzerinden değerlendirildiğinde hem erkek hem de kadınlar tarafından kurulan vakıfların yüzdeler diliminin arttığı görülmektedir. Buna göre kurucusunun cinsiyeti belli olan vakıflara, kurucusu erkek olan 139 vakfın oranı % 91,45'lik yüksek bir dilime tekabül etmektedir. Kurucusu kadın olan vakıfların cinsiyeti belli vakıfların geneline oranı ise % 7,90'dır. İsmail Efendi ve eşinin kurduğu vakıf ise % 0,65'lik bir dilime tekabül etmektedir. Adana'da erkeklerin kurdukları vakıflar % 63,54 iken, kadınların kurdukları vakıflar % 36,46 olarak verilmiştir.⁹⁷ XVII. yüzyılda Bursa Vakıfları ile ilgili yapılan çalışmada ise erkeklerin % 52,2'lik oranına karşı, kadınlar % 47,8'lik bir orana sahiptir.⁹⁸ Buna göre Üsküp'te vakıf kuran kadınların oranı çok düşük görülmektedir. Erkeklerin hem şehir merkezinde, hem de Üsküp'e bağlı kırsal alanlarda vakıf kurdukları görülürken, kadınların kurdukları vakıfların tamamı şehir merkezindedir.

⁹⁷ Alkan, (2004), 66.

⁹⁸ Başol, S. (2008). *Kenleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle XVII. Yüzyılda Bursa Vakıfları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 138.

Şekil 1.9. Kurucusunun cinsiyeti belirli olan vakıfların genel dağılımı

1.6. Meslek Gruplarına Göre Üsküp Vakıfları

Osmanlı Devleti'nde siyasi, ekonomik, sosyal vb. her alanda düzeni sağlamak amacıyla toplumun çeşitli sosyal-idari sınıflara ayrılmıştır. Öncelikli olarak Yönetici olan kesimle o dönem Osmanlı Devleti'nin teb'a olarak tanımladığı halk birbirinden ayrılmıştır. Yönetici-idareci grup 'askerî' olarak tanımlanırken, halk için 'reaya' tanımı kullanılmıştır. Diğer taraftan bu tabakalarında kendi aralarında farklı şekilde yine bir kategorizasyona ve sınıfsal ayrıma tabi tutulduğu da görülmektedir. Yine burada da idari pratikler düşünülerek bir ayrımın yapıldığı söylenebilir. Askeri sınıfın bahsedildiği şekilde birbirinden bariz bir şekilde ayrılabilen gruplarının olduğu görülürken, teb'a yani halk için bu ayrımın çok keskin çizgilere sahip olmadığı söylenebilir. Çünkü askeri sınıf çok geniş bir yelpazeye sahip ve çok sayıda alt dallara sahip iken, reayada bu kadar birbirinden farklı ve ayrılabilen dallar söz konusu olmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde askeri sınıfın üç ana damarının olduğunu söyleyebiliriz. Bunların bürokratik olarak en tepesinde olan kesim 'saray' efradıdır. Osmanlı Padişahları başta olmak üzere, hanedan bu sınıfın temsilcileri olarak görülmüştür. Diğer askeri sınıflar ise; 'ehl-i seyf' ve 'ehl-i ilim'dir. Seyf Arapça kılıç anlamına

gelmekte olup, ehl-i seyf Osmanlı askeri sınıfının kılıç ehlini ifade etmektedir. Ehl-i ilim ise ulemayı ifade eden ve Osmanlı askeri sınıfı içerisinde dini-hukuki-idari kesmini nitelemektedir.

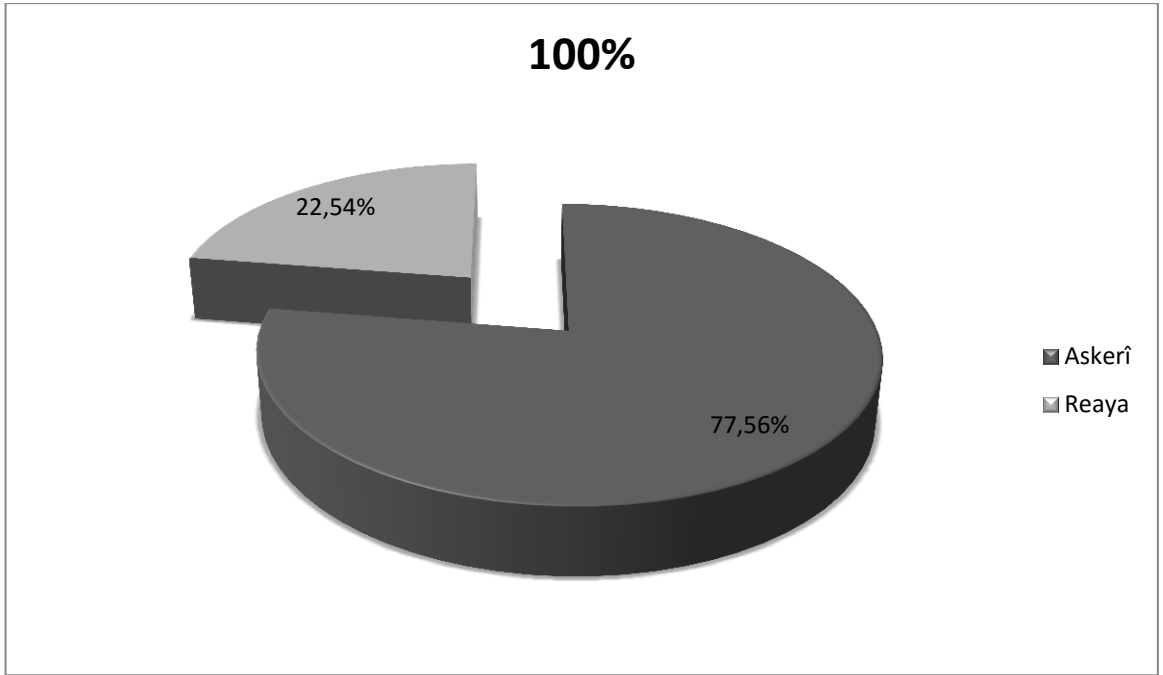
Çizelge 1.2. Vâkıfların meslek gruplarına göre ayrıntılı dağılımı

Meslek Grupları				Sayısı	ORAN%	ORAN%	Toplam %
Askerî	Saray	Padişah		3	2,95	5,90	77,56
		Padişah Yakını		3	2,95		
	Ehl-i Örf (Seyfiye)	Ehl-i Örf		36	35,29	41,27	
		Ehl-i Örf Yakını		6	5,88		
	İlmiye (Ulemâ)	İlmiye Sınıfı		20	19,61	19,61	
	Tarikat Erbâbı	Tarikat Erbâbı		8	7,84	7,84	
	Seyyid	Seyyid		3	2,94	2,94	
Reâyâ	Halk	Şehir		11	10,78	17,64	22,54
		Kırsal		7	6,86		
	Esnâf	Esnâf		5	4,90	4,90	
Toplam		Askerî	Toplam	79	-	-	100
		Reaya	Toplam	23	-		
Genel Toplam				102	% 100		

Üsküp'te vakıfların daha çok askeri sınıf tarafından kurulduğunu görmekteyiz. Meslek grupları tespit edilen 102 vakfın içerisinde 79 kişinin saray, ehl-i seyf ve ilmiye grubuna mensup askerî sınıf mensupları tarafından kurulduğu görülmektedir. Askeri sınıf mensuplarının kurduğu vakıfların toplam vakıflar içerisindeki oranı % 77,56 gibi yüksek bir yüzdelik dilime tekabül etmektedir. Reayanın Üsküp'te kurduğu vakıfların sayısı ise 23 olup, genel meslek gruplarına oranı % 22,54'dir. Yani yaklaşık olarak Üsküp'te kurulan her beş vakıftan dördünün askeri sınıf mensupları tarafından kurulduğu, geriye kalan beşte birlik kısmın da reaya tarafından kurulduğu ortaya çıkmaktadır. XVIII. yüzyılda Türkiye'de kurulan vakıfların ise % 65,07'si askerî, % 34,93'ü reaya tarafından kurulmuştur.⁹⁹ Adana'da kurulan vakıfların ise büyük oranda askeri sınıfa mensup kişiler tarafından kurulduğu görülmektedir. Adana'da kurulan vakıfların % 95,37 gibi büyük bir kısmı askerî tarafından kurulurken, % 4,63'lük çok az bir dilim reaya

⁹⁹ Yediyıldız, (2003), 159.

tarafından kurulduğu görülmektedir.¹⁰⁰ Sivas'ta kurulan vakıflarla ilgili yapılan bir çalışmada ise kurucusu bilinen vakıflar kendi içerisinde değerlendirildiğinde askerîlerin vakıfları % 65,59, reayanın kurduğu vakıflar ise % 34,41'lik bir orana denk geldiği hesaplanmaktadır.¹⁰¹ Üsküp, Adana, Sivas ve XVIII. yüzyılda Türkiye'deki kurulan vakıfların hepsinde en çok vakıf kuranlar ehl-i örf mensup olanlardır.

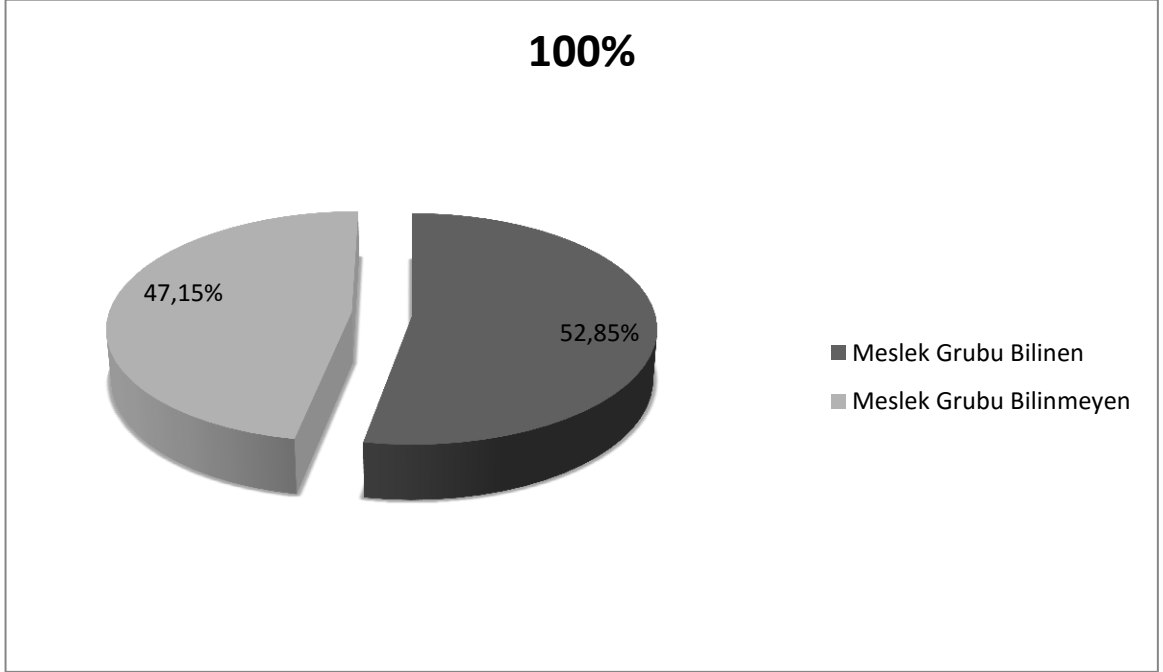
Şekil 2.1. Üsküp vâkıflarının meslek gruplarının genel dağılımı

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki; meslek grubu belirlenemeyen 91 vakfın içerisinde reayaya ait vakıfların sayısının daha fazla olma ihtimali bulunmaktadır. Çünkü askeri sınıfa mensup kişiler ve kurdukları vakıflara dair kaynaklara ulaşma imkânı daha fazla iken, reayanın kurduğu vakıfları tespit etmek daha zor görülmektedir. Bu konuyla ilgili daha somut ve kaynaklardan yararlanarak ifade edilecek olunursa; meslek grubu tespit edilemeyen vakıfların büyük bir çoğunluğu köylerde bulunan ve genellikle köy halkı tarafından kurulan vakıflarla, isminin önünde veyahut arkasında o kişi hakkında herhangi bir bilgi verecek unvan veya lakabı bulunmayan kişilerin kurduğu vakıflar bulunmaktadır. Öyle ki, kurucusunun meslek grubu belli olmayan vakıfların içerisinde 20 vakıf Üsküp'e bağlı köylerde

¹⁰⁰ Alkan, (2004), 66.

¹⁰¹ Demirel, (2000), 237.

kurulan cami ya da mescit vakfıdır. Dolayısıyla bu vakıfların kurucularının reaya sınıfına mensup kişiler tarafından kurulma ihtimali çok yüksektir. Lakin elimizde bunu ispat edebilecek bir kaynak olmadığı için bu düşüncüyü kesin kanaatten ziyade, bir tahmin olarak ortaya koyabiliriz.

Şekil 2.2. Meslek grubu bilinen ve bilinmeyen vakıfların oransal dağılımı

Üsküp'te kurucusunun meslek grubu tespit edilen 102 vakıf bulunmaktadır. Kurucusu tespit edilemeyen vakıf sayısı ise 91'dir. Üsküp'te tespit edilen toplam vakıf sayısının 193 olduğu düşünüldüğünde, herhangi bir meslek gurubunun içerisinde olan vâkıfların genel vakıflara oranı % 52,85'lik bir orana denk gelmektedir. Herhangi bir meslek gurubuna mensup olup olmadığı tespit edilemeyen vakıfların genel vakıflara oranı ise % 47,15'tir.

İKİNCİ BÖLÜM

VAKIF VE ŞEHİR

2.1. Üsküp Şehrini Fiziki ve Demografik Yapısı

Şehre hakim bir noktada bulunan Üsküp Kalesi'nin Roma dönemine ait olduğu ve VI. yy'da inşa edildiği tahmin edilmektedir. Şehir merkezinin kuzey-güney yönünde ilerleyen ve şehri doğu-batı olarak ikiye bölen vardar nehrinin doğusunda bulunmaktadır. Seyahatname'de detaylı bir şekilde anlatan Evliya Çelebi'ye göre kale mimari açıdan iki katlı, duvarlarının yüksekliği elli zira(arşın) olan, yetmiş burcu bulunan sağlam ve muhkem bir yapıdır. Şehrin ortasında ve beşgen olarak imar edilen kale estetik olarak da; *“Cümle rûy-ı dîvârı seng-i tırâş ile mebnî ve mücellâ ve musaykal ahcârât-ı hârâlar ile inşâ olunup her taşında olan letâfet ve zerâfetdeki tasarrufları bir diyârda temâşâ etdiğimiz kalâların birinde yokdur.”* şeklinde ifade edilen Üsküp Kalesi, Çelebi'ye göre latif ve zarıftır.¹⁰² XV. yüzyılın ortalarından itibaren tutulan tahrir kayıtlarında; kale içerisinde görevli bir kale imamının bulunması burada bir mescidin olması ihtimalini güçlendirmektedir.¹⁰³ Ancak kalenin içerisinde herhangi bir vakıf kurulduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰⁴ Şunu da belirtmek gerekir ki; Osmanlı Döneminde kale daha çok askeri amaçla kullanıldığı görülmekte olup, şehir daha çok kalenin dışında kurulan mahallelerden müteşekkildir.

Üsküp'te kurulan vakıflar, şehrin imarında ve mahallelerin oluşmasında önemli rol oynamışlardır. Osmanlı'da genel olarak bir şehir fethedildikten sonra başta kale olmak üzere, merkezden çevreye doğru yayılan bir iskan durumu söz konusudur. Bu iskan sağlanırken, öncelikli olarak şehrin merkezinden başlamak itibarıyla çeşitli ihtiyaçları karşılayacak yapılar inşa edilir veyahut Ayasofya örneğinde olduğu gibi, kiliseden camiye çevrilirerek kullanılırdı. Halkın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla inşa edilen bu yapılar kurulan vakıflarla ayakta kalır ve hizmetine devam

¹⁰² Evliya Çelebi, V, 554-555.

¹⁰³ BOA, MAD12, vr. 197b-210a.

¹⁰⁴ Üçler Bulduk'un "XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı" adlı çalışmasında şehrin kalesinden bahsedilirken içerisinden bir mescidin olduğundan bahsedilmiş, ancak burada bir vakfın varlığından bahsedilmemiştir. Bkz: Bulduk, Ü.(2014) *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı*, Ankara: TTK Yayınları, 61-63.

ederdi. Bu çerçevede her vakfın birbirinden ayrı hakimiyet alanı bulunmaktaydı ve bir vakıf başka bir vakfın alanına müdahil olmazdı. Yani Üsküp örneğinde de olduğu gibi, kurulan bir vakıf etrafında zamanla bir etki alanı oluşturmaktaydı. Bunların merkezinde de mahalleler vardı. Çünkü, kurulan vakıfların etrafında – başta o vakıfta çalışan görevliler olmak üzere- zamanla insanlar iskan eder ve bir mahalle oluşturlardı. Oluşan mahallenin adı da çoğunlukla ya vakıf kurucusunun adı, ya da inşa ettirdiği yapının adı olurdu.¹⁰⁵

Üsküp'te en eski vakıf eseri olan; Hünkâr Camii, Muradiye ve Cami-i Kebir(Ulu Camii) olarak geçen Sultan II. Murad Camii, bulunduğu mahalleye adını vermiştir.¹⁰⁶ XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kayıtlarda da geçen Cami-i Kebir Mahallesi'nde Muradiye'nin dışında yine Sultan II. Murad Vakfı'na ait mektep ve imaret bulunmaktaydı.¹⁰⁷ Muhtemelen Osmanlı Dönemi'nde kurulan ilk mahalle olan Cami-i Kebir Mahallesi, Osmanlı öncesi şehrin merkezi konumunda bulunan kalenin doğusunda ancak uzak bir mesafede bulunmaktadır. Hatta kale ile bu mahalle arasında pek çok vakıf kurulmuş ve mahalleler oluşturulmuştur. Sultan II. Murad'dan sonra kurulan vakıflarla birlikte, bu vakıfların doğrudan kurucusunun adı veya vakıf eserinin adını alan mahalleler daha çok Cami-i Kebir Mahallesi'nin batı yönünde ve bu mahalleye Üsküp Kalesi arasında kurulmuştur. Sultan Murad Vakfı'ndan sonra 1445'de kurulan İshak Bey Vakfı, İshak Bey Camii, bedesten, Sulu Han, hamam, medrese, kütüphane ve imaretten oluşan bir külliye'dir.¹⁰⁸ Külliye'nin bulunduğu mahalle İshak Bey'in adını taşımakta olup¹⁰⁹, Cami-i Kebir Mahallesi'nden daha batıda bulunmaktadır. İshak Bey'den sonra oğlu İsa Bey ile İsa Bey'in oğulları Kebir Mehmed Çelebi ve Sağır Mehmed Efendi dâhil XV. yüzyılda birçok vakıf kurulmuş olup, kurulan bu vakıfların kurucuları veya vakıf eserleri bulundukları mahallelere isimlerini vermişlerdir.¹¹⁰ İsa Bey Vakfı bir külliye'den ibaret olup İshak Bey Mahallesi'nin ve Bit Pazarı'nın kuzeyinde İsa Bey Mahallesi'nde kurulmuştur.¹¹¹ XVI. yy'ın başında kurulan Yahya Paşa Vakfı da külliye'den ibaret olup, vakfa ait Yahya Paşa Camii hala ayakta olan önemli vakıf

¹⁰⁵ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 1-4;

¹⁰⁶ BOA, TD4, 634; BOA, TD232, 7.

¹⁰⁷ Ayverdi, (1956), 153. 151-224

¹⁰⁸ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194, s. 424-425.

¹⁰⁹ BOA, TD232, s. 14.

¹¹⁰ BOA, TD232, s. 9,21.

¹¹¹ BOA, TD232, s. 11; Ayverdi, (1956), 156.

eserlerindendir.¹¹² Cami'nin İsa Bey Cami'nin kuzeydoğusunda bulunması külliye'nin bulunduğu mahallenin de burada olması ihtimalini güçlendirmektedir. Yine XVI. yüzyılın başlarında 1519'da kurulan Mustafa Paşa Vakfı da bir külliye'den müteşekkil olup Üsküp Kalesi'nin dibinde kurulmuştur. Daha sonra kurulan vakıflar da daha önce belirtildiği gibi Cami-i Kebir Mahallesi ve yakın çevresi ile Üsküp Kalesi arasında kurulmuş ve Osmanlı döneminde Üsküp, Vardar Nehri'nin kuzeyden doğuya doğru çizdiği yay içerisinde bir şehir halini almıştır. Nitekim günümüzde de tarihi Üsküp şehri bu bölge içerisinde olup, Osmanlı Dönemi'nden kalma ve şehrin tarihi kimliğini yansıtan ve hemen hemen hepsi vakıf eseri olan cami, han, hamam, tekke vb. yapıların birçoğu hala ayakta'dır.

Balkanlar Osmanlı Devleti için özellikle klasik dönemde önemli bir coğrafya olmuştur. Hatta Ortaylı, Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyılda bir Balkan İmparatorluğu olup, egemen kültürün de Balkan kültürü olduğunu ifade eder.¹¹³ Osmanlı Devleti'nin fethinden önce tamamen Hristiyanların yaşadığı bir şehir özelliği taşıyan önemli bir Balkan şehri olan Üsküp de, fetihten kısa bir süre sonra bir Türk-İslam şehri halini almaya başlamıştır. Klasik Osmanlı iskân anlayışında İstanbul'un fethi ve Ayasofya örneğinde de olduğu gibi, fethedilen şehir Hristiyan ise şehrin merkezinde bulunan en büyük Kilise camiye çevrilir. Benzer bir durum Üsküp şehrinin hemen yanında bulunan Ohri'de görülürken, elde edilen kaynaklardan hareketle Üsküp'te böyle bir durumun gerçekleşmediği ortaya çıkmaktadır.

Üsküp şehrinin fiziki yapısının değişiminde, şehrin fatihi Paşa Yiğit Bey'in ardından uç beyliğini devralan İshak Bey bin İsa Bey, kurmuş olduğu vakıf bünyesinde inşa ettirdiği cami, medrese ve imaret gibi yapılarla şehrin dönüşümünde ilk adımı atmıştır. Daha sonra şehirde vakıfların kurulması devam etmiş ve çoğalan mimari eserler burayı bir Osmanlı şehri haline getirmiştir. İnşa edilen cami, medrese, imaret, han, hamam ve bedestenler şehrin her türlü ihtiyacına cevap vermiştir.

Şehrin demografik yapısı ise başlangıçta Hristiyan bir kimliğe sahip olup; Osmanlı yönetimine geçişle birlikte, Saruhan bölgesinden getirilen Türklerin bölgeye

¹¹² Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 1-11.

¹¹³ Ortaylı, İ. (2001). *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul: Ufuk Kitapları, 14.

yerleştirilmesiyle, şehrin yapısı değişmeye başlamıştır. 1392'de fethedilen Üsküp'te, 1455 yılındaki kayıtlara göre otuz bir mahallenin yirmi sekizinin Müslüman Mahallesi olması fetihten yaklaşık altmış yıl sonra şehrin nasıl bir Osmanlı şehri haline geldiğini gösteren en önemli kanıttır.¹¹⁴

Yıldırım Bayezid döneminde fethedilen şehir yaklaşık olarak 520 yıl Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde kalmıştır. Balkan savaşlarının sonrasında Osmanlı Devleti'nin elinden çıktığı döneme kadar tipik bir Osmanlı şehri olma özelliğini koruyan Üsküp, bu dönemden sonra özellikle Yugoslavya'nın hakimiyeti altına girmesiyle birlikte Vardar Nehri'nin ikiye böldüğü ve birbirinden farklı yapıda iki ayrı şehir görünümü almaya başlamıştır. 1991'de Makedonya'nın bağımsız bir devlet olmasıyla başkent olan Üsküp, şehrin doğu-batı yönünde ilerleyen Vardar Nehri'nin kuzey kısmında Hristiyanların çoğunlukta olduğu yeni ve modern görünümlü bir şehir olurken, güney kısmına Müslümanların çoğunlukta olduğu ve tarihi yapılarıyla Osmanlı'yı yansıtır haldeki durumunu korumaktadır.

Demografik yapıya bakıldığında, 1392 yılında fethedilmesinin ardından geçen altmış yılda Müslümanların çoğunlukta yaşadığı bir şehir halini aldığı görülmektedir. Mehmet İnbaşı'nın, her hanede beş kişinin yaşadığını düşünerek ortaya koyduğu verilere göre 1455'te Müslüman nüfus % 63,1, Gayrimüslim nüfus % 36,9'dur. Takip eden tarihlerde 1468, 1529, 1544 ve 1569 yılına ait rakam ve oranların da 1455 yılının verileriyle aynı olduğu şehirde, sadece 1481 yılında Gayrimüslimlerin sayısı daha fazladır. Bunun dışında Müslümanların gayrimüslimlere oranla daha fazla olduğu görülmektedir.¹¹⁵ Bu demografik yapı şehrin mahallelerine de aynı şekilde yansımıştır. 1455'te 23 Müslüman, 8 Gayrimüslim mahallesinin bulunduğu şehrin 1689'a kadar bu şekilde bir demografiye sahip olduğu, ancak 1689'da Avusturyalı General Piccolomini'nin şehri işgalinin ardından, yapının değişime uğradığı görülmektedir. şehri terk eden bir kısım Müslümanlar İstanbul'a kadar gelip Üsküblü Mahallesi'ni kurmuşlardır.

¹¹⁴ İnbaşı, M. (1995). *Osmanlı İdaresinde Üsküb Kazası (1455-1569)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 41-42.

¹¹⁵ İnbaşı, (1995). 63-66.

XIX. yüzyıldan itibaren kırsaldan şehir merkezine Hristiyanların yerleşmesiyle şehirde Hristiyan nüfusu artmıştır.¹¹⁶

Osmanlı döneminde Müslüman, Gayrimüslim ve Yahudilerin yaşadığı Üsküp'te günümüzde etnik olarak Makedonlar, Arnavutlar, Türkler, Romenler ve Ermeniler yaşamaktadır. Vardar Nehri'nin ikiye ayırdığı şehirde nehrin bir yakası Hristiyan Makedonların çoğunlukta yaşadığı modern şehir görünümünde olup, diğer yakasında Osmanlı Devleti'nin izlerini taşıyan ve bir Osmanlı şehri görünümündeki tarihi Üsküp şehri bulunmaktadır. Şehrin bu kısmında da Arnavutlar çoğunlukta olmak üzere Türkler, Boşnaklar, Torbeş'lerden oluşan Müslüman halk yaşamaktadır.

2.2. Vakıfların Hayrat ve Akarları

2.2.1. Hayratlar

Hayrat, vâkıflar tarafından inşa ettirilip, herhangi bir maddi beklenti içerisinde olmadan hayır amaçlı kullanılan gayrimenkullerdir. Üsküp'te kurulan vakıflara ait hayratların çoğunlukla mimari eselerden oluştuğu görülmektedir. Üsküp'te en eski vakıf olan Sultan II. Murad Vakfı başta olmak üzere Üsküp'te toplam 6 külliye bulunmakta olup bunların sadece biri şehrin dışında, Üsküp'e bağlı Kaçanik Nahiyesi'ndedir. Külliyeler, adından da anlaşılacağı üzere birçok yapıyı içerisinde barındırabilmektedir. Külliyelerin belirleyici başka bir özelliği ise ortak bir alan üzerinde inşa edilmeleridir. XV. yüzyılın ilk yarısında kurulan Sultan II. Murad Külliyesi, cami, mektep ve imaretten oluşmuştur.¹¹⁷ Aynı dönemlerde İshak Bey Külliyesi 'Alaca Cami' olarak da anılan İshak Bey Cami, Bedesten, Sulu Han (Yeni Han), hamam, medrese, kütüphane ve imaretten müteşekkildir.¹¹⁸ İshak Bey'in oğlu İsa Bey de XV. yüzyılın ikinci yarısında külliye niteliğinde bir vakıf kurmuştur.¹¹⁹ XVI. yüzyılın hemen başında Yahya Paşa adını taşıyan cami ile mektep, imaret ve çeşmeden oluşan bir külliye yaptırmıştır.¹²⁰ Şehrin dışında

¹¹⁶ Hoca, N. (1984). *Üsküb, İA*, 13, Ankara, 1984, 124.

¹¹⁷ Ayverdi, (1956), 153. 151-224

¹¹⁸ Özer, (2006), 56.

¹¹⁹ Ayverdi, (1956), 156.

¹²⁰ Yahya Paşa'ya ait vakfiyenin iki ayrı yerde kaydı bulunmaktadır. Birincisi; Vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 629 numaralı defterin 332. Sırasında ve 415-423. sayfalar arasındadır, bkz; Yahya

bulunan tek külliye olan Sinan Paşa Külliyesi de Üsküp'e bağlı Kaçanik Kasabası'nda olup XVI. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir.¹²¹ Üsküp'te bulunan son külliye XVII. yüzyılın başlarında Kaçanikli Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.¹²² Külliyeleer daha önce de belirtildiği üzere içerisinde birçok yapıyı barındırmakta olup, bünyesinde bulunan hayratlar başlıklar halinde ayrı ayrı ele alınacağı için külliyeleer hakkında daha ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

Üsküp'te toplam 177 hayrat, bir yapı olarak inşa edilmiştir. Bu hayratların yarısı camilerden oluşmaktadır. Mescitleri de camilerle birlikte ibadet öncelikli hayratlar arasına aldığımızda Üsküp merkezde ve taşrada kurulan 177 hayratın 119'u cami ve mescitlerden oluşmaktadır. Üsküp'te 39'u şehirde, 40 tanesi taşrada olmak üzere toplam 79 caminin vakıflar bünyesinde kurulduğu tespit edilmiştir. Camilerin toplam hayrat binalarına oranı % 44,63'tür. Yine vakıflar bünyesinde 38'i şehirde 2'si taşrada toplam 40 mescit kurulmuş olup genel hayrata oranı ise % 22,60'tır. Yani Üsküp'te şehirde ve taşrada kurulan cami ve mescitlerin sayısı 119 olup, bütün hayratlara oranı % 67,23'tür.

Cami ve mescitlerin dışında Üsküp'te kurulan hayrat yapılar ise 58 adet olup genel hayrata oranı % 32,77'dir. Bunların içerisinde daha çok medrese ve mektep gibi eğitim kurumları vardır. Üsküp'te 10 adet medrese, 9 adet mektep kurulmuştur. Bunların dışında "Tablo 3"te sayı ve oranları verilmiş olan imaret, han, tekke-zaviye, kütüphane, çeşme ve su kemeri Üsküp'te kurulan vakıflar bünyesinde inşa edilmiştir.

Paşa bin Abdülhay Vakfıyesi, *VGMA*, 629/332, s.415-423. Diğer; Y-648-3 numaralı kayıt olarak geçmekte olup defter kağıdına elle kayda geçirilmiş olduğu görülmektedir. Bu durum bize bu belgenin, vakfiyenin sonradan kaleme alınan bir örneği olduğunu göstermektedir. Bkz: Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfıyesi, *VGMA*, Defter No: Y-648-3.

¹²¹ Koca Sinan Paşa Vakfıyesi, *VGMA*, 598/104, s.136.

¹²² Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfıyesi, *VGMA*, 633/11, s.21.

Çizelge 2.1. Üsküp'te hayır amaçlı kurulan yapılar

Hayrat	Merkez	%	Taşra	%	Toplam	%
<i>Cami</i>	39	22,03	40	22,60	79	44,63
<i>Mescit</i>	38	21,47	2	1,13	40	22,60
<i>İmaret</i>	7	3,95	-	-	7	3,95
<i>Mekteb</i>	9	5,08	-	-	9	5,07
<i>Medrese</i>	10	5,65	-	-	10	5,64
<i>Tekke-Zaviye</i>	18	10,16	-	-	18	10,16
<i>Kütüphane</i>	2	1,13	-	-	2	1,13
<i>Han</i>	6	3,38	-	-	6	3,38
<i>Çeşme</i>	5	2,83	-	-	5	2,83
<i>Su kemeri</i>	1	0,56	-	-	1	0,56
Toplam	135	76,27	42	23,73	177	100

Merkez-taşra çerçevesinde düşündüğümüzde hayratların büyük oranda Üsküp merkezinde kurulduğu ortaya çıkar. Toplam hayratın 135'i merkezde kurulan yapılar olup, taşradaki hayratların sayısı 42'dir. Yani hayratların % 76,27'si şehir merkezinde kurulmuştur. Taşradaki hayratların oranı ise % 23,73'dür.

Yine merkez-taşra çerçevesinde hayratların niteliklerine baktığımızda ise şehir merkezinde bulunan hayratların taşradakilere göre daha fazla çeşitlilik gösterdiği sonucuna varılır. Şehirde kurulan hayratlar arasında cami ve mescit gibi ibadet amaçlı binaların yanında mektep, medrese, kütüphane gibi ilim ve eğitim amaçlı binaların da varlığı söz konusudur. Bunların dışında kurulan tekke ve zaviyeler Üsküp'teki tarikatların varlığını ortaya koyarken, imaret doğrudan hayri amacın ortaya çıkardığı bir hayrattır. Çeşme ve su kemeri şehrin beledi anlamda ihtiyaçlarını karşılayan hayratlardan olup, han konaklama ihtiyacını gidermek amaçlı bir hizmettir. Şehrin ekonomi ve istihdam bağlamındaki ihtiyacını karşılayabilecek bir yapı olan bedesten Üsküp'te bir tanedir ve XV. yüzyılda İshak Bey tarafından yaptırılmıştır.¹²³

Üsküp'te kurulan vakıfların, halkın ihtiyacı doğrultusunda çeşitli hayratlar inşa ettirdikleri söylenebilir. Sultan II. Murad burada kurduğu vakıf bünyesinde

¹²³ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfıyesi, VGMA, 632/194, s. 426.

fukaraların ve yardıma muhtaçların ihtiyaçlarını giderebileceği bir imaret, çocukların eğitim alabileceği bir mektep ve halkın ibadet ihtiyacını karşılayacağı bir cami inşa ettirmiştir. Yakın dönemde Üsküp'ün uç beyi İshak Bey de Sultan II. Murad'ın yaptırdığı bu üç hayratın yanında; şehrin iktisadi anlamda canlanmasını sağlayacak bir bedesten, dışarıdan gelenlerin barınacağı bir han, halkın temizlik ihtiyacını karşılayacak bir hamamla, eğitim görmek isteyenlerin gidebileceği bir medrese ve içerisinde medresede okutulacak kitapları barındıran bir kütüphane vakfetmiştir.¹²⁴

Kırsaldaki hayratlara bakıldığında şehirdeki gibi bir çeşitliliğin olmadığı görülmektedir. Üsküp'e bağlı yerleşim yerlerinde 40 cami ve 2'de mescit kurulmuştur. Camilerin bazıları aynı zamanda mescit olarak da kaynaklarda geçmektedir. Köy, kaza, nahiye gibi yerleşim yerlerinde daha çok oradaki halkın ibadet ihtiyacını karşılayacak cami ve mescitlerin varlığı söz konusudur. Nitekim kırsalda yaşayan halkın kurduğu vakıfların da bu doğrultuda kurulduğu görülmektedir. Köylüler bir araya gelerek köylerinde bir cami ya da mescit inşa ettirmişlerdir.¹²⁵ Daha sonra köyde yaşayan ama diğer ahaliye göre ekonomik durumu nispeten daha iyi olan kişiler ise sahip oldukları dükkân, bağ, bahçe yada nakit paralarını vakfetmişlerdir.¹²⁶ Ardından bunların kira, istirbah veya hasılatından elde edilen gelirle köylerinde bulunan cami ya da mescitlerde çalışan imam, hatib gibi görevlilerin maaşlarını karşılamışlardır. Üsküp'e bağlı taşra bölgesinde kurulup mahiyeti detaylı bir şekilde tespit edilen vakıfların hemen hemen hepsinin bu şekilde olduğu görülmektedir.

Üsküp'e bağlı Arnavut Köyü'nde yaşayan Memiş bin Osman ve Felek bin Bahaddin, birer yıl arayla vakıf kurarak, kurdukları vakfın geliriyle köy halkı tarafından inşa edilen caminin imam ve hatibinin maaşlarını karşılamışlardır. Memiş bin Osman 1893'te kurduğu vakfa 23 mecdiyesini 2000 kuruş değeriyle bağışlamış ve paranın tasarrufundan elde edilen gelirle caminin hatibinin maaşı ödenmiştir.¹²⁷ Felek bin Bahaddin de 1894'te kurmuş olduğu vakfa 23 mecdiyesini

¹²⁴ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfı, VGMA, 632/194, s. 425-426.

¹²⁵ Memiş bin Osman Vakfı, VGMA, 989/122, s. 164; Felek bin Bahaddin bin Ömer Vakfı, VGMA, 989/123, s.164-165.

¹²⁶ Bayram bin Zeynel Vakfı, VGMA, 601/199, s. 155; Osman bin Latif Vakfı, VGMA, 991/37, s.33; Memiş bin Osman Vakfı, VGMA, 989/122, s. 164.

¹²⁷ Memiş bin Osman Vakfı, VGMA, 989/122, s. 164.

bağışlamış ve paranın tasarrufundan elde edilen gelirle köylerindeki caminin imamın maaşı ödenmiştir.¹²⁸ Yine Batança Köyü'nde yaşayan Hamid bin İsmail ve Bayram bin Zeynel köy halkı tarafında inşa edilen köy caminin görevlilerinin maaşlarını karşılamak için iki ayrı vakıf kurmuşlardır. Hamid bin İsmail 1895'te bir vakıf kurmuş, köyde sahibi olduğu dükkânını vakfa bağışlamıştır. Dükkânın kirasından elde edilen gelirle de caminin imamının maaşını karşılamıştır.¹²⁹ Bayram bin Zeynel de 1909'da kurduğu vakıfta, sahip olduğu 1000 kuruşluk nakit parasını bağışlamış ve paranın tasarrufundan elde edilen gelirle Batança Köyü Cami'sinin hatibinin maaşını karşılamıştır.¹³⁰ Üsküp'e bağlı İstamiçe Köyü'nden Osman bin Latif 1906 yılında kurduğu vakıfla, sahip olduğu 2000 kuruşluk nakit paranın tasarrufundan elde edilen gelirle köy halkı tarafından inşa edilen caminin imam ve hatibinin maaşlarını karşılamıştır. Gelirin yarısı imama, diğer yarısı hatibe verilmiştir.¹³¹

Üsküp'teki vakıfların özellikle çok farklı özelliklerde hayratlara sahip oldukları göz önüne alınarak, ayrı başlıklar halinde incelemenin daha açıklayıcı olacağı düşünülmektedir; camiler, mescitler, mektep ve medreseler, kütüphaneler, imaretler, tekke ve zaviyeler ve diğer hayrat yapılar olmak üzere yedi ayrı başlıkta incelenmiştir.

2.2.1.1. Cami

Üsküp'te 39'u merkezde 40'ı kırsalda olmak üzere toplam 79 vakıf camisi bulunmaktadır. Hayratlar içerisinde en çok sayıya sahip yapı da bu camilerdir. Sultan II. Murad'ın yaptırdığı ve adını taşıyan cami Üsküp'te bulunan en eski vakıf eseridir. Üzerinde bulunan inşa kitabesine göre 1436 yılında yapılan cami Evliya Çelebi'nin Seyahatnemesi'nde de Hünkâr Camii¹³² olarak da bilinmektedir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda bazı arşiv kaynaklarında Cami-i Kebir¹³³ Mahallesi adında bir mahallenin olması, caminin hem mahalleye adını verdiğini, kendisinin de bu adla anıldığını ortaya koymaktadır. Günümüzde de ayakta olan yapı çeşitli sebeplerden

¹²⁸ Felek bin Bahaddin bin Ömer Vakfıyesi, *VGMA*, 989/123, s. 164-165.

¹²⁹ Hamid bin İsmail Vakfı, *VGMA*, 989/186, s. 235.

¹³⁰ Bayram bin Zeynel Vakfı, *VGMA*, 601/199, s. 155.

¹³¹ Osman bin Latif Vakfı, *VGMA*, 991/37, s.33.

¹³² EV. D. 172, s. 132; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. 5, s. 554.

¹³³ BOA, TD 4, s. 634; BOA, TD 149, s. 6; BOA, TD 232, s. 7.

dolayı ara ara tadilat geçirilmiştir. Bu onarımların en sonuncusu Sultan V. Mehmed Reşad tarafından 1911 yılında yapılmıştır.¹³⁴

Üsküp'te vakıflar bünyesinde inşa edilen camilerden, askerî sınıfa mensup kişilerin XV. ve XVI. yüzyıllarda inşa ettirdiği camilerin günümüzde de ayakta kaldığı görülmektedir. Sultan Murad Camii'nin dışında İshak Bey tarafından yaptırılan Alaca Camii de Üsküp'te bulunan en eski camilerden birisidir. Caminin Hicri 842 yılına ait bir kitabesi olup, buna göre Miladi 1438 veya 1439 yılında inşa edilmiş olması gerekmektedir.¹³⁵ İshak Bey (Alaca) Camii de günümüzde ayakta kalan vakıf eserlerinden olup, en son 1966 yılında onarımı yapılmıştır.¹³⁶

Resim 2.1. İshak Bey Camii (Ekim 2012)

¹³⁴ Ayverdi, (1956), 154.

¹³⁵ Ayverdi, (1956), 155.

¹³⁶ Özer, (2006), 57.

Alaca Camii'nin dışında İshak Bey'in oğlu İsa Bey tarafından yaptırılan ve Bit Pazarı'nın arkasından bulunan İsa Bey Camii, İsa Bey'in büyük oğlu Kebir Mehmed Çelebi Camii, Mustafa Paşa Camii XV. yüzyılda inşa edilmiş ve günümüzde de ayakta kalan vakıf eserleridir. Eski Üsküp Çarşısı'nın merkezinde bulunan Murad Paşa Camii, Yahya Paşa Külliyesi'nin içerisindeki hayratlardan olan Yahya Paşa Camii, Saray Köyü mevkiinde bulunan Hüseyin Şah Camii¹³⁷ ve Gazi Baba Mahallesi'nde bulunan Tütünsüz Camii XVI. yüzyıl vakıf eserlerinden olup çeşitli zamanlarda yapılan onarımlarla günümüze kadar ulaşmışlardır.¹³⁸

¹³⁷ Özer, (2006), 72.

¹³⁸ Bogoyeviç, (2008), 124-165; Özer, (2006), 183-204.

Resim 2.2. İsa Bey Camii (Ekim 2012)

Günümüzde ayakta kalan bu camilerin dışında yakın zamana kadar gelebilmiş bazı vakıf camilerini de görebilmekteyiz. Hicri 900 (M. 1494-1495) yılında Gazi Menteş Mahallesi'nde inşa edilen ve bânisinin adını taşıyan Karlılıoğlu Mehmed Bey Camii ile Paşa Yiğit Bey'e ithafen Hüdaverdi Mahallesi'nde yapılan Meddah Baba (Bağ Paşa, Paşa Yiğit Bey) Camii XV. yüzyıl vakıf eserleridir. Karlılı Mehmed Bey Camii 1925 yılına kadar ayakta kalabilmiş, bu tarihte yıktırılarak yerine orduevi yapılmıştır. Meddah Baba Camii'nin akibeti hakkında ise bir bilgi bulunmamaktadır. 1455 yılına ait tahrir defterinde dükkân, değirmen, bağ gibi gayrimenkullerden 14200 akçe geliri bulunan camiye ait vakfın¹³⁹, 1758 yılında da bir hurufat kaydı vardır. Bu kayda göre camide 1 akçe ücretle görevli Ali bin Asaf'ın vefatının ardından yerine Mehmed bin Mustafa müezzin olmuştur. Camiye 1761 yılında da Abdülbaki bin Süleyman imam olarak görevlendirilmiştir.¹⁴⁰ Müezzin Hoca'nın inşa ettirdiği Dükkâncık Camii, Köse Kadı Camii, Yılan Kapan Camii XVI. yüzyıl, Katip Şahin Mahallesi'nde bulunan Kaçanikli Mehmed Paşa Camii XVII. yüzyıl, Hamidiye Mahallesi'ndeki Faik Paşa Camii XIX. yüzyıl vakıf eserleri olup, yakın döneme kadar gelebilmişler, ancak günümüze kadar ulaşamamışlardır.

2.2.1.2. Mescit

Mescitlerin camilerden farkı, buralarda Cuma namazının kılınmamasıdır. Mimari olarak Cuma kılınan camilerin daha büyük yapılar olduğu görülse de, Cuma namazı kılınan bir mescit artık cami haline gelmiştir. Bu nedenle, Üsküp'te bazı camiler mescit olarak da kaydedilirken, bazı mescitler de cami olarak kaydedilmiştir. Örneğin Meddah Baba Camii, 1758 yılında Baba Meddah Camii, 1761 yılında Baba Meddah Mescidi olarak kaydedilmiştir.¹⁴¹

Üsküp'te XV. yüzyıldan itibaren şehirdeki mahallerde ve taşradaki köylerde mescitler inşa edilmiştir. Bu mescitlerin bazıları günümüzde de mevcut iken, bazıları günümüze kadar ulaşamamıştır. Bulunduğu mahalleyle aynı adı taşıyan Kapıcı Hamza Mescidi, XV. yüzyılda inşa edilmiş bir hayrat olup günümüze kadar ulaşan en eski mescittir.¹⁴² Hacı Balaban, Hacı Muhyiddin, Hacı Yunus, Kara

¹³⁹ BOA, MAD 12, s. 121b.

¹⁴⁰ VGMA, Hurufat 1185, s. 121.

¹⁴¹ VGMA, Hurufat 1185, s. 121,123.

¹⁴² İnbaşı, (1995), 266;

Kapıcı, Hatuncuklar ve Cedid İsa Bey mescitleri, XVI. yüzyılda yapılmış ve günümüzde de ayakta kalan vakıf eserleridir. Bu mescitlerin bir başka ortak özelliği ise bulundukları mahalleyle aynı ada sahip olup, bânilerinin adını almış olmalarıdır.

Hüdaverdi, Kazancılar ve Paşa Yiğit Bey mescitleri ise XV. yüzyılda yaptırılmış olup, yakın döneme kadar ulaşabilen yapılardır. Ayrıca, Hacı Kasım ve Hacı Taceddin mescitleri de XVI. yüzyıla ait vakıf eserleri olup, yakın döneme kadar ayakta kalabilmişlerdir.¹⁴³

XV. yüzyıl vakıf eserlerinden olan Kocacık Mescidi (İbn Kocacık, Veled-i Kocacık) Üsküp'teki en eski mescitlerdendir.¹⁴⁴ Kocacık Mescidi gibi Bahri Mescidi de XV. yüzyıl vakıf eserlerinden olup günümüze kadar gelemeyen, yok olan vakıf eserlerindendir. Bu iki mescidin dışında XVI. yüzyıl ve daha sonraki dönemlerde kayıtlarına rastlanan birçok mescit günümüze kadar gelemeyip, yok olmuşlardır.

Üsküp'te vakıfların önemli hayrat yapıları içerisinde bulunan mescitler, uzun süre faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bahsedildiği üzere, bunların bazıları günümüze kadar ulaşmışlardır. Günümüze kadar ayakta kalan mescitlerin çoğu XV.-XVI. yüzyıllar arasında inşa edilenlerdir.

¹⁴³ Özer, (2006), 205-211.

¹⁴⁴ VGMA, 723/143, s. 145; VGMA, 171/ 1192,1196, s. 152;

Resim 2.3. Hatuncuklar Mescidi (Ekim 2012)

2.2.1.3. Mektep ve Medreseler

Mektep ve medreseler, Üsküp'te XV. yüzyıldan itibaren inşa edilen önemli eğitim kurumlarıdır. Daha önce de belirtildiği gibi Üsküp'te 9 mektep, 10 medrese burada kurulan vakıfların bünyesinde kurulmuştur. Eğitime verilen önemi, şehrin ilk vâkîfı Sultan II. Murad'ın burada kurduğu vakfı içerisinde hayrat olarak cami ve imaretin yanında bir de mektep yaptırmasından da anlayabiliriz. Aynı şekilde, Sultan II. Murad'dan sonra Üsküp'teki ikinci vakfı kuran İshak Bey de, şehrin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla cami, bedesten, han, hamam gibi hayratlar yaptırmış olup, bunun yanında eğitim ihtiyacını karşılamak amacıyla bir medrese inşa ettirmiştir.¹⁴⁵

XV. yüzyılda kurulmuş yukarıda bahsedilen iki eğitim kurumunun dışında, vakıflar bünyesinde inşa edilen ve kuruluş dönemleri tespit edilebilen diğer mektep ve medreselerin de çoğunlukla XV. ve XVI. yüzyıllara ait hayrat kurumlarıdır. Bu durum, Üsküp'ün fethedildiği ilk dönemlerden itibaren, mektep ve medreselerin önemli bir ihtiyaç olarak görülmesiyle açıklanabilir. Çünkü vakıflar bünyesinde kurulmuş olup, XVI. yüzyıldan sonrasına tarihlenen bir eğitim kurumu tespit edilmemiştir. İshak Bey'in oğlu İsa Bey, Murad Paşa, Hüseyin Şah, Paşa Yiğit Bey, Karlılı Mehmed Bey'in vakıflarındaki medreselerle; Yahya Paşa, Mustafa Paşa, Paşa Yiğit Bey, Beyhan Sultan vakıflarındaki mektepler XV. ve XVI. yüzyılda faaliyetlerine başlamışlardır. Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı ise 1608 yılında kurulmuş olup, mektebin kuruluş dönemi de XVII. yüzyılın hemen başlarına tekabül etmektedir. Bunların dışında kalan Atiye binti Yaşar, Mehmed Ali Bey bin Hasan, hacı Hasan Bey bin Ali Bey medreseleriyle; Yekta Hatun, Ömer Dede mektepleri kayıtlarda ismi geçen ancak ne zaman kuruldukları bilinmeyen eğitim kurumlarıdır.

2.2.1.4. Kütüphaneler

Üsküp'te iki vakıf kütüphanesi vardır. Bunlardan ilki İshak Bey bin İsa Bey Vakfı bünyesinde kurulmuştur. Bu kütüphane, Üsküp'teki ilk kütüphane olmasının

¹⁴⁵ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfıyesi, VGMA, 632/194, s. 424-425.

yanında Osmanlı Dönemi'nde kurulan en eski kütüphanelerden de biridir.¹⁴⁶ Kütüphaneye yine İshak Bey tarafından vakfedilen kitaplar ise; Şerh-i Muvakıf, Keşşaf Haşiyesi, Metn-i Kafiye, Şerh-i Umde, Umde (Umdetü'l-Ahkâm), İzhar (İzhârü'l-Esrâr fi'n-Nahv), Telvih, Şerh-i Miftah, Fetava-i Camiu'l-Usûl, Teshili'l-Letaif, Kinyetü'l Fetava-yı Kadıhan, Cevahir-i Sadrû'sh-Şeri'a, Mecmau'l Bahreyn, Şerh-i Hidaye, Hidaye, Şerh-i Meşarık, Meşarık, Begav-i Tefsirî, Keşşaf-ı Tefsirî, Sıhah-ı Cevherî olup fıkıh, kelam, tefsir, hadis gibi İslâmi ilimlerle ilgilidir.¹⁴⁷ İshak Bey'in vakfettiği bu kütüphane, vakfa ait medresede ders verecek müderris ve ders alacak talebelerin ihtiyaçlarını karşılar mahiyettedir.

Bu kütüphanenin dışında, 1608 yılında Üsküp'te bir vakıf kuran Kaçanikli Mehmed Paşa da içerisinde, farklı alanlarda yazılmış bir çok kitabın olduğu büyük bir kütüphane kurmuştur.¹⁴⁸ Bu kitaplar, Tefsir-i Şerif-i Ebu Su'ud, Tefsir-i Kâdî, Mesnevî-i Şerif'in altı cild, Dürer ve Gürer, Sahîh-i Buhârî'nin cild-i evveli ve cild-i sâni'si, Islâh ve İzâh u Arabî ve Kudurî ve Türkî Kudurî, Ravzatü'sh-Şühedâ, Tezkiretu'l-Evliyâ, Reşehât, Nefehatü'l-Üns, Tenbihü'l-Gâfilîn, Kitâb-ı Cevâhiri'l-Fıkıh, Envarü'l-Aşikîn, Şir'atü'l-İslâm, Tevârih-i Taberiye'nin altı cild, Tevârih-i Âli Osman, Hadîkatü's-Süedâ, Menâkib-i İmam-ı Azam, Halviyyat bir cild, Mirsadü'l-İbâd, Ahlâk-ı Alâiyye, Sûret-i Fetâvâ, Hümâyunnâme, Silsiletü'z-Zeheb, Lügat-i Ahterî, Şir'atü'l-İslâm, Aşık Paşa, Lügat-ı Mirkat, Tezkiretü'sh-Şuarâi'l-Aşık, Şerh-i Şâtibî, Mantıku't-Tayr, Ferah ba'de'sh-Şidde; Yusuf ve Züleyha, Kaside-i Mollâ Kâtibî, Şerh-i Merah li-Hasan Paşa, Şerh-i Bostan li-Sururî, diğer Yusuf u Züleyha li-Kaşir, Kitâb-ı Ebu'l-Müslim, Kissa-yı Kahraman-ı Katil, Şâh u Gedâ, Fezâil-i Sûreti'l-Kadr, Lügat-ı Sıhâh-ı Acem, Sad Kelime-i Ali. Kitaplar adlarından da anlaşılacağı üzere İslam ilimlerinden, tarihe, edebiyata çeşitlilik göstermektedir. Belirtilen kitapların korunması için bir 'hafız-ı kütüb' görevlendirildiği görülmektedir ki; kitapların başına bir iş gelmesi durumunda zararı kendisinden temin edilecektir. Görevli bunun için 2 akçe ücret alacak ve kitaplardan zaviyenin sufileri istifade edeceklerdir.¹⁴⁹ Bu iki vâkıfın dışında başka kişiler de çeşitli kitaplar vakfetse de, bunlar bir kütüphane oluşturacak kadar geniş değildir. Örneğin; Hafız İbrahim Efendi, 1855 yılında kurduğu vakfa Kur'ân-ı Kerim, Sarf, Nahiv, Mülteka, Delail-i

¹⁴⁶ Gündüz, M. "İslamda Kitap Sevgisi ve İlk Kütüphaneler", Vakıflar Dergisi, S. 11, Ankara, s. 184.

¹⁴⁷ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfıyesi, VGMA, 632/194, s. 425-426.

¹⁴⁸ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfıyesi, VGMA, 633/11, s.23.

¹⁴⁹ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfıyesi, VGMA, 633/11, s.23-24.

Hayrat vb. birçok da kitabını vakfetmiştir.¹⁵⁰ Ancak bu kitaplar bir kütüphane oluşturacak kadar çok değildir. Vakfedilen kitaplar hakkında 'Vakıf ve Eğitim' konusunda ayrıntılı bir şekilde değerlendirildiği için, burada gerekli görülen bilgiler verilmiştir.

2.2.1.5. İmaretler

İmaretler, yardıma muhtaç kişilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek en önemli hayır kurumlarıdır. Bunun dışında vakıf çalışanlarının da yeme-içme ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Üsküp'te toplam 7 imaret, vakıflar bünyesinde kurulmuştur. Üsküp'te tespit edilen en eski vakıf olan Sultan II. Murad Vakfı başta olmak üzere, Üsküp'ün o dönemki uç beyi İshak Bey, Mustafa Paşa, Yahya Paşa gibi askerî sınıftan önemli şahıslarla İshak Bey'in torunları kebir Mehmed Çelebi ve Sağır Mehmed Efendi gibi askerî sınıf yakınları XV.-XVII. yüzyıllar arasında imaretler kurmuşlardır. XVII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar herhangi bir imaret bulunmazken, yaklaşık üç asır sonra Mahmut Pertev Paşa'nın kızı Belkıs Hanım 1910 yılında kurduğu vakfında bir imaretin olduğu görülmektedir.¹⁵¹

2.2.1.6. Tekke ve Zaviyeler

Cami ve mescitler Müslümanların ibadet merkezleri, mektep ve medreseler de önemli eğitim kurumlarıdır. Tekke ve zaviyeler ise; ibadet ve eğitimin harmanlandığı ancak, öğretiler bakımından genelin dışında, mensubu bulundukları tarikatları merkeze alarak faaliyetlerini yürüten yerlerdir. Üsküp'te kurulan vakıflar içerisinde çok sayıda tekke ve zaviyenin olduğunu görmekteyiz. Bunların bazıları, İsa Bey Vakfı ve Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı'nda olduğu gibi birçok hayrat içerisinde bulunduğu gibi, Şeyh Mehmed Efendi bin İsmail, Lütfullah Efendi ve Elaldı Sultan Vakfı'nda olduğu gibi tekke veya zaviyeden oluşan başlı başına müstakil vakıflar da olabilmektedir.

Üsküp'te kurulan vakıflar içerisinde toplam 18 adet tekke ve zaviye bulunmaktadır. Kurulan bu yapılardan bazıları hakkında yeteri kadar bilgi edinilmektedir. Bazıları ise günümüze kadar gelebilmiştir. Kendisi de bir Rufaî şeyhi olan Mehmed Efendi

¹⁵⁰ Hafız İbrahim Efendi Vakfıyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 8 Numaralı Vakıfname.

¹⁵¹ Belkıs Hanım binti Mahmud Pertev Paşa Vakfıyesi, VGMA, 990/62, s. 74.

bin İsmail'in 1818 yılında kurduğu tekke¹⁵², günümüze kadar ulaşabilmiş ve faaliyetlerini günümüzde de devam ettirebilmiştir.

Yukarıda bahsedilen Rufai Tarikatı'na ait tekkenin dışında, Halvetî, Kadirî ve Mevlevî Tarikatı'na ait tekke ve zaviyelere de Üsküp'te rastlanmaktadır. Şehrin bilinen ilk zaviyesi İsa Bey tarafından kurulmuştur. İsa Bey 1469 yılındaki vakfında cami ve medresenin yanında hayrat olarak bir de zaviye inşa ettirmiştir. Ancak zaviyenin hangi tarikata ait olduğu hakkında bilgi verilmemiştir.¹⁵³

Resim 2.4. Eş-Şeyh Mehmed Efendi bin İsmail Rufai Tekkesi mezarları (Ekim 2012)¹⁵⁴

¹⁵² Eş-şeyh Mehmed Efendi bin İsmail Vakfiyesi, VGMA, 631/10, s. 25.

¹⁵³ Ayverdi, (1981), 251-252.

¹⁵⁴ Tekke tarafımdan ziyaret edildiği 2012 yılı Ekim ayında büyük bir tadilattan geçmekte olup, içeride bulunan sandukalar üstü örtüyle kapalı vaziyetteydi. Diğer kısımlar da müsait olmadığı düşünüldükçe kapalı alanların fotoğrafı çekilmemiştir.

Üsküp'teki tekke ve zaviyelere baktığımızda, erkeklerin yanında kadınların da kurucusu olduğu pek çok hayratın olduğunu görmekteyiz. Üsküp'ün bir dönem uç beyliğini yapmış olan İsa Bey'in küçük oğlu Sağır Mehmed Efendi'nin kızı olan Ayşe Hatun bunlardan biridir.¹⁵⁵ 1596'da kurduğu vakıfta adını taşıyan mescidin yanında Halvetî Tarikatı'na bağlı bir de zaviye inşa ettirmiştir. Vakfiyenin dışında başka kaynaklarda da geçen zaviye günümüze ulaşamamıştır.¹⁵⁶ Bu vakıfla ilgili en son 1902 yılında bir zaviyedar görevlendirmesi yapıldığı tespit edilmiştir. Bu tarihte, zaviyedar olan Sadeddin Efendi bin Abdullah'ın yerine oğlu Abdülhâbir Efendi geçmiştir.¹⁵⁷

Ayşe Hatun'un dışında Mahmud Pertev Paşa'nın kızı Belkıs Hanım da, Üsküp'te en geç vakıf kuran kadın olup, kurduğu vakıf, o dönem itibariyle bakımsız vaziyette olan Kadirî Tarikatı'na ait Elaldı Sultan Tekkesi'nin yenilenerek faaliyete geçmesi amacını taşımaktadır.¹⁵⁸

Kendisi de bir Mevlevî şeyhi olan Şeyh Ali Efendi bin Niyazi Dede 1892 yılında kurduğu vakıfla, şeyhi olduğu Katip Şahin Mahallesi'ndeki Mevlevi Dergâhı'nın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamıştır.¹⁵⁹ Vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla daha önceki dönemlerde kurulmuş olan dergâhın kurucusu bilinmemektedir. Dergâhla ilgili başka bir kaynak ve bilgiye ulaşılamamıştır.

Yukarıda bahsedilenlerin dışında, mensubu bulunduğu tarikatı bilinmeyen tekke ve zaviyeler de mevcuttur. Bunların en eskisi XV. yüzyıla kadar gitmekte olup, Sultan II. Bayezid'in kızı ve Mustafa Paşa'nın eşi olan Hüma Sultan Vakfı'na aittir. Vakfın XV. yüzyıldan itibaren kayıtlarına ulaşılabilirdiğimiz halde, zaviye hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁶⁰ İsa Bey Zaviyesi, Kaçanikli Mehmed Paşa Zaviyesi, Baba Meddah Zaviyesi, Hindibaba Zaviyesi, İplikçi Hasan Efendi Tekkesi gibi birçok zaviye ve tekkelerin mensubu bulundukları tarikatlar hakkında bilgi bulunmamaktadır.

¹⁵⁵ Ayşe Hatun Binti Sağır Mehmed Efendi Vakfiyesi, VGMA, 987/95, s.274.

¹⁵⁶ VGMA, 172, s. 132; VGMA, 758, s. 65a.

¹⁵⁷ VGMA, 171/2289, s. 290.

¹⁵⁸ Belkıs Hanım binti Mahmud Pertev Paşa Vakfiyesi, VGMA, 990/62, s. 74.

¹⁵⁹ Şeyh Ali Efendi bin Niyazi Dede Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 16 Numaralı Vakıfname.

¹⁶⁰ BOA, TD 4, s. 677; BOA, TD 16M, s. 141; BOA, TD 149, s. 134; BOA, TD 232, s. 115; VGMA, Hurufat 1196, s. 7.

2.2.1.7. Diğer Hayrat Yapılar

Daha önce başlıklar halinde bahsedilen cami, mescit, mektep, medrese, kütüphane, tekke-zaviye, imaret gibi hayrat kurumlarının dışında sayı olarak daha az, beledi hizmet ve amme hizmeti diyebileceğimiz türden hayrat kurumları da bulunmaktadır. Bunlar han, çeşme, bedesten ve su kemeridir. Hanlar özellikle şehir dışından gelenler için bir konaklama ve barınma yerleridir. Hanlara gelen kişilerin üç gün boyunca ücretsiz kalması onları hayri bir yapı kılarken, daha sonrasında belirli bir ücret karşılığında kalınması buraların aynı zamanda ticari bir mesken haline getirmektedir. Üsküp'te vakıflar bünyesinde 5 han tespit edilmiş olup bunların tamamı XV-XVI. yüzyıllar arasında inşa edilmişlerdir. Bu hanlardan ilki 1445 yılında kurulan İshak Bey bin İsa Bey Vakfı'na aittir. Suluhan veya Yenihan diye adlandırılan bu yapı günümüze kadar ulaşmış üç Osmanlı hanından biridir.¹⁶¹ Suluhan yer olarak ise Üsküp Çarşısı'nın içerisinde bulunmaktadır.

Resim 2.5. Sulu Han (Ekim 2012)

¹⁶¹ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194, s. 424.

Suluhan'ın dışında, İsa Bey Vakfı'na ait Kapan Han¹⁶² ve Müezzîn Hoca lakaplı Muslihiddin bin Abdülgani Vakfı'na ait Kurşunlu Han¹⁶³ da günümüze kadar ayakta kalabilen vakıf eserlerindendir.¹⁶⁴ İshak Bey Vakfı hayratı olan Kapan Han'la Yahya Paşa ve Davud Paşa vakıflarına ait hanlar ise günümüze kadar gelememişlerdir.

Hanların dışında 5 çeşme ve bir su kemerinin Üsküp'te kurulan vakıfların hayratları olarak inşa edildiği tespit edilmiştir. Ancak başta Yahya Paşa'nın yaptırdığı çeşme olmak üzere¹⁶⁵ diğer dört çeşme de günümüze ulaşamamıştır. Üsküp şehrinin tek su kemeri olan Mustafa Paşa Su Kemer¹⁶⁶ ise günümüze kadar ayakta kalmayı başarabilmişse de kullanılabılır halde değildir.

2.2.2. Akarlar

Vakıfların gelir kaynakları, hayratların ayakta kalabilmesi, vakıf bünyesinde çalışanların maaşlarının karşılanabilmesi için önemlidir. Geliri olmayan bir vakfın ayakta kalması düşünülemez. Bu nedenle her vakfın menkul, gayrimenkul çeşitli akarlara sahip olduğu görülmektedir.

Üsküp'te kurulan vakıflara ait Üsküp merkezde, Üsküp'e bağlı kırsal bölgelerde ve Üsküp'ün dışında 764'ten fazla akar vardır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, vakıfların bazılarında akarların sayısı belirtilirken, bazılarında net bir bilgi verilmemektedir. Bu belirsizlik XV. yüzyılda kurulan İsa Bey Vakfı'ndan itibaren ortaya çıkmaktadır. Vakfedilen birçok akar içerisinde arazi ve mülk yerler de bulunmakta olup, bunlardan "*araziler ve mülk yerler*" şeklinde bahsedilmesi,

¹⁶² Ayverdi, (1981), 251-252.

¹⁶³ Muslihiddin bin Abdülgani Vakfıyesi, VGMA, 632, 209, s. 494-495.

¹⁶⁴ Bogoyeviç, (2008), 274-291; Özer, (2006), 126-142.

¹⁶⁵ Yahya Paşa'ya ait vakfiyenin iki ayrı yerde kaydı bulunmaktadır. Birincisi; Vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 629 numaralı defterin 332. Sırasında ve 415-423. sayfalar arasındadır, bkz; Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfıyesi, VGMA, 629/332, s.415-423. Diğer; Y-648-3 numaralı kayıt olarak geçmekte olup defter kağıdına elle kayda geçirilmiş olduğu görülmektedir. Bu durum bize bu belgenin, vakfiyenin sonradan kaleme alınan bir örneği olduğunu göstermektedir. Bkz: Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfıyesi, VGMA, Defter No: Y-648-3.

¹⁶⁶ Mustafa Paşa Vakfıyesi, VGMA, 632/203.

sayılarının belirsizliğini ortaya koymaktadır.¹⁶⁷ Benzer durumlar Kebir Mehmed Çelebi¹⁶⁸, Yahya Paşa¹⁶⁹, Mustafa Paşa¹⁷⁰, Sinan Paşa¹⁷¹ ve Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı¹⁷² gibi Üsküp'te kurulan büyük vakıflarda da görülmektedir. Sayılar kesin olmadığı için net yargılar ortaya koymak zorlaşmaktadır.

Vakıflarla ilgili yapılan çalışmalarda akarların, birbirine benzeyen ancak birbiriyle birebir örtüşmeyen şekilde gruplara ayrılarak değerlendirildiği görülmektedir. Buradan hareketle, asıl amacın, çalışmanın daha anlaşılabilir hale getirilmesi olduğu ortaya çıkmaktadır. XVIII. yüzyıl vakıflarını ele alan bir çalışmada tarım işletmeleri, binalar, nakit para ve vakıf akdine konu olan diğer nesneler şeklinde bir gruplandırma yapılırken¹⁷³, XVI. yüzyılın sonlarında XVII. yüzyılın sonlarına kadar ki Osmanlı Vakıfları'nı inceleyen başka bir çalışmada; meskenler, imalathaneler, ticarethaneler, zirai işletmeler, diğer rüsum gelirleri ve faiz gelirleri şeklinde bir gruplandırmanın yapıldığı görülmektedir.¹⁷⁴ Yine XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarında kadar Sivas şehrindeki vakıfların incelendiği bir çalışmada da vakıfların gelir kaynakları şehir dahili; meskenler, iktisadi kuruluşlar, nakit para, sular, tahıl ve hayvanlar, diğerleri ve şehir harici; karye ve mezralar, çiftlik, bağ, bahçe ve bostan ve tuzlalar şeklinde gruplara ayrılarak değerlendirilmiştir.¹⁷⁵

¹⁶⁷ Ayverdi,(1981), 250-252.

¹⁶⁸ Kebir Mehmed Çelebi Vakfıyesi, *VGMA*, 633/123, s. 349-51.

¹⁶⁹ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfıyesi, *VGMA*, Y-438-3, s. 3-5.

¹⁷⁰ Mustafa Paşa Vakfıyesi, *VGMA*, 632/203, s. 463-465.

¹⁷¹ Koca Sinan Paşa Vakfıyesi, *VGMA*, 598/104, s.135-136.

¹⁷² Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfıyesi, *VGMA*, 633/11, s.22.

¹⁷³ Yediyıldız, (2003). 95-122.

¹⁷⁴ Yüksel, (1998), 103-120.

¹⁷⁵ Demirel, (2000), 120-137.

Çizelge 2.2. Üsküp'te kurulan vakıfların akarları

	Akar	Merkez	Kırsal	Başka Yerleşim Biriminde	Toplam
Yerleşim Birimi	Köy	-	10	9	19
	Mezra	-	2	11+	13+
İşletme	Dükkân	258+	1	25+	285+
	Hamam	7	-	1	8
	Bezzazistan	1	-	-	1
	Fırın	7	-	-	7
	Tabhane	4	-	-	4
	Kahvehane	3	-	-	3
	Ekmek fırını	6	-	-	6
	Kiremit ocağı	4	-	-	4
	Kiremit çukuru	4	-	-	4
	Harap kiremitlik	3	-	-	3
	Bakkal	5	1	-	6
	Kovacı	1	-	-	1
	Semerci	1	-	-	1
	Berber	3	-	-	3
	Kazancı	1	-	-	1
	Mumhane	3	-	-	3
	Bıçakçı	1	-	-	1
	İpekçi	2	-	-	2
	Bezirgan	1	-	-	1
	Abacı	1	-	-	1
	Papuççu	7	-	-	7
	Kasap	1	-	-	1
	Simitçi	1	-	-	1
	Boyacı	1	-	-	1
	Değirmen	19	31	39	79
Konakl ama- meske n	Oda	7+	-	-	7+
	Hane	2	-	-	2
	Mülk	2+	-	-	2+

	<i>Menzil</i>	6	-	-	6
	<i>Ev</i>	15+	2	2	19+
	<i>Hücre</i>	2	-	-	62
	<i>Kervansaray</i>	3	-	-	3
	<i>Bekar odası</i>	-	-	2	2
Tarım Alanları	<i>Bağ</i>	5	1	6+	12+
	<i>Bahçe</i>	8+	2	4+	15+
	<i>Tarla</i>	1+	1	1+	15+
	<i>Harman</i>	1	-	-	1
	<i>Bostan</i>	1	-	-	1
	<i>Çayırılık</i>	5+	3+	2+	12+
	<i>Çiftlik</i>	1	4	2	7
	<i>Çeltik Tarlası</i>	2	1	2	5
	<i>Soğan tarlası</i>	1	-	-	1
	<i>Yoncalık</i>	-	1	-	1
Gayrimenkul	<i>Yer</i>	16	2	1	19
	<i>Arazi</i>	1+	12	-	13+
	<i>İzbe Yer</i>	7	-	-	7
	<i>Ambar</i>	3+	-	-	3+
	<i>Mahzen</i>	1	-	-	1
	<i>Odunluk</i>	1	-	-	1
	<i>Otakhane</i>	1	-	-	1
Taşınır Alet	<i>Gümüş Kılıç</i>	35	-	-	35
	<i>Gümüş AcemKılıç</i>	2	-	-	2
	<i>Rumi Üzengi</i>	2 çift	-	-	2 çift
	<i>Bakraç Üzengi</i>	1 çift	-	-	1 çift
Diğer	<i>Ahır</i>	2	-	-	2
	<i>Değirmen arkı</i>	-	1	-	1
	<i>Su değirmeni</i>	7	4	2	13
	<i>Nakit Para</i>	3	4	-	7
Toplam		567+	82+	114+	764+

Bu çalışmada da Üsküp vakıflarına ait akarların daha iyi anlaşılabilmesi için, 'Tabloda' görüldüğü gibi bir tasniflendirme yapılmıştır. Bu tasniflendirmenin yukarıda örnekleriyle belirtildiği üzere daha farklı şekillerde de yapılması mümkündür. Ancak burada önemli olan daha iyi anlaşılabilir olmasıdır. Buna göre Üsküp'te kurulan vakıfların akarları; yerleşim birimi, işletme, konaklama-mesken, tarım alanları, gayrimenkul, taşınır alet ve menkul şeklinde yedi grup içerisinde değerlendirilmiş ve bunların dışında kalanlar da 'diğer' şeklinde ifade edilmiştir.

2.2.2.1. Yerleşim Birimi

Burada bahsedilen esasında köy ve mezra gibi kırsal alanlardır. Ancak bunların tamamıyla vakfedilmesi söz konusudur. Dolayısıyla vakfedilen köy ve mezraların içerisinde ne türde ve ne kadar büyüklükte bir tarım alanı yahut farklı akarların olduğu bilinmediği için ayrı bir başlık içerisinde ele alınmıştır. Üsküp'te kurulan vakıfların bünyesinde Üsküp'e bağlı kırsal alanlarda 10, Üsküp'ün dışındaki birimlerde 9 olmak üzere toplam 19 köyün vakfedildiği görülmektedir. Mezra olarak da, Üsküp'e bağlı 2, Üsküp'ün dışında 11'den fazla mezranın tamamıyla vakfedildiğini görmekteyiz.

Vakfedilen köylerden 2 tanesi İshak Bey Vakfı'na ait olup, Bane ve Mirkofça adındaki bu köyler Sultan II. Murad tarafından İshak Bey'e mülk olarak verilmiştir.¹⁷⁶ İshak Bey de bu köyleri kurduğu vakfa akar olarak bağışlamıştır. Vakfedilen köylerden birisi de İshak Bey'in oğlu İsa Bey'e, Sultan II. Murad'ın oğlu Fatih Sultan Mehmed tarafından mülk olarak verilen Dıraçova Köyü'dür.¹⁷⁷ XV. yüzyılın ortalarında gerçekleşen bu iki durum, Üsküp'te vakıfların kurulmasında ve faaliyetlerinin devam etmesinde padişahların da doğrudan ya da dolaylı olarak etkilerinin olduğunu göstermektedir. Çünkü vakıf İslamî bir hayır müessesesi olduğu kadar, devlet için de amme hizmetlerini gerçekleştiren bir kurumdur. Fuad Köprülü bu durumu; *"Bu günkü devlet mefhumuna göre amme hizmetleri mahiyetinde olan birçok içtimai vazifeler, vaktiyle vakıf müessesesi tarafından ifa olunuyordu..."*¹⁷⁸ sözleriyle ifade etmektedir. Nitekim Sultan II. Murad'ın köyleri

¹⁷⁶ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfıyesi, VGMA, 632/194, s. 425.

¹⁷⁷ Ayverdi, (1981), 251.

¹⁷⁸ Köprülü, F. (1938). Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti, *Vakıflar Dergisi*, (1), Ankara, 2.

mülk olarak verdiği İshak Bey'le, Fatih Sultan Mehmed'in köyü mülk olarak verdiği İsa Bey Üsküp'te büyük birer vakıf kurarak, vakıf bünyesinde inşa ettirdikleri cami, han, hamam, bedesten, çeşme, medrese ve kütüphane ile yukarıda bahsedildiği gibi şehrin bazı ihtiyaçları giderilmiştir. Ayrıca Üsküp şehir merkezinde ve kırsalda vakfedilen çok sayıda akarlar da hem vakfın devamını sağlamış, hem de başta istihdam olmak üzere birçok ihtiyaca cevap vermiştir.¹⁷⁹

Bunların dışında Üsküp'e bağlı 7 köy çeşitli vakıfların bünyesinde akar olarak vakfedilirken, Üsküp'ün dışında Edirne'de 4, Kalkandelen'de 5 köy Üsküp'te kurulan vakıfların akarları arasındadır.¹⁸⁰

2.2.2.2. İşletme

Akarların içerisinde dükkânlar başta olma üzere işletmeler en çok sayıya sahip olanlardır. 764'ten fazla akarın içerisinde 285'den fazla dükkân vardır. Kayıtlarda sadece dükkân olarak geçenlerin toplam akarın % 37,3'ünü oluşturduğu görülmektedir. Diğer işletmelerin de sayısı 69 olup, bu sayı da dükkânlara eklendiğinde bütün işletmelerin sayısı 354'e ulaşmaktadır ki; bu da bütün akarların % 46,34'üne denk gelmektedir. Yani Üsküp'te vakıfların akarlarının hemen hemen yarısı işletmelerden oluşmaktadır.

Bu dükkânların çoğu şehirde olup, kırsalda sadece Batança Köyü'nde bir dükkân bulunmaktadır. Köy sakinlerinde Hamid bin İsmail kurduğu vakfa köyde sahibi olduğu dükkânını vakfetmiş ve elde edilen kira geliriyle, köyde bulunan caminin hatibinin maaşı karşılanmıştır.¹⁸¹ Üsküp'ün dışında Kumanova ve Yeni Pazar'da 25'ten fazla dükkân Üsküp'te kurulan vakıfların akarları arasındadır. Bunlardan biri; Hacı Kasım Mahallesi'nde yaşayan İbrahim Bey'in vakfettiği Kumanova'daki 15 dükkândır.¹⁸² Diğeri ise; Müezzîn hoca lakaplı Muslihiddin bin Abdülgani'nin Yeni Pazar'da vakfettiği 10'dan fazla dükkândır.¹⁸³

¹⁷⁹ Ayverdi, (1981), 251-253.

¹⁸⁰ Mehmed Bey bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 605/358, s. 272; Kebir Mehmed Çelebi Vakfiyesi, VGMA, 633/123, s. 350; Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 463.

¹⁸¹ Hamid bin İsmail Vakfiyesi, VGMA, 989/186, s. 235.

¹⁸² İbrahim Bey bin Ali Bey Vakfiyesi, VGMA, 630/816, s. 1339.

¹⁸³ Muslihiddin bin Abdülgani Vakfiyesi, VGMA, 632, 209, s. 497.

İşletmeler içerisinde dükkânların dışında mahiyeti belli dükkânlar ve farklı işletmeler de bulunmaktadır. Bu dükkân ve işletmeler bize Üsküp'teki esnaf ve zanaatkarların yaptıkları meslekler hakkında da bilgi vermektedir. Bunların başında hamamlar gelmektedir. "Temizlik imandandır"¹⁸⁴ hadisinden hareketle hamamların İslam toplumu için önemli bir işletme olduğunu söyleyebiliriz. Üsküp'te de hamamın şehrin önemli bir ihtiyacı olduğu düşünüldüğünden olsa gerek, tespit edilen en eski tarihli(1444) vakfiyenin sahibi olan İshak Paşa Vakfı'nda akarlar arasında bir çifte hamam bulunmaktadır.¹⁸⁵ Aynı şekilde İshak Bey'in oğlu İsa Bey de kurmuş olduğu vakıf bünyesinde bir çifte hamam vakfetmiştir.¹⁸⁶ İsa Bey bu hamamın dışında bir de Kalkandelen'de bulunan hamamını vakfetmiştir. Bu hamam Üsküp'ün dışında bulunan tek hamamdır. İshak Paşa ve İsa Bey gibi XV. yüzyılda kurulan vakıflardan biri de Davud Paşa Vakfı'dır. Davud Paşa da biri çifte hamam diğeri küçük hamam olmak üzere iki hamam yaptırmış ve vakfetmiştir.¹⁸⁷ Davud Paşa Hamamı, Vardar Nehri üzerindeki tarihi Fatih Sultan Mehmed Köprüsü'ne çok yakın bir yerde konumlanmış olup, günümüzde ayakta kalan en önemli vakıf eserlerinden birisidir.

¹⁸⁴ Müslim, taharet, 1.

¹⁸⁵ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194, s. 425.

¹⁸⁶ Ayverdi, (1981), 251.

¹⁸⁷ Ayverdi, (1956), 160; Ayverdi, (1981), 251.

Resim 2.6. Davud Paşa Hamamı (Ekim 2012)

Bunların dışında Üsküp'te bulunan hamamların da XV ve XVI. yüzyıllar gibi erken dönemlerde yapıldığı görülmektedir. Sadece bir hamam XIX. yüzyılda yapılmıştır. 1894 tarihli Es-Seyyid El-Hac Hasan Rıza Efendi Vakfına ait bu hamam Üsküp'te bulunan en geç tarihli hamamdır. Yukarıda bahsi geçen hamamların çifte hamam olması da ayrı bir husustur. Çünkü çifte hamamda hamamın bir kısmı erkekler için, bir kısmı da kadınlar içindir. Bu nedenle burada cinsiyet ayrımı yapılmadan toplumun bir ferdi olarak kadınların da bu hizmetten yararlanmaları gerektiği düşünülmüş olabilir

Dükkân ve hamamların dışında kalan diğer işletmelerin üretime dayalı ve çoğunlukla adını ürettiği mamulden aldığı görülmektedir. Fırın, ekmek fırını, bakkal, kasap, simitçi, tabhane gibi yiyecek amaçlı işletmelerin toplumun gıda ihtiyacını karşılarlarken, bezzazistan, ipekçi, abacı ve pabuççu gibi kıyafet ihtiyacını karşılayan işletmeler de Üsküp vakıflarının akarları arasındadır. Bunların dışında toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak birçok farklı işletmeler bulunmakla birlikte, bu

işletmelerin aynı zamanda sağladığı istihdam noktasında da Üsküp şehri için önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Değirmenler dükkânlardan sonra en çok vakfedilen akarlardır. Hem şehirde, hem kırsalda insanların ihtiyaç duydukları bir işletme olan değirmenler, Üsküp'te 19, kırsalda 31, Üsküp dışında 39 adet olmak üzere toplam 79 adettir. Toplam akar sayısının 764'ten fazla olduğu düşünüldüğünde toplam akarın % 10,34'ünü değirmenler oluşturmaktadır.

2.2.2.3. Konaklama-Mesken

Akarlar içerisinde önemli bir kısım da konaklama ve mesken amaçlı kullanılan yerlerdir. Burada sayı olarak evlerin daha çok olması beklenebilir. Adana vakıfları ile ilgili bir çalışmada, evler genel akarlar içerisinde en çok sayıya sahiptir. Adana merkezde vakıflara ait akarların hemen hemen yarısını bir arada verilen menzil ve evler oluşturmaktadır.¹⁸⁸ Üsküp'te akarların sayı olarak başında dükkânlar gelmekte olup, şehir merkezinde 6 menzil ve 15'ten fazla ev olup, genel akarlar bir kenara konaklama ve meskenler içerisinde bile az sayıda kalmaktadır. Bu grupta en çok hücrenin olduğu görülmektedir. Üsküp'te hepsi merkezde olmak üzere 62 hücre vardır. Ancak bu hücreler genele yayılmış bir durumda olmayıp sadece iki vakıf bünyesinde bulunmaktadır. Bunlardan 16'sı Yahya Paşa Vakfı'na, geriye kalan 46'sı Müezzîn Hoca'nın Vakfı'na ait olup, her iki vakıf da XVI. yüzyılın ilk yarısında kurulmuştur.¹⁸⁹

Kervansaraylar, özellikle şehre dışarıdan gelen kervan ve insanların konaklama ihtiyacını karşılama açısından önemlidir. Tanım olarak *"Kervanların güvenliği ve konaklaması için anayol kenarında tesis edilen vakıf yapı."*¹⁹⁰ Şeklinde tanımlandırılması da kervansaray ve vakıf ilişkisini ortaya koymak adına önemlidir. Osmanlı döneminde kurulan kervansaraylar, şehrin içlerinde ve dış duvarlarında dükkânlar da olacak şekilde mimari ve işlevsel değişikliğe uğramıştır. Üsküp'te kurulan kervansarayların da Osmanlı'nın genelinde olduğu gibi şehir

¹⁸⁸ Alkan, (2004), 47.

¹⁸⁹ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 2-3; Muslihiddin bin Abdülgani Vakfiyesi, VGMA, 632, 209, s. 498.

¹⁹⁰ Akalın, Ş. (2002). Kervansaray, *DİA*, 25, Ankara, 299.(302'ye kadar.)

merkezlerinde olduğu görülmektedir. Üsküp'te kurulan 3 kervansarayın ikisi Mustafa Paşa tarafından XVI. yüzyılın başlarında inşa ettirilmiştir ve içerisindeki bütün dükkânlar vakfa bağışlanmıştır.¹⁹¹ Kalan diğer kervansaray da İstanbul'da vakıf kuran Rüstem Paşa'nın bu vakfa bağlı olarak inşa ettirdiği kervansaray olup, bu da XVI. yüzyılın ortalarında inşa ettirilmiştir. Daha sonraki dönemde kervansarayların olmaması, mevcut kervansarayların Üsküp'te ihtiyacı karşıladığı anlamına gelebilir.

Bunların dışında mülk, hane, oda ve bekar odası gibi meskenler de Üsküp'te vakfedilmiştir. Bu grupta bulunan akarların çoğu şehir merkezindedir. Kırsal alanda Mustafa Paşa ve Sinan Paşa vakıflarına ait birer ev, Üsküp dışında Kebir Mehmed Çelebi Vakfı'na ait Kalkandelen'de iki ev ve Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı'na ait iki bekâr odası akarlar arasındadır.¹⁹² Bunların dışındaki bütün mesken ve konaklama yerleri Üsküp merkezde bulunmaktadır.

2.2.2.4. Tarım Alanları

Tarım alanları dendiğinde akla daha çok kırsal bölgeler gelmektedir. Halil İnalıcık, şehir ve kırsalı birbirinden ayırırken şehrin merkezine lonca sistemini yani esnaf teşkilatını koyarken; kırsalı tarımsal üretimle ifade etmiştir.¹⁹³ Ancak Üsküp şehrine baktığımızda şehir merkezinde akar olarak vakfedilen tarım alanlarının, kırsal bölgelerdekilere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Elbette ki bu tarım alanlarının kırsaldan çok merkezde olduğu anlamına gelmez. Burada ortaya çıkan; lonca teşkilatı ile tanımlanan şehirde tarım alanlarının da olabileceğini gösterir. Bu verilerden hareketle esasında şehrin sahip olduğu özelliklerin kırsalda olmadığı, ancak kırsalda bulunan özelliklerin şehirde olabildiği söylenebilir.

Yerleşim birimleri anlatılırken Üsküp'e bağlı 10 köyün ve 2 mezranın tamamıyla akar olarak bağışlandığından bahsedilmişti. Bunların dışında kırsal alanda bağ, bahçe, tarla, harman, çayırılık, bostan, çiftlik, yoncalık, soğan ve çeltik tarlalarının belirli oranlarda akar olarak bağışlandığı görülmektedir. Vakfedilen bu tarım

¹⁹¹ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 464.

¹⁹² Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 465; Koca Sinan Paşa Vakfiyesi, VGMA, 598/104, s.136; Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 633/11, s.21.

¹⁹³ İnalıcık, H. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 1, İstanbul, 189.

alanları, Üsküp'ün tarımsal anlamda nasıl bir üretim tarzına sahip olduğu hakkında da bize bilgi vermektedir. Üsküp'te en çok vakfedilen tarım alanı tarlalardır. Merkezde 12'den fazla tarla, kırsalda da 1 tarla akar olarak vakfedilmiştir. Tarlalardan sonra 8'den fazlası merkezde, 2'si kırsalda olmak üzere 10'dan fazla bahçe vakfedilmiştir.

Bağ ve çayırılık alanların da Üsküp'te vakfedilen tarım alanları içerisinde yer aldığı görülmektedir. Merkezde 5'ten fazla, kırsalda 3'ten fazla çayırılık vakfedilmiştir. Yine merkezde 5 bağ vakfedilirken, 1 bağ da kırsal alanda vakfedilen tarım alanları içerisinde bulunmaktadır. Sayısı merkeze göre kırsalda daha fazla olan tek tarım alanı çiftliklerdir. Üsküp'te ve kırsalda vakfedilen 5 çiftliğin 4'ü kırsal alanlarda olup, sadece bir tanesi merkezde bulunmaktadır. Adana'da akarlar arasında tarlalar bulunmazken, hem şehrin merkezinde hem de kırsalda bahçeler diğer tarım alanlarına göre daha fazladır.¹⁹⁴ XVIII. Yüzyıla, XIX. yüzyılın ilk yarısında Sivas'ta akarlar içerisinde bağ, bahçe ve bostanlar bulunmaktadır.¹⁹⁵ Adana ve Sivas örneklerinde olduğu gibi Üsküp'te de, iklim ve coğrafi özelliklere göre tarım alanlarının farklılık gösterebileceği ortaya çıkmaktadır.

Kısacası Üsküp'te vakfedilen tarım alanlarından hareketle, bu bölgede kuru tarımın dışında bağ ve bahçelerde yapıldığı söylenebilir. Ayrıca sulak bir arazi isteyen çeltik tarlasının da akarlar içerisinde geçmesi, Üsküp şehrinde ve kırsalında daha sulak bölgelerinde olduğu anlamına gelebilir.

2.2.2.5. Gayrimenkul

Akarlar içerisinde bulunan gayrimenkullerin bazıları –ambar, mahzen, odunluk- kullanım amaçlarını ortaya koyarken, bazılarının her türlü kullanıma açık tabir-i caizse bakir alanlar olduğu görülmektedir. Üsküp'te vakıfların akarları içerisinde gayrimenkul olarak en çok 'yer' diye tabir edilen araziler vakfedilmiştir. Bunların çoğunluğu şehir merkezindedir. Şehir merkezinde 12, kırsalda 2, Üsküp dışında 1 yer vakfedilmiştir. Yerlerin dışında birçoğu merkezde, 12'si kırsalda 13'ten fazla arazi ve yine Üsküp merkezde 7 izbe yer vakfedilmiştir. Bu bilgilerden hareketle

¹⁹⁴ Alkan. (2014), s. 47-49.

¹⁹⁵ Demirel. (2000), 136-137.

kurulan vakıfların kullanım amacı belli olmayan ya da bakımsız kalan alanları vakıf bünyesine alarak değerlendirdiğini söyleyebiliriz.¹⁹⁶

2.2.2.6. Aletler

Üsküp'te akar olarak sadece gayrimenkuller vakfedilmemiştir. Kaçanikli Mehmed Paşa 1608 yılında kurduğu vakıfta akar olarak askeri silahlar ve koşum takımları vakfetmiştir. Vakfedilen aletler sahip oldukları özellikleriyle birlikte belirtilmiştir. Buna göre 35 gümüş kılıç, 52 gümüş acem kılıç, 2 çift Rumi üzengi ve 1 çift Bakraç üzengi vakfedilmiştir.¹⁹⁷

2.2.2.7. Nakit Para

Gayrimenkullerin dışında menkul ve taşınır olarak nakit para da bazı vakıfların akarları arasındadır. Ancak para vakıflarının daha çok kırsalda olduğu görülmektedir. Akar olarak tespit edilen 7 vakıf vardır. Bu vakıflarda vakfedilen nakit paraların birimleri ve oranları birbirinden farklılık arz etmektedir. Ayrıca bazı vakıfların akarı sadece nakit paradan ibaret iken, bazıları vakıflarda paranın diğer akarlarla birlikte vakfedildiği görülmektedir. Toplam 7 para akarının 3'ü Üsküp merkezde kurulan bulunan vakıflara ait iken, 4'ü kırsalda kurulmuş vakıflara aittir. Bunlar içerisinde en büyük meblağ XVII. yüzyılın başlarında kurulan Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı'na aittir. Kaçanikli Mehmed Paşa, Üsküp şehrinin merkezinde ve kırsal bölgelerinde menkul, gayrimenkul birçok varlığını vakfa bağışlarken, sahip olduğu 1.200.000 akçe değerindeki 10.000 altınını da vakfetmiştir.¹⁹⁸ Vakfedilen bu miktar büyük bir meblağdır. Çünkü Adana'da kurulan 29 vakıf bünyesinde vakfedilen para 5.614.320 akçedir.¹⁹⁹ Sivas'ta XVIII. Yüzyıldan XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar ki 150 yıllık sürede 34 para vakfı olup, vakfedilen toplam para 40.160,5 kuruştur.²⁰⁰ Bu miktar akçeye çevrildiğinde 4.819.260 akçelik bir meblağ ortaya çıkar. Kaçanikli Mehmed Paşa'nın tek başına bağışladığı miktar Adana'daki paranın yaklaşık beşte biri, Sivas'taki paranın dörtte biri kadardır. Yine

¹⁹⁶ Bkz. Tablo 4.

¹⁹⁷ Hergele: Binmeye ve yük taşımaya alınmamış eşek, at vb. hayvan sürüsü. Bkz. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2005, s.358; Şemseddin Sâmî, Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 578.

¹⁹⁸ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 633/11, 21.

¹⁹⁹ Alkan. (2014),173.

²⁰⁰ Demirel, (2000),125-126.

Uşak'ta para akarı bulunan 52 vakfın toplam 107280 kuruş nakdi bulunmakta olup²⁰¹, Kaçanikli Mehmed Paşa'nın bağışladığı meblağ bunun onda biri kadardır.

Üsküp'te kaydedilen en eski para vakfı ise bir kadına aittir. Gazi İsa Bey'in torunu, Sağır Mehmed Efendi'nin kızı Ayşe Hatun 1596'da kurduğu vakfına ev, dükkân, tarla gibi çeşitli gayrimenkullerin dışında 14.000 akçelik bir para vakfetmiştir. Bu iki vakfın dışında Üsküp şehir merkezinde nakit para akarı bulunan son vakıf Hafız İbrahim Efendi'ye ait olup 500 kuruşluk bir meblağdır. Şehirde bu üç vakıfta vakfedilen paranın toplam miktarı 1.274.000 akçedir. Üsküp'te 7 vakıfta vakfedilen paranın toplam bedeli ise 1.910.000 akçedir. Buna göre şehirde vakfedilen nakit toplam nakit oranının % 67,70'ini teşkil etmektedir. Her üç vakfın da sadece para vakfı olmayıp, farklı menkul, gayrimenkullerin yanında para vakfettikleri de görülmektedir.

Ayşe Hatun Vakfı'nda sahibi olduğu 14.000 akçelik nakit parayı vakfederken; “... *asl-i nakd-i malımı mütevellî rehn-i kavi ile ve kefil-i meli ile her on akçesi yılda on bir akçe olmak üzere istirbah oluna...*”²⁰² ifadesinden de anlaşılacağı üzere % 10'luk bir kazanç şartıyla vakfetmiştir. Burada paranın nasıl değerlendirileceği ve 10 akçenin nasıl 11 akçe olacağı hakkında açıklayıcı bir bilgi bulunmamaktadır.

Mustafa bin Ferhad el-Debbağ, Üsküp'te kurduğu vakfına 140.000 akçelik bir meblağı bağışlamıştır. Vâkıf vakfiyede geçen; “... *yılda onu on bir olmak üzere istirbah oluna...*”²⁰³ ifadesinden de anlaşılacağı gibi Mustafa bin Ferhad da, Ayşe Hatun gibi nakit parasını % 10 kâr etmesi şartıyla vakfetmiştir. Üsküp'te vakıflar bünyesinde vakfedilen diğer nakit paralar çoğunlukla; “...*yılda onu on bir buçuk akçe olmak üzere istirbah oluna...*” ifadesi üzere yıllık % 15'lik bir gelir elde edilmesi amaçlanarak vakfedilirken,²⁰⁴ bu vakıfta % 10'luk bir kâr oranı görülmektedir.

Para vakıflarında faiz konusu ise çok tartışılan bir konudur. Nakit paranın belirli bir faiz ya da gelir karşılığında vakfedilmesi konusunda İslam âlimleri arasında farklı

²⁰¹ Alkan. (2006). “Uşak Para Vakıfları”, *Belleten*, C.LXX/258, 760.

²⁰² Ayşe Hatun binti Sağır Mehmed Efendi Vakfiyesi, *VGMA*, 987/95, s. 274-275.

²⁰³ Mustafa b. Ferhad El-Debbağ Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 2 Numaralı Vakıfname.

²⁰⁴ Hafız İbrahim Efendi Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi 8, Numaralı Vakıfname.

görüşler bulunmaktadır. Hatta Hanefi Mezhebi'nin imamı arasında dahi farklı görüşler bulunmaktadır. İmâm-ı Azam Ebû Hanife nakit bağışını doğru bulmazken, talebesi Ebu Yusuf olabileceğini söylemiştir. Elbette ki bu konu fıkhi bir konu olup bizim çalışma sınırlarımızı aşacağından buraya değinilmeyecektir. Ancak Osmanlı Devleti'nde bu konudaki genel uygulamalara bakıldığında vakfedilen nakit paraların, farklı oranlarda işletilmesi söz konusu olmakla birlikte genelde % 15'lik bir kârla vakfedilmektedir. Bu oranın dışında % 10 ya da farklı oranlarla da paraların işletilmesi söz konusudur.²⁰⁵ Osmanlı Devleti'nde nakit paranın vakfedilmesi konusunda ilk defa XVI. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman devrinin şeyhülislâmı Ebûsuud Efendi tarafından % 15'lik bir sınır getirilmiştir.²⁰⁶ Yani bir nakdin en fazla % 15 gelir getirmesi kaidesiyle vakfedilebilmesinin önü açılmıştır.

Yukarıda geçen bu cümlelerin gerçekten paranın faizle artırılıp artırılmadığını daha iyi anlayabilmek için- ya da en azından bir fikir beyanında bulunabilmek için-, vakfedilen paraların tasarrufu ile ilgili vakfiyelerde geçen 'istirbah' sözcüğü üzerinde durmak önemli olacaktır. İstirbah; Rıbh kökünden gelmekte olup, sözlük anlamı Ferit Devellioğlu'nda; faize para yatırma, fazla faizle para verme, verilme²⁰⁷ olarak geçmektedir. Para vakıflarıyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, vakfedilen nakit paranın dönemin şartlarına göre belirli oranlarda faizle borç olarak verildiği görülmektedir. Para vakıflarının genel olarak mahiyeti budur. Ancak hayri, ailevi veya yarı ailevi vakıflarda böyle bir durumun olup olmaması meselesi başka bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu tür vakıflarda nakit paranın dışında daha çok han, hamam, dükkân, bahçe vb. gayrimenkuller vardır. Dolayısıyla sadece para vakıflarının işleyişi üzerinden, bu vakıflar hakkında bir yorum çıkarılması mümkün olmayacaktır. Sonuç olarak vakıf içerisinde bulunan nakit paranın kullanışı ve idaresi üzerinden bir yorum yapılabilir. Vakfedilen nakdin artırılması için satın alma veya kiralama yoluyla herhangi bir gayrimenkule dönüştürüldüğüne dair Üsküp'e ait vakfiyelerde veya vakıfla ilgili diğer kayıtlarda herhangi bir ibare bulunmamaktadır.

Bu vakıfların ikisi Üsküp'e bağlı Arnavut Köyü'nde yaşayan Memiş bin Osman ve Felek bin Bahaddin bin Ömer'e ait olup her ikisi de 23 Mecidiyelik bir nakit para

²⁰⁵ Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları -Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK, Ankara, 396-399.

²⁰⁶ Akgündüz(1996), 228.

²⁰⁷ Devellioğlu, 462.

vakfetmiştir.²⁰⁸ Batança Köyü'nden Bayram bin Zeynel de 1909'da kurduğu vakıfta, sahip olduğu 1000 kuruşluk nakit parasını vakfetmiştir.²⁰⁹ Son olarak İstamiçe Köyü'nden Osman bin Latif 1906 yılında kurduğu vakıfta, sahip olduğu 2000 kuruşluk nakit parasını vakfederken²¹⁰; kırsalda bulunan bu dört vakıfta da nakit paraların; “...onu on bir buçuk hesabı üzere yed-i müteveli ile istirbah olunub senevi hasıl olan rıbh ve nemanın kâffesi...” ifadesiyle, % 15'lik bir kazanç amaçlanarak vakfedildiği tespit edilmiştir.

Üsküp'e bağlı kırsal alanlarda kurulan vakıflar içerisinde 4 vakıfta, paranın akar olarak bağışlandığı görülmekte olup, bunların dışında herhangi bir menkul veya gayrimenkul bağışlanmadığı için bu vakıfların tamamı para vakfıdır. Kırsalda kurulan vakıflarda akar olarak bağışlanan paranın toplamı 636.000 akçe olup toplam vakfedilen bütün nakde oranı % 33,30'dur.

²⁰⁸ Memiş bin Osman Vakfı, VGMA, 989/122, s. 164; Felek bin Bahaddin bin mer Vakfiyesi, VGMA, 989/123, s. 164-165.

²⁰⁹ Bayram bin Zeynel Vakfı, VGMA, 601/199, s. 155.

²¹⁰ Osman bin Latif Vakfı, VGMA, 991/37, s.33.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAKIF KURUCULARI VE KURDUKLARI VAKIFLAR

Osmanlı Devleti'nin vakıf geçmişine bakıldığında Padişahlar başta olmak üzere, devletin en üst kademesinden, tebasına kadar vakıf kurdukları görülmektedir. Sosyal tabaka olarak askerî ve reaya olmak üzere iki sınıfa ayrılan Osmanlı Toplumunu içerisinde, Üsküp'te kurulan vakıflarda her iki sınıfı temsil eden kişilerin de vakıf kurdukları görülmektedir.

Askerî sınıfın en başında şüphesin padişahlar gelmektedir. Osmanlı Padişahları'ndan Üsküp'te Sultan II. Murad başta olmak üzere, Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Selim'in vakıfları bulunmaktadır. Padişahların vakıflarının dışında Hüma Sultan (Hûmayun Hatun), Hümaşah Sultan, Beyhan Sultan gibi hanım sultanlar da burada vakıf kurmuşlardır.

İshak Paşa'nın dışında 'gazi' unvanlı İsa Bey ve Yahya Paşa gibi önde gelen bürokratların da vakıfları bulunmaktadır. Ayrıca Vakfiyesinden anlaşıldığı üzere kendisine ait vakfını kurduğu dönemde sadrazam olan Mustafa Paşa'nın da Üsküp'te vakfı bulunmaktadır. Saray efradı ve bürokratların dışında, tebaa içerisinde de çeşitli kişilerin vakıflarının olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti, Balkan topraklarını gazi öncüler vasıtasıyla fethederken, Osmanlı padişahları bu toprakların iskanı ve İslamlaşmasına büyük önem vermiştir. Üsküp'te kurulan sultan vakıfları da bu vakıflar içerisinde en önemlilerindendir. İlk sultan vakfı Sultan II. Murad'ın kurmuş olduğu vakıftır. Daha sonra II. Mehmed ve II. Selim Üsküp'te vakıf kuran Osmanlı padişahlarından olmuştur. Sultan II. Murad'ın Üsküp'teki vakfına ait vakfiye bulunamamıştır. Vakfın tespiti ise tahrir defterlerinde tutulan kayıtlarla olmuştur. Aynı şekilde II. Mehmed ve II. Selim'e ait Üsküp'teki vakıfların vakfiyeleri bulunamamış olup tahrirlerden elde edilen kayıtlarda vakıfların tespiti söz konusu olmuştur. Yukarıda adı geçen Osmanlı padişahların çeşitli yerlerde kurdukları bazı vakfiyelere ulaşılmış, ancak Üsküp şehrine ait Osmanlı vakfiyeler bulunamamıştır.

Üsküp'te bazı hanım sultanların da vakıfları bulunmaktadır. Bunlardan biri Hümaşah Sultan'dır. Vakfiyesi elde edilemeyen Hümaşah Sultan vakfının hicri 1186 yılına ait İlâmı, bu vakıfla ilgili en eski belgedir.²¹¹ Bunun dışında tahrir defterlerinde vakıflar ilgili çeşitli belgeler ve bilgiler vardır. Hanım sultanlar içerisinde en çok bilgi ve belge Hümaşah Sultan Vakfı'na aittir. Üsküp'te vakıf tesis eden bir başka hanım sultan da Beyhan Sultan'dır. Beyhan Sultan vakfının da vakfiyesi bulunamamıştır. Ancak Beyhan Sultan Vakfı'nın da tahrir defterlerinde kayıtları vardır. Nitekim vakfın varlığı da tahrir kayıtlarıyla tespit edilmiştir.

3.1. Sultan Vakıfları

3.1.1. Sultan II. Murad Vakfı

Osmanlı Devleti'nin altıncı padişahı olan Sultan II. Murad'ın Üsküp'te kendi adını taşıyan bir camisi, bir mektebi ve bir de imaretten oluşan bir külliyesi vardır. Ancak vakfa ait vakfiye bulunamamıştır.²¹² Camiye ait en eski bilgi giriş kapısı üzerinde bulunan Hicri 840 (M. 1436-1437) tarihli Arapça kitabedir. Cami'den 'Cami-i Atik' olarak bahsedilen kitabede; Sultan II. Murad tarafından yaptırıldığı, 1537'de yanan caminin 1538'de tadilatının yapılmaya başlandığı ve dört yıl sonra 1542'de bitirildiği yazmaktadır.²¹³

Vakfiyesi bulunamayan Sultan II. Murad Vakfı'nın çeşitli arşiv kaynaklarında geçtiğini görmekteyiz. 21 Mart 1740 (H. 22 Zilhicce 1159) tarihinde camiye bir imam atandığı görülüyor. Aldığı ücret belirtilmeyen caminin imamı Ali vefat edince yerine Abdülbâki geçmiştir. Aynı belgede 5 akçe ile ser muhassıllık yapan

²¹¹ Hümaşah Sultan Zeyl Vakfiyesi, VGMA, 776/104, s.116.

²¹² Üsküp'te bulunan Sultan II. Murad Camisi'nin vakfiyesine ulaşmak için Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi'ne bakılmış ancak bulunamamıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Sultan Murad han-ı Sani bin Mehmed Han adına üç adet vakfiye bulunup, bunlardan biri 1430 tarihli Bursa'da kurulmuş Vakfiyesine aittir. İkinci vakıf; 1443 tarihli ve İstanbul'da kurulan bir vakfa aittir. Üçüncü ve sonuncu vakıf ise 1456 tarihli olup Sultan'ın ölümünden beş yıl sonrasına ait yine bir İstanbul Vakfiyesidir. Bu vakıflar incelenmiş olup içerisinde Üsküp'te kurulan Sultan Murad Camisi'ne ait bir bilgi bulunamamıştır. İlgili vakıflar için bkz.: Murad Han-ı Sani bin Sultan Mehmed Han Vakfiyesi, VGMA, 741/136; 1900/1 ve 1372 numaralı vakfiyeler. Ayrıca Üsküp'le ilgili yapılan çeşitli araştırmalarda da Sultan II. Murad Camisi'nin vakfiyesine ulaşılamadığı bilgisi verilmiştir. Bkz.: İnbaşı, M. (1995). *Osmanlı İdaresinde Üsküp Kazası (1455-1569)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 91-92; Özer, M. (2006). *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV. - XIX. Yüzyıl)*, Ankara: TTK Yayınları, 49.

²¹³ Ayverdi, (1956), 153. 151-224

Kasım'ın yerine de oğlu Mustafa'nın görevlendirilmiştir.²¹⁴ Sultan Murad Vakfı 16 Eylül 1769 (H. 15 Cemaziyelevvel 1183) tarihli bir evkaf defterinde Üsküp'te kurulan diğer vakıflarla birlikte zikredilmektedir.²¹⁵ Hicri 1265 (M. 1848/1849) tarihli bir evkaf defterinde Sultan Murad Han Vakfı'nın varidatından bahsedilmektedir.²¹⁶ Sultan Murad Vakfı'na ait tespit edilen en eski belgelerden biri de budur.

Hayrat olarak bir külliye şeklinde kurulduğu düşünülen vakfın bugün ayakta kalan tek yapısı Sultan Murad Camisi'dir. Şehre hâkim yüksek bir tepede bulunan caminin²¹⁷ yanında Evliya Çelebi'ye göre bir medreseyle, bir de imaret inşa edilmiştir.²¹⁸ Günümüzde vakfa ait cami hala ayakta olup, şehrin önemli simgelerinden birisidir.

3.1.2. Fatih Sultan Mehmed Vakfı

Fatih Sultan Mehmed'in Üsküp'te bilinen en önemli eseri Vardar Nehri üzerinde bulunan Fatih Sultan Mehmed Köprüsü'dür. Ne zaman inşa edildiği bilinmeyen köprünün, 1569 yılından 1963 yılına kadar farklı zamanlarda onarımı yapılmıştır.²¹⁹ Doğu-batı yönünde uzanan köprü şehri ikiye bölen bir yapıya sahiptir. Günümüzde de ayakta olan köprü şehrin en önemli tarihi simgelerindendir.

²¹⁴ VGMA, EV.HMH.03991, s. 2.

²¹⁵ VGMA, VGM Defter: 2042.23, Numara:32, s. 38.

²¹⁶ BOA, Evk. D. 13619.

²¹⁷ Bogoyeviç, L. K., (2008), Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri, Çev. Suat Engüllü, İstanbul, 44.

²¹⁸ Evliya Çelebi, (2005). *Seyahatname*, 5, İstanbul: YKY, 225.

²¹⁹ Salih Asım, (1932) *Üsküb Tarihi ve Civarı*, Üsküb, 3-4; Ayverdi, (1981), 251.

Resim 3.1. Üsküp Fatih Sultan Mehmed Köprüsü (Ekim 2012)

Ancak Fatih Sultan Mehmed'in Üsküp'te bulunan vakıf eseri, günümüzde Üsküp şehrinin bir kasabası olan Çareva denilen yerleşim yerinde bulunan bir camidir. Balkanlarda farklı şehirlerde Fatih Sultan Mehmed'in inşa ettirdiği ve günümüzde de ayakta kalan birçok cami bulunmaktadır. Bu camilerle ilgili yapılan bir çalışmada Atina, Prizren, Priştine, Ohri, Debre gibi şehirlerde bulunan Fatih Sultan Mehmed camileri incelenmiştir.²²⁰ Ancak Üsküp'e bağlı Çareva'da bulunan camiden bahsedilmemiştir. Vakfiyesi bulunamayan caminin sadece bir arşiv kaynağında kayıtları bulunmaktadır. Buna göre camide görevli imam ve hatibin ücretleri olarak 50 kuruş bir kayıtta, 10 kuruş başka bir kayıtta toplam 60 kuruşluk bir meblağ tahsil edilmiştir.²²¹ Bu kaydın dışında camiyle ilgili her hangi bir kayıt bulunamamıştır.

²²⁰ İbrahimgil, M. Z. (2004). Balkanlardaki Fatih Sultan Mehmed Camileri, *Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul: IRCICA, 513-530.

²²¹ BOA, Ev. D. 27796, s. 1-2.

3.1.3. Sultan II. Selim Vakfı

Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu ve kendisinden sonra tahta geçen II. Selim'in Üsküp'te vakfı bulunmaktadır. Üsküp'e ait bazı evkaf defterlerinde 'Radovişte'de Sultan Selim Vakfı' olarak geçen vakfın, içeriği hakkında bilgi verilmemektedir. Elde edilen verilerde ancak vakfın gelirleri görülmektedir. 1468 yılından itibaren tahrir kayıtlarında geçen Radovişte,²²² anlaşıldığı kadarıyla o dönemlerde küçük bir köy olup, günümüzde Üsküp'e bağlı bir kasabadır.

Vakfa ait 1890 yılındaki bir kayıta, 375 kuruş ve 10 paralık bir meblağ tahsil edilmiştir. Tahsil edilen bu miktar 257 kuruş 20 parası ayrı, 117 kuruş 30 parası ayrı olmak üzere hazine varidatı olarak kaydedilmiştir.²²³ 1891 yılında ise 122 kuruş, 9 paralık bir meblağ tahsil edilmiş ve hazine geliri olarak kaydedilmiştir.²²⁴ Bunların dışında 1894 yılında 376 kuruş, 30 paralık bir meblağ hazine geliri gösterilirken, bu defterde vakıf ve vâkıf; "*cennet mekân Sultan Selim Han Vakfı*" olarak yazılmıştır. Aynı defterde köyde bulunan Kulağuzlu (Kılavuzlu) adından bir caminin olduğu ve bu camide görevli olan imam ve hatibe 220 kuruşluk bir ücret ödendiği tespit edilmiştir.²²⁵

3.2. Hanım Sultanların Kurdukları Vakıflar

3.2.1. Hüma Sultan (Hümayûn Hatun) Vakfı

Hüma (Hümayun) Sultan, arşiv kaynaklarında; Sultan II. Bayezid'in kızı olması hasebiyle Hüma Sultan²²⁶, Mustafa Paşa'nın eşi olduğundan dolayı da Hümayûn Hatun²²⁷ olarak geçmektedir. Kuruluş tarihi bilinmeyen vakfın hayratı imaret ve zaviyedir. Akar olarak ise vakfa ait altı köy tespit edilmiştir. 1544 tarihli tahrir defterine göre; 7 haneden oluşan Kagugerofça Köyü, bu vakfa tahsis edilmiştir.²²⁸ Aynı defterde vakfa ait Kolomeva Köyü'nden de bahsedilmektedir. Sultan II. Bayezid tarafından Hümayûn Hatun'a mülk olarak verilen köy, 1455 yılından

²²² BOA, TD 4, s. 737; BOA, TD 16M, 79; BOA, TD 232, s. 156; İnbaşı, (1995), 170.

²²³ BOA, Ev. D. 27796, s. 1-2.

²²⁴ BOA, Ev. D. 27930, s. 1-3.

²²⁵ BOA, Ev. D. 28914, s. 1-2.

²²⁶ VGMA, Hurufat, 1196, s. 7.

²²⁷ BOA, TD 232, s. 806-810.

²²⁸ BOA, TD 232, s. 810.

itibaren tahrir kayıtlarında mevcut olup, Sultan II. Bayezid döneminde bir vakıf köyü haline gelmiştir.²²⁹ Kondova Köyü de vakfa ait köylerin biridir. Daha önceki kayıtlarda Üsküp'e bağlı bir köy olarak kaydedilen Kondova²³⁰, 1544 yılına ait tahrir defterinde Hüma Hatun Vakfı'na ait bir köy olarak kaydedilmiştir.²³¹ Yine 1544 yılından önceki tahrir kayıtlarında vakıf köyü olmayan Sedlareva²³² ve Şişeva²³³ köyleri de, bu tarihten itibaren Hümayûn Hatun Vakfı'nın bir köyü olarak kaydedilmiştir.²³⁴ Daha önceki kayıtlarda olmayıp 1544 yılında ismi geçen tek köy ise İşteva Köyü'dür. Bu kayıtlardan vakfın en geç XVI. yüzyılın ilk yarısında kurulduğu anlaşılmaktadır.

Vakfın 1544 yılındaki tahrir kaydında vakfın gelirleri; Şişeva Köyü, 10.989 akçe, Kolomeva Köyü 5498 akçe, Sedlarca köyü 1944 akçe, Kondova Köyü 1046 akçe, İşteva Köyü 1214 akçe ve Kagugeraofça Köyü'nden de 705 akçe olmak üzere toplam 21.396 akçe geliri bulunmaktadır.²³⁵

1726 yılındaki bir hurufat kaydında; vakıf bünyesinde kurulan imaretde 25 akçe ile tabbah olan Ahmed'in görevi bırakmasının ardından yerine vakfın mütevellisi Süleyman'ın isteğiyle es-Seyyid Mehmed bin Es-Seyyid Hüseyin görevlendirilmiştir.²³⁶

3.2.2. Beyhan Sultan Vakfı

XVIII. yüzyıldaki kaynaklarda geçen vakıf önce sadece mektepten ibaret olup, daha sonra Hünkâr Camii avlusunda bulunan Beyhan Sultan Türbesi de vakfa eklenmiştir. Vakfa ait en eski kayıt bir hurufat kaydında bulunmakta olup buna göre; mektebin sıbyan muallimi 1727(1139) yılında vefat etmiş ve yerine Ahmed görevlendirilmiştir.²³⁷ Ancak Beyhan Sultan'a ait olan türbenin kitabesinde inşa tarihi 1556 olarak verilmektedir. Türbenin kitabesinde verilen bu tarihten hareketle vakfın daha önceki dönemde kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgi vakfın kurucusu

²²⁹ BOA, TD 232, s. 807-808.

²³⁰ BOA, TD 4, s. 719; BOA, TD 16M, s. 122.

²³¹ BOA, TD 232, s. 809.

²³² BOA, TD 4, s. 731; BOA, TD 16M, s. 125; BOA, TD 149, s. 134.

²³³ BOA, TD 4, s. 702; BOA, TD 16M, s. 21; BOA, TD 149, s. 133.

²³⁴ BOA, TD 232, s. 806-809.

²³⁵ BOA, TD 232, s. 806-810.

²³⁶ VGMA, Hurufat, 1196, s. 7.

²³⁷ VGMA, Hurufat, 1196, s. 13.

olan Beyhan Sultan'ın Yavuz Sultan Selim Han'ın kız olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Vakfın evkaf defterlerinde de bir çok kaydı bulunmaktadır. 1861 yılına ait bir evkaf defterinde Beyhan Sultan'ın türbesinde çalışan görevliler hakkında bilgiler verilmektedir. Bu kayda göre türbede Şaban bin Bekir günlük 15 akçe ile türbedarlık ve duaguyuk yaparken, ayrıca 5 akçeye de cabilik yapmaktadır. Yahya bin İbrahim de türbenin kandilcisi olup bu görevi günlük olarak yapmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü aldığı 70 akçelik ücret günlük olarak kaydedilmemiş, bir kereye mahsus verilmiştir. Aynı kayıta vakfın mektebinde görev yapan Seyyid Hüseyin bin Abdi'nin günlük 4 akçe karşılığında 'muallim-i sıbyan' olarak görev yaptığı görev yaptığı görülmektedir. Görevli ücretlerinin dışında vakfın giderleri arasında aydınlatma için alınan yağ ve bir de kurban bulunmaktadır.²³⁸ Vakfa ait 2 yıl sonraki yani 1863 yılındaki kayıta da görevliler ve aldıkları ücretler değişmemiştir.²³⁹

3.2.3. Hümaşah Sultan Vakfı

Hümaşah Sultan'ın kim olduğuna dair farklı söylemler olmakla birlikte, elde bulunan arşiv belgesinin kaleme alınıp tescillendiği tarih göz önüne alındığında daha net şeyler söylemek mümkün olmaktadır. Vakfa ait elde edilen ilk bilgi 1727(H. 1139) yılına ait cüzhân kaydıdır. Buna göre günlük 3 akçe ücretle cüzhânlık yapan Mustafa'nın vefat etmesinin ardından yerine Ahmed isimli biri görevlendirilmiştir.²⁴⁰ Hümaşah Sultan Vakfı'na ait elimizde bulunan 29 Haziran 1772 (H. 28 Rabiü'l-evvel 1186) tarihli ilama göre Hümaşah Sultan'ın bu tarihten önce yaşamış olmalıdır. Ayrıca ilamda Hümaşah Sultan binti Sultan Mehmed olarak bahsedilmesi saray efradından olduğunun en önemli göstergesidir.²⁴¹ Ancak kimin kızı olduğu tam olarak bilinmemektedir.

Hümaşah Sultan, Üsküp'e bağlı Gulumuh Mezrası ile Kundun Nahiyesi arasındaki toprakları vakfetmiştir. İlâmın kaleme alınış sebebi ise bu toprakların sınırlarının

²³⁸ BOA, Ev. D. 12459, s. 2.

²³⁹ BOA, EV. D. 13059, s. 2.

²⁴⁰ VGMA, Hurufat, 1196, s. 13.

²⁴¹ Hümaşah Sultan Zeyl Vakfiyesi, VGMA, 776/104, s. 116.

ihlal edilmesi ve vakfın mütevellisinin buna yönelik başvurusudur. Başvurunun sonunda mahkeme ellerinde bulunan vakfiye zeyline ve mahkemede hazır bulunan şahitlere dayanarak Hümaşah Sultan Vakfı'nın ihlal edilen topraklarının geri vakfa iade edilmesi kararını vermiştir. Burada vakıfla teba arasındaki ilişki dikkat çekmektedir. Bir vakfın arazisi, bölge sakinleri tarafından tabir-i caizse gasp edilmiştir.²⁴²

3.3. Askerîlerin Kurdukları Vakıflar

3.3.1. Seyfiyye Mensupları ve Yakınlarının Kurduğu Vakıflar

3.3.1.1. İshak Bey bin İsa Bey Vakfı

İshak Bey Sultan II. Murad döneminde görev almış bir devlet adamıdır. 1481 tarihli ve 16 Numaralı tahrir defterinde İshak Bey bin Paşa Yiğit Bey şeklinde, Üsküp Fatihî Paşa Yiğit Bey'in oğlu olarak kaydedilen İshak Bey²⁴³, başta Aşıkpaşazâde'nin Tevarih-i Âli Osman'ı olmak üzere, başka birçok kaynakta da Paşa Yiğit Bey'in evlatlığı olarak geçmektedir.²⁴⁴ Ancak elimizdeki vakfiyede "*İshak Bey bin İsa Bey*"²⁴⁵ şeklinde baba adı İsa Bey olarak geçmektedir. Bu bilgilere göre İshak Bey Paşa Yiğit Bey'in oğlu değildir. Ancak Aşıkpaşazâde'nin bahsettiği gibi evlatlığı olmadığı anlamına da gelmez.

Üsküp'e ait elde edilen en eski vakfiye 18 Şubat 1445 (Hicri 10 Zilkade 848)²⁴⁶ tarihlidir. İshak Bey Vakfı'na ait bu vakfiye İshak Bey'in Oğulları İsa ve Mustafa arasındaki anlaşmazlık sonucunda yazılmıştır. Mustafa Bey Babası İshak Bey bin İsa Bey'in kendisine ait olan vakfın diğer kardeşleri Paşa Bey ve İsa Bey arasında taksimini talep etmiştir. İsa Bey ise vakfın babası İshak Bey tarafından kendisine bıraktığını şahitler göstererek ispat etme yoluna gitmiştir.²⁴⁷ Vakfiyenin kaleme alınma sebebi de bu anlaşmazlık olmuştur.

²⁴² Hümaşah Sultan Zeyl Vakfiyesi, VGMA, 776/104, s. 116.

²⁴³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tahrir Defteri 16, s. 175.

²⁴⁴ Aşık Paşazâde, (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Haz. Yavuz, K, Saraç, Y., İstanbul: K Yayınları, 66.

²⁴⁵ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194, s. 424.

²⁴⁶ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194, s. 427.

²⁴⁷ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194, s. 424.

Resim 3.2. İshak Bey Türbesi (Ekim 2012)

Vakfın hayrat olarak içerisinde İshak Bey'in adını taşıyan ve 'Alaca Cami' olarak da anılan İshak Bey Cami, Bedesten, Sulu Han (Yeni Han), hamam, medrese, kütüphane ve imaret bulunduran bir külliye'dir. Bu külliye'nin vakfı muhtemelen daha eski tarihlerde kurulmuş olmalıdır. Çünkü Vakfın kurucusu olan İshak Bey'den vakfiyede merhum olarak bahsedilmektedir. Ayrıca Külliye'nin içerisinde bulunan İshak Bey (Alaca) Camii'nin üzerinde imaret olarak kayıtlı olan kitabesine göre Hicri 842 (Miladi 1432) tarihinde yaptırıldığı görülmektedir.²⁴⁸

İshak Bey, vakfı için farklı yerlerde birçok akar bağışlamıştır. Bane Köyü'nün tamamını, bu köye bitişik Mirkofçe Köyü içerisindeki menkul, gayrimenkul her şeyiyle vakfına bağışlamıştır. Bane ve Mirkofçe köyleri Fatih Sultan Mehmed tarafından İshak Bey'e mülk olarak verilmiştir.²⁴⁹ Tahrir defterlerinde, içerisinde bulunan mahalleleri ve nüfusuyla verilmiştir. 1468 yılı kayıtlarında Bane Köyü 158

²⁴⁸ Özer, (2006), 56.

²⁴⁹ BOA, TD 232, s.823.

hane, 161 mücerred ve 3 bive bulunurken, Mirkofça Köyü'nde 52 hane, 54 mücerred, 2 bive bulunmaktadır.²⁵⁰ Bu köylerin dışında vakfın akarları arasında 1468 tarihli tahrir defterlerinde kaydedilen 21 hanenin bulunduğu Bukravin adında küçük bir köy de bulunmaktadır.²⁵¹ Bane, Mirkofça ve Bukravin Köyleri'nin 1481 yılındaki kayıta büyüyerek mahallelere ayrıldığı görülmektedir. Bane Köyü'nde merkezin dışında 3 ayrı daha mahalle bulunmakta olup 136 haneden oluşmaktadır.²⁵² Mirkofça Köyü'nde yine merkez hariç üç mahallesi bulunmakta olup 256 hane 2 bennaktan oluşmaktadır.²⁵³ Bukravin Köyü'nde de merkezin dışında bir mahalle olduğu görülmekte olup içerisinde bulundurduğu 41 haneyle 5 yıllık sürede hemen hemen iki katına çıkmıştır.²⁵⁴

Yine bulunduğu konumu ayrıntılı bir şekilde tarif edilen bir kıtalık bir bölgeyi bağışlamıştır. Bu topraklar Üsküp merkezi dışındadır. Üsküp şehir merkezinde içerisinde değirmenler ve su yolu bulunan bir yeri vakfa bağışlayan İshak Bey, aynı bölgede soğan ekilmeye müsait bir yeri de vakfetmiştir. Yine şehir merkezinde bir çiftte hamam, 12 bab dükkân, Yeni Han adındaki han ile bitişiğindeki 20 dükkânı ve şehrin farklı yerlerinde bulunan 52 dükkân olmak üzere toplam 84 dükkân vakfedilmiştir.²⁵⁵

İshak Bey, vakıf bünyesinde inşa edilen imaretin kurulduğu mahalleye adı verilen İmaret Mahallesi'nde de müderrisin ikamet etmesi için, içerisinde bulunan bir oda ve bir sofayla birlikte bir kıta yer ve yine İmaret Mahallesi'nde başka bir yerde bir kıta yeri vakfetmiştir. Üsküp dışında bulunan bir bahçeyi de vakfeden İshak Bey, kendisinde bulunan çeşitli ilmî konularda birçok kitabı da vakfa bağışlayarak bir kütüphane oluşturulmuştur. Bu kütüphane İslam'da kitap ve kütüphanelerle ilgili bir çalışmada, Osmanlı Devleti'nde sarayın dışında kurulan en eski ikinci kütüphane olarak gösterilmiştir.²⁵⁶ Bu kitaplar; Şerh-i Muvakıf, Keşşaf Haşiyesi, Metn-i Kafiye, Şerh-i Umde, Umde (Umdetü'l-Ahkâm), İzhâr (İzhâru'l-Esrâr fi'n-Nahv), Telvih, Şerh-i Miftah, Fetava-i Camiu'l-Usûl, Teshili'l-Letaif, Kinyetü'l Fetava-yı Kadıhan,

²⁵⁰ BOA, TD 4, s. 833-836.

²⁵¹ BOA, TD 4, s. 836-837.

²⁵² BOA, TD 16M, s. 168-170.

²⁵³ BOA, TD 16M, s. 170-174.

²⁵⁴ BOA, TD 16M, s. 170-174.

²⁵⁵ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfıyesi, VGMA, 632/194, s.424-425.

²⁵⁶ Gündüz, M. (1976). İslâm'da Kitap Sevgisi ve İlk Kütüphaneler, *Vakıflar Dergisi*, (11), Ankara, 184.

Cevahir-i Sadrü'sh-Şeri'a, Mecmau'l Bahreyn, Şerh-i Hidaye, Hidaye, Şerh-i Meşarık, Meşarık, Begav-i Tefsirî, Keşşaf-ı Tefsirî, Sıhhah-ı Cevherî'dir.²⁵⁷

Yukarıda isimleriyle belirtilmiş olan kitaplardan da anlaşılacağı üzere, İshak Bey'in, sadece bir uç beyi ya da gazi komutan olmanın dışında ilmî anlamda ve özellikle İslâmî ilimler alanında da kendisini geliştirmiş bir kişi olduğu söylenebilir. Çünkü bu kitaplar içerik bakımından tefsir, fıkıh, hadis gibi İslami ilimlerle ilgili farklı dönemlerde yazılmış eserler olup, Osmanlı'da da medreselerde okutulan eserlerdir. Eserler üzerinde Vakıf ve Eğitim konusunda daha ayrıntılı durulacaktır.

Vakfın kendisinden sonra mütevellisinin kendi neslinden olması belirtilmiş. Neslinin tükenmesi durumunda kadının şehrin ehil kişilerinden birini müteveli tayin etmesini ifade etmiştir. Mütevellinin vakıf gelirinden aldığı ücret ise onda birdir. 9 Ağustos 1591 (H. 18 Şevval 999)'de vakfın mütevellisi olan Fatma Hatun'un yerine geçecek kızı Kamer Hatun tevliyeti kendi isteğiyle oğlu Bekdaş'a vermiştir.²⁵⁸ Bunun dışında vakfa nezaret etmesi dolayısıyla Üsküb kadısına yevmî 1 dirhem, müderrise 12, medrese öğrencisine 8 dirhem, imaretin şeyhine 5 dirhem, imama 4, müezzine 3, kâtibe 2, nakibe 1, bevva 1, günlük birer cüz okuyan on cüzhâna birer dirhem verilmesine karar verilmiştir.²⁵⁹

Vakfa ait daha sonraki kayıtlarda ise görevlilerin ve görevlilere verilen ücretlerin – kayıta maaşların aylık olarak verildiği düşünse de- değişkenlik gösterdiği ortaya çıkmaktadır. 1481 tarihli tahrir defterinde görevliler ve aldıkları ücretler; imam 105, müezzin 90, diğer müezzin 20, kaim 50, ser muhassıl 120, hafız Bedreddin 90, hafız Kurt 60, hafız Hacı Ömer 30, hafız Ahmed 90, muid 40, ser dellal 90, cabi 60 akçe olarak kaydedilmiştir.²⁶⁰ Burada ücretlerin aylık olarak verildiği görülse de örneğin vakfiyede günlük 4 akçe aldığı kaydedilen imam aylık 120 akçe alması gerekirken, tahrir defterinde 105 akçe olarak kayıtlara geçtiği görülmektedir. Daha önemlisi vakfiyede geçen vakıf görevlileri ile daha sonra tahrirde kaydedilen görevlilerde büyük değişkenlik bulunmaktadır. Hem vakfiyede hem tahrir kaydında adı geçen sadece imam ve müezzin bulunmaktadır.

²⁵⁷ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfıyesi, VGMA, 632/194, s. 425-426.

²⁵⁸ VGMA, 1197 Nolu Hurufat, s. 3

²⁵⁹ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfıyesi, VGMA, 632/194, s. 426.

²⁶⁰ BOA, TD 16M, s. 175.

Vakfa ait daha sonraki tarihlerde tahrir belgelerindeki kayıtlarından da anlaşılacağı üzere vakıf daha sonra bulunduğu mahalleye kendi ismini vermiştir (İshak Bey Mahallesi ya da İshakiyye Mahallesi). Bu da vakıf-mahalle ilişkisini ortaya koyan bir örnektir.

3.3.1.2. İsa Bey bin İshak Bey Vakfı

İshak Bey'in oğlu olan İsa Bey de Üsküp'te vakfı olan askerîden biridir. Vakfa ait caminin kitabesinde ve bazı tahrir kayıtlarında "Gazi" olarak geçen İsa Bey, Fatih Sultan Mehmed (Saltanat: 1451-1481) döneminde görev almıştır.

İsa Bey'in Üsküp'teki vakfının vakfiyesi 1469 (874) tarihlidir. İsa Bey'e ait 1462 (H. 866) tarihli bir de Arapça vakfiye bulunmaktadır. Ancak bu vakfiye Üsküp'e ait bir vakıf değildir. İsa Bey'in Saray Bosna'daki vakfına ait olduğu anlaşılan vakfiyede Üsküp'le ilgili sadece vakfın gelirlerinden arta kalan meblağın İsa Bey'in burada kurmuş olduğu imaretin ihtiyaçları için harcanması isteğini görmekteyiz.²⁶¹

İsa Bey'in Üsküp'te büyük bir vakfının olduğu görülmektedir. Hayrat olarak İsa Bey'in adını taşıyan bir cami, Kapan Han, hamam, medrese, zaviye ve çeşmeden oluşan külliyesi bulunmaktadır. Caminin üzerinde kitabesi bulunmakta olup, kitabeye göre cami 1475 (H. 880) tarihinde yapılmıştır. Lakin İsa Bey'den kitabede merhum diye bahsedilmesi caminin kendisinden sonra yapıldığını ortaya koymaktadır. Yine caminin kitabesinde İsa Bey'in bir imaret ve bir medrese bina ettiği yazılmıştır.²⁶² Dolayısıyla vakfın daha önceden kurulmuş olup, caminin daha sonra bu vakfa eklendiği ortaya çıkmaktadır. Cami günümüzde de ayakta kalan vakıf eserlerindendir. Vakfın 1461 tarihli tahrir defterinde geçmemiş olması bu tarihten sonra kurulma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. 1591'de vakfa ait hamamla ilgili ilginç bir durum yaşanmıştır. Buna göre İsa Bey Vakfı'nın o dönemde mütevellisi olan Hüseyin Efendi, eskimiş vaziyetteki hamamı tekrar mâmur hale getirmiş, ardından İbrahim adında bir zat hamamı zapt etmiştir.²⁶³ Bu olayın daha sonrasında ne olduğuna dair bir malumat bulunamamıştır.

²⁶¹ İsa Bey bin İshak Bey Vakfiyesi, VGMA, 629/456, s. 653-654.

²⁶² Ayverdi, (1956), 156.

²⁶³ VGMA, Hurufat 1197, s. 14.

Vakfın akarları ise çok fazladır. Üsküp merkez ve Üsküp'e bağlı köylerde birçok gayrimenkulün vakfedildiği görülmektedir. Üsküp şehrinin merkezinde; Serava Irmağı kenarında kardeşi Paşa Bey'den kalan 'İshak Bey Evleri' denilen evler, çiftle hamam, farklı birçok yerde araziler, mülk yerler, 2 bağ, bostan, bahçe, 3 değirmen, 1 ekmekçi fırını ve biri boyacı dükkânı olmak üzere 62'den fazla dükkân vakfedilmiştir. Şehrin dışında ise; yine kardeşi Paşa Bey'den kalan Kılcavişte Köyü, Fatih Sultan Mehmed'in mülk olarak verdiği Dıraçova köyü, bir mülk, farklı yerlerde 12 arazi, 7 değirmen, yoncalık, tarla, çayırılık, bağ vakfedilmiştir. Üsküp'ün dışında Kalkandelen'de bir hamam vakfedilmiştir. Ayrıca çeşitli İslam hadis, tefsir vb. İslam ilimleri ve tıp gibi farklı ilimlerle ilgili 183 kitabın vakfedildiği görülmektedir.²⁶⁴

Yukarıda bahsi geçen Kılcavişte Köyü, Sultan II. Murad tarafından İshak Bey'e mülk olarak verilmiş olup²⁶⁵, İshak Bey'in ölümünden sonra miras olarak oğlu Paşa Bey'e geçmiştir. Paşa Bey'in vefatından sonra da İsa Bey'e geçen köy, İsa Bey vakfına tahsis edilmiştir.²⁶⁶ Köy İsa Bey'e geçtikten sonra Fatih Sultan Mehmed, Sultan II. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde de burasının İsa Bey Vakfı bünyesinde olduğu tescillenmiştir.²⁶⁷

²⁶⁴ Ayverdi, (1981), 250-252.

²⁶⁵ BOA, TD 232, s. 833.

²⁶⁶ İsa Bey bin İshak Bey Vakfiyesi, VGMA, 629/456, s. 654.

²⁶⁷ BOA, TD 232, s. 833.

Resim 3.3. İsa Bey Camii (Ekim 2012)

İsa Bey Vakfı'nın görevlilerine baktığımızda başta vakfın mütevellisi olmak üzere çok sayıda görevlinin olduğu görülmektedir. Görevliler ve günlük alacakları ücretler şöyledir; mütevelliyeye 20 akçe, imaretin imamına 5 akçe, iki müezzine 4'er akçe, 10 talebeye birer akçeden 10 akçe, kayyım 2, ferraşa 1 akçe, aşçıya 3 akçe, 2 yamağına 1'er akçe, ekmekçiye 3 akçe, yamağına 1 akçe, kilerciye 3 akçe, katibe 4 akçe, mescidin imamına 2, müezzinine 1 akçe, Yeni Mahalle'deki mescidin imamına 3, müezzinine 2 akçe, Emir Hoca ve Bahri Mescidlerinin imamlarına 2'şer akçe, hafıza 2 akçe, Üsküp kadısına nazırlık görevinden dolayı 2 akçe, meremmetçiye 3 akçe, 20 cüzhâna birer akçeden 20 akçe. Verilen bu ücretlerin

dışında yapılan ekmek ve pişen yemekten de vakfın görevlilerine muhtelif miktarlarda verildiği görülmektedir. Vakfın akarları, hayratları ve yapılacak hayırlar için çeşitli miktarlarda paranın da tahsis edildiği görülmektedir.²⁶⁸

İsa Bey Vakfı'nda vakfın sosyal hayata etkisi il ilgili birçok önemli özellik görülmektedir. Öncelikle; vakfın akarlarının içerisinde gayrimüslimlerden satın alınan çok sayıda akar gayrimenkul bulunmaktadır. Satın alınan bu gayrimenkullerin vakfa tahsis edilmesi şehrin İslamlaşması noktasında önemli bir göstergedir. Ayrıca, bir vakfın başka vakıflarla olan ilişkisini de burada görmekteyiz. Üsküp şehrinin muhtelif mahallerinde bulunan Bahri Mescidi ve Emir Hoca Mescidi'nin imamlarının ücretleri İsa Bey Vakfı tarafından karşılanmaktadır. Toplumsal ve kurumsal anlamda insanların birbirlerine destek olmalarına önemli bir örnek gibi görülen bu vakada, tabir-i caizse büyük bir vakfın, küçük vakıfları destekleyerek, onların ayakta kalmalarına yardım ettiklerini söyleyebiliriz.

3.3.1.3. Mehmed Bey bin İsa Bey (Sağır Mehmed Efendi) Vakfı

Mehmed Bey, Gazi İsa Bey'in oğlu olup, 1 Ramazan 867 (M. 20 Mayıs 1463) tarihli vakıf Edirne, Üsküp ve Kalkandelen'de bulunan gayrimenkullerden oluşan akarlara sahiptir.²⁶⁹ İsa Bey'in Mehmed adında iki oğlunda için büyük oğlu Kebir Mehmed Çelebi olarak bilinirken, kendisi İsa Bey'in küçük oğlu olarak Sağır Mehmed Efendi diye bilinmektedir. Hayrat olarak içerisinde mescidin de bulunduğu bir imaret bulunmaktadır. Akar olarak; İsmail Voyvoda Mahallesi'nde evler ve çayır, Irazdağ köyü'nde bir çiftlik(ev, tarla, avlu ve bahçe) vakfedilmiştir. Vakfiyeden elde edilen bilgilere göre İsa Bey vakfına ait bu köy Müslümanlarla Gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı bir köydür. Birlikte yaşama kültürünün kırsalda bulunan bir örneği olmasının yanı sıra bir vakıf köyü olarak çok kültürlü yaşamı içerisinde barındırması da önemli bir sosyal durumdur. Elbette Osmanlı Devleti'nin diğer topraklarında ve daha önceki dönemlerde Anadolu'da ve diğer Müslüman coğrafyasında bu kültür köklü bir şekilde yerleşmiştir. Ancak Balkan coğrafyasında Müslümanlar ve Gayrimüslimlerin bir arada yaşama kültürü ve tecrübesi Osmanlı Dönemi'nde başlamıştır. Üsküp merkezde muhtelif yerlerde 7 tarla ve bir çayır,

²⁶⁸ Ayverdi, (1981), 252.

²⁶⁹ Mehmed Bey bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 605/358, s. 271-272.

Üsküp'teki mescide iki Kur'an ve bir cüz takımı vakfedilecek ve her gün sabah namazından sonra on salih kişi birer cüz okuyacaklar. Ayrıca imarete gelenlerin okuması için bir Evliya Tezkeresi vakfedilmiştir. Vâkıf, Üsküp'teki bu gayrimenkullerinin dışında Edirne'de babası İsa Bey'den satın aldığı Orgaş adlı köyünü de vakfetmiştir. Kalkandelen'de de başta annesinden miras yoluyla kalan Galata, Bocran ve Puruşuce olmak üzere üç köy ve muhtelif yerlerde dört değirmen, üç mezra, bir çiftlik ve iki bağı vakfetmiştir.²⁷⁰

Vakfedilen bağlardan birisi, vakfın Üsküp'te bulunan imaretinin ihtiyaçları için vakfedilmiştir. Yani burada doğrudan bir kullanım söz konusudur. Bunun dışında Mehmed Bey'in babası İsa Bey'den bir köyü satın alarak vakfa bağışlaması da ayrıca düşünülmeli gereken bir durumdur. Üsküp vakıflarında baba ile çocuk arasında miras hukukunun dışında alım-satım olayı sadece bu vakıfta görülmektedir. Aile içerisinde de ticari anlamda bir ilişkinin olduğunun somut bir örneği olarak bu durum karşımıza çıkmaktadır.

Mehmed Bey'in vakfında da Müslümanlarla Gayrimüslimlerin ekonomik ve sosyal ilişkiler içerisinde olduklarını görmekteyiz. Irazdağ Köyü'nde Mustafa bin Abdullah'tan iki bin akçeye satın aldığı çiftliğin sınırı bölgede yaşayan Laloş ve Bugilu adlı Gayrimüslimlerin sahip olduğu arazilerle bitişiktir. Yani Müslümanlarla Gayrimüslimlerin sosyal olarak ilişki içerisinde oldukları görülmektedir. Müslümanlarla Gayrimüslimlerin komşuluk ilişkilerine dair başka örnekleri de bu vakıfta görmek mümkündür. Yine Üsküp'e bağlı Uluköy'de bir tarla Haranko ve Yanko isimli iki Gayrimüslimden iki yüz yirmi akçeye satın alınmıştır. Edirne'de bir köy olan Galata sınırında bulunan ve bir kısmı kendisine ait olan bağın, bir kısmı da Tirok ve Boyko adlı Gayrimüslimlerden satın alınmıştır. Bu örnekler, Müslümanlarla Gayrimüslimlerin sosyal ilişkilerin yanında ekonomik ilişkiler içerisine de girdiklerini ortaya koymaktadır.²⁷¹

Vakfın mütevellisi Mehmed Bey'in kendisi olup, kendisinden sonra çocukları mütevellî olacaktır. Çocuklarından sonra ise "evlad-ı utekası" vakfa mütevellî olacaktır. Bu vakıfta da olduğu gibi azat edilmiş köle ya da cariyelerin ve onların

²⁷⁰ Mehmed Bey bin İsa Bey Vakfıyesi, VGMA, 605/358, s. 272.

²⁷¹ Mehmed Bey bin İsa Bey Vakfıyesi, VGMA, 605/358, s. 272-273..

neslinden gelenlerin bir vakfın mütevelliliğine vâris olmaları sık görülen bir durumdur. Üsküp vakıflarında da birçok örneği bulunmaktadır. Bu örneklerden hareketle akla gelen şey ise, vâkıfın hanesinde bu zümreye mensup kişilerin olduğu düşünülebilir. Muhtemelen bu kişi ya da kişilerin, vâkıfın cariyesinden olan çocuklarının olması yüksek bir ihtimal gibi görülmektedir.

Vakfın gelirleri önce vakfın ihtiyaçlarına harcanacak, daha sonra imarete harcanacaktır. İmarette günde iki kez yemek pişirilecektir. Normal günlerin dışında özel günlerde tabir-i caizse daha iyi ve özenli yemeklerin pişirildiği görülmektedir. Hz. Muhammed'in doğduğu gün olan Mevlid'in dışında kandillerde, bayramlarda ve aşure gününde zerde ve dane pişirilmesi şart konulmuştur. Cuma günlerinde de pirinç pişirilmesi istenmiştir. Aşçı ve mutfakta yemekle ilgilenen diğer görevlilerin, görevlerini suiistimal etmelerini engelleyici şartların da konduğu görülmektedir.²⁷²

Mütevellilerin vakfın idarecileri olmalarının yanında, gerektiğinde hesap verecek ve hatta veremediği hesap karşısında görevden azledilebileceklerini görmekteyiz. Mehmed Bey vakfında, mütevellinin vakıfla ve vakfın akarlarıyla ilgilenip, onları boş ve bakımsız bırakmaması gerektiğini ifade etmiştir. Mütevellinin vakıfta belirtilen şekilde görevini yapmaması durumunda azledileceği belirtilmiştir. Bu da, mütevellinin vakfın idare merkezinde olarak kimseye hesap vermeyen bir kişi olmadığı anlamına gelmektedir. Ancak bürokratik anlamda, en üst konumda bulunan mütevellinin, aynı şekilde görevini yerine getirmeyen diğer vakıf görevlilerinin denetiminden ve gerektiğinde azlinden de sorumlu olduğunu bu vakıfta da görmekteyiz. Vakfa ait köylerden alınan vergileri müteveli kendisi toplayacaktır.²⁷³

Mehmed Bey Vakfı'nda; mütevellinin dışında, imam, müezzin, kayyım, aşçı gibi görevliler bulunmaktadır. İmam, günlük dört akçe, müezzin üç akçe, ekmekçi ve aşçıya ikişer akçe ve kayyıma bir akçe yevmiye verilecektir. Ayrıca imarete pişen yemekten iki çanak ve iki de ekmek her görevliye verilecektir. Mescidde her gün on cüz Kur'an okunacaktır. Birer cüz imam ve müezzin tarafından okunurken, kalan sekiz cüz de fakirler tarafından okunacak ve bunun karşılığında her birine

²⁷² Mehmed Bey bin İsa Bey Vakfıyesi, VGMA, 605/358, s. 273.

²⁷³ Mehmed Bey bin İsa Bey Vakfıyesi, VGMA, 605/358, s. 275.

birer akçe verilecektir. İmam ve müezzin de okudukları Kur'an karşılığında cüz akçesi alacaklardır. Bölgenin kadısına da bir akçe verilecektir. Ayrıca yerlerdeki su yollarının tamir ve bakımından sorumlu meremmetçilere de iki akçe verilecektir. Sadece Üsküp'te bulunan meremmetçi bir akçe alacaktır. Görevlilere verilen ücretlerin dışında; yiyecek, yakacak, mutfak malzemeleri gibi vakfın çeşitli ihtiyaçları için muhtelif miktarlar olmak üzere toplam elli bir akçe tahsis edilecektir.²⁷⁴

3.3.1.4. Kebir Mehmed Çelebi bin İsa Bey Vakfı

1469 (H.874)²⁷⁵ tarihli vakfiyesinde askeri ya da reaya olduğunu dair bir bilgi bulunmamakla birlikte, babasının bir uçbeyi olduğu bilinmektedir. İsa Bey'in oğlu olan Kebir Mehmed Çelebi, İsa Bey'in büyük oğlu olduğu için 'Kebir' olarak anılma olup, kurduğu vakıfla ilgili çeşitli bilgilerin verildiği birçok arşiv kaynağında da 'Kebir Mehmed Çelebi' olarak geçmektedir.²⁷⁶

Kebir Mehmed Çelebi'nin vakfı, 4 Mart 1470 (H. 1 Ramazan 874) tarihli olup, Üsküp'te kurulmuş en eski vakıflardan birisidir. Vakıf hayrat olarak Üsküp'de inşa edilmiş mescid ve imaretden oluşmaktadır.²⁷⁷ Mescid Üsküp'te bulunduğu bilinmektedir, buna göre imaretin de burada olduğu düşünülmektedir. Vakfiyede Kebir Mehmed Çelebi'nin vakfı iki oğluna vasiyet etmiş olduğu görülmekte ve kız çocuklarını bu vakıftan men etmektedir. Üsküp ve Kalkandelen'de akarları bulunmaktadır. Kalkandelen'de iki ev, farklı yerlerde ve muhtelif büyüklüklerde bağ, çayır, değirmen ve tarlaları vakfetmiştir.²⁷⁸

Vakfedilen akarların bir kısmı satın alınırken, alışılmışın dışında bir uygulamayı da bu vakıfta görmekteyiz. Dimitri isimli bir Gayrimüslim'den belgede geçtiği şekliyle 'mübadeleyle' yani değiş-tokuş ya da takas usulüyle altı bölüklük bir yer vakfa kazandırılmıştır. Burada ilginç olan iki durumun olduğu söylenebilir. Birincisi yapılan alışverişin alışılmış şekilde satın alınarak değil mübadeleyle yapılmasıdır.

²⁷⁴ Mehmed Bey bin İsa Bey Vakfiyesi, *VGMA*, 605/358, s. 274-275.

²⁷⁵ Mehmed Çelebi bin İsa Bey Vakfiyesi, *VGMA*, 633/123, s. 348-357.

²⁷⁶ *VGMA*, 171/1089, s.140; *BOA*, Evkaf Defteri: 14859, s. 3.; *BOA*, Evkaf Defteri: 18455, s.5; İnbaşı, (1995), 97.

²⁷⁷ Kebir Mehmed Çelebi Vakfiyesi, *VGMA*, 633/123, s. 348.

²⁷⁸ Kebir Mehmed Çelebi Vakfiyesi, *VGMA*, 633/123, s. 348-349.

İkincisi ise bu ekonomik ticaretin bir Gayrimüslimle yapılmış olmasıdır. Belgede geçen bu durum, bölgenin sosyal ve ekonomik alanda çok kültürlü yaşamın ve farklı inanç yapısındaki insanların birbirleriyle kurdukları ilişkilerin niteliğini ortaya koyan örneklerden biridir. Burada Müslüman ve Gayrimüslim halkın birbirine duyduğu güven ve muhabbetten de söz etmek mümkündür.²⁷⁹

Kebir Mehmed Çelebi, çeşitli yerlerde bulunan harabe değirmenleri de satın alarak vakfetmiştir. Harabe halde bulunan bir yapının, satın alınması, sonrasında tamir edilerek faal hale getirilmesi sadece vakfa yapılan bir katkı anlamında düşünülmemelidir. Ortaya konulan bu faaliyetle, şehrin imar ve inşasına da önemli katkılar sağlandığı söylenebilir. Çünkü satın alınarak, tamir edilen bu değirmenler daha sonra kira karşılığında birine verilecektir.²⁸⁰ Değirmenin kiraya verilmesi bir istihdam sağlarken, faal hale geldiği için halkın da kullanacağı, faydalanacağı bir işletme de devreye girmiş olacaktır. Böylece Sosyo-ekonomik bir girişim ortaya çıkmış olacaktır. Üsküp vakıflarının birçoğunda olduğu gibi bu vakıfta da satın alma yoluyla Gayrimüslimlerden Müslümanlara geçen bağ, bahçe, tarla, değirmen vb. yerleri görmekteyiz. Satın alınan bu yerler, Osmanlı öncesinde başlı başına Hristiyan bir coğrafya olan Üsküp ve Balkanların, zamanla nasıl Müslüman toprakları haline geldiğinin de en önemli göstergelerindendir.

Vakfa akar olması amacıyla satın alınan bağ, bahçe, tarla, değirmen, menzil vb. gayrimenkullerden de anlaşılacağı üzere Üsküp ve genelde Balkanların zamanla nasıl İslamlaştığı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Osmanlı öncesinde tamamıyla Hristiyan olan Üsküp'te eski tarihli vakıflarda Gayrimüslimlerden alınan yerlerin daha fazla olduğu görülürken, yakın zamana geldikçe bunun azaldığı tespit edilmiştir. Bunun sebebi ise ilk başlarda Hristiyan olan toprakların Müslümanlar tarafından satın alınmasıyla açıklanabilir. Bu şekilde geçen her zamanın sosyal, kültürel, mimari, demografik vb. yönden Üsküp'ü bir Osmanlı-İslam şehri haline getirdiği görülmektedir.

Vakfın görevlilerine baktığımızda; Üsküp'te bulunan mescitte 4 akçe ücretle imam, üç akçeyle müezzin görevlendirildiği görülmektedir. İmarette ise, 2 akçe ücretle bir

²⁷⁹ Kebir Mehmed Çelebi Vakfiyesi, VGMA, 633/123, s. 349.

²⁸⁰ Kebir Mehmed Çelebi Vakfiyesi, VGMA, 633/123, s. 349-350.

şeyh, yine 2 akçeyle bir aşçı görevlendirilmiştir. Ayrıca 4'er akçeyle bir kâtip ve bir nazır, 10 akçeyle de bir cabisi bulunan vakfın Kalkandelen'de bulunan mescidinde de 4 akçeyle bir imam ve 2 akçeyle de bir müezzin, imaretinde de 3 akçeyle bir şeyh ve 2 akçeyle de bir aşçı görevlendirilmiştir.²⁸¹ 1740'da vakfın imaretinde bir şeyh görevlendirilmesi yapılmıştır. Günlük 3 akçe ücret alan Ali'nin yerine Mustafa şeyh olmuştur.²⁸²

3.3.1.5. Yahya Paşa Bin Abdülhay Vakfı

Vakfiyede 'Yahya Paşa bin Abdülhay' olarak geçtiğinden de anlaşıldığı gibi devşirmedir.²⁸³ Bazı tahrir kayıtlarında 'Gazi' olarak geçen Yahya paşa, Enderun'da yetişmiş ve Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminden itibaren çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1480'de Bosna Sancakbeyi, 1481'de Rumeli Beylerbeyi olan Yahya Paşa, bir dönem görevden alınmış, sonra 1488'de tekrar eski görevine getirilmiştir.²⁸⁴ II. Bayezid(Veli)'in kızıyla evlenerek saraya damat olan Yahya Paşa, 1504'te vezir olmuştur. İki yıl sonra 1506'da vefat ettiği söylene de vakfiyesi ve özellikle daha sonra kaleme alınan zeyl vakfiyesi ölüm tarihinin net olmadığını göstermektedir.²⁸⁵

Yahya Paşa Vakfı'na ait 17 Kasım 1506 (H. Receb 912) tarihli vakfiyenin bir nüshası olduğu anlaşılan belgeye göre vakfın hayratı başta günümüzde da hala ayakta olan ve bânisinin adını alan Yahya Paşa Camii olmak üzere ayrıca mektep, imaret ve çeşmeden oluşan bir külliye'dir.²⁸⁶ Vakfa ait bir de 5 Şubat 1509 (14 Şevval 914) tarihli vakfiye zeyli kaleme alınmış olup, zeylin evkaf nezaretine kayıt tarihi; Hicrî 17 Cemaziyelahir 1267, Miladi 19 Nisan 1851'e tekabül etmektedir.²⁸⁷ Zeyl vakfiyenin kaleme alınmasının sebebi ise, Yahya Paşa'nın ilk vakfiyesindeki gelirlerin tasarrufu ile ilgili şartları değiştirme isteğidir. Yahya Paşa, ilk başta vakfın

²⁸¹ Kebir Mehmed Çelebi Vakfiyesi, VGMA, 633/123, s. 350.

²⁸² VGMA, EV.HMH.03991, s. 2.

²⁸³ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, 629/332, s.415.

²⁸⁴ Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî*, 5, İstanbul: Tarih Vakfiyesi Yurt Yayınları, 1675.

²⁸⁵ İnbaşı, (1995), 95; Yahya Paşa bin Abdülhay Zeyl Vakfiyesi VGMA, 629/333, s. 423.

²⁸⁶ Yahya Paşa'ya ait vakfiyenin iki ayrı yerde kaydı bulunmaktadır. Birincisi; Vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 629 numaralı defterin 332. Sırasında ve 415-423. sayfalar arasındadır, bkz; Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, 629/332, s.415-423. Diğeri; Y-648-3 numaralı kayıt olarak geçmekte olup defter kağıdına elle kayda geçirilmiş olduğu görülmektedir. Bu durum bize bu belgenin, vakfiyenin sonradan kaleme alınan bir örneği olduğunu göstermektedir. Bkz: Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Defter No: Y-648-3.

²⁸⁷ Yahya Paşa bin Abdülhay Zeyl Vakfiyesi VGMA, 629/333, s. 423.

gelirlerinin masraflarına harcanmasının ardından kalan meblağın vakfın imarına ve yeni akarların alınmasına karar vermiştir. Ancak daha sonra arta kalan gelirin mütevellî olarak kendisine, vefatından sonra da vâris tayin ettiği erkek çocuklarına verilmesi isteğini bir zeyl vakfiyeyle resmiyete dökmüş ve vakfın şartlarında değişikliğe gitmiştir.

Resim 3.4. Yahya Paşa Camii (Ekim 2012)

Vakfedilen akarların bakıldığında dört tabhane, bir mutfak, beyt-i mekel, fırın, iki ambar, bir mahzen, bir ahır, ferraş ve kayyım için iki hücre, bir muallim hane, iki helanın Üsküp merkezde vakfedildiği görülmektedir. Üsküp'te cami etrafında 8 dükkân, bu dükkânların karşısında 15 dükkân, Paşa Mahallesi'nde bir hamam, hamam yakınlarında kendisine miras olarak kalan bir ev vakfedilmiştir. Bu ev hamamcıya kalması için tahsis edilmiştir. Yukarıda ifade edilen gayrimenkullerin dışında satın alma yoluyla da birçok ev, dükkân gibi gayrimenkullerin vakfa kazandırıldığı görülmektedir. Hamama yakın bir bahçe, Bakkallar Çarşısı denilen

yerde birçok dükkân, evler ve iki fırın satın alınmıştır. Şahinoğlu Mahallesi'nde de boş bir yer satın alınarak vakfa bağışlanmıştır.²⁸⁸ İbni Bayko Mahallesi'nde satın alınan 6 hücre, Haraççı Şüca Mahallesi'nde 6000 akçeye satın alınan 8 tek katlı hücre ve 7 izbe yer vakfedilmiştir.²⁸⁹ Bunların dışında içerisinde hücreler, ahır, tuvalet ve suyun bulunduğu fevkani ve tahtani bir yer, bitişiğinde 12 dükkân, Balıkpazarı'nda 5'ten fazla dükkân ve pazarın arkasında boş bir arazi satın alınarak vakfedilmiştir. Balıkpazarı Mahallesi'nde 4 dükkân ve fevkâni tahtâni iki ev satın alınmış ve vakfedilmiştir.²⁹⁰

Vakfedilenler arasında Üsküp'te satın alınan iki değirmen evi ve bir ambar vardır. Değirmenlerden birinin içinde 6, diğerinde 3 göz değirmen bulunmaktadır. Üsküp'e bağlı Lubanča Köyü'nde içerisinde birer göz değirmen bulunan iki değirmen evi vakfedilmiştir.²⁹¹ Yine Üsküp'e bağlı Söğütlüdere Köyü'nde satın alınan bir çiftlik; içerisindeki iki ev, bir fırın, dört davar damı, çayırılık, tarla ve yine 4 göz değirmenle birlikte vakfedilmiştir.²⁹²

1528 yılındaki bir tahrir kaydına göre vakfın akarları içerisine Radaşani Köyü de sonradan dâhil edilmiştir. 1468 yılından başlayarak sonraki tahrir defterinde de kaydı bulunan Radaşani Köyü²⁹³, Sultan II. Bayezid tarafından Yahya Paşa'ya mülk olarak verilmiş, Yahya Paşa da köyü vakfetmiştir. Bundan sonra köy Yahya Paşa Vakfı'na ait olarak kaydedilmiştir.²⁹⁴ Bu köyün dışında Raven Gabri Köyü de 1529 yılından önce Üsküp'e bağlı bir köy olarak kaydedilmiş olup²⁹⁵, bu yıla ait tahrir defterinde Mustafa Paşa Vakfı'nın bir köyü olarak kaydedilmiştir.²⁹⁶ 1569 yılına ait tahrir defterinde ise köyün Sultan II. Bayezid tarafından şenlendirilmesi için Mustafa Paşa'ya mülk olarak verildiği kaydedilmiştir.²⁹⁷

Yahya Paşa Vakfı'nda gayrimenkullerin kimlerden satın alındığı belirtilirken, satın alma bedeli hakkında bilgi bulunmamaktadır. Satın alınan gayrimenkullerin

²⁸⁸ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 3-4.

²⁸⁹ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 5.

²⁹⁰ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 3-4.

²⁹¹ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 4-5.

²⁹² Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 4.

²⁹³ BOA, TD 4, s. 660; BOA, TD 16M, s. 37; BOA, TD 149, s. 131.

²⁹⁴ BOA, TD 232, s. 841.

²⁹⁵ BOA, TD 4, s. 733.

²⁹⁶ BOA, TD 149, s. 142-143.

²⁹⁷ BOA, TD 190, s. 288a.

arasında kadınların bulunması önemli bir husustur. Bu durum miras veya başka yollarla sahip olunan menkul ya da gayrimenkullerin kullanılması, işletilmesi ve dolayısıyla iktisadi hayat içerisinde bulunması kadınların hem vakıf sistemi hem de iktisadi ve içtimai yapı içerisindeki yerlerini göstermesi bakımından bir örnek teşkil etmektedir. Satın alınan evlerin ulvi(birden fazla katlı ev) ve süfli(tek katlı ev) olarak belirtilmiş olması da şehrin o dönemdeki mimari özelliklerin göstermesi bakımından önemlidir.

Yahya Paşa Vakfı'na ait Üsküp'ün dışında başta İstanbul'da olmak üzere Filibe, Sofya, Niğbolu'da merkez ve merkeze bağlı taşrada olmak üzere vakfa ait çeşitli gayrimenkuller bulunmaktadır.²⁹⁸

İstanbul'da kaleme alınan vakfiye zeyline göre kendisinden sonra vakfın mütevellisinin oğullarına ve ondan sonra torunlarına verilmesini istiyor. Erkeklerin neslinin tükenmesi durumunda kızları ve onlardan olan erkeklerin müteveli olması, onlarda olmazsa azatlı kölelerinin müteveli olmasını belirtiyor. Gelirin vakfın giderlerine sarfını kalanın kendisine kendisinden sonra çocuklarına verilmesini ifade ediyor.²⁹⁹

Vakfın gelirlerinden 200 sikkenin Hz. Muhammed'in ruhu için Haremeyn'de bulunan çeşitli görevlilere dağıtılması istenmiştir.³⁰⁰ Vâkıfın kendi ailesinin dışında hizmetinde çalışanları da vakfın gelirleri içerisinde düşünüldüğü görülmektedir. Vakfın gelirlerinden günlük 10 akçede rakabeye ayrılacaktır. Eğer vakfın gelirlerinden bu meblağ karşılanamazsa, imaretin mutfak ihtiyaçları ve müteveli ile nazırın dışındaki görevlilerin ücretleri azaltılarak vakfın rakabesine ödemenin yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Vakıf müessesesinde rakabenin tam olarak ihtiva ettiği anlam da budur.³⁰¹ Burada vakfın öncelikleri hakkında bilgi sahibi olunabiliyor. Bir taraftan hayır kurumunun işleyişinin devamı öncelikler arasındayken, vakfın başında bulunan müteveli ve nazırın iktisadi anlamda güvence altına alındığı görülmektedir. Diğer taraftan, rakabenin iktisadi anlamda

²⁹⁸ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 3-10.

²⁹⁹ Yahya Paşa bin Abdülhay Zeyl Vakfiyesi, VGMA, 629/333, s. 423.

³⁰⁰ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 10-11.

³⁰¹ Hızlı, M. (1994). Osmanlı Vakıf Sisteminde "Rakabe", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6 (6), Bursa, 53-55 (53-70); Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul: MEB Yayınları, 7.

ödenek meblağa ihtiyacının olmaması halinde, vakfın görevlilerin ücretlerinin tamamıyla verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Yahya Paşa'nın altı kızının olduğu ve vakfın gelirlerinden onlara da belirli bir pay verildiği anlaşılmaktadır. Her birine altı ayda bir yarısı verilmek üzere yılda 3000 akçe verilecek olup, bu ödeme hayatta oldukları sürece devam edecek ve kendilerinden sonrakilere ödeme yapılmayacaktır.³⁰²

Yahya Paşa, yukarıda bahsedilen vakfiyesinin tescillenmesinden iki yıl sonra 5 Şubat 1509 (H. 14 Şevval 914) tarihli bir vakfiye zeyli hazırlatmıştır.³⁰³ Hazırlanan bu zeyl vakfiyede; vakfın mütevelliliğinin kendisinden sonra kime ve hangi şartlarda geçeceğinin izahatı yapılmıştır. İlk vakfiyeden iki yıl sonra bunun yapılmasının nedeni olarak ileride verasetle ilgili bir sıkıntının yaşanmaması düşüncesi olabilir. Ya da yaşanmış bir sıkıntının ileride de devam etmemesine yönelik bir önlem olabilir. Çünkü yukarıda da bahsedildiği üzere Yahya Paşa, 1506 yılında tescillettiği vakfiyesinde mütevellinin hayatta olduğu sürece kendisinde olacağı ve kendisinden sonra kimlere nasıl intikal edeceğini belirtmiştir. Vakfa 1591'de bir dizi görevlendirme yapıldığı görülmektedir. 15 ağustos 1591(H. 24 Şevval 999)'de o dönem günlük 20 akçe karşılığında vakfın mütevellisi olarak görev yapan Yusuf bin Salih'in yerine Hüseyin bin Hızır geçmiştir.³⁰⁴ Hüseyin Efendi bundan kısa süre sonra 22 Ağustos 1591 (H. 2 Zilkâde 999)'de kendi rızasıyla tevliyeti Mehmed'e bırakmıştır. Aynı tarihte Tatarpazarı'ndaki köylerin 4 akçe ücretle cabiliğini yapan Hasan, kendi isteğiyle görevi Abdülkerim'e,³⁰⁵ Filibe'de bulunan mandıraların 6 akçe ücretle kethüdalığını yapan Kara Mehmed de yine kendi rızasıyla görevini Resul bin Sadullah'a devretmiştir.³⁰⁶ 14 Eylül 1591 (H.25 Zilkâde 999)'de günlük 6 akçe ile vakfın Sofya'daki cabisi Ömer kendi isteğiyle görevi Ali'ye bırakmıştır.³⁰⁷ 7 Ekim 1591 (H. 18 Zilhicce 999)'de ise vakfın vekilharçlığını yapan Ömer'in aldığı 3 akçelik ücret 2 akçeye düşürülmüştür.³⁰⁸

³⁰² Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 11.

³⁰³ Yahya Paşa bin Abdülhay Zeyl Vakfiyesi, VGMA, 629/333, s. 423.

³⁰⁴ VGMA, Hurufat, 1197, s. 7.

³⁰⁵ VGMA, Hurufat, 1197, s. 14.

³⁰⁶ VGMA, Hurufat, 1197, s. 15.

³⁰⁷ VGMA, Hurufat, 1197, s. 25.

³⁰⁸ VGMA, Hurufat, 1197, s. 38.

Yahya Paşa Vakfı'na 1728 (H. 1140) yılında da çeşitli görevlendirmeler yapılmıştır. Vakıf bünyesinde günlük bir akçe ile cüzhânlık yapan Mustafa bin Mehmed'in vefatının ardından yerine Rıdvan Efendi geçmiştir.³⁰⁹ Yine aynı yıl 2'şer akçeden 4 akçe ile salahânlık ile cüzhânlık yapan Mustafa Efendi'nin vefat etmesinin ardından yerine Mehmed Efendi görevlendirilmiştir.³¹⁰

3.3.1.6. Mustafa Paşa Vakfı

Mustafa Paşa, XVI. yüzyılda yaşamış bir devşirmedir. Baba adı Abdülkerim ya da Abdullah olarak geçmektedir. Vakfına ait caminin yanında bulunan türbe kitabesinde ölümü 1519 (H. 949) olarak verilmiştir. Buda onun Yavuz Sultan Selim (Saltanat:1512-1520) devrinin görevlilerinden olduğunu göstermektedir. Bir başka çalışma Mustafa Paşa'nın Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) ve Sultan II. Bayezid (1481-1512) dönemlerinde de görev aldığını yazar.³¹¹ Vakfiyesinin kayda alındığı dönemde de sadrazamlık görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır.³¹²

1514 (H. 920) tarihli vakfın hayratları günümüzde ayakta kalmayı başarabilen ve Mustafa Paşa'nın adını alan cami ile imaretten oluşmaktadır. İmaretin içinde mutfak ve mutfak için gerekli malzemeler ile mahsulün tutulması için mahsen-i galle bulunmaktadır. Ayrıca yardıma muhtaç olanlar için gerekli ihtiyaçların karşılanması da vakfın görevleri arasındadır. Yapılacak olan hayırların gizli bir şekilde yapılması da vakfiyede geçen şartlardandır. Yapılacak olan caminin itina ile yapılması, imaretin de özenle inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Vakıfta birçok görevli bulunmaktadır.³¹³

³⁰⁹ VGMA, Hurufat 1196, s. 14.

³¹⁰ VGMA, Hurufat 1196, s. 18.

³¹¹ İbrahimgil. M. Z. (2014), Makedonya'da Gazi Mustafa Paşa'nın Vakıf Malları, Balkanlarda *Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, Edirne, 159.

³¹² Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 462.

³¹³ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 462-463.

Resim 3.5. Mustafa Paşa Camii(Ekim 2012)

Vakfın ihtiyaçları için Üsküp'te bulunan iki büyük kervansaraydaki dükkânların hepsi, Üsküp'e bağlı Üstüb(Novosil) ve Kradviçe köylerinin tamamını, Golumova köyünde bulunan bağını vakfedilmiştir. Yine Üsküp'e bağlı Palaçani, Çeraşeva, Hıraşkova, Batice köyleri ile Berazeniç, Ravenfabri, Umurilik, Dobova mezarları vakfedilmiştir. Bu köylerden Berazeniç³¹⁴ Çeraşeva³¹⁵, Palaçani³¹⁶, Hıraşkova ve Üstüb(Novosil)³¹⁷ köyleri ile Dikova³¹⁸ mezarası Mustafa Paşa'ya Sultan II. Bayezid tarafından mülk olarak verilmiştir. Bu mezra daha sonra köy olarak kaydedilmiştir.³¹⁹ Vakfın akarlarına daha sonra 1529 tarihli tahrir kaydına göre ismi zikredilmeyen bir Osmanlı padişahı "*Padişâh-ı Alempenah*" tarafından mülk olarak verilen "*Emrudluk nâm-ı diğer Kruşeniç Köyü*" de dâhil olmuştur.³²⁰ Mustafa Paşa

³¹⁴ BOA, TD 232, s. 821.

³¹⁵ BOA, TD 190, s. 288b-289a.

³¹⁶ BOA, TD 190, s. 289a.

³¹⁷ BOA, TD 232, s. 817.

³¹⁸ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 463.

³¹⁹ BOA, TD 149, s. 141; BOA, TD 232, s. 813.

³²⁰ BOA, TD 232, s. 822.

Vakfı'na ait köylere 1544 yılında Pateniç Köyü'nün de dahil olduğu görülmektedir.³²¹ Mustafa Paşa, Çeltükçü Köyü yakınlarında bulunan ve içerisinde ev, bağ, bahçe, çeltik tarlası, iki değirmenle çayırlar bulunan malını da vakfa bağışlamış, ancak buradan elde edilen çayırlardan her yıl on arabasının kendi soyundan gelen vakfın mütevellisine verilmesini istemiştir. Neslinin tükenmesi durumunda ise bütün gelirlerin cami ve imarete verilmesini şart kılmıştır. Vakfın Üsküp'ün dışında Kalkandelen, Filibe, Ohri, Hersek, Mora ve daha birçok sancak, kaza, livada vakfedilmiş gayrimenkulleri vardır.³²²

1544 yılındaki kayıtlarda vakfın gelirleri arasında sadece köyler kaydedilmiştir. Bu köyler ve köylerden elde edilen gelirler ise şöyledir; Pateniç Köyü'nün geliri 3.989 akçe, Dikova Köyü 1.197 akçe, Çıraşova Köyü 8.418 akçe, Palaçani Köyü 13.619 akçe, Hıraşkova Köyü 4.993 akçe, Üstüb (Novosil) Köyü 7.336 akçe, Berazeniç Köyü 2.333 akçe, Gıraviçe Köyü'nden 5445 akçe ve Emrudluk (Kruşeniç) Köyü 1.457 akçe olmak üzere toplam 48.787 akçedir.³²³

Vakfın camisinde günlük 4 akçe karşılığında çalışmak üzere ileri derecede takva sahibi, latif ve mütedeyyin bir hatibin görevlendirilmesi ve Cuma günlerinde hutbe vermesi istenmiştir. Camide bir de imam görevlendirilmiş olup, imamın fıkıh bilgisine sahip Salih bir kişi olması kaydı da dile getirilmiştir. Günlük 5 akçe yevmiye ile görevlendirilen imamın görevleri belirtilmiş, beş vakit namaz kıldırmasının yanında; Ramazan ayında da teravih namazı, Regaib, Berat, Kadir gecelerinde de namaz kıldırması belirtilmiştir. Camide iki de müezzin görevlendirilmiş. Vakit namazlarının dışında özel dinî gecelerde de görevlerini yapmaları belirtilmiş ve bunun karşılığında her birine günlük 4 akçe yevmiye verilmiştir. Cami görevlileri arasında günlük 2 akçe yevmiyeli bir de muarraf vardır ki görevi, Cuma günleri ta'rif okuyup, dua etmektir. Son olarak biri ser mahfil olmak üzere altı hafız camide görevlendirilmiş ve ser mahfile 3, diğerlerine birer akçe yevmiye verilmiştir. Hafızların görevi ise Cuma günleri her birinin birer aşır Kur'an-ı Kerim okumalarıdır. Hafızların vasfıyla ilgili olarak Kur'an'ı tecvidli okuyabilen kişiler olmaları özellikle vurgulanmıştır. Camide görevli olan imam, hatib ve iki müezzinin oturması için camiye ait alan içerisinde birer ev yapılmış ve görevlilere

³²¹ BOA, TD 232, s. 812.

³²² Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 463-464.

³²³ BOA, TD 232, s. 812-823.

tahsis edilmiştir. Camide on adet cüzhân günlük birer akçe ile görevlendirilmiş olup görevleri; Cuma günleri haricinde her birinin günlük bir cüz Kur'an-ı Kerim okumalarıdır. Her cüzhan günde bir cüz okuduklarında üç günde bir Kur'an-ı Kerim tamamıyla hatmedilmiş olacaktır. Her hatimden sonra bir görevli Hatim duası okuyup, önce Hz. Muhammed(s.a.s)'in ruhuna ve sonra vakıf sahibinin ruhuna hediye edilecektir.³²⁴ 1728 (H. 1140) tarihli bir belgeye göre; Mustafa paşa Vakfı'nda günlük 3 akçe ücretle cüzhânlık yapan El-Hac Mahmud Efendi, vefat etmesinin ardından yerine büyük oğlu Ahmed görevlendirilmiştir.³²⁵

Mustafa paşa Vakfı'nda kadınların da çeşitli faaliyetlerde yer aldığı görülmektedir. 4 Eylül 1591 (H. 15 Zilkâde 999) tarihli bir kayda göre vakfın camisinde Salavât-ı Şerife getiren Huma Hatun'a ayrıca Kur'an-ı Kerim'den okuduğu 1 cüzün karşılığı olarak 1 akçe verilmiştir.³²⁶

Cami inşa edildikten sonra bir kürsihanın öğle namazı vaktinde bir Aşr okuması ve bunun karşılığında bir akçe yevmiye verilecektir. Camiye bir de günlük bir akçe yevmiye ile kayyım tayin edilmiş, ömür boyunca kalmak üzere camiye ait alan içerisinde bir evin yapılması şart kılınmıştır. Camiyi gerektiğinde tamir etmek ve onarmak için bir görevli 2 akçe yevmiye ile görevlendirilmiş, günlük 1 akçe ile bir ferraş tayin edilmiş, cami ve imaretin aydınlatma ve döşeme masrafları için de birer akçe günlük verilmesi tayin edilmiştir. Cami, imaret ve vakfın diğer gayrimenkullerinin anahtar, kilit vesaire ihtiyaçları olduğunda mütevellinin gerekli ihtiyaçları karşılaması belirtilmiştir. Mustafa Paşa Vakfı'nın mütevellisinin vakfın gelirlerinden alacağı ücret günlük 15 akçedir. Mütevellilik görevi yed-i kerimesine verilmiştir. Mütevellilik nesilden nesile oğullarına, daha sonra azatlılardan doğmuş olanlara devredecektir. Mütevellinin dışında bir nâzır ve üç câbi tayin edilmiş ve her birine dörder akçe yevmiye tahsis edilmiştir.³²⁷

Vakfın giderlerinde arta kalan parayla vakfa uygun bir yerden mülk satın alınıp, vakfın diğer mülklerinde olduğu gibi aynı şartlarla bu mülkün de vakfa tahsis

³²⁴ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 465.

³²⁵ VGMA, Hurufat 1196, s. 14.

³²⁶ VGMA, Hurufat 1197, s. 15.

³²⁷ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 465-466.

edilmesi karar kılınmıştır. Mütevellî gelir ve giderlerin zulüm ve taassuptan uzak doğru hesaplanması için cabilerin tuttukları hesabı her yıl inceleyecektir.

İmaretin görevleri ve aldıkları ücret şöyledir; Şeyh günlük 4 akçe, aşçı 4 akçe, aşçının çırağı bir akçe, ekmekçi 3 akçe, çırağı bir akçe, kilerci 3 akçe, nakip 2 akçe, bevrap bir buçuk akçe ve kâtip 3 akçe ile görevlendirilmiştir. Vakfiyede, vakfın imaretinde neler yapılması gerektiği de belirtilmiştir. Buna göre; günlük bir vezne(ölçü birimi) ekmek, 37 vukiyye(ölçü birimi) koyun eti, her sabah 1,5 kile(ölçü birimi) pirinç, ikindi yemeğinde; 4 vezne buğday pişirilecektir. Cuma gecesi, Regaip, Berat geceleri ve Ramazan ayında ve özel dini günlerde dane ve zerde pişirilecek ve bunun için 5 kile pirinç, her kile pirinç için de 3 er vukiyye tatlı sadeyağ konulacak, her 1,5 kile pirinç için 15 vukiyye iyi bal konulması şart kılınmıştır.³²⁸

Mütevellinin görevleri arasında yukarıda bahsedilen yemek ve yiyeceklerin dışında gerekli olan gıda malzemelerinin teminini sağlamakta vardır. Örnek olarak tuz, nohut, soğan, daneye sakız, zerdeye safran, yoğurt, ıspanak, havuç, şalgam, koruk ve kabak gibi gıdalar verilmiştir.

Cami ve imarete bulunan görevlilerden hatip, imam, müezzin, ser mahfel, muarriif, kayyum, bevrap, ferraş, şeyh, nakip, kâtip, nazır, aşçı, ekmekçi, şakirdler(çıraklar) ve kilerciye her gün 5 kıt'a ekmek, 2 pare yahni ve o gün ne yemek pişerse 2 kepçe verilecektir. Ayrıca mutfak için buçukluk yağ mumu ve fırın, mutfak vb ihtiyaçlar için günlük 8 akçe tahsis edilmiştir. Yine gerek görüldüğü kadar alınan ve döğülen buğdaya bedeli ödenecek, imaretin mutfakına 2 kıt'a büyük kazan, 2 kıt'a küçük kazan, 25 pare tas, 5 sini, 2 kepçe, 2 kevgir ve su almak için 1 büyük kepçe, imaretin ekmekçisi için de 1 büyük kazan, 1 tas ve 1 kepçe vakfedilmiştir. Vakfiyeden anlaşıldığına göre bu kap-kacaklar bakırdır ve bakır oldukları için kalaylanmaya ihtiyaç duymaktadır, bu ihtiyacın giderilmesi de mütevellinin görevlerinden biridir.³²⁹

³²⁸ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 466.

³²⁹ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 466-467.

Vakfa Üsküp'e bağlı Yanya isimli bir mevziiden su getirilmektedir. Suyolunun tamir ve onarım ihtiyacı olduğunda günlük 3 akçe ile bir meremmetçi (tamirci) görevlendirilecektir. Camide bulunan şadırvan ve Üsküp'ün çeşitli yerlerinde bulunan çeşmelerin kullanılır halde olması da mütevellinin görevleri arasında sayılmıştır. Kızları olan Hüma, Hani Şah-ı Zaman ve Ümmi'ye de günlük 10'ar akçe verilmesi kararlaştırılmıştır. Kızlarının vefat etmesi durumunda onların çocuklarını iki kişiyle sınırlı olmak üzere 3'er akçe verilecek, vârislerin olmaması durumunda ise verilen meblağlar vakfa devredilecektir. Vakfın gelirlerinden her yıl vâkıfın kızlarına nafaka için 20 Üsküp kilesi buğday verilecektir.³³⁰

Vakfın mütevellisi Mustafa Paşa'nın 'yed-i kerimem' dediği kızı yapacaktır. Daha sonra kızının oğulları ve son olarak evlâd-ı utekadan kimseler müteveli olabilecektir. Mütevellinin evlad-ı utekadan belirlenmesini Belde-i Üsküp'te bulunan ulema ve salih kimseler yapacaktır. Mütevellinin dışında nazır ve cabi de bu kişiler tarafından belirlenecektir. Cami ve imarette çalışan hatip, imam, müezzin ve diğer görevliler yapılacak görevleri iyi bilen kişilerden seçilecek ve kendilerinden sonra gelecek olanlar da öncelikli olarak mevcut görevlilerin neslinden uygun vasıflara sahip aile mensuplarından seçilecektir. Aile içerisinde bu vasıflara uyan kişiler olmadığı takdirde ailenin dışında yabancılardan seçilecektir.³³¹ Vakfa 8 Ağustos 1591(17 Şevval 999)'de bir müteveli görevlendirmesi yapılmıştır. O dönem 15 akçe ücretle müteveli olan Ali'nin yerine Mehmed geçmiştir.³³² Bu görevlendirmeden kısa bir süre sonra 22 Ağustos(2 Zilkâde)'ta 8 akçe ücretle nazırlık yapan Osman bin Hasan'ın yerine İslam bin Mustafa görevlendirilmiştir.³³³

Vakıfların birçoğunda gördüğümüz üzere görevliler birbirlerinin kontrol ve denetleme mekanizması gibi de görülmektedir. Mustafa Paşa Vakfı'na ait vakfiyede vakıf bünyesinde çalışan görevlilerin birbirlerini denetlemeleri ve görevlerini layıkıyla yerine getirmeyenler varsa buna izin verilmemesi gerektiğine dair ikaz ve uyarılar bulunmaktadır. Buna göre; eğer görevlilerden herhangi biri görevini hakkıyla yerine getirmezse, diğer görevlilerden de bu duruma şahit olduğu halde o görevliyi engellemeyip durumu saklarsa vakıftan aldıkları, yedikleri onlara

³³⁰ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 467.

³³¹ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 467-468.

³³² VGMA, Hurufat, 1197, s. 3.

³³³ VGMA, Hurufat, 1197, s. 11.

haram olacaktır. Mütevellî bu durumu bilip göz yumuyorsa hakkında dava açılıp gerekli tahkikatlar yapıldıktan sonra yapılan haksızlık ortadan kaldırılacaktır.

Vakfın gelirleri giderlerinden çok olursa artan meblağ mütevellînin olacaktır. Mütevellînin dışında herhangi bir görevlinin arta kalan bu miktara sahip çıkması yasak edilmiş ve alınması haram kılınmıştır.³³⁴ Vakfın nazırlığını yapan görevli de vakıfta herhangi bir usulsüzlük gördüğünde düzeltmekle görevli olup, yapılan yolsuzluk, ihmalkârlık vb. yanlışlıkları gördüğü ve haber aldığı halde sorunun çözülmesine yönelik bir çaba göstermediği takdirde onunda yaptığı görev kendisine haram kılınmıştır.

Vakfın görevlerinin yerine getirilmesi noktasında mütevellînin dahi sorumlu olduğu ve vakfın belirlenen kurallarının dışına çıkarak başına buyruk hareket edemeyeceği de vakfiyede belirtilmiştir. Mustafa Paşa Vakfı'nın vakfiyesine göre; vakfın mütevellîsi vakıfta herhangi bir haksızlık, yolsuzluk adaletsizlik vb. şeyler yaparsa imam, müezzin, hatip veya diğer görevliler mütevellîyi mahkemeye verme hakkında sahiptir. Olay mahkemeye yanı sıra kadının yapacağı ilk iş vakfiyeye bakmak ve mütevellînin yaptığı iddia edilen haksızlığın vakfın şartlarına uygun olup olmadığına karar vermektir. Daha sonra da mahkemeyi bir karara bağlayarak gereğinin yerine getirilmesini sağlamaktır.³³⁵

3.3.1.7. Koca Sinan Paşa Vakfı

1586 (H.994) tarihli vakfiyesinde ve bazı tahrir kayıtlarında 'Yemen Fatihî' olarak geçen Sinan Paşa'nın babasının adı Ali olup³³⁶ aslen Arnavut'tur. Enderun'da yetişen Sinan Paşa, çeşnigirbaşılıkla başladığı görevde 'Yemen Fatihî' unvanını muhtemelen 1569-1570 yılları arasında yürüttüğü Yemen Serdarlığı görevinde almıştır.³³⁷ Bu unvanın dışında 'Koca' ve 'Tunus Fatihî'³³⁸ olarak da bilinen Sinan Paşa, uzun yıllar Osmanlı bürokrasisinde hizmet etmiştir. İlk sadrazamlık görevini

³³⁴ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 466-467.

³³⁵ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 467-468.

³³⁶ Koca Sinan Paşa Vakfiyesi, VGMA, 598/104, s.135.

³³⁷ Süreyya, M. (1996), 1512.

³³⁸ İpşirli, M. (2002). Koca Sinan Paşa, DİA, 26, Ankara, 137.

1580'de almış ve daha sonra ara ara azledilip, tekrar göreve gelmiş ve vefat ettiği 1596 yılına kadar beş kez sadaret makamını yürütmüştür.³³⁹

Yemen Fatihî olarak kayda geçen Sinan Paşa'nın Üsküp ve Kaçanik'teki vakfı 25 Safer 1327 (18 Mart 1909) tarihli olup, esasında 6 Recep 994 (23 Haziran 1586) tarihli vakfiyenin tekrar kaleme alınmış halidir.³⁴⁰ Vakfiyenin yazıldığı dönemde vezir-i azam olan Sinan Paşa bin Ali, Üsküp'ün kazası Kaçanik'te hayrat olarak bir mescit, bir imaret ve bir mektepten müteşekkil bir külliye inşa ettirip vakfetmiştir. Bu hayırlarının ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla akara olarak Kaçanik'te iki han, Üsküp merkezde bir hamam, bir ev, 12 dükkân; Üsküp'e bağlı Emin Paşa Köyü'nde bir ev ve çeşitli mülkler gelirleriyle birlikte vakfedilmiştir. Yenice Köyü'nde içerisinde çalışan hizmetçi, cariyeye ve camızlarıyla ve gelirleriyle birlikte Hasan Bey çiftliği adıyla anılan evlerin tamamı, Vardar nehri üzerinde 5 değirmen, Üsküp'te bir değirmen, Üsküp'e bağlı Esce Köyü'nde 3 değirmen vakfedilmiştir. Sinan Paşa'nın vakfettiği menkul ve gayrimenkuller Üsküp'le sınırlı değildir. Priştine ve Köstendil kazaları başta olmak üzere farklı kaza ve köylerde de vakfettiği mallar vardır.³⁴¹

Sinan Paşa vakfına güvenilir ve işini iyi yapan bir mütevellî, bir nazır, bir kâtip ve onlara yardım edecek iki cabinin tayin edilmesini vakfiyesinde belirtmiştir. Mütevellîye verilecek ücret günlük 30 dirhem, nazır ve kâtipler 10 dirhem, cabilerin de 5'er dirhemdir. Ayrıca camide Cuma ve bayram günlerinde konuşmak üzere günlük 4 dirhem verilecek bir hatip, günlüğü 6 dirhemden bir imam tayin edilmesini ve imam ile hatibin aynı kişi olmasını istemiştir. Caminin iki müezzininin olmasını ve günlük 5 dirhem ücret verilmesini, Cuma günleri de müezzinlere eşlik etmek üzere bir kişinin günlük 1 dirhemle tayin edilmesini istemiştir. Cuma günleri camide Kur'an okumaları için 6 kurrâ günlük 2 dirhemle tayin edilmiş, bunların içinden reis olan bir kişinin de 4 dirhem almasını istemiştir. Cuma namazında mahfilde bulunacak bir kişinin olması ve ona da 2 dirhem verilmesini isteyen vâkıf, köy ve kasabalarda namaz vakitlerinin belirlenmesinde müezzinlere yardım edecek bir muvakkıtın günlük 5 dirhemle tayinini istemiştir. 2'şer dirhem ücretle bir çerağcı, bir ferraş; caminin hizmetini görüp camide bulunan Kur'an-ı Kerim ile diğer kitap ve eşyaları koruyacak günlük 5 dirheme çalışacak bir görevlinin tayin edilmesini

³³⁹ Süreyya, M. (1996). 1512.

³⁴⁰ Koca Koca Sinan Paşa Vakfiyesi, VGMA, 598/104, s.135.

³⁴¹ Koca Sinan Paşa Vakfiyesi, VGMA, 598/104, s.136.

istemiştir. Sabah namazından sonra Yasin Sûresi, ikindi namazından sonra Nebe, yatsıdan sonra da Mülk Sûresini okuyacak günlük 3 dirhem alacak bir kişinin tayin edilmesini istemiştir. Çocuklara Kur'an öğretmesi için bir muallim ve muallime yardımcı birinin olmasını isteyen vâkıf, bu görevler için muallime 5, yardımcısına 3 dirhem günlük verileceğini istemiştir. Camide 10 kişilik bir kurra grubunun sabah, öğle, ikindi namazlarında birer cüz okumasını, aynı grubun Cuma ve bayram günlerinde de bir araya gelmelerini, bunun karşılığında da 6 dirhem günlük verilmesini belirtmiştir. İmam ve müezzinlerin de bu günlerde birer cüz okumalarını istemiştir.³⁴²

Sinan Paşa, vakfının imaretinin düzenlenmesi ve ücretlerin alınmasında görevli olacak bir kişinin 5 dirhem günlük görevlendirilmesini istemiş ve ek olarak bu kişinin doğru, muttaki, mütediyyin, güzel ahlaklı, menfaatini düşünmeyen ve mütevazi bir kişiliğe sahip olmasını istemiştir. İmaretin harcamalarına bakacak bir vekil-i harç, imaretin ambarını koruyacak bir kilerci, gelir gideri kaydedecek bir kâtip, gale ambarını koruyacak bir ambarcı tayin edilmesini istemiş, vekil-i harca günlük üç dirhem, kilerci, kâtip ve ambarcıya da iki dirhem verileceğini belirtmiştir.³⁴³

İmarette ekmek yapacak iki fırıncı, onlara iki yardımcı öğrenci verilmesini, fırıncılara ikişer, yardımcılara birer dirhem günlük verilmesi istenmiştir. Ekmek ve eti denetleyecek iki nakip, bir bulaşıkçı ve dört hapancı görevlendirilmesi; nakiplere ve bulaşıkçıya ikişer, hapancılara birer dirhem günlük verilmesi istenmiştir. Buğday ve unu ayıklayacak iki kişi birer dirhem günlük çalışacak, yemek yapmak için bir kişi, imarete un yapacak bir kişi, saçılan buğdayları temizleyecek bir kişi günlük ikişer dirheme çalışacaktır.

İmaretin genel temizliğini sağlayacak bir ferraş günlük iki dirheme, mutfakta çalışacak bevvab da bir dirheme çalışacaktır. Getir-götür işleri için iki dirheme çalışacak bir hamal, suyollarının bakım ve tamiri için üç dirheme çalışacak bir kişi, evkafın tamir ve bakımını yapacak, sebilleri onaracak marangoz ve taş ustası bir

³⁴² Koca Sinan Paşa Vakfıyesi, VGMA, 598/104, s.136-137.

³⁴³ Koca Sinan Paşa Vakfıyesi, VGMA, 598/104, s.137.

kişiyi günlük bir dirhem verilecektir. Vakfedilen iki hanın hizmetini görecektir. görevli tayin edilip onlara üçer dirhem günlük verilecektir.

Sinan Paşa vakfiyesinde daha sonra normal ve özel dinî günlerde pişirilecek yemekler ayrıntılı bir şekilde belirtmiştir. Pişirilen yemeklerin dağıtımında öncelikle vakfettiği hanlarına gelen misafir ve yolda kalmışlara zengin-fakir ayrımı yapılmadan verileceğini, daha sonrada ihtiyaç durumuna göre bölgede yaşayan halka dağıtılacağını belirtmiştir. Vakfın mütevellisi de Bab-i Ali eşrafından Yusuf Ağa bin Abdülmennan olmuştur.³⁴⁴

Şartlarından da anlaşılacağı üzere Sinan Paşa'nın vakfı tamamıyla hayri bir vakıftır. Vâkıf olarak kendisinin mütevellisi olması ya da herhangi bir ücret talep etmesi söz konusu değildir.

3.3.1.8. Ayşe Hatun binti Sağır Mehmed Efendi Vakfı

1 Şubat 1596 (H. 1 Cemaziyelahir 1004)'da kurulmuş olan bu vakıf; Gazi İsa Bey'in torunu ve Sağır Mehmed Efendi'ni kızı olan Ayşe Hatun tarafından Üsküp'te kurulmuştur. 1596 tarihli vakfiyeye göre; hayrat olarak Üsküp merkezde bulunan Hatuncuklar Mahallesi'nde bir zaviye ve de bir mescid inşa ettiren Ayşe Hatun, vakfın masrafları ve çalışanların maaşlarını karşılamak için akar olarak babasından kalan dükkân, tarla, bahçe gibi çeşitli gayri menkullerini vakfetmiştir. Buna göre; Üsküp merkezde; Alaca Mahallesi yakınında bulunan 7 bab dükkân, şehir civarında 40 dönüm tarla, Hatuncuklar Mahallesi'nde birbirine bitişik iki ev, Yiğit Paşa Mahallesi'nde bir kıt'a bahçe vakfedilmiştir. Üsküp'e bağlı Pusadır Köyü'nde 6 gözlü su değirmeni ve nakit olarak 14000 akçe vakfedilmiştir.³⁴⁵

Mütevellisi olarak kendisini tayin etmiş olan Ayşe Hatun, vakıfla ilgili her türlü tasarruf hakkını da kendisinde toplamıştır. Vakfın tasarrufuyla ilgili yapılan açıklamalardan, vakfın geleceği ile ilgili çeşitli bilgiler de ortaya çıkabilmektedir. Bu vakıfta da buna örnek olarak; vakfiyede geçen “... *mal-i dekakin ve akar-i sairenin tevliyeti ve tasarruf ve tebdil ve tağyiri ve ibtal ve istibdal ve ihracı ve mürtezikanın ve vezaifin azli ve nasbı kendü elimde ola.*” Cümlesi ele alındığında bir vâkıfın

³⁴⁴ Koca Sinan Paşa Vakfiyesi, VGMA, 598/104, s.137-138.

³⁴⁵ Ayşe Hatun Binti Sağır Mehmed Efendi Vakfiyesi, VGMA, 987/95, s.274.

vakfın hükmünün ortadan kalkması dahil her türlü yetkiyi mütevellî olarak kendisinde topladığını görebilmekteyiz.³⁴⁶

Ayşe hatun vakfında mütevellî tayininde ilk önce oğlu Mehmed Tahir'den başlamak üzere nesil devam ettiği sürece o nesle ait en büyük erkek evladın mütevellî olması özellikle belirtilmiştir. Neslin devamı söz konusu olmadığında ise belgede “evlad-ı uteka” olarak geçen azatlı kölelerden olan çocukların mütevellî olması söz konusudur. Vakıfta dikkat çeken diğer bir husus; kızların kesinlikle vakfa mütevellî olmamalarının belirtilmesidir. Kendisinden sonra kızlarının ve kız neslinden gelenlerinin vakfa mütevellî olmaması şartını ‘beddua’ diyebileceğimiz “*Evlâd-i benat asla mütevellî olmayıb ve evkafımdan nesne verilmeye. Eğer verilir ise haram ola.*”³⁴⁷ Cümlesiyle bunu engelleyen Ayşe Hatun’un babasından mirasla aldığı çeşitli gayrimenkulleri de vakfa bağışladığı düşünüldüğünde ortaya ilginç bir çelişki çıkmaktadır. İslâmi miras hukukunda kız çocukları ve kadınların miras hakkı bulunmaktadır. Aynı yakınlıkta bulunan erkeğin aldığı payın yarısını almaktadır. Ayşe Hatun da babası Mehmed Efendi'den miras hukuku yoluyla Alaca Mahallesi'nde 7 dükkân kendisine babasından kalmıştır. Kadına verilen bu hak olmasa belki de Ayşe Hatun bu vakfı da kuramayacaktır. Ancak bir kadın olarak kendisini vakfının mütevellîsi tayin eden Ayşe Hatun kendisinden sonra kızlarının vakfa mütevellî olmalarını istememektedir.

Kuruluş amacı bakımından Ayşe Hatun'a ait bu vakfın yarı ailevi vakıf olduğu görülmektedir. Çünkü vakfın mütevellîsi kendisi ve kendisinden sonra gelecek erkek neslinde olup, bir taraftan da vakfın gelirlerini hayrat olarak yaptırmış olduğu mescit ve zaviyeye harcamaktadır.

Vakfiyesinde görevlilere yer verilmeyen Ayşe Hatun Vakfı'nın görevlileri hakkında daha sonraki dönemlerdeki kayıtlarda bilgi bulabilmek mümkündür. Vakfa 1726 (H. 1139) yılında bir nazır görevlendirmesi yapılmıştır. Buna göre vakfın o dönem nâzırı olan El-Hac Hüseyin bin Receb'in vefat etmesinin ardından yerin oğlu Hasan bin El-Hac hüseyin göreve getirilmiştir.³⁴⁸ 1740 (H. 1152) yılında da vakfın

³⁴⁶ Ayşe Hatun Binti Sağır Mehmed Efendi Vakfiyesi, VGMA, 987/95, s.274-275.

³⁴⁷ Ayşe Hatun Binti Sağır Mehmed Efendi Vakfiyesi, VGMA, 987/95, s. 274.

³⁴⁸ VGMA, Hurufat, 1196, s. 7.

zaviyesinin nâzırı olan Süleyman vefat edince yerine Mustafa görevlendirilmiştir.³⁴⁹ Vakfa 1852 yılındaki bir kayda göre vakfın zaviyedarı Sadeddin Efendi bin Abdullah'ın vefat etmesiyle, 1902 yılında yerine büyük oğlu Abdülhabir geçmiştir.³⁵⁰ Vakfa ait en son bu kayıt tutulmuş olup, daha sonraki dönemlerde vakıfla ilgili bir belgeye ulaşılamamıştır.

3.3.1.9. Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı

Kendisi hakkında çok bilgi bulunmayan Mehmed Paşa'nın isminin önündeki lakaba göre Üsküp'e bağlı bir Nahiye olan Kocanik yada Kaçanikli olması gerekmektedir. Üsküp merkezinde bulunan Kâtip Şahin Mahallesi'nde iskan ettiği, vakfiyede belirtilmektedir. Kasım 1608 (H. Şaban 1017) tarihli vakfiyesinde 'emirü'l-ümera' olarak geçmesi vakfın kurulduğu dönemde beylerbeyi olma ihtimalini güçlendirmektedir.³⁵¹ Külliye diyebileceğimiz zengin bir vakfa sahip olan Mehmed Paşa'nın vakfettiği çok sayıda kitap bulunmaktadır. Bu da onun alim bir kişi olma ihtimalini de akla getirmektedir.

1608 tarihli vakfiyeye göre Üsküp'te kurulan vakfın hayratı bir külliye olup cami, mektep ve kütüphaneden oluşmaktadır.³⁵² Vakfın kurucucusu olan Kaçanikli Mehmed Paşa, Üsküp merkezde bulunan Kâtip Şahin Mahallesi sakinlerindendir. Vakfın akarları arasında hem menkul hem de gayrimenkullerin olduğu görülmektedir. Menkul olarak sahip olduğu 10.000 altını nakit olarak vakfa bağışlamıştır. Altının akçe olarak bedeli ise 1 200.000 akçeye tekabül etmektedir. Gayrimenkul olarak da iç havlu, kiler, mutfak, ambarlar, taşra avluda fevkâni ve tahtani³⁵³ odalar, ahır, iki yönde uzanan bahçeler, 35 gümüş kılıç, bir çift bakraç üzengi, iki çift gümüş rûmi üzengi ve malının üçte birini vakfa bağışlamıştır. İzlükokan Köyü'nde İsa Bey Vakfı'ndan olduğu belirtilen bir çiftlik vakfedilmiştir. Burada bir vakfın başka bir vakıfla ilişkisi söz konusudur. Yani bir vakfa ait olan bir gayrimenkul, satın alma veya kiralama yoluyla alınıp başka bir vakfa tahsis edilmiştir. Çiftlik içerisinde bulunan tarla, iç avludaki kule ve odalar, fırın, üç ambar

³⁴⁹ VGMA, EV.HMH.03991, s. 2.

³⁵⁰ VGMA, 171/2289, s. 290.

³⁵¹ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 633/11, s.21-25.

³⁵² Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 633/11, s.21.

³⁵³ Çok katlı binaların alt katları tahtani olarak tanımlanmaktadır. Sözlük anlamı olarak tahtani: Aşağıda olan, altta olan, alttaki. Bkz; Devellioğlu, F. (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 1023; Şemseddin Sâmî, (1996). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 382.

ve kilerle, dış avluda bulunan iki ahır, çiftçi evi, camızlar, kara sığırlar ve hergelesiyle³⁵⁴ çiftliğe ait diğer bütün araç ve gereçlerle vakfa bağışlanmıştır. Çiftliğin yakınında bir bahçe, İvrâz Bey isimli bir şahıstan satın alınan bir bahçe, Lince Nehri'den bahçeye su taşıyan bir su değirmeni, dokuz bab değirmen vakfedilmiştir. Vardar Nehri karşısında olup, İbrahim Çavuş oğullarından satın alınan çiftlik, tarlalar ve çayırlar vakfedilmiştir. Çiftlik içinde bulunan değirmenler, iç ve dış avlu, bahçe, sığır ve diğer bütün mallarla vakfa bağışlanmıştır.³⁵⁵

Vardar Nehri'nden satın alınan tarlaya su getirmek için yeni yapılan değirmen arkı, tarla içine yeni yapılmış olan altı bab değirmen vakfedilmiş olup su yolu Akbaş Köyü'nde bir su değirmenine gitmektedir. Vâkıf bu suyolunun üzerine 4 tane kepe? değirmeni yapacağından bahsetmektedir. Mehmed Paşa kendi hayattayken bu değirmenlerin yapılmaması durumunda kendisinden sonra vakfın gelirlerinden bu değirmenlerin yapılmasını şart kılmıştır. Üsküp'e bağlı Gulumuh Köyü'nde sahip olduğu 6 göz değirmen, Sinan Paşa'nın inşa ettiğini söylediği Kaçanik Kasabası'nda Lince Nehri üzerinde kurulmuş 3 göz değirmen, Gübreşçiler Tekkesi yakınında yeni yaptırdığı 20 adet bekâr odasını vakfetmiştir. Bekâr odalarının günlük ücreti 1 akçedir.

Aşkavudina Köyü'nde 30 çapalık bağ, beytül maldan satın alınan bir kıta çayır, Vidin'de El-hac Süleyman Ağa bağları, Nerez Köyü'nde satın alınan üç kıta bağ, satın alınan bir bahçe, satın alınan 2 gümüş Acem kılıç, yine satın alınan otakhane Kaçanik Kasabası'nda kurulan köprü ve çeşme ile yeni inşa edilen 4 adet han vakfedilmiştir.³⁵⁶

Vakfın Üsküp merkezinde de gayrimenkullerinin olduğu görülmektedir. Yahya Paşa cami karşısında bir fırın, Vardar Nehri yakınlarında satın alından bir ekmek fırını, Davud Paşa Hamamı'yla sınır bir fırın vakfın malları arasındadır. Eski Hamam yakınında fevkâni bir kahvehane ve onun altında bulunan tahtani 8 bab dükkân vakfedilmiştir. Kapan Han yakınında bir fırın, Yahya Paşa Camii'nin eski

³⁵⁴ Hergele: Binmeye ve yük taşımaya alınmamış eşek, at vb. hayvan sürüsü. Bkz. Devellioğlu, F. (2005). Hergele, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Anlara: Aydın Kitabevi, 358; Şemseddin Sâmî, (1996). Hergele, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 578.

³⁵⁵ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, *VGMA*, 633/11, s.22-24.

³⁵⁶ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, *VGMA*, 633/11, s.21.

hatibi olan Es-Seyyid Mustafa Efendi'nin çocuklarından satın alınarak vakfa kazandırılmıştır.

Kaçanikli Mehmed Paşa Üsküp vakıflarında gördüğümüz mütevellî tayinin dışında bir mütevellî tayini yapmıştır. Genel olarak vakıfların kurucularının vakfın ilk mütevellîleri olduğu görülürken, bu vakfın ilk mütevellîsi olarak Mehmed Paşa'nın kardeşi Ahmed Çavuş olmuştur.³⁵⁷

Vakfa ait değirmen, dükkân vb. gayrimenkullerin kiraya verilmesi, 35 gümüş kılıcın, üzengilerin vb. malların satılması ve bunlardan elde edilen gelirlerle Kâtip Şahin Mahallesi'nde bulunan mescidin yerine yapılmış olan caminin görevlilerine ücretlerinin verildiği görülmektedir.

Buna göre camiye; günlük 4 akçe ile bir hatip, 3 akçe ile ser mahfil, yine 3 akçe ile bir imam tayin edilmiştir. Yalnız burada imam olarak tayin edilen görevlinin aynı zamanda Kâtip Şahin Vakfı'nda görevli olduğu ve verilecek olan 3 akçelik ücretin buna eklendiği belirtilmiştir. Bu örnekte de bir vakıf-vakıf ilişkisi görülmektedir. Buna göre bir vakfa ait çalışan görevlinin başka bir vakfın da görevlisi olabilmektedir. Ser mahfilin Her vakit üç İhlâs bir Fatiha okuyup sevabını kendi ruhuna hediye etmesini istemektedir.³⁵⁸

Vakıf bünyesinde birde mektebhane binası vardır. Mektebhanede günlük 6 akçe ücretle bir muallim görevlendirilmiştir. Hatiplik ve ser mahfillik görevi imamın dışında birine verilecektir. Burada imamın görevinin dışında başka bir görev yapmasının engellenmesi söz konusu olabilir.

Kâtip Şahin Mescidi Vakfı'nda günlük 2 akçe ile çalışan müezzinin bu vakıfta da aynı görevde görevlendirilerek aldığı ücrete 4 akçe de bu vakıftan eklendiği görülmektedir. Anlaşıyor ki Kâtip Şahin Vakfı Mescidi'nin yerine Kaçanikli Mehmed Paşa tarafından bir camii inşa edilmiş ve bu vakıfta çalışan görevliler yeni inşa edilen camide de aynı görevlerini devam ettirmiştir. Camide bir de günlük bir akçe ile salâhan görevlendirilmiştir. Günlük 4 akçe ile görevlendirilen bir kayyım vardır. Günlük 2 akçe ile 4 devirhan görevlendirilmiş olup; devirhanların biri

³⁵⁷ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfıyesi, *VGMA*, 633/11, s.21-22.

³⁵⁸ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfıyesi, *VGMA*, 633/11, s.22.

müezzin-i sabık, biri müezzin-i aher ve biri salâhan olacaktır.³⁵⁹ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı'nda 1728 yılında 2 akçe ile belgede geçtiği şekliyle "Muhammedîhevan" olarak bir kişinin görev yaptığı görülmektedir. O dönemde bu görevi ifa eden Mustafa vefat edince yerine Mehmed getirilmiştir.³⁶⁰

Vakfın mektebinde günlük altı akçe ile Kesir ilmine hâkim ve kâtiplik konusunda maharetli bir muallim ve ona yardımcı olacak bir halife günlük dört akçe ile görevlendirilmiştir. Camide okunmak üzere 2 Kıt'a büyük Mushaf-ı Şerif, Hulviyyat, İmadü'l İslam ve Muhammediye kitapları vakfedilmiştir. Her yıl avarız olarak 1000 akçe verilecektir. Mehmed Paşa kendisinin hayattayken Hacca gidememesi durumunda, kendisinin yerine vekâleten başka bir kişinin Hacca gitmesini ve bunun için o kişiye 15.000 akçe verilmesini karar kılmıştır. Vakfa ait yapıların tamiri ve onarımı söz konusu olduğunda da vakfın gelirlerinden gereken masraf karşılanacaktır. Cami'nin iç döşemesi için kendisine ait olan 3 adet 10 zira'lık büyük halı, küçük halılar, 2 seccade ve 2 şamdan vakfedilmiştir.³⁶¹

Kaçanikli Mehmet Paşa Vakfı'nda bir de zaviye bulunmaktadır. Vakfa ait caminin yakınlarında iç ve dış avludan oluşan bir yer 120.000 akçeye satın alınmış ve bu alanda bir zaviyenin inşa edilmesi şart kılınmıştır. Zaviye 16 hücreden oluşacak ve dış avluda bulunan odalar şeyhe tahsis edilecektir. Şeyhin alacağı günlük 40 akçe, sufilere 2'şer akçedir. Ayrıca zaviyede bulunan şeyh ve sufiler için her gün çorba pişirilecektir. Zaviyede görevlendirilecek olan aşçı, ekmekçi, su yolcu ve diğer çalışanların da sufi olması gerekmektedir. Aşçıya 4, ekmekçiye 3'er, kilerciye 2'şer, su yolcusuna 1'er akçe günlük ücret verilecektir. Cuma gecelerinde de nohut verilecektir. Cami ve zaviyenin içini, şadırvanın etrafını, tuvaletleri temizleyecek olana 2 akçe verilecektir. Zaviyedeki bütün görevlilerin zaviyede bulunan sûfilerden olması gerekmektedir. Üsküp'e bağlı Akbaş Köyü'nde 6 göz su değirmeni vakfedilmiştir.³⁶²

Vakfettiği şeylerin tasarruf hakkının kendisine ait olduğunu belirten Mehmed Paşa, kendisinden sonra ise oğullarına ve o nesilden devam eden kişilere ait olup, erkek

³⁵⁹ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfıyesi, *VGMA*, 633/11, s.22.

³⁶⁰ *VGMA*, Hurufat, 1196, s.18.

³⁶¹ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfıyesi, *VGMA*, 633/11, s.22-23.

³⁶² Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfıyesi, *VGMA*, 633/11, s.23.

neslinin tükenmesi durumunda kızlarının oğullarına ve oğullarının kızlarına ait olacak, onların da olmaması durumunda evlad-ı utekadan olanlara ait olacak ve vakfın mütevellisi olacaktır. Mütevellî kendisinin yerine başka birini mütevellî yapmayacaktır. Vakfın gelirlerinin giderlerinden fazla olması durumunda fazla olan meblağ vâkıfın kendisine yani Mehmed Paşa'ya ait olup isterse bir yerlere bağışlayabilecektir. Kendisinden sonra ise çocukları arasında paylaşılacaktır.³⁶³

Bu vakıfta görülen özel durumlardan biri şudur ki; Vakfa ait yapıların tamir ve onarımı gerektiğinde, bunun için gerekli olan masrafın yapının yakınında bulunan akarlardan karşılanması şartıdır.

Mehmed Paşa cami içerisinde bir türbe yapılmasını ve kendisi öldüğünde bu türbeye defnedilmesini istemektedir. Yapılacak olan türbenin 'merhum' olarak bahsedilen, caminin eski hatiplerinden Ömer Çelebi'nin mezarının yanında inşa edilmesini söylemesi yukarıda da belirtildiği üzere Caminin daha önceden bir mescid olarak var olduğunun başka bir ispatı sayılabilir.³⁶⁴

Bu vakıfta türbede bulunmak üzere farklı alanlara ait birçok kitap vakfedilmiştir. Bu kitaplar, Tefsir-i Şerif-i Ebu Su'ud, Tefsir-i Kâdî, Mesnevî-i Şerîf'in altı cild, Dürer ve Gürer, Sahîh-i Buhârî'nin cild-i evveli ve cild-i sâni'si, Islâh ve İzâh u Arabî ve Kudurî ve Türkî Kudurî, Ravzatü's-Şühedâ, Tezkiretu'l-Evliyâ, Reşehât, Nefehatü'l-Üns, Tenbihü'l-Gâfilîn, Kitâb-ı Cevâhiri'l-Fıkıh, Envarü'l-Aşîkîn, Şir'atü'l-İslâm, Tevârih-i Taberiye'nin altı cild, Tevârih-i Âl-i Osman, Hadîkatü's-Süedâ, Menâkib-i İmam-ı Azam, Halviyyat bir cild, Mirsadü'l-İbâd, Ahlâk-ı Alâiyye, Sûret-i Fetâvâ, Hümâyûnnâme, Silsiletü'z-Zeheb, Lügat-i Ahterî, Şir'atü'l-İslâm, Aşık Paşa, Lügat-ı Mirkat, Tezkiretü's-Şuarâi'l-Aşık, Şerh-i Şâtibî, Mantiku't-Tayr, Ferah ba'de's-Şidde; Yusuf ve Züleyha, Kaside-i Mollâ Kâtibî, Şerh-i Merah li-Hasan Paşa, Şerh-i Bostan li-Sururî, diğer Yusuf u Züleyha li-Kaşîr, Kitâb-ı Ebu'l-Müslim, Kısas-yı Kahraman-ı Katil, Şâh u Gedâ, Fezâil-i Sûreti'l-Kadr, Lügat-ı Sıhâh-ı Acem, Sad Kelime-i Ali. Kitaplar adlarından da anlaşılacağı üzere İslam ilimlerinden, tarihe, edebiyata çeşitlilik göstermektedir. Belirtilen kitapların korunması için bir 'hafız-ı kütüb' görevlendirildiği görülmektedir ki; kitapların başına

³⁶³ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 633/11, s.23.

³⁶⁴ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 633/11, s.23-24

bir iş gelmesi durumunda zararı kendisinden temin edilecektir. Görevli bunun için 2 akçe ücret alacak ve kitaplardan zaviyenin suffileri istifade edeceklerdir.³⁶⁵

Vakfa bağışlanan kitaplar tarihi, dini, dini ve birçok alanda önem arz etmektedir. Öncelikli olarak ait olduğu döneme ait birçok bilgi verebilir. Bulunduğu yer itibariyle, zaviyede bulunan dervişlerin okuduğu kitaplar olması da ayrı bir husustur. Yani dervişlerin sadece Kur'an, hadis, fıkıh, kelam, tefsir gibi dini kitaplar değil, istediklerinde başta Osmanlı tarihi olmak üzere siyasi, edebi, tasavvufi vb. farklı alanlarda kitaplardan istifade ettikleri görülmektedir. İsmi geçen kitapların bazıları hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olup, bazılarının günümüze kadar gelemediği söylenebilir. Bu kitaplar hakkında daha ayrıntılı bilgi Vakıf ve Eğitim başlığı altında verilmiştir.

3.3.1.10. İbrahim Bey bin Ali Bey Vakfı

Vakfın sahibi İbrahim Bey bin Ali Bey Üsküp'te Hacı Kasım Mahallesi'nde ikamet etmektedir. 11 Temmuz 1816 (H. 15 Şaban 1231) tarihli vakıf, 7 Nisan 1817 (H. 20 Cemaziyelevel 1232)'de tescil edilmiştir.³⁶⁶ Vakıf, Üsküp, Kıratova kazasına bağlı Kumanova kasabasında olmak üzere farklı yerlerdedir. Akar olarak, Kumanova'da vakfa ait caminin yakınlarında inşa ettirdiği on beş dükkân ve iki su değirmeni; Üsküp'te de çeşitli yerlerde beş su değirmenini vakfedilmiştir. Bu dükkân ve değirmenler bedelleri ödenerek satın alınan yerlerde yeni yapılmıştır. Vakfın akarları yukarıda bahsedilen dükkânlar ve değirmenler olup, vakfa ait hayratlar ise cami ve camiye bağlı mekteptir. Vakfiyeden anlaşıldığı üzere vakıf Kumanova'da kurulmuş olup, akarlarının bir kısmı Üsküp'te bulunmaktadır.

Vakfın akarlarının kiraya verilmesinden yılda bin beş yüz kuruş gelir elde edileceği vakfiyede belirtilmiştir. Elde edilen gelir öncelikle hayrat ve akarların çeşitli ihtiyaçlarına harcanacaktır. Arta kalan gelir vakfın görevlilerine görevleri mukabilinde verilecek ve bundan da geriye kalan bir meblağ olursa, mütevelliyeye verilecektir.

³⁶⁵ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 633/11, s.23.

³⁶⁶ İbrahim Bey bin Ali Bey Vakfiyesi, VGMA, 630/816, s. 1338-1340.

Vakfın görevlileri ve aldıkları ücretlere bakıldığında; imam on yedi akçe, hatibe on para, vaiz ve nasihe on yedi akçe, muallime altı para günlük ücret verilmektedir. Yine camide müezzin-i evvel ve müezzin-i sâniye sekiz para, kayyıma da dört para yevmiye verilmektedir. İbrahim Bey Vakfı'nda bir kişi birden fazla görev yapmaktadır. Örneğin müezzin-i evvel ve müezzin-i sâni kayyımlık görevini de yürüten kişilerdir. Camide görevli imam, her gün beş vakit üç İhlas ve bir Fatıha, Cuma geceleri Yasin-i Şerif ve Ramazan ayında da Kur'an-ı Kerim'i hatmedip önce Hz. Muhammed ve al ve ashabına, sonra vâkıfın kendi ruhuna hediye edilecektir. Yapılan bu ibadetin karşılığında imama günlük on iki akçe verilecektir. Görevlilere verilen ücrette, akçe ve para olmak üzere iki farklı para biriminin kullanıldığı görülmektedir. Akçe ile para arasında bir fark olup olmadığı gözetilerek mi yoksa arada bir fark olmadığı düşünülerek mi böyle bir kullanım yoluna gidildiğini anlamak sözcüklerin anlamını ortaya koyarak mümkün olabilir. Akçe; Osmanlı Dönemi'nde kullanılan gümüş para olarak tanımlanmaktadır. Akçe XV. yüzyıldan itibaren para anlamında kullanılmıştır.³⁶⁷ Para ise sözlükte parça, gümüş parçası anlamında kullanılan bir sözcüktür.³⁶⁸ Para, kullanılan ticari aracın genel adı olup, akçe bir para birimi olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla burada kullanılan para ile akçe büyük ihtimalle aynı anlamda kullanılmıştır.

Vakfın mütevellisi olarak İbrahim Bey kendisini tayin etmiştir. Mütevellilik görevi karşılığında günlük 25 para ücret alacaktır. Mütevellilik kendisinden sonra erkek çocuklarından büyük olanına geçecek ve onun neslinden devam edecektir. Bu vakıfta da vakfiyelerde sıkça görülen beddua söz konusudur. Vâkıf, kendisinden sonra vakfı hakkıyla idare etmeyen müteveli ve diğer vakıf görevlilerine “...*ehli vezaifden ve mütevellî olanlardan her kangısı hizmeti lazimesini edâ etmez ve takyid eyledigim şuruta ri`âyet etmez ise aldığı vazîfe kendiye haram ola...*” şeklinde beddua etmiştir.³⁶⁹

Vakfın gelirlerinden, görevlilerin alacağı ücretin dışında vakfın ihtiyaçları da karşılanmaktadır. Bu ihtiyaçlar arasında mefruşat, kandil mumu ve rügan zeyti(yağ) bulunmaktadır. Bu ihtiyaçların dışında bir de akar ve hayratların tamir vb. masrafları bulunmaktadır. Vakfın gelirleri giderlerine harcandıktan sonra arta

³⁶⁷ Sahillioğlu, H. (1989). Akçe, *DİA*, 2, İstanbul, 224.

³⁶⁸ Akyıldız, A. (2007). Para, *DİA*, 34, İstanbul, 164.

³⁶⁹ İbrahim Bey bin Ali Bey Vakfiyesi, *VGMA*, 630/816, s.1339.

kalan meblağ ise vakıf adına mütevelliyeye verilmektedir. Bu da İbrahim Bey'in vakfını yarı ailevi bir vakıf kılmaktadır.

İbrahim Bey Vakfı'nda şahitler arasında Yahya Paşa Vakfı ile Mustafa Paşa Vakfı'nın mütevellilerinin de bulunması bir vakfın başka bir vakıfla kurduğu farklı bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Yahya Paşa Vakfı'nın mütevellisi olan El-Hac Salih Ağa ve Mustafa Paşa Vakfı'nın mütevellisi El-Hac Mustafa Ağa İbrahim Bey Vakfı'nın tescilinde şahit olan kişiler arasında bulunmuşlardır.³⁷⁰

3.3.1.11. Mehmed Faik Paşa Vakfı

Mehmed Faik Paşa'yla ilgili kaynaklarda çok fazla malumat bulunmamaktadır. Vakfiyesinden elde edilen bilgilerde dönemin Üsküp mutasarrıfı Faik Paşa olduğu belirtilmiştir.³⁷¹ 4 Ağustos 1884 (11 Şevval 1301), tarihli Mehmed Faik Paşa Vakfı'nın hayratı, Üsküp merkezinde kurulmuş olan camiden ibarettir. Vakfiye kaydına göre cami vâkıf tarafından inşa edilmiş yeni bir camidir.³⁷² Vakıfla ilgili başka bir kayıta caminin; Vardar Nehri civarında bulunan Vardar Mahallesi ile Hamidiye Mahallesi sınırında olduğu bilgisi verilmiştir.³⁷³

Caminin ihtiyaçları için hayrat olarak 4 bab dükkân vakfedilmiştir. Dükkânların biri kahvehane, diğer üçü bakkal dükkânı olarak geçmektedir. Üsküp'ün o dönem itibariyle Kosova vilayetine bağlı bir sancak olduğunu ve Mehmed Faik Paşa'nın Üsküp mutasarrıfı olduğunu görmekteyiz. Vakıf sahibinin Üsküp'e bağlı Kara Köy ahalisinden olduğu belirtilmektedir. Vakfa ait dükkânların kiraya verilmesiyle elde edilecek gelirden görevlilerin maaşlarının verildiği görülmektedir. Buna göre; hatibe aylık 15, imama 35, kayyım ve müezzinliği birlikte yapacak kişiye 25 kuruş verilecektir. Bunların dışında caminin tamiri vb. diğer ihtiyaçları için yıllık 300 kuruş tahsis edilmiştir.³⁷⁴ Camiye 1894'te bir görevlendirme yapılmıştır. Bu görevlendirmede Hafız Mehmed Efendi bin Hüseyin'in imam ve hatip olarak görevlendirildiği ve imamlık görevi karşılığında aylık 80 kuruş, hatiplik görevi

³⁷⁰ İbrahim Bey bin Ali Bey Vakfiyesi, VGMA, 630/816, s.1340.

³⁷¹ Mehmed Faik Paşa Vakfiyesi, VGMA, 988/144, s. 237.

³⁷² Mehmed Faik Paşa Vakfiyesi, VGMA, 988/144, s. 237.

³⁷³ VGMA, Evk. D. 172, s. 132.

³⁷⁴ Mehmed Faik Paşa Vakfiyesi, VGMA, 988/144, s. 237-238.

karşılığında da 20 kuruş olmak üzere aylık toplam 100 kuruş maaş alacağı belirtilmiştir.³⁷⁵

Vakfın gelirlerinin öncelikle vakıf mallarının tamirine ve diğer ihtiyaçlarına harcandığı görülmektedir. Bunlardan arta kalan bir meblağ olduğunda vâkıfın kendisine ve kendisinden sonra gelecek nesline hitaben çeşitli ibadetlere harcanmıştır. Vakfa ait bulunan menzil kiraya verilecek ve sadece camide görevli imam ve hatip oturabilecektir.³⁷⁶

Vakfın mütevellisi kendisi olup, kendisinden sonra soyundan yaşça büyük olan çocuğu geçecektir. Neslinin tükenmesi durumunda ise vakfın bulunduğu yerin yöneticisi tarafından belirlenen “*aslah ve erşed ve emin ve muteber bir zat*” vakfın mütevellisi olacaktır.³⁷⁷ 20 Aralık 1884 tarihli bir kayıta da vakfa müteveli olacak kişilerin vasıfları belirtilmiştir.³⁷⁸ Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere vakıf kuruluş amacı bakımından yarı ailevi bir vakıf özelliği göstermektedir.

3.3.1.12. Ramiz Bey bin Hasan Bey Vakfı

Üsküp merkezde bulunan Hüdaverdi Mahallesi’nde yaşayan Ramiz Bey, 23 Haziran 1899 (H. 13 Safer 1317) tarihinde Baba Meddah Camii yakınında inşa ettirdiği dükkânını vakfetmiştir.³⁷⁹ Dükkân kiraya verilerek, elde edilen gelirin öncelikli olarak Cami’nin tamir vb. ihtiyaçlarına tahsis edilecektir. Daha sonra arta kalan gelir caminin kayyımına, görevinin karşılığı olarak verilecektir. 1913’te caminin kayyımı olarak Adem Efendi bin Hasan kaydedilmiştir.³⁸⁰ Ramiz Bey vakfın mütevellisi ve mutasarrıfı olarak kendini tayin etmiş, kendisinden sonra çocukları bu görevleri yürütecektir. Meddah Camii’nin kayyımını da bu vakfın mütevellisi olan kişi atayacak ve gerektiğinde azledebilecektir.

Ramiz Bey’in kurmuş olduğu bu vakıfta da bir vakfın başka bir vakıfla olan ilişkisini görmekteyiz. Meddah Cami’nde kayyım olarak görev yapacak kişi, Ramiz Bey’e ait

³⁷⁵ VGMA, 180/516, s. 60; VGMA, 180/517, s. 60.

³⁷⁶ Mehmed Faik Paşa Vakfiyesi, VGMA, 988/144, s. 238.

³⁷⁷ Mehmed Faik Paşa Vakfiyesi, VGMA, 988/144, s. 238.

³⁷⁸ VGMA, 180/19, s. 28.

³⁷⁹ Ramiz Bey bin Hasan Bey Vakfiyesi, VGMA, 991/75, s. 58.

³⁸⁰ VGMA, 171/936, s. 120.

vakfın mütevellisi tarafından tayin edilmektedir. Burada iki vakfın içi içe geçmişliğini görebiliriz.

3.3.1.13. Hacı Hüseyin Bey ve Kardeşi Hafız Ali Bey Vakfı

İshakiye Mahallesi'nde yaşayan Hacı Hüseyin ve Hafız Ali kardeşler, birbirine yakın zamanda ölen babaları Hacı Süleyman ve dedeleri Yusuf'un yarım kalan vakıflarını tamamlamışlardır. Esasında vakfı kurmak isteyen vâkıfların dedesi olan Yusuf Bey'dir. Ancak Yusuf Bey vefat etmiş ve vakfını kuramamıştır. Yusuf Bey'den kısa bir süre sonra da vâkıfların babası Hacı Süleyman Bey vefat etmiştir. Bu nedenle Hacı Hüseyin ve Hafız Ali kardeşler dedelerinin yarım kalan vakıflarını hayata geçirmiş ve 16 Haziran 1901 (H. 28 Safer 1319)'de bu vakfı kurmuşlardır. Vakfın mütevellisi kendileri olup, kendilerinden sonra erkek çocukları müteveli olacaktır.³⁸¹

Akar olarak Taşköprü yakınlarında bir dükkân vakfedilmiştir. Vakıftan amaçlanan hayır ise; özel dini günlerde çeşitli dua ve ibadetlerin yapılarak bunların Üsküp'ün âlimlerinden olan Nakşibendi Alim Lütfullah Efendi'nin ruhuna hediye edilmesi gibi dinî bir amaçtır. Ancak vakfın tevliyeti bu iki kardeşte olup, kendilerinden sonra erkek çocuklarına geçeceği için bu vakıf hayri bir vakıf olmayıp yarı ailevi bir vakıf mahiyetindedir. 13 Aralık 1909 tarihli kayıta Lütfullah Efendi'nin türbesinin Bademlik adlı bir yerde olduğu ve Mustafa Kemaleddin Efendi bin Ömer'in cüzhevân olarak görevlendirildiği belirtilmektedir.³⁸²

Dükkânın kirasından elde edilecek gelirden öncelikle vergisi, tamiri ve diğer masrafları karşılanmaktadır. Arta kalan meblağ ile Yoğurtçular Camisi'nde her gün bir cüz Kur'an-ı Kerim okunacak ve her ay bir kez Kur'an-ı Kerim hatmedilmiş olacaktır. Yapılan hatimin sevabı da Lütfullah Efendi'nin ruhuna hediye edilecektir. Ayrıca her Cuma ve Pazartesi gecelerinde ile mübarek gecelerde Lütfullah Efendi'nin kabri aydınlatılacaktır.

³⁸¹ Hacı Hüseyin Bey ve kardeşi Hafız Ali Bey Vakfiyesi, VGMA, 990/39, s. 48.

³⁸² VGMA, 171/1987, s. 252.

3.3.1.14. Atiyye Hanım binti Arslan Bey

Üsküp'te kurulan kadın vakıflarından biri de Atiyye Hanım'ın 18 Ocak 1907 (H. 3 Zilhicce 1324) tarihinde kurduğu vakıftır.³⁸³ Debbağ Şahin Mahallesi'nde yaşayan Atiyye Hanım, mahalleye adını vermiş olan Debbağ Şahin Mescidi'nin avlusunda fevkani olarak inşa ettirildiği anlaşılan mülkünü vakfetmiştir. Bir başka kaynakta Yahya Paşa Camisi'nin yakınında olduğu belirtilen³⁸⁴ yapının alt katında bir ekmekçi dükkânı, üst katında da beş adet oda vardır. Bu beş oda bir medrese olacak ve başına bir müderris tayin edilecektir. Tayin edilen müderris, binanın alt katındaki ekmekçi dükkânını, kiraya vererek elde edilen geliri önce dükkânın vergi ve diğer masraflarına harcayacaktır. Geriye kalan meblağ da müderrislik bedeli olacaktır. Atiyye Hanım, medresesinin ilk müderrisinin Üsküp müftüsü Arslan Fehmi Efendi olmasını şart kılmıştır. Vakfiyede babasının adı Arslan olarak geçen Atiyye Hanım'ın, medreseye müderris tayin ettiği Arslan Fehmi Efendi'nin babası olup olmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Vakfın mütevelli Atiyye Hanım'ın kendisi olup, kendisinden sonra oğlu İsmail ve ondan sonra da oğlunun neslinden gelenler mütevelli olacaktır. Vakıf kuruluş amacı bakımından yarı ailevi bir vakıf özelliği göstermektedir.

Bu vakfiyede dikkat çeken; bir müftünün aynı zamanda bir vakıf bünyesinde müderrislik görevini yürütmesidir. Arslan Fehmi Efendi, Üsküp müftüsü olarak bir yandan dini ve bürokratik bir görevi yürütürken, diğer yandan Atiyye Hanım tarafından kurulmuş olan bir vakfın müderrislik görevini yürütmektedir. Ayrıca, vakfa ait bir dükkânın da kiralanması, elde edilen kira gelirinin vakıf için harcanması için tasarruf hakkını elinde bulundurması da Arslan Fehmi Efendi'yi ekonomik işlerle de ilgilenir duruma getirmektedir.

Atiyye Hanım'ın da bir kadın olarak, vakıf kurması, vakıf için bir bina inşa ettirmesi, inşa edilen yapıda bulunan dükkânla da ekonomik işlerin içerisine dahil olmasını görmekteyiz. Ayrıca binanın üst katının medrese olarak kullanılması, kadının eğitim ve din alanında etkin bir konumda olmasını sağlayan bir etken olarak görülmektedir.

³⁸³ Atiyye Hanım Binti Arslan Bey Vakfiyesi, VGMA, 991/76, s. 59.

³⁸⁴ VGMA, 171/2387, s. 302.

3.3.1.15. Belkıs Hanım binti Mahmud Pertev Paşa Vakfı

Üsküp'te kurulan ve vakfiyesi en geç tarihli hanım vakfı Belkıs Hanım'a aittir. Vakfiyesi Hicri 22 Muharrem 1328³⁸⁵ tarihli olup Miladi 3 Şubat 1910 tarihine tekabül etmektedir. Vakıf Oruç Paşa Mahallesi'nde harap halde bulunan Kadirî Tarikatı'na bağlı Elaldı Sultan Dergâhı'nın imarını içermektedir. Buradan vakfın yeni kurulurken, dergâhın daha önceden var olduğu ve faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

17 Temmuz 1910 tarihli bir şahsiyet kaydında Oruç Paşa Mahallesi'ndeki Kadiriye Tarikatı'na ait olup Elaldı Sultan Tekkesi olarak bilinen tekkenin,³⁸⁶ bir dönem bakımsız kalmasının ardından, Belkıs Hanım tekkenin arsası üstüne bir semahane, bir şeyh ve bir kahve odası yaptırmıştır. Daha sonra buranın tekrar Kadirî Tarikatı dergâhı olarak hizmet vermesi şartıyla vakfetmiştir.³⁸⁷ Bu nedenle vakıf Elaldı Sultan Vakfı olarak da bilinmektedir. Burada öncesinde tekke olan bu yerin daha sonra dergâh haline dönüştüğü görülmektedir.

Vakfın mütevellisi ve mutasarrıfı olarak kendisini tayin eden Belkıs Hanım, dergâhın postnişini ve şeyhini kendisinin tayin etmesini şart kılmıştır. Kendisinden sonra vakfa vârislik edecek birçok isim saymaktadır. Başta oğlu Ali Saib Efendi ve kızı Zeliha Hanım'ın dışında manevi evladı olarak bahsettiği Arif Hikmet Bey ve "*Ali Baba'nın hafizesi*" olarak ifade edilen torunu Emine Nimet Hanım vakfın mütevellileri arasındadır.³⁸⁸

Vakıf, daha önce kurulmuş vakıf eserlerinin daha sonra değişebilen halleri, yaşanan sorunlar, insanların dini anlamda hizmet etme anlayışıyla, aile içi ve dışı sosyal ilişkileri ortaya koyabilen önemli bir örnek gibi görülmektedir. Belkıs Hanım dünyevi bir karşılık beklemeksizin sahip olduğu imkanlar doğrultusunda bir hayır işlemek istemiştir. Balkanlar ve özelde Üsküp'te İslam'ın yerleşmesinde ve kalıcı olmasında etki olan tarikatlardan birine ait harap durumda olan dergahı tekrar inşa ederek faal hale getirmiştir. Burada daha önceden kurulan dergahın sürekli işler

³⁸⁵ Belkıs Hanım binti Mahmud Pertev Paşa Vakfiyesi, VGMA, 990/62, s. 74.

³⁸⁶ VGMA, 171/2029, s. 256.

³⁸⁷ Belkıs Hanım binti Mahmud Pertev Paşa Vakfiyesi, VGMA, 990/62, s. 74.

³⁸⁸ Belkıs Hanım binti Mahmud Pertev Paşa Vakfiyesi, VGMA, 990/62, s. 74.

halde faaliyetlerini sürdüremediğini görmekteyiz. Bunun sebebi ile ilgili çeşitli fikirler ortaya konulabilse de, elimizde somut bir veri olmadığı için kesin yargılara varmak mümkün olmayacaktır. Ancak bariz olan şudur ki; Üsküp'te bazı vakıf eserleri bu tekke örneğinde olduğu gibi ayakta kalamamıştır.

Vakfın sahibi olan Belkıs Hanım da Üsküp'te vakıf kuran hanımlardan olup, vakfın kurulduğu tarih itibarıyla en son kurulan vakıflardan birine sahiptir. Belkıs Hanım'ın çocuklarının dışında manevi evladı olarak gördüğü Arif Hikmet Bey'le, dergahın şeyhi, vefat eden, Ali Baba'nın torunu ve kendisi gibi bir hanım olan Emine Nimet Hanım'ı vakfına müteveli vârisi olarak ataması ailevi ve sosyal bakımdan önemlidir. Vârislerin özelliği bakımından aile içi ve aile dışı vârislere sahip tek vakıf Belkıs Hanım'ın vakfıdır.

3.3.2. İlmîye Sınıfı Mensupları ve Yakınlarının Kurduğu Vakıflar

3.3.2.1. Muslihiddin bin Abdülgani (Müezzin Hoca) Vakfı

Müezzin Hoca³⁸⁹ lakaplı Muslihiddin bin Abdülgani, 1550 (H. Zilhicce 956) tarihli vakfiyesine göre; hayrat olarak Üsküp'te bir cami ve bugün Sırbistan topraklarında bulunan Yenipazar (Novipazar)'da bir cami ile caminin yakınında Kur'an-ı Kerim öğretmek amaçlı bir mektep inşa ettirmiştir. Ayrıca cami ve hanın şadırvanın suyunu temin etmek için iki kanat (Küçük kanal, su yolu.) inşa ettirmiş ve vakfetmiştir.³⁹⁰

Vakfın akarları arasında Üsküp'te Tanrıvermiş Mahallesi'nde bir han bulunmaktadır.³⁹¹ Müezzin Hoca Üsküp'te harap vaziyette bulunan bir hamamı satın alarak, onarımını yaptırmış ve vakfetmiştir. İbn Bayko Mahallesi'nde biri 19 diğeri 26 hücreli iki haneyi vakfetmiştir. Caminin yakınında bulunan Dükkâncılar denen çarşıda bulunan birbirine bitişik 9 dükkânı ve bir hücreyi, aynı çarşıda farklı yerde bulunan altısı bir yerde, dördü başka yerde 10 dükkânı vakfetmiştir. Hanın önündeki iki bab dükkân, Bedesten yakınındaki Kavaklar Çarşısı'nda bir bab dükkân, Yoğurt Pazarı yakınındaki Debbağlar Çarşısı'nda altı bab dükkân, caminin

³⁸⁹ VGMA, Hurufat, 1196, s.8; VGMA, Hurufat, 1197, s.3;

³⁹⁰ Muslihiddin bin Abdülgani Vakfiyesi, VGMA, 632, 209, s. 494.

³⁹¹ Muslihiddin bin Abdülgani Vakfiyesi, VGMA, 632, 209, s. 494-495.

imamına tahsis edilmek üzere, caminin yakınında bulunan mülk ve menzil vakfedilmiştir. Bu vakıf mallarının dışında Yenipazar'da da çeşitli gayrimenkullerin akar olarak vakfedildiği görülmektedir. Yenipazar'da bir han ve hanın bitişiğinde altı dükkân, debbağlar Çarşısı'ndaki dükkânlar, bir değirmen, Yenipazar'a bağlı Dimitroviçe kasabasında bir değirmen, Yahşi Köyü'nde satın aldığı bir değirmen, Kostova Köyü'nde bir değirmen, Tirepçe'de bulunan dükkânların tamamını vakfedilmiştir.³⁹²

Müezzin Hoca'nın vakfında çalışan görevliler ve verilen ücretlere bakıldığında; Üsküp'teki cami hatibine yevmi 4, imamına 6, iki müezzine 4'erden 8 dirhem, kayyıma 2, çerah, kandil ve hasır için 1 dirhem, Cuma günleri Kur'an okumaları için hafızlara 1'er dirhemden dirhem, muarrife 1 dirhem, şadırvan hizmetlisine yarım dirhem verilecek olup görevi Perşembe günleri şadırvanı yıkayıp temizlemektir. Ayrıca Üsküp ve Yenipazardaki vakfın cabilerine 2'şer dirhem yevmiye verilmiştir.³⁹³ Ancak cabilere verilen ücretlerin daha sonra değiştiği görülmektedir. 9 Ağustos 1591(18 şevval 999) tarihinde Üsküp'teki vakfın cabisi olarak kaydedilen Muslihiddin 4 akçe ücret almakta olup, yerine Ahmed bin Veli görevlendirilmiştir.³⁹⁴

1727(1139) tarihli bir kayda göre vakfın Üsküp'teki camisinde müezzinlik be hatiplik görevini bir kişi yapmaktadır. Aldığı ücret belirtilmeyen İbrahim bin Ahmed bu görevi yürütürken, hakkından feragat ederek yerine Seyyid İbrahim bin ali getirilmiştir.³⁹⁵

Vakfın mütevellisi ve nazırının kendi oğulların ve soyundan olmasını belirten Muslihiddin bin Abdülgani vakıfta gelirlerin giderlere harcanmasının ardından arta kalan paranın oğul ve kızlarına sonra oğullarının oğullarına ve kızlarına verilmesini istemiştir. Vakıf kuruluş amacı bakımından yarı ailevi bir vakıf özelliği göstermektedir. Çünkü vakfın tevliyeti ve tasarruf hakkı Muslihiddin bin Abdülgani'nin ve ailesinin olup, aynı zamanda vakfın gelirleriyle çeşitli hayır işleri

³⁹² Muslihiddin bin Abdülgani Vakfiyesi, *VGMA*, 632, 209, s. 495-496.

³⁹³ Muslihiddin bin Abdülgani Vakfiyesi, *VGMA*, 632, 209, s. 495.

³⁹⁴ *VGMA*, Hurufat, 1197, s.3.

³⁹⁵ *VGMA*, Hurufat, 1196, s. 8.

yapılmaktadır.³⁹⁶ Vakfiyede ortaya konulan şartlar Müezzîn Hoca Vakfı'nın yarı ailevi bir vakıf olmasını sağlamıştır.

3.3.2.2. Muhyiddin Efendi bin Abdülvehhab Vakfı

16 Kasım 1592 (H. 10 Safer 1001) tarihli vakfiyeye göre Muhyiddin Efendi, on yıl önce Üsküp'te bir cami inşa ettirmiştir. Vakfının akarı olarak Kürkçüler Hanı'nındaki fevkani ve tahtani odalarını vakfetmiştir. Akardan elde edilen gelirler öncelikle vakfın masrafları ve görevlilere sarf edilip, arta kalan meblağ mütevellî olarak Muhyiddin Efendi'ye verilecektir.³⁹⁷ Dolayısıyla, Muhyiddin Efendi'nin kurmuş olduğu bu vakıf kuruluş amacına göre yarı ailevi bir vakıftır.

İbni Bayko (Payko) Mahallesi'nde yaşayan Muhyiddin Efendi Hz. Muhammed'in soyundan gelen Seyyidlerden olup, babasının adı Abdülvehhab'dır. Vakfı kurma düşüncesi olarak vakfiyede özellikle *“ed dünyâ mezra'atü'l-âhire”*³⁹⁸ sözüyle vurgulanmıştır. Yani burada dini bir amaç güdülerek bu vakfın kurulduğu fikri vâkıf tarafından ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu vakfa ait vakfiyede bir vakfa ait akarların durumu ile ilgili önemli bir bilgi de verilmiştir. Vâkıfın Kürkçüler Hanı'nda vakfettiği akarın sınırları belgede açıklanırken, Gazi Mustafa Paşa vakfına ait bazı evlerin harap vaziyette olduğu ifade edilmektedir. Buradan, bir vakfa ait akarların her zaman kullanılmadığı ve kullanılmadığında harap hale geldiği anlaşılmaktadır. Vakıfta dikkat çeken başka bir ibare ise; *“Câmi'-i şerîfde muhdes ba'zı nesneler binâ etmeyeler yani mekteb ve müezzîn odaları gibi nesneler binâ olunmaya...”* şeklinde ifade edilmektedir. Caminin içerisinde mektep ve müezzîn odalarının inşa edilmemesinin gerekçesine dair ise herhangi bir açıklama yapılmamıştır.³⁹⁹

Vakfın görevlilerine bakıldığında; vakfın mütevellisi Muhyiddin Efendi'nin kendisi olup, tasarruf hakkı da kendisinde olacaktır. Vâkıfın ardından ise erkek çocukları mütevellî olacaktır. Vakfa ait en son kayıt 1907 tarihli olup, buna göre o dönem

³⁹⁶ Muslihiddin bin Abdülgani Vakfıyesi, VGMA, 632, 209, s. 495-496.

³⁹⁷ Muhyiddin Efendi bin Abdülvehhab Vakfıyesi, VGMA, 990/03, s. 3.

³⁹⁸ Muhyiddin Efendi bin Abdülvehhab Vakfıyesi, VGMA, 990/03, s. 3.

³⁹⁹ Muhyiddin Efendi bin Abdülvehhab Vakfıyesi, VGMA, 990/03, s. 3.

vakfın mütevellisi olan Osman Efendi bin Mustafa vefat etmiş ve yerine Mehmed Şerif, İsmail ve Ahmed isimlerinde üç oğlu müteveli olmuştur.⁴⁰⁰ Camide günlük 3 akçe ücretle İmamzâde Ahmed Efendi'nin imam olarak tayin edildiğini görmekteyiz. Sadece Cuma günü Necmeddin Efendizâde Necip Efendi isimli bir kişinin Cuma namazını kıldırması ve bunun karşılığında bir akçe verilmesi istenmiştir. Müezzin olarak ise Murâd Paşazâde müezzin Ömer Efendi'nin 3 akçe ile müezzin olması istenmiştir. Camide görevli olan bu kişilerden sonra erkek çocukları vâris olacaktır. Camide görevli olacak müezzinle ilgili "hûb sada" yani güzel sesli olması özellikle belirtilmiştir. Ömer Efendi, müezzinliğin dışında Cuma günlerinde yapacağı salâhanlık görevi için de 3 akçe ücret alacaktır.⁴⁰¹

31 Mart 1859 (H. 26 08 1275)⁴⁰²: El-Hac Muhyiddin vakfı olarak da bilinen vâkıfın hayratı olan bir mektepte 21 Mart 1740 tarihinde 4 akçe ücretle muallimlik yapan Ali bin Abdülbâki'nin yerine kardeşi Kasım bin Abdülbâki görevlendirilmiştir.⁴⁰³

3.3.2.3. Abdülbaki Efendi bin Mustafa Efendi Vakfı

Abdülbaki Efendi Vakfı; Hicri 5 Kasım 1716 (H. 20 Zilkâde 1128)'de kurulmuştur.⁴⁰⁴ Vakfiyeden anlaşıldığına göre bu vakfın hayratı bir eczanedir (cüzthane). Akarları ise; Vardar Köprüsü yakınında bir ekmek fırını, bir dükkân, bir semerci dükkânı, bir berber dükkânı ve yine Vardar Köprüsü yakınında bir kazan dükkânı, bir mumhâne, Kapan Han yakınında bir berber dükkânı, bir bıçakçı dükkânı, İpekçiler çarşısında iki ipekçi dükkânı, Yeni Han yakınında bir ekmekçi fırını, Alaca Cami yakınında bir mumhâne, abacılar çarşısında bir bezirgan dükkânı, bir abacı dükkânı, Boyacılar Çarşısı'nda bir kahvehane ve odunluk, yedi tane pabuççu odası, Yoğurt Pazarı'nda bir kasap, Tuz Pazarı yakınlarında bir mumhane, Kara Hacı Mahallesi'nde iki göz su değirmeni, İспенçe Köyü'nde iki göz su değirmeni, Vardar Nehri'nin öbür tarafında Yahya Paşa Vakfına ait değirmen yakınında Bülbüllü bahçe denen bir bahçe ve berber dükkânı vakfedilmiştir.⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ VGMA, 171/1825, s. 232.

⁴⁰¹ Muhyiddin Efendi bin Abdülvehhab Vakfiyesi, VGMA, 990/03, s. 3-4.

⁴⁰² VGMA, 171/1665, s. 212.

⁴⁰³ VGMA, EV.HMH.03991, s. 2.

⁴⁰⁴ Abdülbâki Efendi bin Mustafa Efendi Vakfiyesi, VGMA, 988/184, 286.

⁴⁰⁵ Abdülbâki Efendi bin Mustafa Efendi Vakfiyesi, VGMA, 988/184, 286-287.

Vakfın kuruluş amacına bakıldığında çoğunlukla kurulan vakıfların ötesinde olduğu görülmektedir. Bu vakıf vakfın kurucusunun kendisinden sonra ruhuna hediye etmek üzere yapılacak ibadetler için kurulmuştur. Vâkıf, kendisi için dua edildiği takdirde her kese bunun karşılığında bir meblağ ödemektedir. Vakfa bağışlanan gayrimenkuller kiraya verilmiştir. Elde edilen kira gelirleriyle her gün 10 kişi birer cüz okuyup, üç günde bir Kur'an hatmedilmiş olacaktır. Bu görevlilere günlük 6'şar akçe, görevlilerin başındaki kişiye de yine 6 akçe verilecektir. Vakfın kuruluşundan on yıl sonra 10 Aralık 1726'da vakfın cüzhanlarından Ahmed bin Abdullah kendi rızasıyla görevi bırakmış ve yerine Ahmed adında başka biri görevlendirilmiştir.⁴⁰⁶ Abdülbâki Efendi, Mustafa Paşa Camii imamının vakfın işleyişini, yani kendisi için yapılacak olan hayır dualar, Kur'an tilavetleri vb. ibadetlerin takibi için nezaret görevini Üsküp kadılarına vermiş ve bunun karşılığında günlük 2 akçe yevmiye tahsis etmiştir. Dönemin Üsküp kadısına verilen bu görevle resmi görevi olan kadılığının dışında vakıf bünyesinde de doğrudan olmasa da bir görev sahibi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Vakıf eserlerinin tamirâtı için ihtiyaten günlük 2 akçenin tutulması kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁷

Vakfın mütevellisi yaşadığı müddetçe Abdülbâki Efendi olacak ve bunun karşılığında 10 akçe yevmiye alacaktır. Kendisinden sonra kız kardeşinin oğlu olan Odabaşızâde Mehmet Çelebi'ye ve onun nesli müteveli olacaktır. Bu durum vâkıfın kız veya erkek çocuğunun olmadığı anlamına gelebilir. 1888 tarihli bir kayıta ise vakfın mütevellisinin evlâd-ı vakıftan Lütfullah Efendi olduğu belirtilmektedir. Tevliyeti karşılığında günlük 24 para ücret alan Lütfullah Efendi'nin, vefat ettikten sonra çocukları içerisinde en büyük olan İsmail müteveli olmuştur. Lütfullah Efendi'den sonra da 1911'de Lütfullah Efendi'nin bir başka oğlu Ruşen Efendi müteveli olmuştur.⁴⁰⁸

Vakfın çeşitli haklarından kendisi ve sonrasında vârislerinin de faydalandığı bu vakıfta, diğer taraftan hayır işlerinin de yapılması bu vakfı yarı ailevi bir vakıf yapmaktadır.

⁴⁰⁶ VGMA, Hurufat, 1196, s. 7.

⁴⁰⁷ Abdülbâki Efendi bin Mustafa Efendi Vakfıyesı, VGMA, 988/184, 287.

⁴⁰⁸ VGMA, 171/974, s. 124.

3.3.2.4. Şafizâde Seyyid Sadi Efendi Vakfı

Adının önünde bulunan unvandan anlaşıldığı kadarıyla Seyyid olan Sadi Efendi'nin vakfiyesi 19 Şubat 1816 (H. 20 Rebiyülevvel 1231) tarihlidir. Baba Meddah Camisi yakınlarında bulunan kendine ait bir ekmekçi fırını, bir simitçi dükkânı, bir bakkal dükkânı ve iki bab odasını vakfa akar olarak bağışlamıştır.⁴⁰⁹ Sadi Efendi, hayrat olarak Muran Köyü'nde bir camii yaptırmıştır. Bunun dışında, Üsküp'te özel dini günlerde çeşitli ibadetler yaptırmak için çeşitli hayır faaliyetlerinde bulunmuştur. Vakfın tasarruf hakkı Kapıcı Hamza Mahallesi'nin imamı Mustafa Efendi'de olup, bunun karşılığında günlük 24 akçe ücret almaktadır. Vakıf hayır olarak Muran Köyü'nde bir cami yaptırmış ve bu camiye bir imam ve bir hatip görevlendirmiştir. Her ikisine de ikişer akçe ücret verilecektir.⁴¹⁰

Vakfın mütevelliliğini kendisi yapan Sadi Efendi, hizmetinde Mehmed adında birinin olduğundan bahsetmektedir. Hizmetinde bulunan bu kişiye de günlük bir akçe ücret verilmesini istemiştir. Mehmed'in her gün üç İhlas okuması vâkıf tarafından istenmiştir. Kendisinden sonra müteveli olacak kişi ise Kapıcı Hamza Mahallesi Camisi'nin imamı Mustafa Efendi olacaktır. Vakıf kuruluş amacına göre yarı ailevi bir vakıftır. Vakfa ait 1904 tarihli bir müteveli görevlendirmesinin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre vakfın mütevellisi İsmail Efendi bin Mahmud'un yerine oğlu Mehmed Rifat Ağa görevi devralmıştır.⁴¹¹

Sadi Efendi'ye ait vakfın şahitliğini yapan kişilere bakıldığında Üsküp'ün merkezinde bulunan vakıflara ait camilerin görevlilerinin olduğunu görmekteyiz. Bu durum da vakıfların ve vakıf görevlilerinin birbirleriyle ilişkilerini ortaya koyan bir durum olarak görülebilir. Örneğin bu vakfın şahitleri arasında; Yahya Paşa Camisi imâmı Mehmed Efendi, Müezzîn Hoca Camisi imâmı Hasan Efendi ve Mustafa Paşa Camisi imamı Mehmed Efendiler bulunmaktadır.⁴¹²

⁴⁰⁹ Şafizâde Seyyid Sadi Efendi Vakfiyesi, VGMA, 989/141, s. 185.

⁴¹⁰ Şafizâde Seyyid Sadi Efendi Vakfiyesi, VGMA, 989/141, s. 185-186.

⁴¹¹ VGMA, 171/1669, s. 212.

⁴¹² Şafizâde Seyyid Sadi Efendi Vakfiyesi, VGMA, 989/141, s. 186.

3.3.2.4. Eş-Şeyh Mehmed Efendi ibn İsmail Vakfı

20 Nisan 1818 (H. 13 Cemâziye'l-âhir 1233) tarihli vakıf, Hatuncuklar Mahallesi'nden ve Rufaî Tarikatı şeyhi Eş-Şeyh Mehmed Efendi İbn İsmail'e aittir.⁴¹³ Vâkıf, tekkeyi hayrat olarak, içerisinde bulunan semahâne, sofa, kahve ocağı, fevkâni⁴¹⁴ oda, ahır ve avlusuyla vakfetmiştir. Vakfa akar olarak ise; aynı mahallede bulunan abacı dükkânını, Karşıyaka Mahallesi'nde bulunan iki dükkân ve bir bakkalını vakfetmiştir. Rufaî Şeyhi Mehmed Efendi, vakfettiği dükkânın tekkede şeyh olanlar tarafından işletilmesini ve elde edilen gelirin tekkenin ihtiyaçları için harcanmasını istemiştir.⁴¹⁵

Vakfın kendisini, mütevelliliğini ve tekkenin şeyhliğini de kendisine vasiyet eden Şeyh Mehmed Efendi, kendisinden sonra bu hakların önce erkek evlatlarına, onlar olmazsa kızlarına verilmesini, neslinin sona ermesi durumunda ise Rufaî şeyhlerinden sâlih olanlara verilmesini istemiştir.⁴¹⁶ Mehmed Efendi Vakfı yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere kuruluş amacı bakımından yarı ailevi bir vakıf özelliği göstermektedir.

3.3.2.6. El-Hac Mehmed Ali Bey ibn-i el-Hac Hasan Bey Vakfı

Mehmed Ali Bey'e ait iki vakfiye bulunmaktadır. Bunlardan ilki; Ramazan 1254⁴¹⁷ tarihli vakfiyedir ve Miladi Kasım 1838 yılına aittir. İkinci vakfiye ise; 23 Şaban 1281⁴¹⁸ tarihli olup Miladi 21 Ocak 1875'e tekabül etmektedir.

Mehmed Ali Bey ilk vakfiyede Üsküp merkezde bulunan bir kovacı dükkânını ve Küreler Köyü'nde bulunan bir hanını vakfetmiştir. Hacı Kasım Mahallesi'nden olan vâkıf, ikinci vakfiyesinde de Dervişan Mahallesi'nde bulunan menzilini vakfetmiştir. Menzilin, babası el-Hac Hasan ibn-i Ali Bey'in yaptırdığı medresede ders vermekle görevli müderrislerin ikamet etmesi için vakfedildiği görülmektedir. Evin tasarruf

⁴¹³ Eş-şeyh Mehmed Efendi bin İsmail Vakfiyesi Vakfiyesi, VGMA, 631/10, s. 25.

⁴¹⁴ Birden fazla katı olan ev ve diğer binaların üst katının fevkâni, alt katının tahtani olarak tanımlandığını söyleyebiliriz. Fevkâni: Üst tarafta, üstte, üst katı olan. Bkz: Sami, (1996), Fevkani, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1008; Devellioğlu, F. (2005). Fevkani, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 263.

⁴¹⁵ Eş-şeyh Mehmed Efendi bin İsmail Vakfiyesi Vakfiyesi, VGMA, 631/10, s. 25.

⁴¹⁶ Eş-şeyh Mehmed Efendi bin İsmail Vakfiyesi Vakfiyesi, VGMA, 631/10, s. 25.

⁴¹⁷ El-Hac Mehmed Ali Bey ibn-i El Hac Hasan Bey Vakfiyesi 1, VGMA, 988/56, s.142.

⁴¹⁸ El-Hac Mehmed Ali Bey ibn-i El Hac Hasan Bey Vakfiyesi 2, VGMA, 988/57, s. 142.

hakkı müderriste olup, müteveli olarak kendisini tayin etmiştir. Babası El-Hac Hasan Bey'in yaptırdığı medresenin vakfiyesi veya başka bir belgesine rastlanılmamıştır. Ancak o dönem itibarıyla yapılan bu medresenin de bir vakıf bünyesinde kurulmuş olması kuvvetli bir ihtimal gibi görünmektedir.

İsminin önüne gelen 'El-Hac' unvanından da anlaşılacağı üzere hacı olması muhtemel olan Mehmed Ali Bey'in vakfettiği dükkân ile hanının tasarrufu hakkında ise herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır. Vakfın mütevelliliğini de kendisinden sonra erkek evlatları ve onların soylarından gelenler yapacaklardır. Yukarıda vakfa ait verilen bu özellikler vakfı kuruluş amacı bakımından yarı ailevi bir vakıf haline getirmektedir.

3.3.2.7. Hafız İbrahim Efendi Vakfı

Vakfın 3 Mayıs 1855 (H. 15 Şaban 1271), tarihli vakfiyesi Üsküp Devlet Arşiv Merkezi'nde '8 numaralı vakıfname' olarak kayıtlıdır. Vakfiyede Es-Seyyid Hafız İbrahim Efendi ibn Mehmed olarak kaydedildiğinden yola çıkarak Peygamber soyundan gelen bir Seyyid ve Kur'an-ı Kerim'i hatmetmiş bir hafız olduğunu söyleyebiliriz. Hafız İbrahim Efendi içerisinde; oda, aşevi, kiler, sofa, ahır, samanhan vb. birçok yapının bahçeli ve avlulu menziline vakfetmiştir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere Hafız olan İbrahim Efendi; Kur'an-ı Kerim, Sarf, Nahiv, Mülteka, Delail-i Hayrat vb. birçok da kitabını vakfetmiştir.⁴¹⁹ Vakfetmiş olduğu kitaplar düşünüldüğünde hafız olmanın yanında ilim sahibi biri olması da kuvvetle muhtemel görülmektedir.

İbrahim Efendi gayrimenkul ve kitaplarının yanında 500 kuruş da nakit para vakfetmiştir. Vakfedilen paraların genelinde olduğu gibi bu nakit meblağ da belirli bir artış oranı şartıyla vakfedilmiştir. Vakfın tasarruf hakkı ve mütevelliliği hayatta olduğu sürece kendisinde olup, daha sonra erkek çocuklarına, erkek çocuklarının nesli tükendiğinde kız çocuklarından gelen nesle verilecektir. Vakfiyede "...onu on bir buçuk olmak üzere istirbah oluna..."⁴²⁰ şeklinde ifade edilmiştir. Bu da yıllık % 15'e tekabül eden bir oran anlamına gelmektedir. Vakfın tasarruf hakkı ve

⁴¹⁹ Hafız İbrahim Efendi Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi 8, Numaralı Vakıfname.

⁴²⁰ Hafız İbrahim Efendi Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi 8, Numaralı Vakıfname.

mütevellisi de olan İbrahim Efendi, vakfettiği menzilde eşi ve çocuklarının oturacağını belirtmiştir. Vakfiyede geçen bu ibare esasında bir sosyal güvence anlamına gelmektedir. Kendisi hayatta olduğu sürece elbette ki bir sorun görülmemektedir, lakin kendisinden sonra ailesini güvence altına almak düşüncesiyle olacak ki vâkîf öyle bir şartı vakfiyeye koymuştur.⁴²¹

Vakfedilen nakit paradan elde edilen gelirle Ramazan ayında her biri günlük olmak üzere, aile bireyleri için ekmek dağıtılması istenmiştir. 10 pare babası Mehmed bin Abdüllatif için, 10 pare annesi Fatma binti Ahmed için, 5'er pare kardeşleri Hasan ve Mesude için ve son olarak 10 pare de kendisinin ruhuna toplam 40 parelik ekmeğin fukaraya dağıtılmasını istemiştir. Yine elde edilen gelirle evin tamir ve çeşitli ihtiyaçları karşılanacak, geriye kalan meblağ vâkıfa verilecektir.⁴²² Burada da iktisadi bir planlama ve bir sosyal güvence düşüncesinin olduğunu söylemek mümkün olabilir.

Vâkîf sahip olduğu paranın vakfiyede ne şekilde olacağı belirtilmeyen bir tasarruf yoluyla her yıl % 15'lik bir artışa sahip olmasını planlamıştır. Vakıflarda istirbah konusu da çoğu zaman bu nedenle bilimsel eleştirilerin konusu olmuştur. Çünkü bazı vakıflar nakdin nasıl değerlendirileceğiyle ilgili ayrıntılı bilgi verirken, bazıları sadece artış oranından bahsetmiştir. Hafız İbrahim Efendi'nin vakfı da tasarrufun nasıl yapılacağını belirtmediği vakıflardandır. Ancak gerçek olan şudur ki, her ne yolla olursa olsun, vâkıfın istirbahını istediği 500 kuruş ekonomik bir yönetimle İbrahim Efendi'ye sosyal bir güvence olmuştur. Gelirin bir kısmı ile fakirlere yardım etme yoluna gidilerek dini anlamda da bir hayır işlenmiştir. Hafız İbrahim Efendi Vakfı kuruluş amacı bakımından yarı ailevi bir vakıftır.

3.3.2.8. Halil Oğlu Edhem Efendi Vakfı

23 Haziran 1857 (H. 1 Zilkade 1273) tarihli vakıfta Edhem Efendi bin Halil Efendi'nin Üsküp'te Hacı Taceddin Mahallesi'nde sahibi olduğu uzunluğu 48 arşın, eni 22 arşın ölçüsünde olan arsasını ve 20 bab dükkânının vakfettiği görülmektedir.⁴²³ Vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla müderris olan Edhem Efendi,

⁴²¹ Hafız İbrahim Efendi Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi 8, Numaralı Vakıfname.

⁴²² Hafız İbrahim Efendi Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 8 Numaralı Vakıfname.

⁴²³ Edhem Efendi bin Halil Vakfiyesi, VGMA, 582-2/376, s. 503.

sahip olduğu ve vakfettiği gayrimenkullerden elde edilen gelirin hayatta o olduğu sürede kendisine verilmesini istiyor. Kendisinden sonra ise elde edilen gelirin erkek evlatlarına kalmasını istiyor. Şartlarından ve gelirlerin tasarrufundan anlaşıldığı kadarıyla Edhem Efendi'nin vakfı ailevi bir vakıftır. Çünkü vakfın mütevellilik görevi ve elde edilen gelir kendisine aittir. Kendisinden sonrada oğullarına tevliyeti ve gelirleri bırakmıştır. Edhem Efendi vakfiyesine Hanefi fıkhına göre kurduğunu da vakfiyede belirtecek açıklamalarla vakfının meşruiyetini ifade etmiştir.⁴²⁴

3.3.2.9. El-Hac Mahmud Efendi ibn El-Hac Kara Mustafa Efendi Vakfı

Sultan Murad Camisi hatibi olan Mahmud Efendi, Cami Atik Mahallesi'nde bulunan menzilini içerisinde bulunan oda, havlu vb. bölümleriyle vakfetmiştir. 14 Nisan 1891 (H. 5 Ramazan 1308) Vakfın tasarruf hakkı hayatta olduğu sürece kendisinde olacak, kendisinden sonra ise Sultan Murad Cami'sinin hatibi kim olursa o mutasarrıf olacaktır. Vakfın mütevellisi ise; önce kendisi, kendisinden sonra oğulları Hacı Mahmud ve Ahmed Efendiler olacaktır. Onlardan sonra da onların çocukları vakfa müteveli olacaklardır.⁴²⁵

Vakfın akarı olan menzilden elde edilen gelirlerden, vakfın masrafları ve vergilerinin dışında kalan meblağla Sultan Murad Cami'sinde her gün bir cüz Kur'an okunacak ve her ay bir hatim okunmuş olacaktır. Okunan hatmin sevabı başta Hz. Muhammed olmak üzere, bütün Müslümanlara ve vâkıfın kendisine hediye edilecektir. Vakıfların hemen hemen hepsinde olduğu üzere bu vakıfta da, vakfın Hanefi mezhebine dayanarak kurulduğunu destekleyen ifadeler kullanılmıştır.⁴²⁶

Mahmud Efendi'nin kurmuş olduğu bu vakıf, ortaya çıkan bilgilerden anlaşıldığına göre kuruluş amacı bakımından yarı ailevi bir vakıf özelliği göstermektedir.

⁴²⁴ Edhem Efendi bin Halil Vakfiyesi, VGMA, 582-2/376, s. 504.

⁴²⁵ El-hac Mahmud Efendi Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 15 Numaralı Vakıfname.

⁴²⁶ El-hac Mahmud Efendi Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 15 Numaralı Vakıfname.

3.3.2.10. Şeyh Ali Efendi bin Niyazi Dede Vakfı

Vakfiye Hicri 3 Rebiyülevvel 1310 tarihli olup, Miladi 25 Eylül 1892'ye tekabül etmektedir. Şeyh Ali Efendi; Üsküp merkezinde Kâtip Şahin Mahallesi'nde bulunan Mevlevî Tarikatı'na bağlı dergâhın postişinidir. Şeyh Ali Efendi akar olarak, kale arkasında bulunan Şuhudi Mahallesi'nde sahibi olduğu değirmenini vakfetmiştir. Elde edilen gelir Mevlevi Dergâhı'nın tamir ve diğer ihtiyaçlarına harcadıktan sonra arta kalan kısımla dergâha gelen fakirler için kullanılacaktır.⁴²⁷

Vakfın mütevellisi Şeyh Ali Efendi'nin kendisi olup, kendisinden sonra dergahın postişini her kim olursa, vakfın mütevellisi de o olacaktır. Şartlarından da anlaşıldığı üzere bu vakıf kuruluş amacı bakımından yarı hayri bir vakıftır. Bu vakıf özelde Üsküp'te genel olarak ise Balkan coğrafyasında Mevlevilik Tarikatı'nın varlığını ortaya koyan örneklerden bir tanesidir.

3.3.2.11. El-Hac Es-Seyyid Hasan Rıza Efendi Vakfı

Üsküp'e bağlı Eğri Dere Palanka kasabası Bayram Paşa Mahallesi'nde yaşayan Hasan Rıza Efendi'nin vakfı 3 Mart 1894 (M. 25 Şaban 1311) tarihinde tescil edilmiştir. Vakfiyede adı El-Hac Es-Seyyid Hasan Rıza Efendi ibn Numan Efendi İbn Hasan olarak kaydedilmiştir. Hasan Rıza Efendi Üsküp'te sahibi olduğu arsası üzerine bir hamam ve iki odalı bir ev inşa ettirmiş ve akar olarak vakfetmiştir.⁴²⁸

Vakfın tasarrufu ve mütevelliliği hayatta olduğu müddette kendisinde kalacaktır. Kendisinden sonra çocuklarına ve onların da çocuklarına geçecektir. Hamam ve evin kirasından elde edilen gelirden, önce vergisi ve diğer masrafları ödenecektir. Kalan gelirle ihtiyaç olursa Yelen Kapan Cami'sinin tamirine harcanacaktır. Kuruluş amacı bakımından yarı ailevi bir vakıftır.

Her yıl camiye mum ve yağ alınacaktır. Bunun için 4 lira tahsis edilmiştir. İmam ve hatibe 10 lira, müezzin ve kayyumlara 6 lira yevmiye verilecektir. Vâkıf eşlerine de vakfın gelirlerinden bir miktar ödeme yapılmasını istemiştir. Ancak, iki eşe sahip olan hasan Rıza Efendi, eşlerine farklı meblağlarda ödeme yapılmasını istemiştir.

⁴²⁷ Şeyh Ali Efendi bin Niyazi Dede Vakfı, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 16 Numaralı Vakıfname.

⁴²⁸ El-Hac Es-Seyyid Hasan Rıza Efendi Vakfı, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 12 Numaralı Vakıfname.

Elif ismindeki eşine 6, Hikmet ismindeki eşine ise 10 lira verilmesini istemiştir. İlk bakışta bu farkla ilgili herhangi bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Ancak, iki eş arasındaki bu farklılık önemli bir soru işareti gibi durmaktadır. Örneğin; eşlerden sahip olunan çocuk sayısına göre bir ayırım yapılmış olabilir mi? Toplamda 36 liraya tekabül eden bu hesaplama göre; İmam ve hatib ile müezzin ve kayyum aynı kişi olarak görülmektedir. Bunlardan geriye kalan gelir ise vakfın mutasarrıfı ve mütevellisi olan Hasan Rıza Efendi'ye kalacaktır. Kendisinden sonra çocukları bu görevleri yürütecek olup, neslinin tükenmesi durumunda vakfın gelirleri fakirlere verilecektir.⁴²⁹

Hasan Rıza Efendi vakfında da bir vakfın diğer bir vakıfla ilişkisini görmekteyiz. Yelen Kapan Cami, ayrı bir vakıf bünyesinde kurulmuştur. Bu vakıf ise elde edilen gelirlerin bir kısmını bu caminin tamirine, mum, yağ gibi diğer ihtiyaçlarına tahsis ederken, yine, camide görevli imam, hatib, müezzin ve kayyım da görevleri karşılığında ücret ödemektedir. Vakfedilen gayrimenkullerin kiralanması da vakfın ekonomik hayatta da var olduğunun önemli bir göstergesi olmaktadır.

3.3.2.12. Hafız Hayri Efendi Bin Şeyh İdris Vakfı

Hafız Hayri Efendi, adından anlaşılacağı üzere Hafız olup, İsmail haznedar Mahallesi'nde yaşamaktadır. 19 Temmuz 1902 (H. 12 Rebiyülahir 1320) tarihli vakfiyesinde İpekçiler Çarşısı ile Köse Kadı Camisi'ne yakın dükkânını vakfetmiştir.⁴³⁰ Dükkânın kirasından elde edilecek gelirle önce dükkânın vergi, tamir vb. diğer ihtiyaçları karşılandıktan sonra, geriye kalan meblağ Köse Kadı Camisi'nin imamına görevi karşılığında verileceği belirtilmiştir. 1903'te Mehmed Akif Efendi vakıf bünyesinde caminin imamı olarak görevlendirilmiştir.⁴³¹ Vakfın mütevellisi kendisi olup, kendisinden sonra caminin imamı her kimse mütevellî o olacaktır. Buradan Hayri Efendi'nin veraset yoluyla mütevellî tayin edeceği birinin olmadığı yani bir çocuğunun olmadığı düşünülebilir. Yarı ailevi olarak kurulan bu vakıfla ilgili 1903'ten sonra herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁴²⁹ El-Hac Es-Seyyid Hasan Rıza Efendi Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 12 Numaralı Vakıfname.

⁴³⁰ Hafız Hayri Efendi bin Şeyh İdris Vakfiyesi, VGMA, 989/137, s.180.

⁴³¹ VGMA, 171/1653, s. 210.

3.3.2.13. Ayşe Hanım binti Mehmed Efendi

Üsküp'te bulunan İbn Ömer Mahallesi'nde yaşayan Ayşe Hanım, vakfı bulunan az sayıdaki kadınlardandır. 15 Şubat 1903 (H. 17 Zilkade 1320) tarihli vakfiyesine göre; Ayşe Hanım sahip olduğu evini vakfetmiştir. Evin kirasından elde edilen gelir, Hamidiye Mahallesi'nde bulunan Faik Paşa Camisi'nde müezzinlik yapan görevliye vazifesinin karşılığı olarak verilmesini şart kılmıştır. 1907 tarihinde de İbrahim Efendi vakıf bünyesinde Faik Paşa Camisi müezzini olarak görevlendirilmiştir.⁴³² Vakfın mütevelliliğini kendisi yapan Ayşe Hanım, kendisinden sonra camide müezzinlik yapan kişinin müteveli olmasını istemiştir. Müteveli ve müezzin olan kişinin görevini yapmaması durumunda azledilip yerine başka bir müteveli ve müezzin tayin edilecektir.⁴³³ Vakfın kurulduğu dönemde müteveli Ayşe Hanım olduğu için kuruluş amacına göre yarı ailevi bir vakıf olduğu görülürken, Ayşe Hanım'ın vefatından sonra müezzin olan kişinin aynı zamanda müteveli olması vakfı hayri bir vakıf haline getirecektir.

3.3.3. Askerî Sınıf ve Yakınlarının Kurduğu Diğer Vakıflar

Vakfiyesi bulunan bu vakıfların dışında, diğer kaynaklarda geçen, askerî sınıftan veya yakınlarından kişilerin de Üsküp'te vakıfları bulunmakta olup, ilgili vakıflar bu başlık altında değerlendirilmiştir. Bunların başında gelen en önemli kişi Paşa Yiğit Bey'dir. Üsküp'ü fetheden ve daha sonra uç beyi olarak görev yapan Paşa Yiğit Bey'e adını taşıyan vakfın kurucusu bilinmemektedir. XIV. yüzyılın sonlarında 1392'de Paşa Yiğit Bey tarafından fethedilen Üsküp'te, kendisi tarafından inşa edilip edilmediği bilinmeyen bir camii bulunmaktadır. Caminin dışında hayrat olarak bir medrese⁴³⁴, bir de mektebi⁴³⁵ vardır. Vakfiyesi bulunamayan Paşa Yiğit Bey Camii'nin, 1455 yılına ait tahrir defterinde kaydı bulunmaktadır. Üsküp'ün fethiyle caminin kaydedildiği defterin tarihi arasındaki fark düşünüldüğünde iki ihtimal ortaya çıkmaktadır. Birincisi caminin Paşa Yiğit Bey tarafından bir vakıf olarak inşa edilip, vakfiyesinin kaybolması ihtimalidir. İkincisi; caminin şehrin fatihi olan Paşa Yiğit Bey'in adına daha sonradan yaptırıldığıdır. Kesin olan ise her iki

⁴³² VGMA, 171/1795, s. 228.

⁴³³ Ayşe Hatun Binti Sağır Mehmed Efendi Vakfiyesi, VGMA, 989/185, s. 234.

⁴³⁴ Ayverdi, E.H. (1981), s. 247.

⁴³⁵ Salname-i Vilayet-i Kosova, 1314, s.173-179.

durumda da şehrin ne zaman Osmanlı'ya geçtiği konusunda, caminin önemli bir iz olduğudur.

Paşa Yiğit Bey'i caminin ve vakfın sahibi olarak düşündüğümüzde, Osmanlı bünyesinde görev alan askeri grubun şehrin fethinden itibaren bölgede vakıf müessesesine ilgi gösterdiğini söyleyebiliriz. Kendisi hakkında çok fazla bilgi olmasa da Paşa Yiğit Bey, Üsküp'ü fetheden, gazi komutan olduğu bilinmektedir. Aşık Paşazâde Paşa Yiğit Bey'den; "...İshak Bey'in efendisi ve babasını aratmayan Paşa Yiğit Bey..."⁴³⁶ şeklinde bahsetmektedir. Bazı kaynaklarda da Baba Meddah olarak geçmektedir.⁴³⁷

Paşa Yiğit Bey'in vakfiyesi olmamasına rağmen Üsküp'te bir vakfının olduğu farklı arşiv kaynaklarından elde edilen bilgilerle ortaya konulmaktadır. Vakfın hayratları Paşa Yiğit Bey'in adını taşıyan cami, mekteb, medrese ve türbeden oluşmaktadır. Akar olarak 1455 tarihli kayıta dükkânlar, değirmenler, bağ ve başhane mukatasından elde edilen 14.200 akçelik bir gelirin olduğu görülmektedir.⁴³⁸ Ancak daha sonraki dönemlere ait tahrir defterleri ve arşiv belgelerinde vakfa ait herhangi bir bilgi ya da belge bulunmaması, vakfın çok uzun ömürlü olmadığı ihtimalini düşündürmektedir. 1468 yılına ait tahrir defterinde Paşa Yiğit Bey vakfına ait bir kayıt bulunmamaktadır. Aynı defterde Paşa Yiğit Bey'in oğlu olduğu söylenen İshak Bey'e ait vakıf bulunmaktadır.⁴³⁹ 1481 yılına ait tahrir defterinde ise İshak Bey bin Paşa Yiğit Bey şeklinde İshak Bey'e ait vakfın kaydı bulunmaktadır.⁴⁴⁰ Paşa Yiğit Bey vakfı ile ilgili ise kayıt bulunmamaktadır. Bu verilerden hareketle Paşa Yiğit Bey'in vakfının kısmen veya tamamen oğlu ya da evlatlığı olduğu iddia edilen İshak Bey'e geçmiş olma ihtimali de düşünülebilir.

Salih Asım'ın Meddah Camii olarak bahsettiği⁴⁴¹ Paşa Yiğit Bey Camii, XX. yüzyıla kadar ayakta kalabilmiş, ancak 1961 yılında meydana gelen depremle cami

⁴³⁶ Âşık Paşazâde, (2003), 126.

⁴³⁷ VGMAi Hurufat, 1185, s. 1-3; Ayverdi, (1981), 290-291.

⁴³⁸ BOA, MAD 12, s.212b; İnbaşı, s. 83,

⁴³⁹ BOA, TD 4, s. 833.

⁴⁴⁰ BOA, TD 16M, s. 175.

⁴⁴¹ Salih Asım, (1932), 21.

yıkılmış, sadece minaresi ayakta kalabilmiştir. Günümüzde bu minarede mevcut değildir.⁴⁴²

Oruç Paşa Mahallesi Camii Vakfı da bu kategoride değerlendirilmesi gereken bir vakıftır. XV. Yüzyılda kurulduğu tahmin edilen vakfın kurucusu Oruç Paşa hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Mehmed Süreyya Sicill-i Osmânî'de Sultan II. Murad Dönemi'nde Beylerbeyilik ve vezirlik yaptığından bahsetmektedir. Ayrıca Timurtaş Paşa'nın da oğlu olduğunu ifade eder.⁴⁴³ Aşıkpaşazade de Oruç Paşa'nın Timurtaş'ın üç oğlundan birisi olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁴ Bu bilgilerden, Oruç Paşa'nın camiye inşa ettirdiği ve kendi ismini taşıyan caminin mahalleye adını verdiği düşünülebilir. Nitekim 1468 yılına ait tahrir defterinde Oruç Paşa adında bir mahallenin kaydedildiğini görmekteyiz.⁴⁴⁵

Vakfiyesi bulunamayan camiye ait, 1811 (H. 1226) tarihli bir şahsiyet kaydına ulaşılmıştır. Belgede caminin Tütünsüz adıyla bilindiği ifade edilmektedir.⁴⁴⁶ Buradan XVI. yüzyıla ait bir tahrir defterinde geçen Hüseyin Paşa ve Tütünsüz olarak kaydedilen vakıfla aynı vakıf olduğunu anlaşılabılır. Dönemin imamı Ahmed Efendi b. Mehmed'in vefat etmesinin ardından yerine Cemal Efendi geçmiş, Cemal Efendi de vefat edince yerine Salih Efendi imamlık görevine atanmıştır. Görevlilerin imamlık vazifesi karşılığında aldıkları yıllık ücret 600 kuruştur. Caminin imamı aynı zamanda hatiplik görevini de üstlenmekte ve bunun karşılığında da yıllık 200 kuruş ücret almaktadır.⁴⁴⁷ Vakfın görevlileri olarak bir imam ve bir hatip tespit edilmiş olup, akar olarak nerede olduğuyla ilgili herhangi bir bilginin verilmediği bir han ve dükkânları tespit edilmiştir.⁴⁴⁸

1898 yılına ait bir kayıta imam ve hatiplerin maaşlarıyla ilgili 10 kuruşluk bir ödemenin yapıldığı görülmektedir.⁴⁴⁹ 1900 yılında da vakfın akarları olan han ve dükkânlarla ilgili gelir gider hesabının olduğu görülmektedir. Buna göre Tütünsüz Camii Vakfı'nın han ve dükkânlardan elde edilen gelir 595 kuruştur. Hesabın

⁴⁴² Bogoyeviç, (2008), s. 168;

⁴⁴³ Mehmed Süreyya, (1996), 4, 1281.

⁴⁴⁴ Aşıkpaşazâde, (2003), s. 33.

⁴⁴⁵ BOA, TD 4, s. 633.

⁴⁴⁶ VGMA, 171/1711, s. 216.

⁴⁴⁷ VGMA, 171/1711, s. 217.

⁴⁴⁸ BOA, Evk. D. 29152; BOA, Evk. D. 29404, s.4.

⁴⁴⁹ BOA, Evk. D. 29152, s. 1-2.

tutulduğu bu evkaf defterinde Üsküp'e ait üç aylık vakıf gelirlerinin toplamı 355.213 kuruş ve 38,5 para olarak hesaplanmıştır. Giderleri ise 98.177 kuruş ve 31,75 paradır. Giderlerin gelirlerden çıkarılmasından sonra geriye kalan meblağ ise 257.036 kuruş 7 paradır. Tütünsüz Camisi Vakfı'nın gelirleriyle giderleri eşit olduğu için, geriye bir meblağ kalmamıştır.⁴⁵⁰ Aynı yılın sonlarına ait bir kayıta han ve dükkânların kiralanmasından 1827 kuruş gelir elde edildiği, bunun karşılığında 1438 kuruş 20 paralık bir giderinin olduğu ve geriye 388 kuruş 20 paranın varidat olarak vakfa kaldığı görülmektedir.⁴⁵¹ Aynı yıla ait bir başka kayıta 1438 kuruş 20 para kira geliri, 1021 kuruş gider hesap edilmiş ve geriye 417 kuruş 20 paralık bir gelir kalmıştır.⁴⁵² 1901 yılında 1021 kuruş gelir, 726 gider ve geriye 295 kuruşluk bir evkaf varidatı kaydedilmiştir.⁴⁵³

⁴⁵⁰ BOA, Evk. D. 29367, s.3-4.

⁴⁵¹ BOA, Evk. D. 29404, s.3.

⁴⁵² BOA, Evk. D. 29538, s.4.

⁴⁵³ BOA, Evk. D. 29614, s. 4.

Resim 3.6. Murad Paşa Cami (Ekim 2012)

Murad Paşa Camii, İbn Şahin Mahallesi'nde bulunmaktadır. Veled-i Şahin (İbn Şahin) Mahallesi'nin 1529 yılındaki bir tahrir defterinde geçmesi⁴⁵⁴, caminin bu dönemde inşa edildiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. 1759 yılındaki bir hurufat kaydında "*Murad Paşa nam-ı diğer Zeynel Paşa Camii*" olarak geçmektedir. Bu kayda göre caminin müezzini ve vaizi olarak Süleyman isminde biri

⁴⁵⁴ BOA, TD 149, s. 4.

görevlendirilirken, bunun karşılığında alacağı günlük ücret 5 akçe olarak gösterilmiştir.⁴⁵⁵ Murad Paşa Camii, hala ayakta olup, günümüzde tarihi Üsküp Çarşısı'nın ortasında bulunmaktadır.

Resim 3.7. Murad Paşa Camii içten görünüm (Ekim 2012)

Paşa Bey, İshak Bey'in oğlu ve İsa Bey'in de kardeşi olan Paşa Bey'in de Üsküp'te bir vakfının olduğu tespit edilmiştir. Bu vakfın hayratı Paşa Bey'in adını taşıyan bir camidir. Akarları hakkında bilgi bulunmayan Paşa Bey Vakfı'na ait 1727 yılına ait bir kayda göre; caminin mütevellisi ve müezzini olan Mustafa'nın vefat etmesinin ardından yerine Mustafa isminde başka birisi geçmiştir.⁴⁵⁶ Camiye 1759 yılında da bir imamın görevlendirildiği görülmektedir. Buna göre 4 akçe günlük ücretle Hüseyin imam olarak görevlendirilmiştir.⁴⁵⁷ Paşa Bey'in türbesi İshak Bey (Alaca)

⁴⁵⁵ BOA, Hurufat, 1185, s. 1.

⁴⁵⁶ VGMA, Hurufat, 1196, s. 13.

⁴⁵⁷ VGMA, Hurufat, 1185, s. 1.

Camii'nin haziyesinde bulunmaktadır. Ancak türbenin kendi vakfına dahil edilip edilmediğine dair bir bilgi elde edilememiştir.

Kasım Paşa Cami Vakfı da, kurucusunun adından anlaşılağı üzere askerî sınıfa mensup birinin kurduğı vakıflardandır. Ancak Kasım Paşa hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Vakfa ait 8 Ağustos 1591 (H. 17 Şevval 999) tarihli bir kayıтта; vakfın cabisi Ahmed'in yerine 2 akçe ücretle Şaban görevlendirilmiştir. Aynı kayıтта günlük 1 akçeyle devirhanlık yapan Zülfikar kendi isteğıyle görevini Mehmed bin Hamza'ya devrettiğı görölmektedir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁸ VGMA, Hurufat, 1197, s. 2.

Resim 3.8. İshak Bey Camisi avlusunda bulunan Paşa Bey Türbesi (Ekim 2012)

3.4. Reaya Vakıfları

3.4.1. Şehir Merkezinde Kurulan Vakıflar

3.4.1.1. Mustafa b. Ferhad El-Debbağ Vakfı

1574 (H. 982) tarihli vakıf bir zaviye ve camiden ibarettir. Mustafa b. Ferhad El-Debbağ, isminden de anlaşılacağı üzere debbağ olan babasından kendisine miras yoluyla intikal eden çeşitli gayrimenkulleri vakfetmiştir. Bunlar Üsküp merkezde içerisinde bir fırın ve bahçe bulunan bir bina, bir ev, yine içerisinde dört bab kiremit ocağı bulunan bir kiremitlik ile bu kiremitliğin lazım olan çukurluk gibi yerleri, üç ocak harap kiremitlik ve bir bahçedir.⁴⁵⁹

Vâkıf yukarıda geçen gayrimenkullerin dışında 140.000 akçeyi nakit olarak vakfa bağışlamıştır. Bağışlanan nakit para ile ilgili “...on akçesi yılda on bir akçe olmak üzere *istirbah oluna...*” vakfedildiği vakfiyede geçmektedir. Mustafa b. Ferhad El-Debbağ, Üsküp’te başka vakıflarda görülenin dışında parasını % 10’luk bir artış üzere vakfetmiş, ancak paranın tasarruf şekliyle ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır.⁴⁶⁰

Zaviyede ibadetin dışında fukaralar için her gün aş pişirilmesi istenmiştir. Pişirilen yemeğin malzemesi bir ölçek buğdayla on akçelik et olup yanında kişi başına yarım ekmek olmak üzere 10 akçelik ekmek fukaraya dağıtılacaktır. Vakfiyeden anlaşıldığına göre pişirilen buğdayı vakıf kendisi üretmektedir. Çünkü bunun için günlük 4 akçe bir bütçe ayrılmıştır. Ayrılan meblağ yıllık 1440 akçe olarak yazılmıştır. Bayram günlerinde de bir kile pilav ve yarım kile zerde pişirilip fukaraya dağıtılacaktır. Zaviyenin bir aşçısı bulunmakta olup günlük iki akçe yevmiye ile çalışmaktadır. Zaviyede pişen yemekten vakıf bünyesinde çalışan görevlilerden sadece caminin kayyımına verileceği belirtilmiştir. Ve “...*imam, hatip, ve müezzin, kâtip aş almıya...*” ifadesiyle diğer görevlilere yemek verilmemesi vurgulanmıştır. Burada neden sadece kayyuma verildiği veya diğer görevlilerin özellikle almaması için bir şerh konulduğu ile ilgili bir açıklayıcı bilgi bulunmamaktadır.

⁴⁵⁹ Mustafa b. Ferhad El-Debbağ Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 2 Numaralı Vakıfname.

⁴⁶⁰ Mustafa b. Ferhad El-Debbağ Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 2 Numaralı Vakıfname.

Vakfın görevlilerine baktığımızda; zaviyenin bir muallimi ve bir de ona yardımcı olarak halifenin olduğu görülmektedir. Muallim günlük 3 akçe, halife ise 2 akçe ücret almaktadır. Görevlilerin ücretleri üç ayda bir verilmektedir. Bunların dışında müteveli günlük 3 akçe, katib 1 akçe yevmiye almaktadır. Vakfın mütevellisi vakfın kurucusu Mustafa b. Ferhad'ın kendisi müteveli olup, vakıf kuruluş amacı bakımından yarı ailevi bir vakıftır.

3.4.1.2. Esma binti Mustafa Çelebi Vakfı

Üsküp Devlet Arşiv Merkezi'nde bulunan 26 Mart 1704 (H. 20 Zilkade 1115) tarihli vakfiyeye göre Esma binti Mustafa Çelebi, İpekçiler Çarşısı'nda bulunan dükkânını vakfetmiştir. Dükkânın kirasından elde edilen gelirden yılda bir kez Hatim okunacak, Berat gecesinde de iki kez yapılacak olan ibadetlerin ardından sevabı Esma hanıma hediye edilecektir. Kalan gelir de vâkıf olarak kendisine verilecektir. Vakfın tasarruf hakkı kendisinde olup, mütevellisi meşayih'ten Ebubekir Efendi ibn Eş-Şeyh Âdem Efendi olacaktır.⁴⁶¹

Esma binti Mustafa Çelebi Vakfı da Üsküp'te kadınların sosyal, ekonomik ve dini hayatın içerisinde yer aldığını gösteren vakıflardan biridir. Muhtemelen miras yoluyla sahip olunan dükkân, vakfedilerek vakıf sahibi Esma hanımı, dini hayat içerisinde hayrî bir müessesenin sahibi kılmıştır. Vakfedilen dükkânın kiraya verilmesiyle birlikte O'nu ekonomik hayatın da içerisine dâhil etmektedir. Ayrıca elde edilen gelirin bir kısmı ibadet ve hayır amaçlarda kullanılmıştır ki bu da dini hayat açısından önemlidir. Geriye kalan kısım ise vâkıfın kendisine verilerek Esma hanıma bir taraftan ekonomik bir gelir kazandırırken, aynı zamanda sosyal bir güvence halini almıştır.

3.4.1.3. Arife Hatun binti Abdülkadir Vakfı

Arife Hatun binti Abdülkadir Vakfı, Üsküp'te kurulan az sayıdaki kadın vakıflarından biri olup 11 Ocak 1909 (H. 18 Zilhicce 1326) tarihinde kurulmuştur. Vakfiyesi Üsküp'te Üsküp Devlet Arşiv Merkezi'nde olup 21 numaralı Vakıfnâme

⁴⁶¹ Esma binti Mustafa Çelebi Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 13 Numaralı Vakıfname.

olarak kayıtlıdır.⁴⁶² Aynı vakfın VGMA'da 990 numaralı defterde mükerrer olarak kaleme alınmış kaydı bulunmaktadır. Sultan Murad Camisi'nin bulunduğu ve adını verdiği Cami-i atik Mahallesi'nde yaşayan Arife Hatun⁴⁶³, sahibi olduğu menzilin vakfa akar olarak bağışlamıştır. Mimari olarak tahtani özellikte olan menzilin kirasından elde edilen gelirin Sultan Murad Cami imamına görevi karşılığında verilmesi şart konulmuştur.⁴⁶⁴ Vakfın tespit edilen ilk görevlisi Mustafa Efendi bin Ömer'in vefat etmesinin ardından 1910 yılında yerine Hafız Akif Efendi imamlığa getirilmiştir.⁴⁶⁵

Vakfın mütevelliliğini hayatta olduğu sürece Arife Hatun kendisi yapacak olup kendisinden sonra ise imamlık görevini yürüten kişi müteveli olacaktır. Arife Hatun bir kadın olarak kurmuş olduğu bu yarı ailevi vakıfla sosyal ve dini hayatın içerisinde olurken, sahip olduğu gayrimenkulün kira yoluyla değerlendirilmesi sonucunda ekonomik hayatın içerisinde kadının varlığını XX. yüzyılın başlarında Balkan coğrafyasında temsil edenlerden olmuştur. Ayrıca bir vakıf bünyesinde kurulan Sultan Murad Cami'sinin yine vakıf görevlisi olan imamına, kendi vakfının gelirini tahsis etmesi de bir vakfın başka bir vakıfla ilişkisini ortaya koyan örneklerdendir.⁴⁶⁶

3.4.1.4. Ahmed Ağa İbni Hacı Hasan bin Abdullah Vakfı

Üsküp'te kurulan ve tescil tarihi itibarıyla en geç vakfiyeye sahip vakıf Ahmed Ağa'nın vakfıdır. 22 Rebiülevvel 1328 tarihli vakfiyenin miladi karşılığı 3 Nisan 1910'dur.⁴⁶⁷ Kendisinden merhum olarak bahsedilen vakfın kurucusu Ahmed Ağa vefat etmiştir. O'nun vârisi olan büyük oğlu Hacı Osman Efendi de vefat ettiği için, vakıf Ahmed Ağa'nın diğer vârisleri olan oğulları Sakıb ve Abdülhamid ile kızı Raife Hanım tarafından vakfiyesi hazırlatılarak tescillenmiştir. Yani vakfiyeden elde edilen bilgilere göre mescit, hayattayken Ahmed Ağa tarafından inşa ettirilmiştir.

⁴⁶² Arife Hatun Binti Abdülkadir Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 21 Numaralı Vakıfname.

⁴⁶³ VGMA, 171/2023, s. 256.

⁴⁶⁴ Arife Hatun Binti Abdülkadir Vakfiyesi, VGMA, 990/47, s.53-54.

⁴⁶⁵ VGMA, 171/2023, s. 256.

⁴⁶⁶ Arife Hatun Binti Abdülkadir Vakfiyesi, VGMA, 990/47, s.54.

⁴⁶⁷ Ahmed Ağa bin Hacı Hasan bin Abdullah Vakfiyesi, VGMA, 607/65, s. 43.

Vakfın hayratı bir mescit, akarı ise üç tane dükkândır. Mescidin yeri ile ilgili bir bilgi bulunmamakla beraber, akarları olan dükkânlarının Haraççı Selahaddin Mahallesi'nde olmasından hareketle mescidin de burada olma ihtimali yüksek görülmektedir. Elde edilen gelirlerden önce vakfın tamir, vergi vb masrafları tahsil edilip, arta kalan gelir üç parçaya bölünecektir. Bunlardan üçte ikilik kısım mescitte görevli imama görevi karşılığında verilecektir. Kalan son kısım ise kendi içerisinde dörde bölünerek üçü müezzin ve kayıma verilecek, kalan son kısım ise mescidin kandil ihtiyacı için tahsis edilecektir.⁴⁶⁸

Vakfın mütevellisine bakıldığında Ahmed Ağa'nın ikisi erkek biri kız olan üç çocuğu eşit haklarla müteveli tayin edilmiştir. Bu yönüyle Üsküp'te bir vakıfta birden fazla kişinin müteveli olduğu az sayıdaki vakıflardan biridir. Vakfa ait en son kayda 23 Nisan 1912'de rastlanılmış olup, burada vakfın mütevellileri ve şartları tekrar kaydedilmiştir.⁴⁶⁹ Ahmed Ağa'nın çocukları Sakıb Ağa, Abdülhamid Ağa ve Raife Hanım babalarının kurmak istediği vakfı kurmuş ve sosyolojik anlamda önemli bir örneğin ortaya çıkmasını sağlamışlardır.

3.4.1.5. Vakfiyesi Bulunamayıp Diğer Kaynaklarda Geçen Vakıflar

Üsküp'te reayanın kurduğu vakıfların sayısı, vakfiyesi bulunan 21 vakıfla sınırlı değildir. Vakfiyesi bulunamayıp diğer kaynaklarda geçen 43 vakıf bulunmaktadır. Kayıtlarda geçtiği haliyle askeri sınıfa mensup olmadığı düşünülerek burada değerlendirilen bu vakıflara ait bilgilere XV. yüzyıldan itibaren ulaşılmaktadır. Üsküp vakıflarına ait tespit edilen en eski vakfiye olan İshak Bey'in vakfiyesinde Kara Baycı adında bir vakıftan bahsedilmektedir. Vakfiyenin kaydedildiği dönemde merhum olarak bahsedilen Kara Baycı'nın vakfı hakkında herhangi bir bilgi verilmezken, bu vakfa daha sonraki dönemlerde de rastlanılmamaktadır.⁴⁷⁰

Vakfiyesi bulunamayan, vakıflarla ilgili diğer kayıtlarda da adı geçmeyen Kimya Hatun'a ait vakıf da sadece 82 Numaralı Mühimme Defteri'nde geçmektedir. Defterde geçen kayıt 1617 (H. 1026) yılına tekabül etmektedir. Bu kayda göre; yüz yıldan fazla süredir bulunan vakıf bünyesinde hayrat olarak bir mescit ve bir

⁴⁶⁸ Ahmed Ağa bin Hacı Hasan bin Abdullah Vakfiyesi, VGMA, 607/65, s. 43.

⁴⁶⁹ VGMA, 171/2484, s. 314.

⁴⁷⁰ İshak Bey b. İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194 s.424-427.

muallimhane bulunmaktadır. Ayrıca günlük 5 cüz okunması da vakfın hayırları içerisinde. Akar olarak ise ayrı arsalar içerisinde bulunan dükkân ve odalar vakfedilmiştir. Vakfın kurucusu Kimyâ Hatun hakkında bilgi verilmezken, belgenin kaleme alınış sebebi ise Hacı Behram bin Abdullah adında birinin harap durumdaki Kimya Hatun Vakfı'nın hayrat ve akaratını yenileme ve genişletme talebidir. Bu talep kabul edilmiş ve Hacı Behram bin Abdullah, hayrat ve akarların onarımının yanında hayrat olarak bir zaviye, şeyhin kalacağı bir ev ve dervişlerin barınacağı hücreler inşa ettirmiştir. Buradaki önemli bir husus Hacı Behram bin Abdullah harap durumda olan vakıf binalarını yenilerken ve daha sonra vakfın işleyişinde Kimya Hatun'un koyduğu şartlar doğrultusunda vakfın yönetimine devam etmiş olmasıdır.⁴⁷¹

XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar, reaya vakıflarına ait birçok kayıt bulunmaktadır. Bazı vakıflar ise kayıtlarda geçmekle beraber, bu kaydın dışında haklarında bir malumat bulunmamaktadır.⁴⁷² Bu nedenle, isimleri ve hayratlarının dışında bu vakıflarla ilgili bir değerlendirme yapılamamaktadır. Şehirde kurulan vakıfların hayrat olarak daha çeşitli olduğundan daha önceden bahsedilmişti. Ancak bunun yanında, vakıfların daha çok cami ve mescit vakıfları olduğu görülmektedir.

Tabloda da görüldüğü üzere, vakıfların hemen hemen hepsi adını kurucularından almıştır. Bazı vakıfların bilinen tek bir adı varken, bazılarının birden çok isimle kayıtlara geçtiği görülmektedir. Vakfın bulunduğu mahalle 1468 yılındaki tahrir defterinde Kocacık Oğlu, 1529 yılı ve daha sonraki defterlerde Veled-i Kocacık ve İbn Kocacık Mahallesi olarak kaydedilmiştir.⁴⁷³ Kocacık Mescidi'nin bulunduğu mahalle XV. yüzyıldan itibaren kaynaklarda geçerken, mescide ait vakfın kaydına ilk olarak ancak 1727 yılında rastlamaktayız. Buna göre mescidin imamlığını yapan Mustafa'nın vefat etmesini ardından yerine Ahmed görevlendirilmiştir.⁴⁷⁴ Daha sonra vakfa 1822 yılına ait bir kayıta günlük 1 akçe ücretle müezzin

⁴⁷¹ (2000). 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618), Ankara: DAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 47.

⁴⁷² VGMA'da bulunan 758 numaralı defterin 65. ve 66. Sayfalarında birçok vakıf kaydedilmiştir. Kaydedilen bu vakıflar hakkında isimleri ve hayratının dışında bilgi verilmemiştir. Ancak 66. Sayfanın a varlığında 14 Rebiyülahir 1193 tarihi görülmekte olup, Miladi 29 Haziran 1779'a tekabül etmektedir. Bkz: VGMA, 758, vr. 65a-66b.

⁴⁷³ BOA, TD 4, 639; BOA, TD 149, s. 5; BOA, TD 232, s. 18.

⁴⁷⁴ VGMA, Hurufat 1196, s. 13.

görevlendirilmiştir.⁴⁷⁵ 1836 yılına ait bir kayıta da 2 akçe ücretle imamın görevlendirildiği görülmektedir. Vakfa ait en son 1913 yılında yine bir müezzinin görevlendirildiği görülmektedir.⁴⁷⁶ Bu kayıtların ikisinde de vakıf İbn Kocacık Mescidi Vakfı olarak geçmektedir. Kocacık Mescidi'yle aynı dönemde kaynaklarda geçen Bahri Mescidi'nin bulunduğu mahalle de 1468 yılında Bahri Mahallesi, 1529 yılında Veled-i Bahri Mahallesi olarak kaydedilirken, mahallede 1468 yılından itibaren imamın bulunması mescidin en geç bu dönemde yapıldığını ortaya koymaktadır. Veled-i Bahri ve İbni Mescidi olarak da bilinen mescidin vakfına ait müstakil sadece iki yerde kayıt bulunmaktadır. Bunlardan birisi 1779 yılına ait iken, diğer kaydın tarihi bilinmemektedir.⁴⁷⁷ Vakfa ait en net bilgiyi ise bir başka vakıftan öğrenmekteyiz. Çünkü Bahri Mescidi'nin imamı 1468'de kurulan İsa Bey günlük 2 akçe ücret almaktadır.⁴⁷⁸ Benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Aynı şekilde Kazancılar Camii; Tanrıverdi ve Bakırcılar Camii ya da Mescidi adlarıyla bilinirken, Debbağ Şahin Camii, El-hac Mustafa Camii ve El-hac Hüseyin Mescidi'nin de farklı adları vardır.

⁴⁷⁵ VGMA, 171/1196, s. 152.

⁴⁷⁶ VGMA, 171/1192, s. 152.

⁴⁷⁷ VGMA, 172, s. 132; VGMA, 758, vr. 65a.

⁴⁷⁸ Ayverdi (1981), 250-251.

Çizelge 3.1. Üsküp'te reayanın kurduğu vakıflar ve hayratları

Vakfın Adı	Bilinen Diğer Adı	Hayratı	Tespit Tarihi/Dönemi
Kocacık Mescidi	İbn Kocacık, Veled-i Kocacık	Mescit/Cami	XV. yy. ⁴⁷⁹
Bahri Mescidi	Veled-i Bahri, İbni Bahri	Mescit	XV. Yy. ⁴⁸⁰
Hatuncuklar Cami	Hatuncuklar Mescidi	Cami	XV. Yy. ⁴⁸¹
Kara Baycı	-	Bilinmiyor	XV. Yy. ⁴⁸²
Eynebey Mescidi	-	Mescit	XVI. yy. ⁴⁸³
Hacı Muhyiddin	-	Mescit, Mektep	XVI. yy. ⁴⁸⁴
Hacı Balaban Mescidi	-	Mescit	XVI. yy. ⁴⁸⁵
Hacı Yunus Mescidi	-	Mescit	XVI. yy. ⁴⁸⁶
Kazancılar Mescidi/Camii	Tanrıverdi, Bakırcılar	Mescit/Cami	XVI. Yy. ⁴⁸⁷
Zurnazen Mescidi	-	Mescit	1713 ⁴⁸⁸
Debbağ Şahin	Debbağ Hoca	Cami	1726 ⁴⁸⁹
El-Hac Mustafa	Büyükbaşlı Mustafa	Cami	1726 ⁴⁹⁰
Katırlı Mescidi	-	Mescit	1726 ⁴⁹¹
El-Hac Hüseyin	Kara El-hac Hüseyin	Mescit	1728 ⁴⁹²
Guluşlu Hacı Mustafa	-	Aşure Dağıtımı	1776 ⁴⁹³
Dülgerzâde	-	Mescit	1790 ⁴⁹⁴
Sultan Murad Camii Yakınında Mescit vakfı	-	Mescit	1820 ⁴⁹⁵
Hacı Mahmud	-	Görevli Maaşı	1836 ⁴⁹⁶
Süleyman Camii	-	Cami	1846 ⁴⁹⁷
El-Hac Kasım Mahallesi	-	Mescit	1847 ⁴⁹⁸

⁴⁷⁹ BOA, TD 4, s. 837.⁴⁸⁰ BOA, TD 4, 636; Ayverdi, (1981), 250-251.⁴⁸¹ BOA, TD 4, 636; BOA, TD 16M, 1; Özer, (2006), 215.⁴⁸² İshak Bey b. İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194 s.424-427.⁴⁸³ İnbaşı, (2006), s. 262.⁴⁸⁴ BOA, TD 232, s. 21; İnbaşı, (1995), s. 47.⁴⁸⁵ VGMA, 758/65b.⁴⁸⁶ VGMA, 758/66a.⁴⁸⁷ Muslihiddin bin Abdülgani Vakfiyesi, VGMA, 632/209, s. 494.⁴⁸⁸ VGMA, 171/1645, s. 208-209.⁴⁸⁹ VGMA, 171/218, s. 30.⁴⁹⁰ VGMA, Hurufat, 1196, s. 4.⁴⁹¹ VGMA, Hurufat, 1196, s. 3.⁴⁹² VGMA, Hurufat, 1196, s. 19; VGMA, Hurufat, 1185, s. 143.⁴⁹³ BOA, Hurufat, 1185, s. 136.⁴⁹⁴ VGMA, 171/838-839, s. 108.⁴⁹⁵ VGMA, 171/504, s. 66-67.⁴⁹⁶ VGMA, 171/1195, s. 152.⁴⁹⁷ VGMA, 171/1240, s. 158.

Çizelge 3.1. (devam) Üsküp'te reayanın kurduğu vakıflar ve hayratları

Vakfın Adı	Bilinen Diğer Adı	Hayratı	Tespit Tarihi/Dönemi
El-Hac Ali	-	Görevli Maaşı	1850 ⁴⁹⁹
Mehmed Salih	-	Görevli Maaşı	1852 ⁵⁰⁰
Mahmud Çelebi	-	Cami	1856 ⁵⁰¹
El-Hac Taceddin Mescidi ⁵⁰²	-	Mescit	1856 ⁵⁰³
İplikçi Hasan Efendi	-	Tekke	1860 ⁵⁰⁴
El-Hac Lala Mahallesi	-	Cami	1860 ⁵⁰⁵
İsmail ve Rufekâsı	-	Cami	1863 ⁵⁰⁶
Hüdaverdi Camii	-	Cami	1909 ⁵⁰⁷
7.Üsküp Kolordusu Camii	-	Cami	1911 ⁵⁰⁸
6.Üsküp Kolordusu Camii	-	Cami	1912 ⁵⁰⁹
Hacı Hasan Bey b. Ali Bey	-	Medrese	1779 ⁵¹⁰
Atiyye binti Yaşar	-	Medrese	1779 ⁵¹¹
Zerker Mescidi	-	Mescit	1779 ⁵¹²
Tuzcu Süleyman	-	Mescit	1779 ⁵¹³
Şirmerd Camii	-	Cami	1779 ⁵¹⁴
Bazarbaşı Mahallesi	-	Mescit	1779 ⁵¹⁵
Nimetullah Mescidi	-	Mescit	1779 ⁵¹⁶
Hacı Musa	-	Cami	1779 ⁵¹⁷
Hacı Hayreddin Mescidi	-	Mescit	1779 ⁵¹⁸
Eyneşoğlu Mescidi	-	Mescit	1779 ⁵¹⁹

⁴⁹⁸ VGMA, 171/691, s. 90.⁴⁹⁹ VGMA, 171/217, s. 30.⁵⁰⁰ VGMA, 171/1009, s. 130.⁵⁰¹ VGMA, 171/1960, s. 248.⁵⁰² VGMA, 171/1667, s. 212.⁵⁰³ VGMA, 171/1667, s. 212.⁵⁰⁴ VGMA, 171/1364, s. 174.⁵⁰⁵ VGMA, 171/1753, s. 222.⁵⁰⁶ VGMA, 171/813, s. 104.⁵⁰⁷ VGMA, 171/1252, s. 160.⁵⁰⁸ VGMA, 139/888, s. 112.⁵⁰⁹ VGMA, 139/499, s. 170.⁵¹⁰ VGMA, 172, s. 132.⁵¹¹ VGMA, 172, s. 133.⁵¹² Ev. D. 758, s. 65.⁵¹³ Ev. D. 758, s. 65.⁵¹⁴ Ev. D. 758, s. 65.⁵¹⁵ Ev. D. 758, s. 66.⁵¹⁶ Ev. D. 758, s. 66.⁵¹⁷ Ev. D. 758, s. 66.⁵¹⁸ Ev. D. 758, s. 66.

Çizelge 3.1. (devam) Üsküp'te reayanın kurduğu vakıflar ve hayratları

Vakfın Adı	Bilinen Diğer Adı	Hayratı	Tespit Tarihi/Dönemi
Dilaver Camii	-	Cami	1779 ⁵²⁰
Balkapanı Camii	-	Cami	1779 ⁵²¹
Arapzâde Mescidi	-	Mescit	1779 ⁵²²

Reayanın, cami ve mescit vakıflarının yanında, tekke, mektep ve medrese gibi hayratlarla; görevli maaşlarını karşılayan vakıflar ile ibadet amaçlı vakıflar da kurduğunu görülmektedir. XVI. yüzyılda kurulduğu tahmin edilen Hacı Muhyiddin Vakfı'nda vâkıfın adını taşıyan mescidin yanında bir de mektebi vardır. Vakfa ait en erken 1740 yılındaki bir kayıta rastlanmaktadır. Buna göre vakfın mektebinde 4 akçe günlük ücretle muallimi olan Ali bin Abdülbâki'nin yerine kardeşi Kasım muallim olmuştur.⁵²³ 1752 yılına ait bir kayda göre ise mescide bir imam görevlendirilmiştir. Hali hazırda imam olan Mehmed bin Mustafa'nın vefat etmesiyle yerine Hafız Hasan Efendi imam olmuştur.⁵²⁴ Üsküp'te kurulan vakıflardan Guluşlu Hacı Mustafa'nın 1776 yılındaki bir hurufat kaydında rastladığımız vakfı, diğerlerinden biraz farklıdır. Hacı Mustafa, aşure dağıtılması için vakıf kurmuştur.⁵²⁵

Reayadan kimselerin kurdukları vakıflar da her ne kadar askerî sınıfa mensup kişilerin vakıfları kadar büyük olmasa da faaliyetlerinin uzun ömürlü olup XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam ettiğini görmekteyiz. Bu sınıfa mensup kişiler de, Üsküp'te yaşayan halkın çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak vakıflar kurmuşlardır. Başta ibadet amaçlı cami ve mescitler olmak üzere mektep, medrese, tekke gibi hayratlar inşa ettirilirken, Hacı Balaban, Hacı Muhyiddin, Hacı Yunus Mescitleri günümüzde de ayakta kalabilen vakıf eserleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mescitlerin dışında; Kazancılar, Hacı Kasım ve Hacı Tacettin Mescitleri de 1960'lı yıllara kadar ayakta kalabilmiş ancak çeşitli nedenlerden dolayı zamana yenik düşmüşlerdir.

⁵¹⁹ Ev. D. 758, s. 66.

⁵²⁰ Ev. D. 757, s. 7.

⁵²¹ Ev. D. 758, s. 66.

⁵²² Ev. D. 758, s. 66.

⁵²³ VGMA, EV. HMH 3991, s. 2.

⁵²⁴ VGMA, 171/789, s. 102.

⁵²⁵ VGMA, Hurufat 1185, s. 136.

3.4.2. Taşrada Kurulan Vakıflar

Üsküp'e bağlı çeşitli köylerde kurulan birçok vakıf bulunmaktadır. Bu vakıfların geneli köylere inşa edilen cami ve mescitlerin vakıflarıdır. Bu cami ve mescid vakıflarının vakfiyeleri bulunmayıp arşiv kaynaklarından elde edilen bilgilerle tespiti yapılmıştır. Cami ve mescitlere ait vakıfların kaynaklarda geçtiği en erken tarih 1761 yılı olup Kopaniçe Köyü Camii'ne ait vakıftır⁵²⁶; en geç tarihli vakıf ise 1906 yılındaki Hasan Bey Köyü Camii'nin vakfıdır.⁵²⁷ Tarihlerde de görüldüğü üzere taşrada kurulan cami ve mescitlere ait vakıflar XIX. yüzyıla ait arşiv belgelerinde geçmektedir.

Klasik dönemde vakıfların külliye, imaret, cami, han, hamam vb. çok çeşitli mahiyette olup, ancak sonraki süreçte gerek eyalet veya şehir merkezlerinde, gerek taşrada daralarak cami ve mescit vakıflarına dönüştüğünü Üsküp vakıflarında görmekteyiz. Askerîlerin kurduğu vakıflar içerisinde değerlendirilen Koca Sinan Paşa Vakfı'nın dışında aşağıda başlıklar halinde verilen 7 vakfın vakfiyeleri mevcut olup haklarında daha geniş ve net bilgiler vermek mümkündür. Geriye kalan 34 vakfın vakfiyeleri bulunamamıştır, ancak çeşitli arşiv kaynaklarında geçmektedir. Ancak bu vakıflar hakkında elde edilen bilgiler daha az ve sınırlıdır.

Taşrada kurulan vakıflar içerisinde vakfiyesi bulunanlar hakkında daha net bilgiler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu vakıflar ayrı başlıklar halinde incelenmiştir.

3.4.2.1. Memiş Bin Osman Vakfı

Vakıf Üsküp'e bağlı Arnavut Köyü'nde yaşayan Memiş bin Osman'a aittir. Vakfiyesi 19 Cemaziyelahir 1311 tarihli olup Miladi olarak 28 Aralık 1893'e tekabül etmektedir. Arnavut Köyü'nde yaşayanlar tarafından buraya bir cami yaptırılmış olup, Memiş bin Osman, bu camiye akar olarak sahibi olduğu 23 mecdiyesini vakfetmiştir. 2.000 kuruş değerindeki paranın her yıl % 15'lik bir kazançla tasarruf edilmesini ve elde edilen gelirden caminin hatibine görevi karşılığında ücret ödenmesini istemiştir. Ödenecek olan miktar ise belirtilmemiştir. Vakfedilen

⁵²⁶ VGMA, Hurufat 1185, s. 1.

⁵²⁷ VGMA, 171/1775, s. 224.

akardan anlaşıldığı kadarıyla para vakfı olan bu vakıfta, paranın tasarrufu, nasıl işletileceği hakkında ise herhangi bir malumat verilmemiştir. Sadece “...onu on bir buçuk hesabı üzere yed-i mütevellî ile istirbah olunub senevi hasıl olan rıbh ve nemanın kâffesi...” şeklinde bir izahatla paranın durumu ortaya konmuştur.⁵²⁸

Vakfa ait en sona 10 Ekim 1906’da bir kayıt bulunmaktadır. Buna göre vakfın görevlendirmeleri ve şartları belirtilirken, vakfın o dönemde mütevellisi olarak Receb Efendi bin Mahmud ismi görülmektedir.⁵²⁹

Vakfın mütevellisi hayatta olduğu sürece Memiş bin Osman’ın kendisi olup, sonrasında oğlu Memiş ondan sonra da erkek çocukları mütevellî olacaktır. Neslinin tükenmesi durumunda ise “müstakim ve dindar” vasıflara sahip kişiler mütevellî olacaktır.⁵³⁰ Vakfiyede bahsedilen bu şartlardan anlaşılabacağı üzere, vakfın kuruluş amacı bakımından yarı ailevi bir vakıf olduğu anlaşılmaktadır.

3.4.2.2. Felek Bin Bahaddin Bin Ömer Vakfı

Felek bin Bahaddin bin Ömer de, Üsküp’e bağlı Arnavut Köyü’ndendir. Vakfiyesi 2 Şaban 1311 tarihli olup, miladi 8 Şubat 1894’e tekabül etmektedir. Yani Memiş bin Osman’dan yaklaşık iki ay sonra vakfını tescil ettirmiştir. Yukarıda bahsedilen vâkıf Memiş bin Osman’ın şahitliği ve huzurunda sahip olduğu yirmi üç mecdiyesini köyün camisine akar olarak vakfetmiştir. Vakfedilen para miktar olarak Memiş bin Osman’le aynıdır. İkisi de yirmi üç mecdiye vakfetmiştir. Ancak Memiş bin Osman’ın nakdinin karşılığı iki bin kuruş olarak verilirken, aynı şekilde yirmi üç mecdiye vakfeden Felek bin Bahaddin’in nakdinin karşılığı bin kuruş olarak kaydedilmiştir. Burada bir hesap hatasının veya yazım hatasının olması mümkün görülmektedir. Felek bin Bahaddin, bağışladığı bin kuruşun her yıl “...onu on bir buçuk hesabı üzere yed-i mütevellî ile istirbah olunub hasıl olan rıbh ve nemanın kâffesi...”⁵³¹ izahatından da anlaşılabacağı gibi yıllık % 15’lik bir gelir getirmesi hesap edilmiştir. Ancak Yukarıdaki vakıfta da olduğu gibi paranın tasarruf şekli hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

⁵²⁸ Memiş bin Osman Vakfiyesi, VGMA, 989/122, s. 164.

⁵²⁹ VGMA, 171/1560, s. 198; VGMA, 171/1561, s. 198.

⁵³⁰ Memiş bin Osman Vakfiyesi, VGMA, 989/122, s. 164.

⁵³¹ Felek bin Bahaddin bin Ömer Vakfiyesi, VGMA, 989/123, s.164-165.

Felek bin Bahaddin vakfa kendisi mütevellilik yapmıştır. Kendisinden sonra ise oğlu Abdülfettah'ın mütevellilik olmasını şart kılmıştır. Neslinin tükenmesi halinde ise “...müstakim ve dindar ve umur-ı vakf ru'yetihi zahiri'l-iktidar olacak bir zat mütevellilik ola...” şeklinde bir izahatla vakfa mütevellilik olacak kişinin sahip olması gereken vasıfları ortaya konulmuştur.⁵³² Kuruluş amacına göre yarı hayri bir vakıftır. Çünkü elde edilen gelirden, vâkıfın kendisine ya da ailesine her hangi bir şekilde faydalanmadığı görülmese de vakfın mütevelliliği önce Felek bin Bahaddin'in kendisinde olup, kendisinden sonra nesline intikal etmektedir.

Felek bin Bahaddin'in vakfı da bir para vakfıdır. Bu vakıfla, Memiş bin Osman'ın vakıflarını bir arada düşünmek ve analiz etmek gerekecektir. Çünkü her iki vakfın da kurulma amacı yaşadıkları Arnavut Köyü'nde inşa edilen cami için olduğunu söyleyebiliriz. Burada insanların toplumsal dayanışmasını görebilmek mümkün olabilir. Birbirine yakın zamanlarda aynı köyden iki kişi sahip oldukları paraları vakfederek hayır işlemek istemişlerdir. Ve bu hayrı köylerinde bulunan camide imam ve hatip olarak görev yapan kişilerin ücretlerini karşılayarak gerçekleştirmişlerdir. Burada da yine bir vakfın başka bir vakıfla iç içe olan ilişkisini görmek mümkün olacaktır.

3.4.2.3. Hamid bin İsmail Vakfı

Üsküp'e bağlı Batança Köyü'nde yaşayan Hamid bin İsmail 1 Haziran 1895 (H. 7 Zilhicce 1312) tarihli vakfiyesinde; aynı köyde sahip olduğu dükkânını vakfetmiştir. Vakıf yine aynı köyden ve kendisine ait bir vakfı bulunan Bayram bin Zeynel'in şahitliğinde tescillenmiştir. Dükkân kiraya verilecek ve kiradan elde edilen gelir, Batança Köyü'nde köy halkı tarafından yaptırılan caminin hatibine hizmetinin bedeli olarak verilecektir. Hamid bin İsmail, vakfın mütevellisi olmuştur.⁵³³ Kendisinden sonra köy halkından bir kişinin mütevellilik olması istenmiştir. Bu mütevellilik tayininden yola çıkarak Hamid bin İsmail'in vârisi olacak bir çocuğunun olmadığı düşünülebilir. Vakıfla ilgili 22 Mart 1909'daki bir kayıta mütevellilik olarak

⁵³² Felek bin Bahaddin bin Ömer Vakfiyesi, VGMA, 989/123, s.165.

⁵³³ Hamid bin İsmail Vakfiyesi, VGMA, 989/186, s. 235.

Receb bin Bayram ismi geçmektedir.⁵³⁴ Hamid bin İsmail'in kurmuş olduğu bu vakıf kuruluş amacının bakımından yarı ailevi bir vakıftır.

Üsküp'e bağlı Arnavut Köyü'nde olduğu gibi, Batanča Köyü'nde de sosyal bir dayanışmanın örneği görülmektedir. Köyde yaşayanlar bir araya gelerek kendi çaba ve gayretleriyle köylerine bir cami yaptırmıştır. Daha sonra yine bu köy halkından birkaç kişi camilerinde görev alan imam, hatip gibi görevlilerin maaşlarını karşılamak amacıyla sahip oldukları menkul ya da gayrimenkullerini vakfetmişlerdir. Hamid bin İsmail dükkânını vakfederken aynı köyde yaşayan Bayram bin Zeynel sahip olduğu nakit parasını vakfetmiş ve bunlardan elde edilen gelirlerle biri caminin imamlık, diğeri hatiplik görevini yürüten kişilerin maaşlarını karşılamıştır.

3.4.2.4. Abdullah Bin Hüseyin Vakfı

Abdullah bin Hüseyin vakfının vakfiyesi 1 Mart 1906 (H. 5 Muharrem 1324)'da kaleme alınmıştır. Abdullah bin Hüseyin Üsküp'e bağlı Kovandere Köyü'nden olup, mevcut vakfı da bu köyde bulunmaktadır. Akar olarak kendi mülkü olan dört dönümlük üzüm bağını vakfetmiştir. Bağından elde edilen ürünün vergisinin verilmesinden sonra geriye kalan gelirin yarısının köyde bulunan camide görev yapacak imama, diğeri yarısının da hatibe verilmesini şart kılmıştır. Vakfın mütevellisi olarak kendisinin tayin edilmesi, kendisinden sonra da köy ahalisinin belirlediği bir kişinin vakfa müteveli olmasını istemiştir.⁵³⁵

Adana vakıfları ile ilgili daha önce yapılan bir çalışmada, vakfın kurulduğu ilk dönemde değil de daha sonra hayri vakıf olacak vakıflardan bahsedilmiş ve bununla ilgili istatistikî bilgiler ortaya konulmuştur.⁵³⁶ Abdullah bin Hüseyin'e ait vakfın da bu şekilde olduğunu görmekteyiz. Yani vakfın kurulduğu ilk dönemde müteveli vakfın kurucusu olan Abdullah bin Hüseyin olduğu için, bu vakfı kuruluş amacı bakımından yarı ailevi bir vakıf yapmaktadır. Ancak, vâkıfın kendisinden sonra müteveli olarak ailesinden birisinin değil de, köy ahalisinden bir kişinin

⁵³⁴ VGMA, 171/1810, s. 230.

⁵³⁵ Abdullah bin Hüseyin Vakfiyesi, VGMA, 603/302, s. 179.

⁵³⁶ Alkan, M. (2004), 27.

mütevelli olmasını istemesi, bu vakfı Abdullah bin Hüseyin'in vefatının ardından hayri bir vakıf yapmaktadır.

3.4.2.5. Osman bin Latif Vakfı

Osman bin Latif, Üsküp'e bağlı İstamiçe Köyü'nde yaşamakta olup, 15 Ağustos 1906 (H. 24 Cemaziyelahir 1324), tarihli vakfiyesine göre 2000 kuruşluk nakit parasını vakfetmiştir. Vakfedilen paradan onu on bir buçuk olmak üzere yıllık % 15 gelir elde edileceği ifade edilerek, elde edilen bu gelirin yarısı köy halkı tarafından inşa edilmiş caminin imamına, diğer yarısı da hatibe verilecektir. Osman bin Latif, vakfın mütevellisi olup, kendisinden sonra köy ahalisinin belirleyeceği bir kişinin mütevelli tayin edilmesini istemiştir.⁵³⁷ Bu mütevelli tayininden Osman bin Latif'in kız veya erkek çocuğunun olmadığı düşünülebilir. 27 Haziran 1909'da vakıf bünyesinde görev alacak imam ve hatiplerin isim belirtilmeden tescili yapıldığında vakfın mütevellisinin Hamza Efendi olduğu görülmektedir.⁵³⁸

Akar olarak vakfedilen paranın nasıl tasarruf edileceği ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Para vakfı olduğu anlaşılan vakfın, gelirleri hayrî amaçlı kullanılmaktadır. Vakfın mütevellisi Osman bin Latif'in kendisi olduğu için vakıf kurulduğu dönemde yarı ailevi bir vakıftır. Ancak, vâkıfın ölümünden sonra köy ahalisinden birisi mütevellisi olacağı için, Osman bin Latif'ten sonra vakıf hayrî bir vakıf halini alacaktır.

3.4.2.6. Bayram Bin Zeynel Vakfı

20 Mayıs 1909 (H. 29 Rebiyülahir 1327) tarihli vakfiyede Bayram bin Zeynel Üsküp'e bağlı Batanča Köyü'nden olup vakfın mütevellisi kendisi olmuştur. Akar olarak nakit para vakfeden Bayram bin Zeynel, paranın değerlendirilmesi için Mehmed bin İbrahim'e tasarruf hakkını vermiştir. Nakit olarak yapılan bağışın miktarı ise 1000 kuruştur.⁵³⁹

⁵³⁷ Osman bin Latif Vakfiyesi, VGMA, 991/37, s. 33.

⁵³⁸ VGMA, 171/ 2418, s. 306; VGMA, 171/ 2419, s. 306.

⁵³⁹ Bayram bin Zeynel Vakfiyesi, VGMA, 601/199, s. 155.

Bu vakıfta dikkat çeken önemli husus; vâkıfın her yıl 1000 kuruş üzerinden onu on bir buçuk kuruşluk gelirin köyün camisinin imamına görevi için verilmesidir. 19 ağustos 1911’de vakıf bünyesinde görev alan Batança Köyü imamı Galip Efendi bin Kadir’in vefatının ardından, yerine oğlu Şükrü Efendi görevlendirilmiştir.⁵⁴⁰ Burada % 15’lik bir gelir söz konusudur. Paranın tasarrufu konusunda ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Vakfiyede kullanılan; “ kullanılan; “ ... *istirbâh olunup hâsıl olan rıbh ve nemâsı ... câmi`-i şerîfde İmâm olanlara vazife olarak virile...*”⁵⁴¹ ibaresine göre para üzerinden kazanılan gelirin bir din görevlisi olan imama maaş olarak verilmesi söz konusudur. Bayram bin Zeynel, vakfın akarından elde edilen gelirleri köyün camisindeki görevlilere tahsis etmiş olsa da mütevelliliğini kendisi yaptığı için, vakfı kuruluş amacına göre yarı ailevi bir vakıftır.

3.4.2.7. Nureddin bin Osman bin Yusuf Vakfı

Üsküp’te kurulan en son vakıflardan biridir. Hicri 17 Safer 1328⁵⁴² tarihli vakıf Miladi 28 Şubat 1910’a tekabül etmektedir. Bu vakıf örneğinde de olduğu gibi Üsküp’te vakıf müessesesinin Osmanlı Devleti idaresinin son dönemlerine kadar devam ettiği ve önemini yitirmediği görülmektedir. Nureddin bin Osman, Üsküp’e bağlı Bareva ya da Barovo diye tabir edilen köyden olup⁵⁴³, sahip olduğu 13 liralık nakdi kurmuş olduğu vakfa akar olarak bağışlamıştır. Üsküp’e ait tespit edilen az sayıda para vakfından biri de Nureddin bin Osman bin Yusuf’a ait olan bu vakıftır. Vakfiyede geçen tabirle “onu on bir buçuk” hesabı olmak üzere vakfetmiştir. Bu da % 15’lik bir artışa denk gelmektedir. Paradan elde edilen ve yine vakfiyede “*rıbh*” ve “*nema*” şeklinde geçen gelirin tamamı Barovo Köyü’nde bulunan caminin imamına verilecektir.⁵⁴⁴ Vakfa ait 1911 tarihli bir kayıta köyün imamının Abdullah Efendi olduğu belirtilmiştir.⁵⁴⁵ Paranın nasıl ve ne şekilde değerlendirilerek her yıl düzenli olarak bu kazancın sağlanacağına dair ise vakfiyede herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

⁵⁴⁰ VGMA, 171/1809, s. 230.

⁵⁴¹ Bayram bin Zeynel Vakfiyesi, VGMA, 601/199, s. 155.

⁵⁴² Nureddin bin Osman bin Yusuf Vakfiyesi, VGMA, 991/57, s. 45.

⁵⁴³ İnbaşı, (1995), 123.

⁵⁴⁴ Nureddin bin Osman bin Yusuf Vakfiyesi, VGMA, 991/57, s. 45.

⁵⁴⁵ VGMA, 171/2398, s. 302.

Vakfın mütevellisi vâkıfın kendisi olacak, kendisinden sonra çocukları mütevellilik görevini yürüteceklerdir. Vâkıfın neslinin tükenmesi durumunda ise köyde bulunan salih ve ihtiyar kişilerin vakfa uygun bir müteveli tayin etmeleri söz konusudur. Nureddin bin Osman bin Yusuf'a ait bu vakıf kuruluş amacı bakımından yarı ailevi bir vakıftır.

3.4.2.8. Vakfiyesi Bulunamayıp Diğer Kaynaklarda Geçen Vakıflar

Vakfiyesi bulunan ve haklarında daha çok malumat edindiğimiz bu vakıfların dışında kırsal alanda birçok vakıf kurulmuştur. Taşradaki vakıfların tamamı köylerde kurulan cami ya da mescitlerin vakıflarıdır. Bunlar arasında kurucuları belli olan ve hayrata adını verenler olduğu gibi, kurucusu belli olmayıp bulunduğu köyün adıyla anılan cami ya da mescitler de vardır. Tekye (Tekke) Köyü'ndeki el-Hac Abdülbâki Camii, camiyi inşa ettiren ve vakıf sahibi olan kişinin adını alan camilerden birisidir.⁵⁴⁶ Aynı şekilde Ustudenice Köyü'nde bulunan cami de caminin banisi ve vakfın sahibi Ali Beşe'nin adını taşımaktadır.⁵⁴⁷ Radigir Köyü'nde Mustafa Camii⁵⁴⁸, Kolicak Köyü'nde Hoca Ali Camii⁵⁴⁹, Bilaçe Köyü'nde Bayram Hoca Camii⁵⁵⁰, Rıdhanlı Köyü'nde Edhem Camii⁵⁵¹, Kurşi Köyü'nde Salih Ağa Camii⁵⁵² hayratın banisi ve vakfın kurucusunun adıyla anılan camilerdir.

⁵⁴⁶ VGMA, Hurufat 1185, s.8.

⁵⁴⁷ VGMA, 171/2155, s. 272.

⁵⁴⁸ VGMA, 171/1528, s. 194.

⁵⁴⁹ VGMA, 171/531, s. 70.

⁵⁵⁰ VGMA, 171/1498, s. 190.

⁵⁵¹ VGMA, 171/2003, s.254.

⁵⁵² VGMA, 171/2236, s. 282.

Çizelge 3.2. Üsküp'e bağlı köylerde kurulan vakıflar ve hayratları

Vakfın Adı	Bilinen Diğer Adı	Hayratı	Bulunduğu Yer/Mevki	Tespit Yılı / Dönemi
Birnarci Köyü Mescidi	-	Mescit	Birnarci Köyü	1758 ⁵⁵³
Kopanice Köyü Camii	-	Cami	Kopanice Köyü	1761 ⁵⁵⁴
Yeniçiftlik Köyü Camii	-	Cami	Yeniçiftlik Köyü	1762 ⁵⁵⁵
Rayaniçe Köyü Camii	-	Cami	Rayaniçe Köyü	1763 ⁵⁵⁶
El-hac Abdülbâki Cami	-	Cami	Tekye Köyü	1768 ⁵⁵⁷
Virtekiç Köyü Camii	-	Cami	Virtekiç Köyü	1768 ⁵⁵⁸
Lehçe Köyü Camii	-	Cami	Lehçe Köyü	1770 ⁵⁵⁹
Humova Köyü Camii	Humova Köyü Mescidi	Cami	Humova Köyü	1773 ⁵⁶⁰
Asağıkolican Köyü Camii	-	Cami	Asağıkolican Köyü	1774 ⁵⁶¹
Acarlar Köyü Camii	-	Cami	Acarlar Köyü	1775 ⁵⁶²
Mustafa Cami	-	Cami	Radigir Köyü	1826 ⁵⁶³
Bagaruşa Köyü Camii	-	Cami	Bagaruşa Köyü	1831 ⁵⁶⁴
Görelers Köyü Camii	-	Cami	Görelers Köyü	1849 ⁵⁶⁵
Ali Beşe	-	Cami	Ustudenice Köyü	1855 ⁵⁶⁶
Kupe Köyü Camii	-	Cami	Kupe Köyü	1856 ⁵⁶⁷
Virazlıca Köyü Camii	-	Cami	Virazlıca Köyü	1857 ⁵⁶⁸
Dobrine Köyü Camii	-	Cami	Dobrine Köyü	1859 ⁵⁶⁹
Gulumeva Köyü Mescidi	-	Mescit	Gulumeva Köyü	1859 ⁵⁷⁰
Hoca Ali	-	Mescit	Kolicak Köyü	1859 ⁵⁷¹
Çernuyer Köyü Camii	-	Cami	Çernuyer Köyü	1862 ⁵⁷²

⁵⁵³ VGMA, Hurufat 1185, s. 1.⁵⁵⁴ VGMA, Hurufat 1185, s. 1.⁵⁵⁵ VGMA, Hurufat 1185, s. 3.⁵⁵⁶ VGMA, Hurufat 1185, s. 3.⁵⁵⁷ VGMA, Hurufat 1185, s.8.⁵⁵⁸ VGMA, Hurufat 1185, s.8.⁵⁵⁹ VGMA, Hurufat 1185, s.11.⁵⁶⁰ VGMA, 171/1769, s. 224.⁵⁶¹ VGMA, Hurufat 1185, s.18.⁵⁶² VGMA, Hurufat 1185, s. 14.⁵⁶³ VGMA, 171/1528, s. 194.⁵⁶⁴ VGMA, 171/119, s. 18.⁵⁶⁵ VGMA, 171/1962, s. 248.⁵⁶⁶ VGMA, 171/2155, s. 272.⁵⁶⁷ VGMA, 171/602, s. 78.⁵⁶⁸ VGMA, 102/142, s. 94.⁵⁶⁹ VGMA, 171/1798, s. 228.⁵⁷⁰ VGMA, 171/1545, s. 196.⁵⁷¹ VGMA, 171/531, s. 70.⁵⁷² VGMA, 171/842, s. 108.

Çizelge 3.2. (devam) Üsküp'e bağlı köylerde kurulan vakıflar ve hayratları

Vakfın Adı	Bilinen Diğer Adı	Hayratı	Bulunduğu Yer/Mevki	Tespit Yılı / Dönemi
İsfilare-i Zir Köyü Camii	-	Cami	İsfilare-i Zir Köyü	1866 ⁵⁷³
Poyane Köyü Camii	-	Cami	Poyane Köyü	1867 ⁵⁷⁴
Kuruşevik Köyü Camii	-	Cami	Kuruşevik Köyü	1868 ⁵⁷⁵
Acvatovo Köyü Camii	-	Cami	Acvatovo Köyü	1869 ⁵⁷⁶
Gomanova Köyü Camii	-	Cami	Gomanova Köyü	1869 ⁵⁷⁷
Acvatovinika Köyü	-	Mescit	Acvatovinika Köyü	1870 ⁵⁷⁸
Bayram Hoca	-	Cami	Bilaçe Köyü	1871 ⁵⁷⁹
Bukubey Köyü Camii	-	Cami	Bukubey Köyü	1872 ⁵⁸⁰
Edhem Camii	-	Cami	Rıdhanlı Köyü	1874 ⁵⁸¹
Dikova Köyü Camii	-	Cami	Dikova Köyü	1876 ⁵⁸²
Luboten Köyü Camii	-	Cami	Luboten Köyü	1877 ⁵⁸³
Salih Ağa	-	Cami	Kurşi Köyü	1878 ⁵⁸⁴
Çerunurde Köyü Camii	-	Cami	Çerunurde Köyü	1890 ⁵⁸⁵
Hasanbey Köyü Mescidi	Hasanbey Köyü Camii	Mescit	Hasanbey Köyü	1906 ⁵⁸⁶

Kurucusunun adını alan cami vakıflarının dışında kırsalda kurulan diğer vakıfların adlarına baktığımızda bazılarının bölgenin yerel isimlerini taşıdığını, bazılarının ise yapılan iskân politikasının etkisiyle Türkçe isimler aldıklarını görebilmekteyiz. Kopaniçe Köyü, Humova Köyü, Dobrine Köyü, Bagaruşa Köyü gibi örneklerini çoğaltabileceğimiz köylerin adları Türkçe olmayıp bölgenin adlarını taşımaktadır. Acarlar, Göreler ve Yeniçiftlik köyleri de bölgeye gelen Türklerin iskânıyla Türkçe isimler almışlar ve burada kurulan ibadethaneler ve vakıflar da bu köylerin adını almışlardır. Genel olarak kırsaldaki vakıflar ve bulundukları köylerin isimleri

⁵⁷³ VGMA, 171/1587, s. 202.

⁵⁷⁴ VGMA, 171/1489, s. 190.

⁵⁷⁵ VGMA, 171/1227, s. 156.

⁵⁷⁶ VGMA, 171/2440, s. 308.

⁵⁷⁷ VGMA, 171/1939, s. 246.

⁵⁷⁸ VGMA, 171/2102, s. 266.

⁵⁷⁹ VGMA, 171/1498, s. 190.

⁵⁸⁰ VGMA, 171/1405, s. 178.

⁵⁸¹ VGMA, 171/2003, s.254.

⁵⁸² VGMA, 171/1971, s. 250.

⁵⁸³ VGMA, 171/1831, s. 232.

⁵⁸⁴ VGMA, 171/2236, s. 282.

⁵⁸⁵ VGMA, 171/1224, s. 156.

⁵⁸⁶ VGMA, 171/1775, s. 224.

çoğunlukla yerel adlar taşımakta olup, Türkçe köy adları daha azdır. Nitekim 1455-1569 yılları arasında Üsküb Kazası'nı çalışan Mehmet İnbaşı'nın çalışmasında da Üsküp'e bağlı köylerin çoğunlukla yerel adlar taşıdığı görülmektedir.⁵⁸⁷

Köylerdeki vakıflarla ilgili dikkat çeken bir konuda şudur ki; kayıtlarına en erken XVIII. yüzyılın ikinci yarısında rastladığımız cami ya da mescitlerin bulunduğu köylerin bazıları XV. yüzyıldan itibaren kayıtlarda geçmektedir. Bagaruşa, Dobrine, Göreler, Homova, Gulumeva, Kopaniçe, Kurşi, Kuruşevik, Luboten köyleri XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kayıtlarda yer almaktadır. Ancak, köylerde bulunan cami ya da mescitlerin vakıflarına ilişkin kayıtlar en erken iki yüz yıl sonrasına tarihlenmektedir. Örneğin Kopaniçe Köyü XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arşiv kayıtlarında geçerken⁵⁸⁸, köyde bulunan camiye ait vakıfla ilgili ilk belge 1761 yılındadır. Bu belgeye göre camiye imam ve hatip olarak Mehmed adında birisi atanmıştır.⁵⁸⁹ Luboten Köyü de Kopaniçe Köyü'yle birlikte aynı dönem arşiv kaynaklarında yer alırken⁵⁹⁰, köyde bulunan cami vakfının belgelerine ancak 1877 yılında rastlanmaktadır. Bu kayda göre caminin imam ve hatibi olan Abdurrahman Efendi bin Mürsel'in vefat ettiği için yerine 1909 yılında Ramazan Efendi getirilmiştir.⁵⁹¹ Aynı zamanda bu kayıttan, taşradaki vakıfların XX. yüzyılın başlarında da faaliyetlerine devam ettiği ve bunların kayda geçirildiği anlaşılmaktadır.

3.5. Kuruluş Yeri Üsküp Olmayan Vakıflar

3.5.1. Kukli Mehmed Bey Vakfı

Mart 1538 (H. Şevval 944)⁵⁹² tarihli vakıf, esasında Prizren'de kurulmuş olup, Üsküp'te bazı vakıf eserleri bulunmaktadır. Prizren ve Prizren'e bağlı çeşitli kasabalarda kervansaray, değirmen, hamam ve dükkândan oluşan birçok gayrimenkul akarları vakfeden Mehmed Bey, Üsküp'te iki kervansaray vakfetmiştir.

⁵⁸⁷ İnbaşı, (1995), 120-188.

⁵⁸⁸ BOA, TD 4, 805; BOA, TD 16M, 98; BOA, TD 149, 45; BOA, TD 232, 52; İnbaşı, (1995), 148.

⁵⁸⁹ VGMA, Hurufat 1185, s. 1.

⁵⁹⁰ BOA, TD 4, 664; BOA, TD 16M, 119; BOA, TD 149, 28; BOA, TD 232, 41; İnbaşı, (1995), 158.

⁵⁹¹ VGMA, 171/1831, s. 232.

⁵⁹² Kukli Mehmed Bey Vakfiyesi, VGMA, 590/179, s. 198.

Bunlardan biri şehrin merkezinde Boyacılar Mahallesi'nde fevkâni ve tahtâni bir kervansaray, diğeri Üsküp'e bağlı Sopodniçe Köyü'nde bir kervansaraydır.⁵⁹³

Kervansarayların tamir vb. gereksinimleri yine bu kervansarayların yakınında bulunan kiler ve ambarların kiraya verilmesinden elde edilen gelirle karşılanacaktır. Kervansarayların temizlik işlerini yapan kişiye günlük iki akçe verilecektir. Vakfın mütevellisine günlük on akçe, kâtibine beş akçe ve nazıra beş akçe verilecektir.

Mehmed Bey, vakfı kurma düşüncesini "Küllî nefsin zaikatü'l-mevt." yani 'her nefis ölümü tadacaktır' ayetiyle izah etmektedir.⁵⁹⁴ Müteveli olarak babası Hayrettin bin İlyas'ı tayin etmiştir. Babasından sonra evlad-ı utekası müteveli olacaktır. Dolayısıyla vakıf kuruluş amacına göre yarı ailevi vakıf sınıfına girmektedir.

3.5.2. İstanbul Rüstem Paşa Vakfı

Kanuni Sultan Süleyman döneminin önemli devlet adamlarından birisi olan Rüstem Paşa'nın, vakfiyesinde baba adı Abdurrahman olarak kaydedilmesi devşirme olma ihtimalini artırmaktadır.⁵⁹⁵ Farklı kaynaklarda Arnavut, Sırp, Boşnak veya Hırvat asıllı olduğu ifade edilmektedir.⁵⁹⁶ Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah sultanla evlenerek, saraya damat olan Rüstem Paşa; çeşitli görevlerin ardından vezirliğe kadar yükselmiş, daha sonra iki kez sadrazamlık yapmıştır.⁵⁹⁷ İstanbul'da kurduğu vakıfta çok geniş bir coğrafyada, içerisinde Üsküp'ünde yer aldığı farklı yerlerde on iki kervansarayın banisi olmuştur.⁵⁹⁸

Merkezi İstanbul'da olan Rüstem Paşa Vakfı'nın 1557 (H. 965) tarihli vakfiyesine göre dördü Rumeli'de sekizi Anadolu'da 12 mevziide kervansaray kurulacaktır. Bu kervansaraylardan biri de Üsküp'te Kaçanik Derbendi denilen bir yerde

⁵⁹³ Kukli Mehmed Bey Vakfiyesi, VGMA, 590/179, s. 198-199.

⁵⁹⁴ Kukli Mehmed Bey Vakfiyesi, VGMA, 590/179, s. 198. Ayrıca bkz: Al-i İmran / 185; Enbiya / 35.

⁵⁹⁵ Rüstem Paşa Vakfiyesi, VGMA, 635-2/13, s.137.

⁵⁹⁶ Afyoncu, E. (2008). Rüstem Paşa, *DİA*, 35, İstanbul, 288.

⁵⁹⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* 5, Tarih Vakfiyesi Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1402.

⁵⁹⁸ Rüstem Paşa Vakfiyesi, VGMA,635-2/13, s.137-138.

kurulacaktır. Kurulan bu kervansaraylarda gelenler ücretsiz kalacaklardır.⁵⁹⁹ Rüstem Paşa Vakfı kuruluş amacı bakımından hayri bir vakıftır.

3.5.3. Ali Paşa Bin Hüseyin Vakfı

Ali Paşa, hayratı içerisinde Üsküp'ün de dâhil olduğu geniş alana yayılmış bir vakfın sahibidir. Vakfiyesi 1565 tarihli olan Ali Paşa hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Yine vakfiyesinden anlaşıldığına göre babasının adı Hüseyin'dir. Babasının adından hareketle, aynı dönemde yaşamış olan denizci Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'yla karıştırılmamalıdır. Çünkü Kılıç Ali Paşa, devşirmedir. Aynı dönemde yaşayan başka bir Ali Paşa vardır ki; vakfın sahibinin kendisi olma ihtimali daha yüksektir. Bu şahıs; II. Selim'in nedimlerinden olup, iki kez Budin valiliği yapmış, bir kez Rumeli Beylerbeyi olmuştur. İsmihan Sultan'la evlenerek saraya damat olan Ali Paşa, 1584'te vezirlik görevine getirilmiştir.⁶⁰⁰

Ali Paşa'nın Aralık 1565 (Evail-i Cemaziyelahir 973) tarihli vakfı Osmanlı Devleti'nin payitaht İstanbul başta olmak üzere Balkanlar dahil birçok bölgedeki şehirleri içerisine alan geniş bir vakıftır. Üsküp'te bu bölgelerden biridir.⁶⁰¹

Akar olarak Üsküp'te mezralar, evler ve ambar, Kapucu Çiftliği yakınında bir mezra, atlar, öküzler ve gilmanlarla (kölelerle) birlikte mezralar, birer adet fırın, ahır ve ambarın tamamı satın alınarak vakfa tahsis edilmiştir. Kesli Kasabası'nda satın alınan hamam ve dükkânlar da vakfa bağışlanmıştır.⁶⁰²

Çok büyük bir vakıf olan Ali Paşa Vakfı'nda görevlilere baktığımızda Üsküp'teki vakfın günlük 5 dirhem ücretle çalışan bir cabisinin ve günlük 2 dirhem ücretle çalışan bir katibinin olduğu görülmektedir. Mezralardaki gilmanlara toprakların kendileri tarafından ekip biçmeleri ve mahsulatı elde etmeleri şartıyla vakfın

⁵⁹⁹ Kervansaraylar Rumeli'de; Üsküp, Filibe, Rodoscuk ve Kırırdıran'da; Anadolu'da da; Üsküdar, Sapancı, Döpke, Akbıyık, Lefke, İnönü kazasına bağlı Kadı Bötresi Köyü'nde, Bolvadin ve Kalkanlı olmak üzere on iki tanedir. Bkz: Rüstem Paşa Vakfiyesi, VGMA, 635-2/13, s.137-138;

⁶⁰⁰ Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî*, 1, İstanbul: Tarih Vakfiyesi Yurt Yayınları, 1996, 272.

⁶⁰¹ Ali Paşa bin Hüseyin Vakfiyesi, VGMA, 585/16, s. 16-20.

⁶⁰² Ali Paşa bin Hüseyin Vakfiyesi, VGMA, 585/16, s. 17.

ambarından hububatın yarı yarıya verilmesini belirtmiştir. Vakfın mütevelliliğini ise Ali Paşa'nın azatlısı olarak bahsedilen Mustafa bin Abdülmennan yapmaktadır.⁶⁰³

3.5.4. Abdülkerim bin Hüsameddin Vakfı

Abdülkerim bin Hüsameddin'in Ocak 1600 (Receb 1008) tarihli Rumeli vilayetindeki vakfı⁶⁰⁴, İştib'de olup Üsküp dahil olmak üzere farklı yerlerde de vakfının akaratı bulunmaktadır. Üsküp'te İshak Bey Vakfı'ndan günlük 10 akçeye kiralanan bezzazistanı vakfetmiştir.⁶⁰⁵

Halvetiye Tarikatı'na mensub olduğu anlaşılan vâkif, vakfının mütevellilerinin de kendisi gibi bu tarikata mensup olmasını, Üsküp ve İştib'te de vakfının nazırlığı görevinin bu tarikata mensup kişiler tarafından yürütülmesini vakfiyesinde belirttiğini görmekteyiz.⁶⁰⁶ Vakfın akarından elde edilen gelirlerin doğrudan hayra harcadığı bu vakıf, kuruluş amacı bakımında hayri bir vakıftır.

3.5.5. Mirahur Süleyman Efendi bin Mürüvvet Efendi Vakfı

Aslen Bosna Hersekli olup, İstanbul'da yaşayan Süleyman Efendi'nin, 22 Ekim 1677 (H. 24 Şaban 1088) tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre; Sultan IV. Mehmed (1648-1687) döneminde sarayda mirahurluk görevi yapmaktadır.⁶⁰⁷ Süleyman Efendi'nin vakfı İstanbul'da olup Üsküp'ün de içerisinde bulunduğu farklı yerlerde hayrat ve akarları bulunmaktadır. İstanbul'da bir muallimhane, Balkanlarda Taşlıca, Pirebol, Öziçe şehirlerinde mescid, köprü, dershane gibi çeşitli hayratlar inşa ettiren Süleyman Efendi; Üsküp'te Baba Meddah Camii'ni yaptırmıştır.⁶⁰⁸

Akar olarak da Taşlıca, Pirebol ve Öziçe şehirlerinde çeşitli gayrimenkulleri vakfetmiştir. Vakfın Üsküp'te de akarlarının olduğu ve bu akarlardan yıllık üç yüz akçenin vakfa ait dükkânlardan alınacak olan 'zemin mukatası' vergisine tahsil edildiği ifade edilmektedir. Ancak akarlar hakkında bilgi verilmemiştir. Üsküp'te

⁶⁰³ Ali Paşa bin Hüseyin Vakfiyesi, *VGMA*, 585/16, s. 18-19.

⁶⁰⁴ Abdülkerim bin Hüsameddin Vakfiyesi, *VGMA*, 629/434, s. 612.

⁶⁰⁵ Abdülkerim bin Hüsameddin Vakfiyesi, *VGMA*, 629/434, s. 613.

⁶⁰⁶ Abdülkerim bin Hüsameddin Vakfiyesi, *VGMA*, 629/434, s. 614.

⁶⁰⁷ Mirahur Süleyman Efendi İbni Mürüvvet Efendi Vakfiyesi, *VGMA*, 744-39, s. 157.

⁶⁰⁸ Mirahur Süleyman Efendi İbni Mürüvvet Efendi Vakfiyesi, *VGMA*, 744-39, s. 157-158.

bulunan camide günlük beş akçe ile bir imam ve iki akçe ile de bir müezzin görevlendirilmiştir. İmamlık ve müezzinliğin dışında, görevlilerin farklı ibadetler ifa ederek sevabının vâkıfın kendisine ve mezarı Üsküp'te bulunan İbrahim'in ruhuna hediye edilmesi istenmiştir. Yine günlük iki akçe ücretle bir cabi görevlendirildiği görülmektedir. Vakfın giderleri ve özel günler için yapılan hazırlıklar için yılda bin akçe tahsis edilmiştir. Bu giderlerin ardından kalan meblağ olursa camiye bir de müezzin-i sani görevlendirilecek ve günlük dört akçe ücret alacaktır.⁶⁰⁹

Mirahur Süleyman Efendi, vakfın mütevellisi olarak kendisini tayin ettirmiş olup, bunun karşılığında günlük on akçe ücret alacaktır. Kendisinden sonra erkek çocuklarından büyük olan müteveli olacaktır. Erkek çocuklarının nesli tükenirse kız çocukları ve sonrasında da kızlarının oğulları müteveli olacaktır. Süleyman Efendi'nin Memiş, Mustafa, Ahmet, Hasan ve Hüseyin adlarında beş erkek kardeşi bulunmaktadır. Vâkıfın neslinin tükenmesi durumunda tevliyet bu kardeşlere ve onların erkek çocuklarının en büyüğüne geçecektir. Ayrıca vâkıfın kardeşleri de nazırlık görevini yürütecek ve bunun karşılığında on akçe ücret alacaklardır. Vakfın giderlerinin ardından herhangi bir meblağ kalması durumunda vakıf adına müteveliye tahsil edilecektir.⁶¹⁰ Bu özelliklerinden anlaşıldığı üzere Süleyman Efendi'nin kurmuş olduğu bu vakıf yarı ailevi bir vakıftır.

Bu vakıfta; vakıf-şahit ilişkisinin durumu hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Vakıf kurucularının, kurmuş oldukları vakfı tescillerken şahit olarak kendi sosyal statülerine göre kişileri seçtiklerini söyleyebiliriz. Süleyman Efendi, sarayda mirahurluk görevinde bulunan bir kişi olarak, yine kendisi gibi sarayda görevli kişileri vakfına şahit olarak kaydettirmiştir. Örneğin; Defterdar Hasan Efendi, Serbostani (bostancıbaşı) Mustafa Ağa, mirahur-u sani Ahmed Ağa, ahur-u hassa (has ahır) Kasım Ağa, Saray ağası İsmail bin Ahmed ve daha birçok saray görevlisinin Süleyman Efendi'nin vakfına şahit olduklarını görmekteyiz.⁶¹¹

Merkezi Üsküp'te olmayıp, burada akarı bulunan vakıflardan biri de Davud Paşa Vakfı'dır. II. Bayezid'in sadrazamı olan Koca (Derviş) Davud Paşa (Öl. 1498)'nın

⁶⁰⁹ Mirahur Süleyman Efendi İbni Mürüvvet Efendi Vakfiyesi, VGMA, 744-39, s. 158-159.

⁶¹⁰ Mirahur Süleyman Efendi İbni Mürüvvet Efendi Vakfiyesi, VGMA, 744-39, s. 160.

⁶¹¹ Mirahur Süleyman Efendi İbni Mürüvvet Efendi Vakfiyesi, VGMA, 744-39, s. 161.

kurduğu vakıf hayrat olarak İstanbul'da bulunan bir külliye'dir.⁶¹² Külliye'nin giderlerini karşılamak için akar olarak Üsküp'te de iki hamam vakfedilmiştir. Hamamlardan birisi, kadın ve erkek bölümünden oluşan çifte hamam özelliğine sahip Davud Paşa Hamamı⁶¹³, diğeri; Davud Paşa Küçük Hamamı'dır. Her iki yapının da ne zaman inşa edildiği tam olarak bilinmemektedir. Salih Asım, Üsküp hamamlarından bahsederken, şehirde 12 hamamın olduğu ancak 4 tanesinin ayakta kaldığından bahseder. Bunların arasında en eskisinin Davud Paşa Hamamı olup, Davud Paşa'nın Fatih Sultan Mehmed döneminde Rumeli kumandanı iken yaptırdığını iddia eder.⁶¹⁴ Fatih Sultan Mehmed Köprüsü'nün yakınında olan Çifte hamam günümüzde de mevcut olup, küçük hamam ise günümüze kadar ulaşamamıştır.⁶¹⁵

⁶¹² Eyice, S. (1994). Davud Paşa Külliyesi, *DİA*, 9, İstanbul, 42-44.

⁶¹³ Ayverdi, (1956), s. 160.

⁶¹⁴ Salih Asım, (1932), s. 13.

⁶¹⁵ Özer, (2006), 158, 275; Bogoyevič, (2008), 341, 362.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÜSKÜP VAKIFLARI'NIN SOSYAL HAYATA ETKİSİ

Şehrin fiziki yapısını, beşeri yapısını, ekonomik yapısını doğrudan etkileyen vakıf müessesesinin sosyal hayatın önemli bir etkileyicisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki, kurulan bir vakıfta başta vakfın kurucusu ve ailesi olmak üzere, vakıfta çalışan görevlilerden teb'aya kadar bütün insanların hayatını etkilemesi söz konusudur. Bu durumu daha iyi anlayabilmek için bir insan o dönemdeki sosyal hayatını açıklamak gerekebilir.

Osmanlı döneminde bir insanın herhangi bir vakfa ait bir evde doğması, yine aynı şekilde böyle bir vakıf bünyesinde işletilen bir dükkânda çalışması, ya da bir vakfın bina ettiği bir camide ibadet etmesi söz konusudur. Bu örnekleri çoğaltabilmek mümkün olup, kısaca doğumdan, eğitime, iş hayatından, ibadete sosyal hayatın olmazsa olmazı halini almış birçok alanda ve dönemde vakfa ait bir binanın olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla vakıfların oluşturduğu bir sosyal hayat karşımıza çıkmaktadır. Bir vakfın kurulmasının ardından, vakfın mahiyetine göre - ailevi ya da yari ailevi bir vakıfsa- vakfın mütevellisinden başlamak itibarıyla ailesini de içine alan bir etki alanının vakıflarla mümkün olduğunu görebiliriz. Bu tür vakıflarda aile belirli bir gelir elde etmektedir. Ayrıca vâkıfın şartıyla bir vakıf, kurucudan sonra onun evlatlarına geçmektedir. Bu da cinsiyet fark etmeksizin vârislerin vakıf yoluyla hayatın içerisine dâhil olması anlamına gelmektedir. Özellikle kadınların, kendilerine kalan mirasla vakıf kurması, ya da var olan bir vakfı devam ettirmesi onların daha çok sosyal hayatın içerisinde olması anlamına gelmektedir.

İdari ve toplumsal olarak çeşitli gruplara ayrılan Osmanlı'da Tanzimat'a kadar - halkın daha iyi yönetilebilmesi için- Müslüman ve Gayrimüslim olarak iki grup bulunmaktadır. Bu ayrım Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra dönemin Ortodoks Patriği'ne geniş yetkiler vermesiyle başlamıştır.

Üsküp'te şehrin Osmanlı Devleti idaresine geçmeye başlamasıyla Müslümanlarla Gayrimüslimlerin bir arada yaşama durumu ortaya çıkmıştır. Esasında Balkan

coğrafyasının genelinde bu durum söz konusudur. Ancak burada araştırmanın konusu olan Üsküp şehrine dair örnekler verilecektir.

Üsküp'te Gazi İsa Bey'in küçük oğlu Sağır Mehmed Efendi 1463'te bir vakıf kurarken, akar olarak Irazdağ Köyü'nde bir çiftliği içerisindeki ev, tarla, avlu ve bahçesiyle birlikte vakfetmiştir. Bu çiftlik Mustafa bin Abdullah'tan iki bin akçeye satın alınmış olup, sınırı Laloş ve Bugilu adlı Gayrimüslimlerin arazileriyle bitişiktir. Irazdağ köyü İsa Bey vakfına ait bir vakıf köyü olup, burada Müslümanlarla Gayimüslimler birlikte yaşamaktadırlar. Aynı şekilde Üsküp'e bağlı Uluköy'de bir tarla Sağır Mehmed Efendi tarafından Haranko ve Yanko isimli iki Gayrimüslim kardeşten satın alınarak vakfedilmiştir. Edirne'ye bağlı Galata Köyü'nün sınırında bir kısmı kendisine ait olan bağın, diğer kısmını da Tirok ve Boyko adlı Gayrimüslimlerden satın alınmıştır.⁶¹⁶ Burada da bir ortaklık söz konusudur. Dolayısıyla şehir merkezindeki Müslümanlarla Gayrimüslimlerin yaşadığı mahallelerin yanında kırsal alanda da birlikte yaşama kültürünün var olduğunun ortaya çıkmaktadır.

Sağır Mehmed Efendi'ye ait vakıfta ilginç bir sosyal olaya tesadüf edilmektedir. Bu bir düğün şartıdır. Vâkıf, birden çok şehirde ve geniş alana yayılmış olan vakıf mallarının korunması, ve vergilerinin alınma usulüne dair şartları ortaya koyarken evlilik müessesesine dair bir şerhi tebarüz etmiştir. Mehmed Bey “...vakıf köylerin Müslümanı ve Kafiri kız çıkarsa vakıf halkından kimesne alsa gerdek değerinden almayalar emma yabandan gayrı köyler halkına verseler alandan resm-i padişahî izin nısfın alalar anın dahi on akçesini müteveli kendüye ala” şeklindeki ibaresinde kendi vakfına ait köylerde yapılacak olan düğünler ve evlilik gibi sosyal bir hayatın içerisinde vakfın ne kadar müdahil bir noktada olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ibareden muhtelif bilgiler ortaya çıkmaktadır. Birincisi; vakfa ait köylerde Müslüman ve Gayrimüslimler bir arada yaşamaktadır. İkincisi; Öşür gibi vergilerin dışında, düğün yapmak isteyen ailelerden de vergi alınmaktadır. Alınan vergi ise, evliliğin niteliğine bağlıdır. Vakıf köylerinin kendi arasında yapacakları kız alıp-verme hadisesinde vergi alınmazken, başka köylere kız verildiğinde vergi alınmaktadır. Bu durum sosyolojik olarak çok yönlü bir analize ihtiyaç duymaktadır. Burada korumacı bir bakış açısının olduğu düşünülebilir. Çünkü ortaya konan uygulama,

⁶¹⁶ Mehmed Bey bin İsa Bey Vakfıyesi, VGMA, 605/358, s. 272-273.

vakıf köylerinin kendi içlerinde akrabalık ilişkilerini güçlendirmeye teşvik ederken, dışarıya karşı sosyal bir izolasyonun ortaya çıkmasına da yol açabilir. Belki de istenen bu olduğu için bu vakıfta böyle bir kaide ortaya konmuştur. Elbette bunlar kesin düşünceler olmayıp, ihtimal ve tahminleri ortaya koyan cümlelerdir. Sağır Mehmed Efendi, vakıf köylerinden ‘resm-i hınzır’ denilen vergi de almamaktadır. Bu örnekten hareketle vakfın, köylerine karşı pozitif ayrımcılık ve koruma uyguladığı da söylenebilir. Ve bu yönleriyle diğer köylerden ayrı düşünülebilir.⁶¹⁷

Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı’na ait zaviyenin şeyhinin dervişlere ders verirken başta Tefsir-i Kadi ve Ahadis ve Mesnevi-i Şerif olmak üzere diğer kitaplardan yararlanması, Cuma günlerinde ise camide tefsir ve hadis nakletmesi istenmiştir. Ayrıca sabah namazlarında bin kez ‘La İlâhe İllâ Allah’ okuyup vâkıfın ruhuna hediye edecektir. Burada cami ve zaviye arasındaki ilişkinin mahiyeti hakkında birçok şey düşünülebilir. Zaviyenin şeyhi her gün düzenli olarak camide belirli bir zaman geçirmektedir. Caminin İslam dininde Müslümanların bir araya geldikleri ibadethaneler olduğu düşünülürse; zaviyenin şeyhi ve dervişlerinin o dönem itibarıyla teb’a yani halk ile yakın temas içerisinde olduğu söylenebilir. Her gün düzenli olarak camiye giden bir kişi, şeyhle sürekli irtibat halinde olabilmektedir. Vakfa ait olan kitaplardan şeyh ve dervişlerin faydalandığı da düşünülürse, onlardan da halka hem dinî, hem Dünyevî ilimlerin doğrudan olmasa bile dolaylı da olsa nakli söz konusu olabilir.⁶¹⁸

4.1. Vakıf-Tevliyet İlişkisi

Üsküp’te kurulan vakıfların içerisinde vakfiyesi bulunan 44 tanesinin vakıf-tevliyet ilişkisi hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Kurulan vakıfların çoğunun vârisleri erkek çocukları ve bunların içinden de aklı başında ve en büyük olanıdır. Burada ataerkil bir toplumun erkeğe verdiği önem ve öncelikten bahsedilebilir. Ancak bunun dışında kadın vârislerin de Üsküp’te kurulan vakıfların mütevelliliğini yürütüp, tasarruf hakkını kendisinde bulundurduğu görülmektedir.

⁶¹⁷ Mehmed Bey bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 605/358, s. 274.

⁶¹⁸ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 633/11, s.23.

Üsküp'te tevliyeti tespit edilen 44 vakfın 38'inin mütevellisi vakfı kuran kişilerdir. Bu sayının toplam mütevellie oranı % 86,37'dir. Bu oran Adana'da kurulan vakıfların mütevellî oranlarına çok yakındır. Adana'da vakfa mütevellî olanların % 90,80'i vakfı kuranlardır.⁶¹⁹ Vâkıfların dışında, vâkıfın ailesine mensup kişiler de vakıfların ilk dönemlerinde mütevellî oldukları görülmektedir. Bunların dışında şehirde bulunan tekke ve zaviyelerde bulunan tarikat erbabı bir kişi ve vâkıfın akrabası olmayan üçüncü şahıslardan da iki kişinin Üsküp Vakıfları'nda ilk dönem mütevellisi oldukları görülmektedir.

İkinci dönem mütevellilerine bakıldığında, başta vâkıfın çocukları olmak üzere yine çoğunlukla akrabaların tevliyeti ellerinde bulundurdıkları görülmektedir. Ancak İlk dönem mütevellilerine oranla dışarıdan üçüncü şahısların Üsküp'te mütevellî olma sayıları artmıştır. İlk dönemde 44 vakfın 41'inde vâkıf ve akrabalarının mütevellî oldukları görülürken; ikinci dönemde bu sayı 30'a düşmüştür. Akraba olmayan mütevellîlerin sayısı ise 10'a çıkmıştır. 4 Vakfın ise ikinci dönem tevliyeti belli değildir. İkinci dönem içerisinde 29 vakfın mütevellisi vâkıfların çocukları olmuştur. Tevliyeti tespit edilen vakıfların % 65,91'ine tekabül eden bu orandan da anlaşılacağı üzere Üsküp'te kurulan vakıfların tevliyeti ilk dönem vakıf kurucularında olup, ikinci dönemde büyük oranda çocuklarına geçmektedir. Çocuklardan sonra en çok tercih edilen kişilerin din görevlileri ya da tarikat erbabından olanlar olduğu görülmektedir. Bu gruplara mensup olan kişilerin daha güvenilir olduğu düşüncesi vâkıfları böyle bir yönelime sevk etmiş olabileceği düşünülebilir.

⁶¹⁹ Alkan, (2014), 91.

Çizelge 4.1. Üsküp Vakıfları'nın ilk ve ikinci dönem mütevellî dağılımı

İlk Dönem Mütevellî	Sayı	%	İkinci Dönem Mütevellî	Sayı	%
<i>Kendisi</i>	38	86,37	<i>Evlad</i>	29	65,91
<i>Evlad</i>	1	2,27	<i>Akraba</i>	1	2,27
<i>Babası</i>	1	2,27	<i>Din Görevlisi</i>	3	6,82
<i>Kardeşi</i>	1	2,27	<i>Tarikat Erbabı</i>	2	4,54
<i>Tarikat Erbabı</i>	1	2,27	<i>Üçüncü Şahıs</i>	5	11,36
<i>Üçüncü Şahıs</i>	2	4,55	<i>Belirtilmemiş</i>	4	9,10
Toplam	44	% 100	Toplam	44	% 100

Yukarıda da bahsedildiği gibi vârisler çoğunlukla akrabalık bağlarına göre belirlenmiş olsa da, bunun dışında vakfın geleceği açısından vârisin çeşitli vasıflara sahip olması istenmiştir. Adana'da da kurulan 585 vakfın 533'ünün mütevellisi vakfın kurucusu olurken; kendisinden sonra ikinci nesil mütevelliler de çoğunlukla evlat ve akrabadan olmuştur. 585 vakfın 426'sının ikinci nesil mütevellisi evlat ve akrabadır.⁶²⁰

Bu konuda tespit edilen ilk vakıf İshak Bey'e ait 1445'te kurulan vakıftır. İshak Bey kendisinden sonra ailesinden erkek çocuklarının vakfa mütevellî olmasını istemiştir. Neslinin tükenmesi durumunda kadı tarafından şehrin ehil kişilerinden birinin mütevellî olarak tayin edilmesi istenmiştir.⁶²¹ İshak Bey'in torunu ve İsa Bey'in büyük oğlu olan Kebir Mehmed Çelebi 1469'da kurduğu vakıfta, kendisinden sonra mütevellî olarak oğullarını vâris ilan etmiştir. Ancak bu vakıfta dikkat çeken, Kebir Mehmed Çelebi'nin kızlarını kurduğu vakıftan men etmesidir.⁶²² İslam miras hukukunda kadınlar da mirastan faydalanırken, bu vakıfta ve daha birçok vakıf örneğinde görüldüğü üzere kadınlar vakfa vâris olamamıştır. Buradan, kadın olsun erkek olsun herhangi bir vâkîfın kurmuş olduğu vakıf, vakfı kuran kişinin doğrudan sahibi olduğu bir varlık olarak görülmemiş olacak ki, kendisinden sonra istediği gibi vâris tayininde bulunmaktadır.

⁶²⁰ Alkan, (2014), 91.

⁶²¹ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194, s. 426.

⁶²² Kebir Mehmed Çelebi Vakfiyesi, VGMA, 633/123, s. 348.

Üsküp vakıflarında erkek çocuklarını olmaması durumunda vakfın tevliyetinin kız çocuklarına ve onlardan sonra ise kızlarının erkek çocuklarına geçtiği görülmektedir. Burada İslami anlamda bir bağlayıcılık olmamasına rağmen Üsküp'te vakıf kuran kadın vâkıfların da kendilerinden sonra vakfın tasarruf hakkını ve mütevellilik görevini erkek çocuklarına bıraktıkları görülmektedir. Gazi İsa Bey'in küçük oğlu Sağır Mehmed Efendi'nin kızı Ayşe Hatun 1596'da kurduğu vakfın mütevellisi kendisi olmuş, kendisinden sonra oğlu Mehmed Tahir'in müteveli olmasını şart kılmıştır. Mehmed Tahir'den sonra da O'nun oğlunun müteveli olmasını ve tevliyetin bu şekilde soyunun erkek çocukları tarafından yürütülmesini istemiştir. Hatta; “... *Evlâd-ı benat asla müteveli olmayıb ve evkafımdan nesne verilmeye. Eğer verilir ise haram ola. Evlâd-ı uteka münkariz oldukda hakimu'l vakt sülehadan bir kimesneye müteveli nasb edeler...*”⁶²³ ibaresiyle hiçbir şekilde kız çocuklarının vâris olmamasını ve olduğu takdirde ‘haram olmasını’ şart koştuğu görülmektedir. Burada kendisi de bir kadın olan, Ayşe Hatun kendisinden sonra erkek çocuklarının müteveli olmasını isterken, erkek çocuklarından sonra evlad-ı utekanın yani azaldı kölelerin çocuklarının dahi vakfa müteveli olabileceğini ifade etmiştir. Son olarak da neslinin tükenmesi durumunda, dönemin sâlih kişilerinden birinin müteveli olmasını istemiştir. Yani vakıf-tevliyet ilişkisi düşünüldüğünde sadece erkeklerin daha çok vâris olmalarının nedeni sadece baskın ataerkil toplum anlayışından değil, kadınların da kadınlara ve erkeklere olan bakış açısından da kaynaklandığı düşünülebilir.

Mustafa Paşa ise 1514'te kurduğu vakfının mütevellisi olarak “*yed-i kerimem*”⁶²⁴ diye bahsettiği kızını tayin etmiştir. Makedonya'daki vakıf eserleriyle ilgili yapılan bir araştırmaya göre Mustafa Paşa'nın; Huma, Hani, Şahzeman ve Ümmi Hatun adlarında dört kızının olduğundan bahsedilmektedir.⁶²⁵ Ancak kendi vakfında müteveli tayin ettiği kızının hangisi olduğu belirtilmemiştir. Kızından sonra kızının oğullarını vakfa müteveli tayin eden Mustafa Paşa'nın vakfına erkek çocukların neslinin tükenmesi durumunda evlâd-ı utekadan kimseler müteveli olacaktır.

Müteveli tayininde dikkat çeken vakıflardan birisi Ali Paşa bin Hüseyin'in 1565'te Üsküp'te kurduğu vakıftır. Genelde mütevellilik görevini vâkıflar kendisi yürütürken,

⁶²³ Ayşe Hatun Binti Sağır Mehmed Efendi Vakfiyesi, VGMA, 987/95, s. 274-275.

⁶²⁴ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 466.

⁶²⁵ İbrahimgil, (2014), 160.

kendilerinin dışında başta evlatları olmak üzere daha çok akrabalarının mütevellî olduğu görülürken, bu vakfın mütevellîsi Ali Paşa'nın azatlısı olan Mustafa bin Abdülmennan'dır.⁶²⁶

Yemen Fatihî Koca Sinan Paşa, 1586'da Üsküp'e bağlı bir nahiye olan Kaçanik'te kurduğu vakfının mütevellîsi olarak Yusuf Ağa bin Abdülmennan'ı görevlendirmiştir. Yusuf Ağa, Koca Sinan Paşa'nın akrabası olmayıp bir üçüncü kişi olarak vakfın mütevellîliğini yürütmüştür.⁶²⁷ Kaçanikli Mehmed Paşa, 1608'de kurduğu vakfına kardeşi Ahmed Çavuş'u mütevellî tayin etmiştir.⁶²⁸ Üsküp'te vakıf kuran hanımlardan olan Esmâ binti Mustafa Çelebi 1704'de kurduğu vakfının tasarruf hakkını kendi elinde bulundururken, tevliyeti Şeyh Ebubekir Efendi'ye bırakmıştır.⁶²⁹ İlk dönem mütevellîleri içerisinde tarikat erbabı tek mütevellî Şeyh Ebubekir Efendi'dir. İkinci dönem mütevellîlerinde de tarikat erbabı kimseler vakfın mütevellîleri arasında bulunup, daha sonra olması muhtemel mütevellî adayları içerisinde de tarikat erbabı kişiler geçmektedir.

Üsküp'te vâkıfların vârisleri arasında evlâd-ı uteka olarak tanımlanan cariyelerin çocuklarının da bulunduğu görülmektedir. Ancak vakfın şartları arasında böyle bir ibare bulunsa da, pratikte bunlardan bir vârisin vakfa mütevellî olduğuna ya da tasarruf hakkını elde ettiğine dair bir malumat bulunmamaktadır.

Vakıf-tevliyet ilişkisi içerisinde Üsküp'te en dikkat çekici konu belki de çocuklar arasında yaşanan anlaşmazlıklardır. İslami bir müessese olan vakıf içerisinde beklenen sorunsuz bir ilişkidir. Ancak, Üsküp'te kurulan en eski vakıflarından biri olan İshak Bey Vakfı'nda olduğu gibi bazen kardeşler arasında tevliyet konusunda anlaşmazlıklar çıkabilmektedir. İshak Bey'in iki oğlu İsa ve Mustafa Beyler vakfın tevliyeti konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Mustafa Bey vakfın tevliyeti ve tasarruf hakkının kendisinde olduğunu ifade ederken, İsa Bey vakfın babaları İshak Bey tarafından kendisine vaat edildiğini yanında getirdiği şahitlerle iddia

⁶²⁶ Ali Paşa bin Hüseyin Vakfıyesi, *VGMA*, 585/16, s. 19.

⁶²⁷ Koca Sinan Paşa Vakfıyesi, *VGMA*, 598/104, s.138.

⁶²⁸ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfıyesi, *VGMA*, 633/11, s.22.

⁶²⁹ Esmâ binti Mustafa Çelebi Vakfıyesi, Makedonya Milli Arşivi, 13 Numaralı Vakıfname.

etmiş ve ispat ete yoluna gitmiştir. Nitekim İsa Bey mahkeme tarafından haklı bulunmuş ve vakfın tasarruf hakkı kendisine verilmiştir.⁶³⁰

Vâkıflar, kurdukları vakfın geleceğini korumak ve sürekliliğini sağlamak için vakfiyede belirlenen şartları dile getirmişlerdir. Görevlilerin yapacakları işlerden, işi nasıl yapacaklarına ve alacakları ücretlere, yapılacak harcamalardan, mütevellî tayinine vakfın sağlıklı bir şekilde faaliyetlerini idame ettirmesi açısından birçok ifade vakıflarda yer almıştır. Bunların içerisinde en önemlisi belki de mütevellî tayinidir. Çünkü vakfın yönetsel anlamda başında bulunan kişi mütevellî olup, bu noktada sorumluluğu büyüktür. İşte bu nedenledir ki vakfın mütevellîleri daha önce de belirtildiği üzere genelde vakfı kuran kişiler olmuştur. Ancak vâkıftan sonra mütevellî olacak kişi ya da kişilerin tayini vakfın gelecekte devamlılığı açısından daha önemli bir sorundur. Çünkü bu dünya fanidir ve bir vâkıf, dilerse kurmuş olduğu vakfın mütevellîlik görevini kendi ömrü boyunca yürütebilir. Daha sonra dâr-ı bekâya yani ahret alemine, asıl dünyaya göçecektir.⁶³¹ Lakin kurduğu vakfın ömrü kendi hayatından daha uzun süreli olmalıdır ki amel defteri kapanmasın!⁶³² Bu nedenle herhangi bir vakfın mütevellîliğini yapan vâkıf, kendisinden sonra mütevellînin kim olacağını ve görevlerini vakfiyesinde açık açık belirtmelidir. Nitekim Üsküp'te de kurulan vakıflarda bu durum söz konusudur. Vakfa mütevellî olacak kişilerin vasıfları ve yapacakları işler ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Vâkıftan sonra evlatların mütevellî olacakları vakıflarda çoğunlukla “*aslah ve erşed*”⁶³³ olma şartının yanında aranırken, çocukların dışında üçüncü şahısların mütevellî olabileceği vakıflarda çok çeşitli vasıflar aranmaktadır. Yani çocukların mütevellî olabilmesi için akli baliğ olması ve birden fazla ise yaşça büyük olması onu mütevellî yapmaya yeterlidir.

Ancak çocuklardan sonra vakfın mütevellîsi olacak kişilerin bu görevi alabilmesi için çok çeşitli vasıflara sahip olması gerekmektedir. Üsküp'te bunun ilk örneğini İshak Bey vakfında görmekteyiz. İshak Bey, neslinin tükenmesi halinde şehirden

⁶³⁰ İshak Bey bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194 s.424

⁶³¹ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 2; Ayşe Hatun Binti Sağır Mehmed Efendi Vakfiyesi, VGMA, 987/95, s. 274-275.

⁶³² Lala Ali Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/209, s. 494

⁶³³ Ayşe Hatun Binti Sağır Mehmed Efendi Vakfiyesi, VGMA, 987/95, s. 274; Mehmed Faik Paşa Vakfiyesi, VGMA, 988/144, s. 238; Mirahur Süleyman Efendi Vakfiyesi, VGMA, 744/39, s. 40; Nureddin bin Osman bin Yusuf Vakfiyesi, VGMA, 991/57, s. 45.

‘ehil’ olan kişilerden birinin mütevellî olmasını şart kılmıştır.⁶³⁴ 1884’te Üsküp’te bir vakıf kurmuş olan Mehmed Faik Paşa da neslinin tükenmesi halinde; “...*hâkim-i beldede bulunan zatın re’y-i marifetiyle aslah ve erşed ve emin ve muteber bir zat mütevellî nasb ve tayin oluna...*” ibaresinden hareketle bir mütevellî tayin edilmesini şart kılmıştır.⁶³⁵

Mehmed Faik Paşa’yla hemen hemen aynı dönemlerde Memiş bin Osman ve Felek bin Bahaddin Üsküp’e bağlı Arnavut Köyü’nde kurdukları iki ayrı vakıfla köylerindeki caminin imam ve hatibinin maaşlarını karşılamışlardır. Vakfın mütevellîliğini kendileri yürüten bu iki zât, kendilerinden sonra oğullarını mütevellî tayin etmiştir. Neslinin tükenmesi durumunda vakfa köy ahalisinden mütevellî olacak kişinin vasfını; “... *evlâd ve ahfadım münkariz olur ise karye-i mezkure ahalisinden ekseriyyet eda ile ve müstekim ve dindar ve umur-ı vakf ru’yetihi zahiri’l-iktidar olacak bir zatın mütevellî ola...*”⁶³⁶ şeklinde ifade etmişlerdir. Bu örneklerde de vurgulandığı minvalde Üsküp vakıflarında mütevellî olacak kişilerin toplum tarafından kabul edilebilir kişiler olmasına dikkat edilmiştir.

Üsküp’te vakıf kuran en son kadın, Belkıs Hanım’dır. Belkıs Hanım 1910’da kurduğu vakfının kendisinden sonra mütevellîsi olarak hem ailesinden, hem de aile dışında kişileri tayin etmiştir. Oğlu Ali Saib Efendi ve Kızı Zeliha Hanım’ın dışında manevi evladı olarak bahsettiği Arif Hikmet Bey’i kendisinden sonra mütevellî olacak kişiler arasında sayarken, vakfının hayratı olan Elaldı Sultan Tekkesi’nin şeyhi Ali Baba’nın torunu Emine Nimet Hanımı da mütevellîler arasına dâhil etmişlerdir.⁶³⁷

4.2. Vakıf-İnanç İlişkisi

Ortaya çıkışı itibariyle dini bir kurum olan vakıf, kurumsal anlamda bir vakfın, ortaya çıkış sürecinden itibaren ayakta kaldığı süre itibariyle dinle ilişkisi sıkı bir şekilde hissedilebilmektedir. Vakfiyelerde bu durumu çok açık bir şekilde görebilmekteyiz. Vakfiyelerin kaleme alınışına bakıldığında öncelikle uzun bir dua

⁶³⁴ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194, s. 425.

⁶³⁵ Mehmed Faik Paşa Vakfiyesi, VGMA, 988/144, s. 237-238.

⁶³⁶ Memiş bin Osman Vakfiyesi, VGMA, 989/122, s. 164; Felek bin Bahaddin bin Ömer Vakfiyesi, VGMA, 989/123, s.164-165.

⁶³⁷ Belkıs Hanım binti Mahmud Pertev Paşa Vakfiyesi, VGMA, 990/62, s. 74.

kısının olduğunu görmekteyiz.⁶³⁸ Vakfın ortaya çıkmasındaki dini gereklilikler çeşitli tabirlerle ifade edilmektedir. Bu kısım vakfiyelerin genel özellikleridir.

Ancak vakıf-din ilişkisi vakıfların sahiplerinin vakfiyelerinde de özel olarak görülmektedir. Elbette tüm vakıfları doğrudan bu mahiyette düşünemeyiz. Çünkü vakıflar kendi içinde hayri, yarı hayri, hayri olmayan olarak kategorize edilmektedir.⁶³⁹ Ama hayri ve yarı hayri vakıfları bu grup içerisinde değerlendirebiliriz. Bu vakıflarda vâkıf, kendi vakfı içerisinde bulunan özellikle cami, han, imaret, medrese, mektep gibi insanların içerisinde yaşadığı veya eğitim gördüğü mekânların idaresinde, idamesinde ve buralarda görev yapacak olan görevlilerin seçilmesinde dini hassasiyetleri ön plana çıkarmışlardır.

Genel olarak şunu söyleyebiliriz ki vâkıflar özellikle cami, mescit gibi dini mekânlarda görev alacak görevlilerde belirli vasıflar aranmıştır. Yemen Fatihi Koca Sinan Paşa, vakfında çalışacak görevlilerin; “mütedeyyin, kendisinden emin olunan, kötü huylarından arınmış, doğru, muttaki, güzel ahlâklı, menfaatini düşünmeyen ve mütevâzi bir kişiliğe sahip”⁶⁴⁰ ahlâk-din ilişkisi çerçevesinde güzel ahlâklı ve güvenilir vasıflara sahip kişiler olması gerektiğini dile getirmişlerdir. Yine aynı şekilde Mustafa Paşa Vakfı’nda camide görevli hatibin “ileri derecede takva sahibi, latif ve mütedeyyin” olması istenmiştir.⁶⁴¹ Kaçanikli Mehmed Paşa da vakfında görevli hatibin sahip olması gereken vasıfları; “ehl-i Kur’an, salih ve mütedeyyin” şeklinde sıralamıştır. Yine bu vakıf bünyesinde kurulmuş olan mektepte muallimlik yapacak kişinin vasıfları arasında ; “ sarf ve nahiv ile hüsnü hat” alanında vâkıf olması şart kılınmıştır.⁶⁴² Sarf ve nahiv gibi İslâmi ilimlere vâkıf olmak elbette bir âlimden istenebilir bir özelliktir, ancak hüsn-ü hat alanına vâkıf olma şartının görevlilerin seçiminde sanatsal ve estetik anlamda bir beklentinin olduğu anlamına gelebilir.

Vakıf kurucuları camilerde görev alan imam, müezzin, hatip gibi olması gereken görevlilerin dışında Cuma, kandil ve bayram gibi özel dinî günlerde ya da sabah, öğle, yatsı gibi günün belirli namaz vakitlerinde Mülk, Nebe, Yasin gibi surelerin

⁶³⁸ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfiyesi, *VGMA*, 632/194, s. 424.

⁶³⁹ Yediyıldız, (2004), 27.

⁶⁴⁰ Koca Sinan Paşa Vakfiyesi, *VGMA*, 598/104, s.137-138.

⁶⁴¹ Mustafa Paşa Vakfiyesi, *VGMA*, 632/203, s. 465.

⁶⁴² Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, *VGMA*, 633/11, s.22.

veyahut Kur'an-ı Kerim'den cüzlerin okunması için başka kişilerin de görevlendirilmesini istemişlerdir. Yine aynı dinî özel günlerde yapılan yemeklerin de çeşit, tür, miktar bakımından normal günlerden farklı olmasını istemişlerdir.⁶⁴³

Vakıf kurucularının dinî eğitime de önem verdiklerini söyleyebiliriz. Bunun için kurmuş oldukları vakıflarda çocuklara Kur'an-ı Kerim öğretmeleri için cami görevlilerine ayrı ücretler ödemenin dışında, bu iş için başka görevlilerin de tayin edilmesinden geri durmamışlardır. Koca Sinan Paşa vakfında çocuklara Kur'an-ı Kerim öğretilmesi için bir muallim ve muallime yardım etmek üzere bir kişinin görevlendirilmesini istemiştir.⁶⁴⁴ Görevlilerden birinin muallime olması vakıf bünyesinde kız çocuklarının de eğitim göreceği anlamına gelmektedir.

Mustafa Paşa, 1514 yılında Üsküp'te kurduğu vakfında yapılacak ibadet ve hayrın gizliliği ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de geçen; *“sadakaları Açık verirsiniz o, ne iyi ve eğer onları gizler de fukaraya öyle verirsiniz bu sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına keffaret olur. Hem Allah her ne yaparsanız haberdardır.”*⁶⁴⁵ âyetinden fukaraya yapılacak olan hayırların gizli yapılmasını istemiştir.⁶⁴⁶

4.3. Vakıf ve Ekonomi

Vakıfların kurulduğu bölgeleri iktisadi açıdan önemli şekilde etkilediği söylenebilir. Öncelikle kurulmaya başlandığı inşaat sürecinden itibaren ciddi bir istihdam alanı oluşturan vakıflar, inşaat sürecinin bitmesinin ardından resmen faaliyetlerine başladığında da bu özelliğini devam ettirmektedir. Kurulan vakıflarda vakfedilen menkul ve gayrimenkullerin özelliklerine göre birçok alanda görevlilerin istihdam edildiği görülmektedir. Vakfedilen bir caminin büyüklüğü ve kurulduğu yerin konumuna göre imam, müezzin, hatip başta olmak üzere ferraş, cüzhân, şadırvancı gibi birçok farklı görevlileri bünyesinde barındırıp onları istihdam ettiği görülmektedir. Örneğin İstanbul'da Kanuni Sultan Süleyman tarafından kurulan Süleymaniye Vakfı'nda 286 görevlinin bulunması buna örnek olarak

⁶⁴³ Koca Sinan Paşa Vakfiyesi, VGMA, 598/104, s.138.

⁶⁴⁴ Koca Sinan Paşa Vakfiyesi, VGMA, 598/104, s.137.

⁶⁴⁵ Kur'an-ı Kerim, Bakara/271.

⁶⁴⁶ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 462-463.

gösterilebilir.⁶⁴⁷ Bu durumun Üsküp'te de benzer örneğini görmekteyiz. Üsküp'te Yahya Paşa'nın kurduğu vakıf bünyesinde 65 görevli bulunmaktadır.⁶⁴⁸

Vakıf eğer bir imaretse, imaret bünyesinde fırıncı, hamal, oduncu, temizlikçi, aşçı ve daha birçok görevlinin istihdam edilebilmektedir. Bunun dışında Bahaeddin Yediyıldız'ın da bahsettiği üzere herhangi bir bölgenin, şenlendirilmesi için de vakfedildiğini görmekteyiz. Burada şenlendirilmesinden bahsedilen o bölgenin sosyal ve iktisadi anlamda canlı hale getirilmesidir.⁶⁴⁹ Vakfa gelir kazandırması amacıyla vakfedilen dükkânlar, değirmenler, bağ, bahçe, tarla, arsa, çiftlik vb. menkul gayrimenkuller işler halde tutularak hem bu gayri menkulleri işletenler, hem de vakıf bünyesinde çalışanlar için önemli bir iktisadi yapı ortaya çıkarılmakta veyahut mevcut bir düzen varsa bu hareketlilik devam ettirmektedir.

Akarların bazılarının satın alınarak vakfa kazandırılması söz konusudur.⁶⁵⁰ Bu satın alma kimi zaman bir Müslüman'dan, kimi zaman bir Gayrimüslimden, kimi zaman da aile içi bireylerden olabilmektedir.

İsa Bey'in büyük oğlu Kebir Mehmed Çelebi, Dimitri adında bir Gayrimüslimden 6 bölüklük bir yeri mübadeleyle almıştır. Alışılmışın dışında bir ticari usulle para kullanılmadan yapılan bu ticaretin ardından, alınan yer vakfedilmiştir. Aynı şekilde şehrin çeşitli yerlerinde bulunan harabe değirmenler satın alınarak, tekrar işler hale getirilmiştir. İşlerliğini yitirmiş işletmelerin tekrar imar edilerek faal hale getirilmesi ekonomik anlamda önemli bir hamledir.⁶⁵¹

Vakıf için herhangi bir gayrimenkulün satın alınmasında sadece paranın kullanılmadığı, paranın dışında çeşitli malların da bu iş için kullanıldığı görülmektedir. Yahya Paşa; vakfiyede belirtildiği üzere Haraççı Hüsam isimli şahıstan –altlı üstlü olmak üzere çok katlı hücrelerin bulunduğu- bir yer satın almış ve bunun karşılığında 30 000 akçe ve bir Firengi Kemha Kaftan vermiştir. Yahya Paşa yapmış olduğu bu alışverişte, o dönem için de kaynaklarda çok geçmeyen bir ticari usulle, takas usulüyle bir ticaret yapmıştır. Hücrelerin dışında ahır, kenif

⁶⁴⁷ Öztürk, (1995), 28.

⁶⁴⁸ Yahya Paşa Vakfiyesi 1, ..., s.7-9.

⁶⁴⁹ Yediyıldız, (2003), 37.

⁶⁵⁰ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 3-4.

⁶⁵¹ Kebir Mehmed Çelebi Vakfiyesi, VGMA, 633/123, s. 349.

(tuvalet) ve pınar da bulunmaktadır. Yine hücrelerin bitişiğinde bulunan 12 dükkân, Balıkpazarı'nda bulunan -5'i iki Gayrimüslim kardeşten olmak üzere- bütün dükkânlar ve pazarın arkasında bulunan boş arazi satın alınmıştır. Yani bu dönemden itibaren Balıkpazarı'ndaki bütün dükkânlar Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfı'na ait olmuştur. Burada da Müslümanların Gayrimüslimlerle girmiş olduğu iktisadi ilişki göze çarpmaktadır. Babalarının adı İstoban olan Todori ve Martin kardeşler Balıkpazarı'nda bulunan dükkânlarını Yahya Paşa'ya satmışlardır. Balıkpazarı Mahallesi'nde terzi Pavlov'dan 3500 akçeye fevkâni ve tahtani evlerle birlikte 4 dükkân satın alınmıştır. Olyora Barbine isimli kadından 5000 akçe ve bir çuka kaftana fevkâni ve tahtâni iki ev satın alınmıştır. Bura da da Gayrimüslim bir kadından ev karşılığında parayla birlikte başka malın kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Müslümanların satın alma yoluyla Gayrimüslimlerin elindeki çeşitli gayrimenkulleri nasıl kendilerine kattıkları ve şehrin yavaş yavaş bir Türk-İslam şehri haline gelişini de görebilmekteyiz.⁶⁵²

Yahya Paşa'nın Üsküp'te kurduğu 1507 tarihli vakfın şartlarına bakıldığında dikkat çekici birçok husus göze çarpmaktadır. Vakfa ait gayrimenkullerin bir yıldan fazla kiraya verilmemesi, zaruri durumlarda en fazla üç yıl kiraya verilebileceği ifade edilmiştir. Özellikle Üsküp ve Filibe'de bulunan gayrimenkullerin vakfın kendisinin işletmesinin kârlı olması durumunda, vakfın bunları kendilerinin işletmesi önceliği getirilmiştir.⁶⁵³

4.4. Vakıf Ve Eğitim

Osmanlı Devleti'nde vakıfların bünyesinde faaliyetlerine devam eden birçok eğitim kurumu bulunmaktadır. Bunların başında elbette İslami eğitim kurumları olan medreseler gelmektedir. Vakıflar bünyesinde kurulan medreseler, müderrisler ve öğrenciler için önemli bir etkidir. Özellikle medresede eğitim gören öğrencilere verilen ücretler ve öğrenim sırasında barınma ve çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması vakıfların eğitime önemli katkılarıdır. Medreselerin dışında mekteplerde de öğrencilere dersler verilmiştir. Cami ve mescitler de dönem

⁶⁵² Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 4.

⁶⁵³ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 10.

itibariyle ciddi eğitim kurumları olmuştur. Buralarda çocuklara Kur'an-ı Kerim dersleri verilmiştir.

İshak Bey 1444'te kurulan vakfına gayrimenkullerin dışında, birçok kitap bağışı yapmış ve vakıf bünyesinde bir kütüphane oluşturulmuştur.⁶⁵⁴ Oluşturulan bu kütüphane Osmanlı'nın en eski ikinci kütüphanesi olarak gösterilmektedir. Osmanlı Dönemi'nde kurulan kütüphaneleri ve içerisindeki eserleri daha iyi tanımak adına, İshak Bey Kütüphanesi'nde bulunan kitaplar hakkında ayrıntılı bilgiler vermek gerekmektedir.

Sıhah-ı Cevherî: X. yüzyıl alimlerinden Ebu Nasr b. Hammad el-Cevherî'nin Arapça sözlüğüdür. Bu sözlük XVI. yüzyıl âlimlerinden Mehmet b. Mustafa el-Vani (Vankulu Mehmed) tarafından Kitab-ı Lugat-ı Vankulu şeklinde tercüme edilmiş ve 1729'da Osmanlı'da matbaada basılan ilk eser olmuştur.⁶⁵⁵

Keşşaf-ı Tefsirî: XI. ve XII. yüzyıllarda yaşamış İslam âlimlerinden Mahmud b. Ömer Ez-Zamahşeri'nin Kur'an-ı Kerim tefsiridir.⁶⁵⁶

Begav-i Tefsirî: Bu eserde yine XI-XII. yüzyıllarda yaşamış bir alim olan Ferra Begâvi'nin Kur'an-ı Kerim tefsiridir.⁶⁵⁷

Meşarık: XIII. Yüzyılda yaşamış Ebû'l-Fedâ il Rađiyyuddin Hasen b. Muhammed b. Hasen eŞ-Şagani'nin bir eseridir. Tam adı Meşarıkü'l-Envârî'n-Nebeviyye min Sıhahî'l-Ahbarî'l-Mustafaviyye olup kısaca Meşarıkü'l-Envâr adıyla bilinmektedir. Bu kitap sahih hadislerin bir araya getirilerek hazırlanmıştır.⁶⁵⁸

Şerh-i Meşarık: Bu eser yukarıda bahsedilen Meşarıkü'l-Envâr'a yazılan bir şerh olup; XIV.-XV. yüzyıllarda Anadolu'da yaşayan İslam âlimi Abdüllatif İbn Melek

⁶⁵⁴ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194, s. 425-426.

⁶⁵⁵ Civelek, Y. (1998). Mehmed b. Mustafa El-Vâni ve Vankulu Lügati, *EKEV Akademi Dergisi*, 1(3), İstanbul, 359-360 (s 355-362); Bingöl, Z. (2006). Sözlük ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma, *Akademik Bakış Dergisi*, (9), Kırgızistan, 203. (s. 197-207).

⁶⁵⁶ Cerrahoğlu, İ. (1984), Keşşaf-ı Tefsiri, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (1), Ankara, 60-61. (S 59-96)

⁶⁵⁷ Güngör, M. (1992). Ferra Begâvi, *DİA*, C. 5, İstanbul, s. 340-341.

⁶⁵⁸ Koca, S. (2012). İbn Melek'in Mebariku'l-Ezhar Şerhu Meşariği'l-Envâr'ındaki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53 (1), Ankara, 3-5. (s. 1-33)

tarafından kaleme alınmıştır. Eserin asıl adı Mebarikü'l-Ezhar Şerhu Meşariki'l-Envar'dır.⁶⁵⁹

Hidaye: XII. yüzyıl fakihlerinden Burhaneddin Mergigani'nin kaleme aldığı fıkıh kitabıdır.⁶⁶⁰

Şerh-i Hidaye: XV. yüzyılda yukarıda bahsedilen El-Hidaye'nin şerhi olarak dönemin âlimlerinden Bedreddin Ayni tarafından yazılan eserdir.⁶⁶¹

Mecmau'l Bahreyn: XII. yüzyıl fıkıf alimlerinden Muzafferüddin İbn'üs-Saati'nin yazdığı ve dört büyük fıkıh kitabından biri olarak bilinen eserdir.⁶⁶² İshak Bey vakfına bu eserden iki adet bağışlamıştır.

Cevahir-i Sadrü's-Şeri'a: XIV. yüzyıl Hanefi fıkıh ve kelim alimlerinden Sadrüşşeria'nın bir eseridir. Bu eserden iki tane bağışlanmıştır.⁶⁶³

Kınyetü'l Fetava-yı Kadıhan: XII. yüzyıl alimlerinden Hasan b. Mansur Ebü'l-Kâsım b. Mahmûd b. Abdülaziz el-Özcendî el-Fergânî'ye ait fıkıh kitabıdır.⁶⁶⁴

Teshili'l-Letaif: XIV.-XV. yüzyıllarda yaşamış Osmanlı fıkıh alimi ve mutesavvıfı Bedreddin Simavi (Şeyh Bedreddin)'nin fıkhi eseridir.⁶⁶⁵

Fetava-i Camiu'l-Usûl: 1209'da ölen İslam alimi İbnü'l-Esir'in hadis ilmiyle ilgili kitabıdır.⁶⁶⁶

Şerh-i Miftah: Belagat ilmiyle ilgili bir kitap olup, Belagat ilminin Araplar içerisindeki en önemli isimlerinden Ebû Yakub es-Sekkaki (Ö.1208) tarafından yazılmıştır.⁶⁶⁷

⁶⁵⁹ Koca, (2012), 10-12.

⁶⁶⁰ Koca, F. (2004). Burhaneddin Mergigani, *DİA*, 29, Ankara, 182-183

⁶⁶¹ Koçkuzu, A.O. (1991). Bedreddin Ayni, *DİA*, 4, İstanbul, 271-272.

⁶⁶² Özel, A. (2000). Muzafferüddin İbnü's-Saati, *DİA*, 21, İstanbul, 215.

⁶⁶³ Özen, Ş. (2008). Sadrüşşeria, *DİA*, 35, İstanbul, 427-430.

⁶⁶⁴ ÖZEL, A. (2001), Kâdihân, *DİA*, 24, İstanbul, 121-123.

⁶⁶⁵ Dindar, B. (1992), Bedreddin Simâvi, *DİA*, 5, İstanbul, 331-334.

⁶⁶⁶ Koçkuzu, A. O. (2000). Mecdüddin İbnü'l-Esir, *DİA*, 21, İstanbul, 28-29.

⁶⁶⁷ Durmuş, İ. (2009), Ebû Ya'kub Es-Sekkaki, *DİA*, 36, İstanbul, 332-334.

Telviḥ: XIV. yüzyıl alimlerinden Taftazani (Ö. 1389)'nin fıkıh usûlüyle ilgili kaleme aldığı eser olup; Şerafeddin Ahmed (Ö. 1369)'in yazdığı Tenkîhu'l-Ahdâs fî Ref'i't-Teyemmümi'l-Ahdâs adlı kitaba şerh olarak yazılmıştır. Kitabın asıl adı et-Telvîh fî Keşfi Hakâiki't-Tenkîh'dir.⁶⁶⁸

İzhâr (İzhâru'l-Esrâr fi'n-Nahv): XVI. yüzyılda yaşamış Birgivî Muhammed Efendi (Ö. 1573)'nin yazdığı nahiv kitabıdır.⁶⁶⁹

Umde (Umdetü'l-Ahkâm): XIII. Yüzyıl fakihlerinden İbn Dakikü'l-İyd (Ö. 1302)'in fıkıh ilmiyle ilgili eseridir.⁶⁷⁰

Şerh-i Umde: Bu eser hakkında herhangi bir malumat söz konusu değildir. ancak yukarıda bahsedilen Umdetü'l-Ahkâm'a şerh olarak yazılmış olacağı düşünülmektedir.

Metn-i Kafiye: İbn Hacib adıyla bilinen Osman b. Ömer (Ö. 1248)'in nahiv konularını içeren eseridir.⁶⁷¹

Keşşaf Haşiyesi: Bu eser de daha önce bahsedilen Mahmud b. Ömer Ez-Zamahşeri'nin Keşşaf Tefsiri'ne yapılan haşiyelerden biridir. Bu esere yüzlerde haşiyeye yazılmış olup, en bilineni Seyyid Şerif'e aittir.⁶⁷²

Şerh-i Muvakıf: Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö.1413)'nin kelim ve akaid ilmiyle ilgili kaleme aldığı eseridir.⁶⁷³

Yukarıda adı geçen eserler XII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar dört asırlık bir zaman diliminde tefsir, hadis, fıkıh, kelim, belagat gibi İslam ilimleri hakkında kaleme alınan önemli eserlerdir. Bu eserlerin hepsinin XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı'da medreselerde okutulan kitaplar olduğu görülmektedir.⁶⁷⁴ Bir külliye olan İshak Bey

⁶⁶⁸ Hızlı, M. (2008), Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), Bursa, 37. (25-46)

⁶⁶⁹ Yüksel, E. (1992). Birgivî, *DİA*, 6, İstanbul, 191-194.

⁶⁷⁰ Hızlı, (2008), 46.

⁶⁷¹ Hızlı, (2008), 34.

⁶⁷² Hızlı, (2008), 35.

⁶⁷³ Gümüş, S. (1993). Seyyid Şerif Cürcânî, *DİA*, 8, İstanbul, 134-136.

⁶⁷⁴ Baltacı, C. (2005). XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, 1, 37-43.

Vakfı'nın içerisinde bir de medrese bulunmakta olup, bu kitaplar müderrisler tarafından medresede eğitim gören talebelere okutulacak kitaplardır.

İsa Bey'in küçük oğlu Sağır Mehmed Efendi'de vakfın imaretine gelenlerin okuması amacıyla bir Evliya Tezkiresi bağışlamıştır.⁶⁷⁵ Evliyaların menkıbelerini içeren bu eser Ferîdüddin Attâr (Ö. 1221)'a aittir.⁶⁷⁶

Üsküp'te XVII. yüzyılın başlarında bir vakıf kuran Kaçanikli Mehmed Paşa'nın da kurduğu vakıfta bir kütüphane bulunmakta olup, Mehmed Paşa buraya birçok kitap bağışlamıştır. Kaçanikli Mehmed Paşa'nın bağışladığı kitapların İshak Bey tarafından bağışlanan kitaplara göre daha farklı alanlarda olduğunu söyleyebiliriz. İshak Bey Kütüphanesi'nde hadis, fıkıh, tefsir, kelam gibi İslâmî ilimlerle ilgili kitaplar mevcutken, Kaçanikli Mehmed Paşa Kütüphanesi'nde İslâmî ilimlerin yanında tarihi, edebi, tasavvufî eserler de bulunmaktadır. Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı'na ait kitaplar ise şunlardır;

Tefsir-i Şerif-i Ebu Su'ud: Bu eser Kanuni Sultan Süleyman(Saltanatı: 1520-1566)'ın eşhur Şeyhülislâmı Ebûsuud Efendi'ye ait bir tefsir kitabı olup, günümüzde de Latinize edilmiş baskıları mevcuttur.⁶⁷⁷

Tefsir-i Kâdî: Nasıruddin Abdullah b. Ömer Beydâvî'nin (öl.1286) “Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil” adlı tefsiri, “Kadı Beydâvî” veya “Kadı Tefsiri” adıyla bilinen eseridir.⁶⁷⁸

Mesnevî-i Şerîf: Mevlana Celaleddin-i Rûmî'nin meşhur eserinin altı cildi vakfa bağışlanmıştır.

Gürer ve Dürer: Molla Hüsrev'in (öl.1480) daha önce yazmış olduğu eserin asıl adı “Dürerü'l-Hukkâm fî Şerhi Gururî'l-Ahkâm'dır. Fıkıhla ilgili bu eser Molla Hüsrev'in kendisi tarafından daha önce yazdığı Gürer adlı kitabının şerhidir.

⁶⁷⁵ Mehmed Bey bin İsa Bey Vakfıyesi, VGMA, 605/358, s. 272.

⁶⁷⁶ Öngören, R. (2012). Tezkiretü'l-Evliya, *DİA*, 41, İstanbul, 74-75.

⁶⁷⁷ Düzenli, P. (2007). *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebûsuûd Efendi ve Fetvaları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 48.

⁶⁷⁸ Hızlı, (2008), 35.

Sahîh-i Buhârî: İslam Tarihi içerisinde en önemli hadisçilerden olan İmam buhari'nin bu eserinin “*cild-i evveli ve cild-i sâni*” yani ilk iki cildi vakfa bağışlanmıştır.

İslâh ve İzâh u Arabî: Bu eser de Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde şeyhülislamlık yapmış, aynı zamanda tarihçi ve alim kişiliğiyle de bilinen Kemalpaşazâde'nin (İbn Kemal) fıkıh ilmiyle ilgili kaleme aldığı eseridir.⁶⁷⁹

Kudurî: İmam Ebu'l-Hüseyin Ahmed el-Kudûrî'nin (öl.1036) “Muhtasarü'l-Kudûrî” adıyla bilinen fıkıh kitabıdır.⁶⁸⁰

Türkî Kudurî: Yukarıda bahsedilen İmam Ebû'l-Hüseyin'in eserine yazılmış şerhlerden biridir.

Ravzatü's-Şühedâ: XV. yüzyılda yaşamış İranlı müfessir, mutasavvıf ve şair Hüseyin Vaiz-i Kaşîfî'nin Kerbela hadisesini anlatan eseridir.⁶⁸¹

Hadîkatü's-Süedâ: Bu eser de Ravzatü's-Şühedâ'nın Fuzuli tarafından Türkçe'ye çevirisiidir.⁶⁸²

Tezkiretü'l-Evliyâ: Daha önce de bahsedildiği üzere Ferîdüddin Attâr'ın (Ö. 1221) evliya menkıbelerini içeren eseridir.⁶⁸³

Reşehât: Fahreddin Ali Safî'nin (ö. 939/1532) tarafından Farsça yazılmış olan bu eser Nakşibendî şeyhlerinin biyografisini içermektedir.⁶⁸⁴

Nefehatü'l-Üns: İranlı mutasavvıf ve Nakşibendi Tarikatı şeyhi Abdurrahman-ı Camî (Ö. 1492)'nin kaleme aldığı tabakât-ı sûfi kitabıdır.

⁶⁷⁹ Turan, Ş. (2002). Kemalpaşazâde, *DİA*, 25, Ankara, 238-242; Unan, F. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik38.html> (Erişim tarihi 07/07/2015).

⁶⁸⁰ Hızlı, (2008), 38.

⁶⁸¹ Karaismailoğlu, A. (1999). Hüseyin Vaiz-i Kaşîfî, *DİA*, İstanbul, 16-18.

⁶⁸² Mirzayev, A. (2009). Fuzûlî'nin Hadiikatü's-Süedaadlı Eserinde Manzum Kısımlar Üzerine, *Turkish Studies*, 4 (7), 438-440. 447ye kadar.

⁶⁸³ Öngören, R. (2012). Tezkiretü'l-Evliya, *DİA*, 41, İstanbul, 74-75.

⁶⁸⁴ Tosun, N. (2008). Reşehat, *DİA*, C. 35, İstanbul, 8-9.

Tenbihü'l-Gâfilîn: XIII. Yüzyıl Arap dilci ve edebiyatçı İbnü'n-nehhâs El-Halebî'nin nasihat tarzında eseridir.

Kitâb-ı Cevâhiri'l-Fıkıh: İshak Bey Vakfı'nda da geçen bu eser hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

Kitaplar hakkında verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Kaçanikli Mehmed Paşa'nın vakfettiği eserler, farklı alanlarda kaleme alınmıştır. Bu kitapların dışında; Envarü'l-Aşîkîn, Şîr'atü'l-İslâm, bir cilt Halviyyat, Mirsadü'l-İbâd, Ahlâk-ı Alâiyye, Sûret-i Fetâvâ, Silsiletü'z-Zeheb, Tezkiretü'ş-Şuarâi'l-Aşîk, Şerh-i Şâtibî, Mantıku't-Tayr, Ferah ba'de'ş-Şidde, Kaside-i Mollâ Kâtibî, Şerh-i Merah li-Hasan Paşa, Şerh-i Bostan li-Sururî, Kitâb-ı Ebu'l-Müslim, Şâh u Gedâ, Fezâil-i Sûreti'l-Kadr, Lûgat-ı Sihâh-ı Acem, Sad Kelime-i Ali gibi İslâmî eserlerin yanında Tevârih-i Taberiye'nin altı cildi, Tevârih-i Âl-i Osman, Menâkib-i İmam-ı Azam, Aşîk Paşa gibi tarihi kitaplar vakfedilmiştir. Ayrıca Hümâyûnnâme, Yusuf ve Züleyha, diğer Yusuf u Züleyha li-Kaşîr, Kıssa-yı Kahraman-ı Katil gibi edebi kitaplarla, Lûgat-i Ahterî, Lûgat-ı Mirkat gibi sözlüklerin de vakfedildiğini görmekteyiz. Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı'nda bahsedilen kütüphaneden ayrı olarak, vakıf camisinde okunmak üzere 2 Kıt'a büyük Mushaf-ı Şerif, Hulviyyat, İmadü'l İslam ve Muhammediye kitapları vakfedilmiştir.⁶⁸⁵

Mustafa bin Ferhad el-Debbağ Vakfı'na ait 1574 tarihli vakfiyede zaviyenin eğitim hizmeti hakkında çeşitli bilgiler verilmektedir. Verilen bu bilgiler dönemin eğitim şartları ve eğitim alan talebelerin durumu hakkında bize çeşitli bilgiler verebilir. Örneğin; zaviyede yirmiden az öğrenci olmaması gerektiği ifade edilmiştir. Zaviyede eğitim görecektir bu öğrencilerin yetim, kimsesiz veya fukaralar içerisinde olması gerektiği vurgulanmıştır. Talebelere bir yandan eğitim verilirken, diğer yandan kaftan ve pabuç verilerek kılık kıyafet ihtiyacının da karşılandığı görülmektedir.⁶⁸⁶

⁶⁸⁵ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 633/11, s.22-23.

⁶⁸⁶ Mustafa b. Ferhad El-Debbağ Vakfiyesi, Makedonya Milli Arşivi, 2 Numaralı Vakıfname.

4.5. Vakıf ve Aile

Vakıf müessesesini aile ile birlikte düşündüğümüzde Üsküp'te bir ailenin şehrin imarı ve iskânında beş kuşak ve yaklaşık iki asır boyunca oynadığı çok büyük faaliyetler karşımıza çıkmaktadır. Bu kuşağın ilk temsilcisi Paşa Yiğit Bey, Üsküp'ü Osmanlı topraklarına katarak ilk hizmetini gerçekleştirmiştir. Paşa Yiğit Bey XIV. yüzyılın sonlarında gerçekleşen bu fetih faaliyetinin ardından burada uç beyi olarak görev yapmıştır. Ailenin Üsküp'teki faaliyetleri ikinci kuşakla birlikte vakıf müessesesi aracılığıyla imar ve hayır faaliyetlerine dönüşmüş, Paşa Yiğit Bey'in oğlu ya da evlatlığı olan İshak Bey Üsküp'teki en büyük vakıflardan birini kurmuştur. İshak Bey, XV. yüzyılın ilk yarısının sonlarında kurduğu vakıf bünyesinde Üsküp'te inşa ettirdiği başta kendi adını taşıyan cami olmak üzere imaret, hamam, kütüphane, medrese, bedesten ve han (Sulu Han) ile Üsküp'e Osmanlı şehri kimliği kazandıran önemli isimlerden birisi olmuştur. İshak Bey de 'Gazi' olarak anılan bir uç beyi olarak Üsküp'te görev yapmıştır. Ailenin üçüncü kuşağını temsil eden İsa Bey, XV. yüzyılın ikinci yarısında babası İshak Bey ve dedesi Paşa Yiğit Bey gibi Üsküp'te uç beyi olarak görev yapmıştır. Kendisinden de 'Gazi' olarak bahsedilen İsa Bey de kurduğu vakıf bünyesinde, kendi adını taşıyan bir caminin yanında birer han(Kapan han), hamam, çeşme, zaviye ve medrese inşa ettirerek Üsküp'ün imarında önemli rol oynamıştır. Yine XV. yüzyılın ikinci yarısında, ailenin dördüncü kuşağı olarak İsa Bey'in iki oğlu Kebir Mehmed Çelebi ve Sağır Mehmed Bey(Efendi), Üsküp'te kendi adlarına müstakil vakıflar kurmuşlardır. İsa Bey'in büyük oğlu Kebir Mehmed Çelebi kurduğu vakıf bünyesinde bir cami ve imaret inşa ettirirken, İsa Bey'in küçük oğlu Sağır Mehmed Efendi de bir vakıf kurarak adını taşıyan bir mescit ve bir imaret yaptırmıştır. Son olarak Sağır Mehmed Efendi'nin kızı olan Ayşe Hatun XVI. yüzyılın sonlarında aynı ailenin beşinci kuşak temsilcisi olarak Üsküp'te bir vakıf kurmuştur. Ayşe Hatun kurduğu vakıf bünyesinde bir mescit ve bir de zaviye yaptırarak Üsküp'ün imarına katkıda bulunmuştur.

Yukarıda bahsedilen bu aile silsilesi, birincil olarak yaklaşık iki yüzyıl boyunca bizzat Üsküp şehrinin tarihine damga vururken, kurdukları vakıflar da büyük oranda şehrin Osmanlı Devleti'nin idaresinden çıktığı XX. yüzyılın başlarına kadar faaliyetlerini devam ettirmiştir. Hatta İshak Bey(Alaca), İsa Bey, Kebir Mehmed

Çelebi Camileri başta olmak üzere aile mensupları tarafından inşa ettirilmiş han, hamam, bedesten gibi yapılar halen ayakta olup modern Üsküp'ün en önemli tarihi eserleri arasındadır. Sonuç olarak bir ailenin bir şehir üzerinde ne kadar etkisi olabildiğinin en önemli örneklerinden biri Üsküp'te yaşayan bu ailedir.

Ancak aynı aile içerisinde yaşanan bir anlaşmazlığın da tarihin bir gerçekliği olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. İshak Bey Vakfı'nın kaleme alınmasında aile içerisinde yaşanan anlaşmazlıkların etkili olduğunu görmekteyiz. Esasında babaları tarafından kurulan vakfın, İshak Bey'in oğullarından Mustafa Bey tarafından, diğer kardeşleri Paşa Bey ve İsa Bey'le eşit bir şekilde paylaştırılması talep edilmiştir. Buna karşılık olarak İsa Bey de çeşitli şahitler göstererek babaları İshak Bey'in mevcut olan vakfı kendisinden sonra şahsına (İsa Bey) bıraktığını ispat yoluna gitmiştir. Üsküp mahkemesi de bunu kabul ederek vakfın tasarruf hakkı İsa Bey'e geçmiştir.⁶⁸⁷ Yaşanan bu olay ise XIV. yüzyılın sonlarından, XVI. yüzyılın sonlarına kadar yaklaşık iki yüz yıllık Üsküp'te önemli hizmetlerde bulunan ailenin aralarında yaşadığı anlaşmazlık ve olumsuzluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vakıf müessesesinin yönetim sistemi içerisinde ailenin durumuna bakılacak olursa çoğunlukla kendi vakfının ilk mütevellisi olan vâkıf, kendisinin vefatından sonra ve daha ileriki zamanlarda kendi ailesine mensup kişilerin vakfının mütevellisi olmasını istemektedir. İlk başta vakfın niteliğinin durumu doğrudan etkilediği söylenebilir. Kuruluş amacına göre hayri olan vakıflarda mütevellinin vakfın kurucusu ya da onun soyundan gelen kişilerin olup olmamasının çok önemli olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü hayri vakıflarda gelirler hayır amaçlı kullanılmaktadır. Ailevi ya da yarı ailevi vakıflarda ise vakıf kurucusu aynı zamanda vakfın mütevellisi olmakta ve sahip olduğu bu vazifenin karşılığında belirli bir ücret almaktadır.

Ayrıca bazı Üsküp vakıflarında, kurulan vakfın gelirlerinden aile fertlerine belirli meblağların ödendiği görülmektedir. Dolayısıyla vakfın birde bu şekilde ekonomik fonksiyonunun olması kurucunun kendisinden sonraki süreçte ailesini gözetmesini düşündürmüştür. Altı kızı bulunan Yahya Paşa hayatta oldukları sürece vakfın

⁶⁸⁷ İshak Bey bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194, s. 424.

gelirlerinden her birine yıllık 3000 akçe verilmesini vakfın şartları arasında belirtmiştir.⁶⁸⁸ Mustafa Paşa'nın da Hûma, Hani, Şah-ı Zaman ve Ümmi adlarında dört kızı olup, vakfının gelirlerinden her birine 10'ar akçe verilmesini istemiştir. Mustafa Paşa Yahya Paşa'dan farklı olarak kızlarının çocuklarına da gelirlerden bir meblağ verilmesini istemiş ve ikiyle tuttuğu sınırlı sayıdaki torunların her birine 3'er akçe verileceğini belirtmiştir.⁶⁸⁹ Müezzîn Hoca lakaplı Muslihiddin bin Abdülgani, 1550'de Üsküp'te kurduğu vakfında, vakfın tüm masrafları karşılandıktan sonra kalan meblağın çocuklarına verilmesini istemiştir.⁶⁹⁰

Yine Mustafa Paşa Vakfı'nda vâkıfın dışında neslinden olan akrabalarının da vakıftan doğrudan ya da dolaylı olarak yararlandığı görülmektedir. Mustafa Paşa akrabalarının fakir olması halinde vakfın gelirlerinden neye ihtiyacı varsa o kişiye yetecek kadar verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁹¹

Üsküp'te bir cüzhâne vakfı kuran Abdülbâki Efendi'nin ailesi hakkında önemli bilgiler edinmekteyiz. Buna göre vâkıfın Ayşe, Hatice, Fatma adlarında üç eşi bulunmaktadır. Vakıf gelirlerinden eşlerinin her birine 8'er akçe verilecektir. Yahya Efendi adında bir kardeşi olmakla beraber, kardeşinin vefat ettiğini ve bu vefattan dolayı kardeşinin çocukları olan Mehmet Çelebi ve Mustafa Çelebi adlarındaki yeğenlerine vakıf gelirlerinden günlük 4'er akçe verilmesini istemiştir. Yine vefat eden küçük kardeşi Müftü Sadık Mehmet Efendi'nin kızları Fatma ve Ayşe'ye vakıf gelirlerinde 4'er akçe verilmesini istemiştir.⁶⁹²

İslâmi anlayıştan gelen bir gelenekle vakıf kurucuları kendisinden sonra vakfa mütevellî olacakların öncelikle oğulları ve sonra onların soyundan gelen erkek evlatlar olmasını istemişlerdir. Burada Türklerdeki ataerkil toplum özelliğinin de etkisi bulunmaktadır. Erkek evlatlarının soyunun devam etmemesi durumunda bu kez kızlarının ve sonra kızlarının soyundan gelen erkeklerin mütevellî olmalarını istemişler ve bu nedenle vakfiyede belirtmişlerdir. Dolayısıyla birebir eşleştiremesek de bu durumu İslâmi miras hukukundaki aile bireylerinin konumuyla ilişkilendirebiliriz. Kur'an-ı Kerim'de Nisa Sûresi'nde geçen;

⁶⁸⁸ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 11.

⁶⁸⁹ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 467-468.

⁶⁹⁰ Muslihiddin bin Abdülgani Vakfiyesi, VGMA, 632/209, s. 496.

⁶⁹¹ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 467.

⁶⁹² Abdülbâki Efendi bin Mustafa Efendi Vakfiyesi, VGMA, 988/184, 287.

“Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder. (Çocuklar) ikiden fazla kadın iseler, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana-babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona vâris olmuş ise, anasına üçte bir (düşer). Eğer ölenin kardeşleri varsa, anasına altıda bir (düşer. Bütün bu paylar ölenin) yapacağı vasiyetten ve borçtan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size, fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş farzlardır (paylardır). Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.”⁶⁹³

ayetinden de anlaşılacağı üzere miras hukukunda dini kaynaklardan hareketle erkek vârisin kadınların iki katı fazla pay aldığı görülmektedir. Yani vâris olan çocuklarsa erkek çocuk kız çocuğundan iki kat, vâris olan kardeşlerse erkek kardeş kız kardeşten iki katı fazla mirastan pay almaktadır. Dolayısıyla ekonomik olarak erkeğin daha öncelikli olduğu bir miras hukukunda vakıf kuran bir kişi kendisinden sonraki mütevellinin oğlu olmasını isteyebilmektedir. Hatta erkeklere verilen önceliğin kadın vakıf kurucuları tarafından da devam ettirildiğini örnekleriyle görebilmekteyiz. Ancak erkeklerin öncelikli olması kadınların hakkının olmaması anlamına gelmemektedir. İslam öncesinde mirastan hisse alamayan kadınlar ve kızlar İslam Hukuku ile vâris olarak mirastan pay almışlardır.⁶⁹⁴ Yine bu durumu da babasının vakfını devam ettiren kadın vâkıflardan ve sıklıkla belgelerde karşımıza çıkan başlı başına yeni bir vakıf kuran kadın kuruculardan anlayabiliriz. Üsküp'teki vakıf kurucularından olan Ayşe Hatun'un 1596 tarihli vakfiyesine göre kendisinden sonra kız çocuklarının hiçbir şekilde vakfa vâris olmalarını istemediğini görmekteyiz. Hatta bunun bir adım daha ötesine gidilerek; *“Evlâd-i benat asla mütevellî olmayıb ve evkafımdan nesne verilmeye. Eğer verilir ise haram ola.”*⁶⁹⁵ ifadesiyle kızların vakıf üzerindeki olası bir tasarruf yetkisi ellerinden alınmıştır. Bunu vakfiyesinde resmi bir şekilde tescilleyen vâkıfın bir kadın olması ise olaya daha farklı bir boyut getirmiştir. Ailesinden kendisine miras olarak kalan belirli bir ekonomik güçle bir vakıf kurabilecek duruma gelen Ayşe Hatun kendisinden sonra oğullarının, daha sonra aile içerisinde gördüğü evlad-ı utekanın vakfına vâris

⁶⁹³ Nisa Sûresi 11. Ayet.

⁶⁹⁴ Ekinci, E. B. (2006). *İslâm Hukuku*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 50.

⁶⁹⁵ VGMA, 987/95, s.275.

olması tasarrufunda bulunmuş, ancak kızlarının vâris olması tasarrufunda bulunmamıştır.

Vakıf kurucularının vakfiyelerini kayda aldırırken şahitler arasında kendi ailesinden kişilere yer vermesi de vakıf-aile ilişkisi içerisinde değerlendirilebilir. Bunların dışında birde vakıflarda söz sahibi olan evlad-ı utekadan bahsetmek gerekir. Evlad-ı Uteka sözlük anlamı olarak “azad olmuş köle ve cariye” anlamına gelmektedir. Vakıf kurucularının kendi ailesinden saydığı ve vakfiyelerde kendilerinden sonra mütevellî olacak bir nevi vârisleri arasında saydıkları kişilerdir. Bunlarda sıralama olarak genelde kız çocukları ve onların soyundan gelen erkeklerden sonra gelmektedir ve onların vakfın vârisi ve mütevellîsi olma durumu söz konusudur.

XV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, daha sonraki dönemlerde de evlâd-ı utekalar Üsküp'teki vakıflara vâris olmuşlardır. Üsküp'te ilk defa İsa Bey'in oğlu Mehmed Bey'in 1463 yılında evlad-ı utekadan kişilerin vakfın vârisleri arasında gösterildiği görülmektedir. Mehmed Bey kendisinden sonra erkek çocuklarının, daha sonra da evlad-ı utekadan olanların vakfın tasarruf hakkına sahip olabileceğini ve mütevellî olabileceğini vakfiyesinde ifade etmiştir.⁶⁹⁶ Aynı veraset anlayışıyla azatlı kölelerin XVI. yüzyılın başında 1507'de Yahya Paşa'nın vakfına vâris olurken⁶⁹⁷, XVII. yüzyılın başlarında 1608'de Kaçanikli Mehmed Paşa tarafından vakfının mütevellîliğine vâris olduğunu görmekteyiz.⁶⁹⁸

Üsküp'te kurulan vakıflar çerçevesinde aile mensuplarının birbirleriyle çeşitli ilişkiler içerisinde oldukları görülmektedir. Kurulan vakıfların tevliyeti noktasında vâkıftan sonra çoğunlukla aile mensupları mütevellî olmuştur. Ayrıca bazı vakıflarda, kurucuların aile bireylerinden kalan gayrimenkullerini vakfa bağışlaması söz konusudur. Örneğin; İsa Bey Vakfı'nda kardeşi Paşa Bey'e babaları İshak Bey'den kalan ve İshak Bey Evleri diye bilinen evler, Paşa Bey'in vefatıyla miras İsa Bey'e kalmış ve İsa Bey de bu evleri vakfetmiştir.⁶⁹⁹ Ayşe Hatun binti Sağır Mehmed Efendi de, babasından kalan gayrimenkulleri vakfetmiştir. Aile

⁶⁹⁶ Mehmed Bey bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 605/358, s. 271.

⁶⁹⁷ Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, VGMA, Y-438-3, s. 10.

⁶⁹⁸ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 633/11, s.24.

⁶⁹⁹ Ayverdi, (1981), 251.

bireylerinden kalan maddi mirasları vakıflarında değerlendirmenin yanında Üsküp'te manevi miraslara da sahip çıkıldığı durumlar söz konusudur. Hacı Hüseyin Bey ve kardeşi Hafız Ali Bey, dedeleri Yusuf Bey'in sağlığında kurmak istediği ancak kuramadığı cüzhân vakfını, babaları da vefat edince kendileri kurmuşlardır.⁷⁰⁰ Bunların dışında aile bireyleri içerisinde bazı gayrimenkullerin birbirlerinden satın alınarak vakfedildiği de görülmektedir. Sağır Mehmed Efendi, babası İsa Bey'den Edirne'de bulunan Orgaş Köyü'nü satın alarak vakfetmiştir.⁷⁰¹

Bunun dışında vakıfta çalışan görevlilerin de çoğunlukla çocuklarına - vefat durumunda ya da kendi istekleriyle devretmek suretiyle- görevlerini bıraktıkları görülmektedir.⁷⁰² Kasım Paşa Cami'nin devirhanı Zülfikâr kendi isteğiyle görevini bırakmış ve yerine 1591 yılında, 1 akçe ücretle Mehmed bin Hamza getirilmiştir.⁷⁰³ Yahya Paşa Vakfı'nın 6 akçe ücretle cabiliğini yapan Ömer de kendi isteğiyle görevini bırakmış ve yerine 1591 yılında Ali görevlendirilmiştir.⁷⁰⁴ Sahip olduğu görevi terk ettikleri için yerlerine başka kişilerin geldiği görülmektedir. Örneğin; XV. yüzyılda kurulan Hüma Sultan Vakfı'na ait imarette görev yapan Ahmed'in görevi terk etmesi nedeniyle yerine 1726 yılında, o dönem vakfın mütevellisi olan Süleyman'ın arzıyla, Es-Seyyid Mehmed bin Hüseyin görevlendirilmiştir.⁷⁰⁵

4.6. Vakıf-Şehir İlişkisi

Vakıf müessesesi, şehirlerin sosyal, dini, ekonomik vb. birçok yönünü etkilemiştir. Üsküp şehrini ve vakıflarını da ele aldığımızda vakıf-şehir ilişkisinin burada da belirleyici olduğunu görebilmekteyiz. Özellikle Üsküp'ün Osmanlı Devleti'nin idaresine geçmeden önce İslamiyet'ten uzak başlı başına bir Hristiyan şehri olduğunu düşünürsek, vakıfların şehrin üzerindeki etkisi bir nebze daha etkili ve önemli olacaktır.

Üsküp'ün dini olarak Hristiyan bir şehir görünümünden, bir İslam şehrine dönüşmesinde ortaya konulan dini vakıf eserleri önemli bir etkiye sahiptir. Başta

⁷⁰⁰ Hacı Hüseyin Bey ve kardeşi Hafız Ali Bey Vakfıyesi, VGMA, 990/39, s. 48.

⁷⁰¹ Mehmed Bey bin İsa Bey Vakfıyesi, VGMA, 605/358, s. 271-272.

⁷⁰² Mustafa Paşa Vakfıyesi, VGMA, 632/203, s. 467-468.

⁷⁰³ VGMA, Hurufat 1197, s. 2.

⁷⁰⁴ VGMA, Hurufat 1197, s. 25.

⁷⁰⁵ VGMA, Hurufat 1196, s. 7.

yapılan camiler olmak üzere, medrese, tekke gibi dini yapıların dışında inşa edilen han, hamam, şadırvan, imaret vb. diğer mimari eserlerin de İslam mimarisinin etkisiyle ortaya konulduğu düşünülürse şehrin zamanla bir İslam şehri görünümü alması daha açık bir şekilde izah edilebilir. Bu vakfın şehir mimarisine olan etkisidir.

Şehrin sosyal anlamda İslamlaşmasında da vakıf kurumlarının etkili olduğu görülmektedir. Özellikle tekke, zaviye gibi İslami öğretilerin tarikat-tasavvuf ilişkisi içerisinde öğretildiği ve yayıldığı yerlerin yapılması, sonrasında buraların insanlarla şenlendirilmesi Üsküp şehrinin yavaş yavaş bir Türk-İslam şehri kimliği kazanmalarında etkili olmuştur denebilir. Osmanlı topraklarından gelen tarikat şeyhleri ve beraberinde gelenlerin bölgenin demografik yapısını değiştirmesinin yanı sıra bölge halkından bazılarının da bu tekke ve zaviyelerin etkisiyle Müslüman olduğu düşünülürse vakfın şehir üzerindeki bu etkisini de görebilmek mümkün olacaktır.

Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı'na ait vakfiye de Kačanik Kasabası'nın Yemen fatihi olarak bilinen Koca Sinan Paşa tarafından *"müceddeden bina eylediği"*⁷⁰⁶ söylenmektedir. Koca Sinan Paşa'nın Üsküp ve Kačanik'te vakfının olduğu bilinmektedir.⁷⁰⁷ Koca Sinan Paşa Vakfı'na ait 1586 tarihli vakfiyede böyle bir ibare yoktur. Ancak Kačanikli Mehmed Paşa Vakfı'nın Koca Sinan Paşa Vakfı'ndan 23 yıl sonra yani 1609 yılında kurulduğunu göz önüne alırsak Mehmed Paşa'nın bu tespitte bulunmasının uzak bir ihtimal olmadığı düşünülebilir.

Müezzin Hoca lakaplı Muslihiddin bin Abdülgani, 1550'de kurduğu vakfına Üsküp'te satın aldığı harap vaziyette bulunan bir hamamı yenileyerek vakfetmiştir.⁷⁰⁸ Burada şehrin imarında vakıfların oynadığı rol açısından önemli bir örnek bulunmaktadır. Çünkü Üsküp'te kurulan vakıflar sadece yeni binaların yapılması üzerinden bir şehir kimliği oluşturmayıp, köhne, harabe işletmeleri de gereken tamiri yapılarak faal hale getirilmesini sağlamışlardır. Mustafa b. Ferhad El-Debbağ da 1574'te Üsküp'te kurduğu vakfına, harap vaziyetteki 3 harap

⁷⁰⁶ Kačanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 633/11, s.21.

⁷⁰⁷ Koca Sinan Paşa Vakfiyesi, VGMA, 598/104, s.135.

⁷⁰⁸ Muslihiddin bin Abdülgani Vakfiyesi, VGMA, 632, 209, s. 495-96.

kiremitliğı satın alarak bağışlamıştır.⁷⁰⁹ Bu işletmeler daha sonra tamir ettirilerek tekrar çalışır hale getirilecektir.

4.7. Vakıf-Devlet İlişkisi

Vakıflar her ne kadar İslami bir müessese gibi ortaya çıkmış olsa da bir resmiyet kazanması gerekmektedir. Bunun için kurulan vakıflar öncelikli olarak kurulmuş olduğu bölgenin kadı, naib vb. devlet görevlileri huzurunda vakfiyesinin hazırlanması ve şahitler huzurunda tescil edilmesi gerekmektedir. Ayrıca hazırlanan vakfiyenin bir nüshası vâkıfda bulunurken, bir örneği de defterlere kaydedilmiştir. Çünkü vakıf kurulduğu dönemden çok uzun yıllar sonrasına kadar hayatını devam ettirebilen bir kurumdur. Dolayısıyla daha sonraki dönemde vakıfla ilgili ortaya çıkabilecek sorunlar için vakfın resmiyet kazanması önemlidir. Üsküp vakıflarında da vakıflarla ilgili çeşitli sorun ve şikayetlerin olduğunu görmekteyiz. Vakfın mütevellileri başta olmak üzere diğer bütün görevliler birbirlerine karşı bir nevi denetim mekanizması olmuşlardır.⁷¹⁰ Vakıfla ilgili yolsuzluk, eksiklik, adaletsizlik vb. sorunlar ortaya çıktığında bu sorunu çözecek olan ilk önce bölgenin bürokratik görevlileridir. Şikayet söz konusu olan durumun vâkıfın şartlarına uygun olup olmadığını belirlemek için öncelikli olarak vakfiyeye bakılmıştır.⁷¹¹ Örneğin İshak Bey'e ait vakıfta, oğulları Mustafa ve İsa Beylerin arasındaki anlaşmazlık mahkemeye intikal etmiş, mahkeme İsa Bey'i haklı bulmuş ve vakfın tasarruf hakkını İsa Bey'e vermiştir.⁷¹²

Fuad Köprülü; *"Bugünkü geniş devlet mefhumuna göre amme hizmetleri mahiyetinde olan birçok içtimai vazifeler, vaktiyle vakıf müessesesi tarafından ifa olunuyordu. Yollar, köprüler, sulama işleri gibi nafia işleri, hastaneler ve fakirlere yardım gibi içtimai muavenet işleri, medreseler ve kütüphaneler, okutanların ve okuyanların maişetini temin gibi kültür işleri, doğrudan doğruya vakıflarla idare edilmekte idi."* Sözleriyle vakıf-devlet ilişkisinin durumunu açık bir şekilde ifade

⁷⁰⁹ Mustafa b. Ferhad El-Debbağ Vakfiyesi, Makedonya Milli Arşivi, 2 Numaralı Vakıfname.

⁷¹⁰ Yazır, E. H. (1995). Ahkâmü'l-Evkâf, Yay. Haz. N. Öztürk, Ankara: TDV Yayınları, s. 165.

⁷¹¹ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 466.

⁷¹² İshak Bey bin İsa Bey Vakfiyesi, VGMA, 632/194, s. 424-425.

etmektedir.⁷¹³ Çünkü burada ifade edilen; devletin vakıf eliyle sahip oldukları toprakları imar ve iskân etmesidir.

Yukarıda bahsedilen amme hizmetinin gerçekleştirilebilmesi için Osmanlı Devleti'nin başında bulunan padişahların bu konuda gereken desteği verdiği söylenebilir. Üsküp'ün fethinden sonra Sultan II. Murad'ın burada vakıf kurması şehrin imarı ve daha birçok alanda ihtiyaçlarının karşılanması için önemli bir adım olmuştur. Devletin en üst kademesinde bulunan Sultan II. Murad'a ait cami, mekteb ve imaret Üsküp'teki en eski mimari eserlerindendir. Üsküp'ü Osmanlı topraklarına dahil eden Paşa Yiğit Bey'in vakfından sonra, kurduğu vakıfla Sultan Murad'ın Üsküp'te Osmanlı öncesi Hristiyan-Ortodoks kimliğiyle bambaşka bir yapıya sahip Üsküp'ün bir Osmanlı şehri halini alması için önemli bir adım olmuştur. Sultan II. Murad'ın kurduğu vakfın dışında, Üsküp'te 1444'te bir vakıf kuran İshak Bey'e merkeze bağlı Bane ve Mirkofça köylerini mülk olarak vererek vakıf müessesesine dolaylı yoldan da destek vermiştir. Çünkü İshak Bey Sultan II. Murad tarafından kendisine verilen bu iki köyü kurduğu vakfa bağışlamıştır.⁷¹⁴ Her iki köyün tasarruf hakkı Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bayezid tarafından da İshak Bey Vakfı'na ait olarak kabul edilmiştir.⁷¹⁵

Sultan II. Murad'dan sonra padişah olan oğlu Fatih Sultan Mehmed de şehrin Osmanlılaşması ve imarı adına başta ismiyle anılan Fatih Köprüsü olmak üzere çeşitli teşvik ve faaliyetlerde bulunmuştur. Fatih Sultan Mehmed döneminin uç beyi olan İsa Bey'e Dıraçova köyünü mülk olarak vermiştir.⁷¹⁶ Verilen bu köyü de İsa Bey, Üsküp'te kurduğu vakfın akarları arasına katarak vakfetmiştir. Fatih Sultan Mehmed'den sonra, sultan II. Bayezid de 1519'da Üsküp'te bir vakıf kuran Mustafa Paşa'ya Berazeniç Köyü⁷¹⁷, Çeraşeva Köyü⁷¹⁸, Hıraşkova Köyü⁷¹⁹ ve Dobova⁷²⁰ Mezrası'nı mülk olarak verdiği görülmektedir. Ayrıca 1529 yılına ait tahrir defterine göre; Mustafa Paşa'ya ismi zikredilmeyen ancak Padişâh-ı Âlempenah olarak

⁷¹³ Köprülü, F. (1938). Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti, *Vakıflar Dergisi*, (1), Ankara, 2.

⁷¹⁴ İshak Bey Bin İsa Bey Vakfıyesi, *VGMA*, 632/194, s. 425.

⁷¹⁵ *BOA*, TD 232, s. 823.

⁷¹⁶ *BOA*, TD 190, s.297a.

⁷¹⁷ *BOA*, TD 232, s. 821

⁷¹⁸ *BOA*, TD 190, s. 288b-289a.

⁷¹⁹ *BOA*, TD 232, s. 817.

⁷²⁰ Mustafa Paşa Vakfıyesi, *VGMA*, 632/203, s. 463.

geçen bir Osmanlı sultanı tarafından Emrudluk (Kruşeniç) Köyü mülk olarak verilmiştir. Dolayısıyla devletin en üst kısmını temsil eden padişahlar Üsküp'te şehrin iskan ve imarında doğrudan etki etmenin yanı sıra, yapmış oldukları toprak bağışlarıyla dolaylı olarak da teşvik etmişlerdir.

Üsküp'te XVII. yüzyılın başlarında kurulan Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı'nda da vakıf-devlet ilişkisinin bir örneği görülmektedir. Aşkavudina Köyü'nde bulunan bir kıta çayır devlete ait olup Beytü'l-Mal'dan satın alınarak vakfa kazandırılmıştır. Görüldüğü gibi burada devletle vakıf bir ekonomik ilişki içerisine girmiş, devlet malını satarken, satılan gayrimenkul daha sonra alan kişi tarafından vakfa bağışlanmıştır.⁷²¹

Üsküp'te kurulan birçok vakıfta, dönemin Üsküp kadılarının vakfın nezaretini üstlendiği ve bunun karşılığında kadıya belirli bir ücret ödendiği görülmektedir. Üsküp vakıflarına ait en eski vakfiyenin İshak Bey'e ait olduğu daha önce de belirtilmişti. Bu vakıfta, Üsküp kadısında vakfa nezaret etmesinden dolayı günlük 1 dirhem yevmiye verilmektedir.⁷²² İshak Bey'in oğlu İsa Bey'in de vakfında Üsküp kadısına 2 akçe yevmiye verdiği görülmektedir.⁷²³ Buna benzer daha birçok vakıfta Üsküp Kadısının nazırlık görevi karşılığında ücret alması söz konusudur.⁷²⁴ Burada dikkat çeken; maaşını devletten alan bir görevlinin, aynı zamanda bir ya da birden çok vakfa nezaret ettiği gerekçesiyle ücret almasıdır.

Vakıfların salahiyeti açısından görevlilerin vakfiyelerde özellikle belirtilen hususlara dikkat ederek, görevlerini hakkıyla yerine getirmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde azledilmeleri söz konusudur. Sağır Mehmed Efendi Vakfı'nda mütevellî olan kişi vakfın işleyişinden sorumlu kişi olarak, görevini yerine getirmeyenlerin azlinden sorumludur. Ancak kendisi de görevini hakkıyla ifa edemediği takdirde azledilecektir ve bunu yapacak olan da Osmanlı Devleti adına Üsküp kadısıdır.⁷²⁵

⁷²¹ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, *VGMA*, 633/11, s.21.

⁷²² İshak Bey bin İsa Bey Vakfiyesi, *VGMA*, 632/194, s. 426.

⁷²³ Ayverdi, (1981), 252.

⁷²⁴ Mehmed Bey bin İsa Bey Vakfiyesi, *VGMA*, 605/358, s. 272.

⁷²⁵ Mehmed Bey bin İsa Bey Vakfiyesi, *VGMA*, 605/358, s. 275.

4.8. Vakıf-Şahit İlişkisi

Vakfiyeler incelendiğinde vakıf kurucularının bulundukları konumun vakfiyelere şahit olan kişilere etki ettiği görülmektedir. Eğer vakıf kurucusu Osmanlı Devleti bünyesinde görev alan biriyse vakfa şahitlik edenlerin de bu çevreden olduğu görülmektedir. Özellikle devletin üst kademelerinde görev alan vâkıfların vakfiyelerinin şahitlerin de devletin ileri gelen yöneticilerinden olduğu görülmektedir. Vakıf kurucusu tebaadan birisi ise vakfın kaleme alındığı bölgenin kadısının dışında kendisi gibi tebaadan olan bazı kişiler vakfiyede şahit olarak görülmektedir.

Akarı geniş bir bölgeye yayılmış olan Mustafa Paşa Vakfı'nın tescillenmesine şahit olan kişilerin farklı bölgelerden olduğu görülmektedir. Belgeden de anlaşılacağı üzere dönemin sadrazamı olan Mustafa Paşa'nın şahitlerinin sahip oldukları üst düzey kademelerden, vakfiyenin İstanbul'da kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Hersek, Edirne gibi sancaklar ve Anadolu, Rumeli gibi eyaletlerin çeşitli kademelerdeki üst düzey görevlileri şahitler arasındadır. Mustafa Paşa'nın dönemin önemli devlet adamlarından olmasından dolayı şahitler arasında dönemin sadrazamı olarak kendisi, Vezirlerden Ahmed Paşa, Rumeli Eyaleti Defterdarı Pir Mehmed Çelebi, Anadolu Eyaleti defterdarı Şemsi Çelebi, yine Rumeli Eyaleti'nden binacızâde Cafer Çelebi ve emirü'l ümera Hasan Paşa ve ulema ve ümeradan birçok kişi vakfın şahitleri arasındadır.⁷²⁶

Yemen fatihi, gazi ve paşa unvanlarına sahip Koca Sinan Paşa bin Ali bunlardan birisidir. XVI. yy.' da Osmanlı Devleti'nde çeşitli görevlerde bulunan Koca Sinan Paşa vezir-i azam olduğu dönemde Üsküp ve Kaçanik'te büyük bir vakıf kurmuştur. Koca Sinan Paşa'nın kurduğu vakfa ait 994(M. 1586) yılında vakfiyede Mevlana Abdurrahman Efendi bin Şaban şahitlerden biridir. Vakfın diğer iki şahidi ise müderristir. Bunlardan birisi Süleymaniye Medresesi müderrislerinden Mustafa Efendi bin Ali, diğeri İsmihan Sultan Medresesi müderrislerinden Şeyh Muhammed Efendi bin Süleyman'dır.⁷²⁷

⁷²⁶ Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, 632/203, s. 468.

⁷²⁷ VGMA, 598/104, s.139.

4.9. Vakıf-Vakıf İlişkisi

Vakıfların çalışmaları, çalışanları, malları vb. şeyler göz önüne alındığında birbirlerinden bağımsız gibi düşünülebilmektedir. Ancak genelde olduğu gibi Üsküp'te kurulmuş olan vakıflara bakıldığında bir vakfın başka bir vakıfla ilişkili olduğu görülmektedir. Yani herhangi bir vakfa ait olan bir tarla, bağ, bahçe, dükkân vb. gayrimenkullerin, başka bir vakıf tarafından satın alma veya kiralama yoluyla temini sağlanarak mevcut olan vakfa kazandırılıp bu şekilde kullanılmıştır. Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı'nda vakfa ait bir çiftliğin “İsa Bey Evkafı'ndan” olduğu belirtilmekle birlikte, vakfa satın alınarak mı yoksa kiralama yoluyla mı kazandırıldığı hususunda bir açıklama yapılmamıştır.⁷²⁸ Aynı vakıfta Davud Paşa Hamamıyla sınır olan bir fırını Kaçanikli Mehmed Paşa bir başka vakıftan satın alınarak vakfa kazandırmıştır.⁷²⁹

Üsküp'te kurulan vakıfların bazılarında daha hali hazırda bir vakıf bünyesinde çalışan görevlilerin aynı anda başka vakıflarda da görev aldığı görülmektedir. İsa Bey Vakfı'nda da bu şekilde bir ilişki görülmektedir. Üsküp merkezde bulunan Bahri Mescidi ile Emir Hoca mescitlerinin imamlarının aldıkları 2'şer akçelik ücretler İsa Bey Vakfı tarafından karşılanmaktadır.⁷³⁰ Yine Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı'nda günlük üç akçe yevmiye ile çalışmak üzere tayin edilen bir imamın aynı zamanda Katip Şahin Vakfı'nda görevli olduğu ve verilecek olan 3 akçelik ücretin mevcut görevinden aldığı ücrete eklendiği ifade edilmektedir. Buna göre bir vakfa ait çalışan görevlinin başka bir vakfın da görevlisi olduğu görülmüştür.⁷³¹

1716'da Abdülbaki Efendi'nin kurduğu cüzhâne vakfında, Mustafa Paşa Camisi imamının her gün sabah namazından sonra Amene'r-Resûlü'yü okuyup vâkıfın ruhuna hediye etmesi istenmiştir. İmama bu görevi karşılığında 3 akçe verilecektir. Burada bir vakıfla başka bir vakfın ilişkisi görülmektedir. Mustafa Paşa Vakfı Cami'nin imamı bir yandan bu görevi ifa ederken, diğer yandan Abdülbâki Efendi Vakfı'nda ücret karşılığı kendisinden istenen görevi yapmaktadır. Bu durum bir

⁷²⁸ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfıyesi, VGMA, 633/11, s.21.

⁷²⁹ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfıyesi, VGMA, 633/11, s.21.

⁷³⁰ Ayverdi, (1981), 252.

⁷³¹ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfıyesi, VGMA, 633/11, s.22.

kişinin aynı anda birden fazla vakıf bünyesinde çeşitli görevlerle yer alabileceği anlamına gelmektedir.⁷³²

1816 tarihli Şafizâde Seyyis Sadi Efendi Vakfı'nda da dua ve ibadetleri yapan kişiler İsa Bey Vakfı Camisi'nin müezzinleri olarak görev yapmakta ve ücret almaktadır. Aynı görevliler yaptıkları ibadet ve duaların karşılığında Sadi Efendi'nin kurmuş olduğu vakıftan da ücret almaktadırlar. Buda vakıfların ve vakıf görevlilerinin birbirlerinden kopuk olmadıkları, hatta tam tersine vakıflar arasında iç içe geçmiş bir ilişki yumağının olduğu anlamına gelmektedir. Aynı ilişkiyi Murad Paşa Camisi'nde görmekteyiz. Cami'nin müezzinine Sadi Efendi Vakfı'ndan bir akçe ücret ödenmektedir. Ayrıca öğle ve ikindi namazlarından sonra da çeşitli dua ve ibadetler yapmakla görevlendirilen müezzine, bunun karşılığında yine Sadi Efendi Vakfı'ndan bir akçe ücret verilecektir. Burada da iç içe geçmiş bir vakfın başka bir vakıfla olan ilişkisini görebilmekteyiz.⁷³³

4.10. Vakıf ve İbadet

Vakıfların kurulma gerekçeleri hakkında çeşitli fikirler ortaya atılmaktadır. İslami bir müessese olan vakfın kurulmasında normal olan İslâmi kaygılarla bir vakfın kurulmasıdır. Ancak ortaya konulan fikirler arasında bunun dışında çeşitli dünyevî kaygılarla da vakıfların kurulabileceği belirtilmiştir.⁷³⁴ Üsküp'te kurulan vakıflarda, vakıfların kuruluş amaçlarının daha çok İslâmi bir hayır işleme amacının olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin Üsküp'ün de içerisinde bulunduğu yeni fethettiği coğrafyalarda hakimiyetini yerleştirme amacıyla vakıfların kurulmasını teşvik ettiğini de söyleyebiliriz. Osmanlı Padişahlarından Sultan II. Murad ve oğlu Fatih Sultan Mehmed, Üsküp'te sahip olduğu bazı toprakları, dönemlerinin uç beylerine mülk olarak vermiş ve bu topraklar da kurulan vakıfların akarları olarak vakfedilmiştir. Burada hakimiyetin yerleştirilmesi adına bir destek söz konusu olabilir. Yine Üsküp'te kurulan vakıfların tarihsel akışına bakıldığında XV. yüzyılın ilk yarısından XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kurulan 182 vakıf içerisinde, şehrin imarını ve iskanını sağlayan büyük vakıfların ilk iki yüz yılda yapıldığını görülmektedir. Bu dönemden sonra kurulan vakıfların ise genelde kırsal

⁷³² Abdülbâki Efendi bin Mustafa Efendi Vakfıyesi, VGMA, 988/184, 286-287.

⁷³³ Şafizâde Seyyid Sadi Efendi Vakfıyesi, VGMA, 989/141, s. 185-186.

⁷³⁴ Yediyıldız, (2003), 32; Öztürk, (1995), 47?.

alanlarda kurulan cami ve mescit vakıflarıyla, dua ve ibadet amaçlı küçük vakıflar olduğunu görmekteyiz. Bu bilgilerden hareketle Üsküp'te vakıfların bir sistem doğrultusunda ihtiyaca göre kurulduğu söylenebilir.

1608'de Üsküp'te bir vakıf kuran Kaçanikli Mehmed Paşa, İslâmın beş şartından biri olan Hac farîzasını kendisinin hayattayken gerçekleştirememesi durumunda, yerine mütedeyyin ve sâlih bir kişinin Hacca gitmesini ve bunun için vakfın gelirinden 15.000 akçe verilmesini karar kılmıştır. Vakfa ait camide 30 adet cüz vakfedilmiş olup günlük 2'şer akçe ile 15 cüz okunacaktır. Yani iki günde bir Kur'ân-ı Kerim tamamen okunarak hatmedilmiş olunacak ve okunan hatmin sevabı önce Hz. Muhammed'e sonra vâkıfın soyundan geçmişlerinin ruhlarına hediye edilecektir. Camide görevli salâhan da her vakit üç İhlâs ve bir Fatiha okuyup vâkıfın ruhuna hediye edecektir. Kayyım da Ramazan geceleri, kandil ve diğer özel günlerde caminin ışıklandırmasından sorumlu olacak, ayrıca her gün üç İhlâs bir Fatiha da o okuyup vâkıfın ruhuna hediye edecektir. Yine camide görevli dört devirhan her gün sırayla üç İhlâs bir Fatiha okuyarak vâkıfın ruhuna hediye edecektir. Caminin imamı sabah namazı vaktinde Yasin Sûresi'ni, müezzin-i sabık öğle namazı vaktinde Mülk Sûresi'ni okuyacak, her iki görevli de bunun karşılığında birer akçe ücret alacak ve okudukları sûreleri Hz. Muhammed'in kabrine hediye edeceklerdir. İmam ikindi vakti Nebe Sûresi, yatsı vakti Mülk Sûresi'ni okuyacak ve Hz. Muhamed'in ruhuna hediye edecektir. İmam bu vazifeler için birer akçe ücret alacaktır. Günlük iki akçe ücretle bir görevli Pazartesi ve Perşembe günlerinde Asr Sûresi ve Muhammediye isimli kitabı okuyacaktır. İki salih kişi öğle namazı vaktinde dörder rekât namaz kılıp, ardından üç İhlâs bir Fatiha okuyup Hz. Muhammed'in ruhuna gönderecektir.⁷³⁵

Kaçanikli Mehmed Paşa vefatının ardından türbeye defnedilmesinden sonra, 6 kıt'a Kuran-ı Kerim'in türbeye konulup, her gün başında 6 cüz okunması ve okuyanlara 2'şer akçe verilmesi istenmiştir. Kur'an okuyanlardan birisi zaviyenin şeyhi, diğeri caminin hatibi, diğerleri ise şeyhin uygun gördüğü kişiler olacaktır.

⁷³⁵ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfıyesi, VGMA, 633/11, s.22.

Böylece her hafta Kur'an hatmedilmiş olacak ve Cuma gecesi hatim duası yapılacaktır. Yapılan dua Hz. Muhammed'in ruhuna hediye edilecektir.⁷³⁶

Aynı vakıf bünyesinde bulunan zaviyedeki sûfilere Cuma ve Bayram gecelerinde etli pilav yapılması için gereken malzemeler, belirtilen ölçülerde alınıp, yemek yapılarak dağıtılırken; Ramazan gecelerinde de farklı ölçülerde etli pilav yapılacak ve sufilere verilecektir.⁷³⁷

Üsküp mutasarrıfı Mehmed Faik Paşa'nı 1882'de kurduğu vakfında, hayrat ve akarlarının ihtiyacı için harcanan gelirlerden arta kalan bir meblağ olduğunda vâkıfın kendisine ve kendisinden sonra gelecek nesline hitaben çeşitli ibadetlere harcanmıştır. Mehmed Faik Paşa bunun için; Miraç ve Kadir Geceleri'nde yetmiş bin Kelime-i Tevhid okunmasını ve okuyana bunun karşılığında yıllık üç yüz kuruş verilmesini istemiştir. Ayrıca caminin imam ve hatibi her gün birer cüz okuyup sevabını kendisine göndermesini istemiştir.⁷³⁸

Şafizâde Seyyid Sadi Efendi, 1816'da kurduğu vakfında; Mevlid Şerif'in okunduğu zamanlarda kendisine atfen edilecek dualar ve ibadetlerin karşılığında bunu yapan kişiye 1 akçe ücret ödenmesi istemiştir. İsa Bey vakfının müezzinleri sabah namazından sonra çeşitli dua ve ibadetler yapacaktır. Yapılan bu ibadetlerin sevabı ise Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ruhlarına hediye edilecek ve bunun karşılığında müezzinlere birer akçe verilecektir. Burada Seyyid soyundan gelen Sadi Efendi'nin Hz. Muhammed'den sonra bu soyun devamı olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e olan muhabbetini görebiliriz.⁷³⁹

1716'da Abdülbâki Efendi tarafından kurulan vakıf ise tamamen hayır amacıyla kurulmuş bir cüzthane vakfıdır. Abdülbâki Efendi; Üsküp şehrinde ve Üsküp'e bağlı kırsal alanlarda sahip olduğu çeşitli gayrimenkullerini vakfetmiş ve bunlardan elde edilen gelirle 10 cüzhân görevlendirerek Kur'an-ı Kerim okutmuştur. Vakfına nazır olarak görevlendirdiği Mustafa Paşa Camisi imamının da Amene'r-Resûlû duasını okuyarak kendi ruhuna hediye etmesini istemiştir. Ayrıca günlük 7 akçenin

⁷³⁶ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, *VGMA*, 633/11, s.24

⁷³⁷ Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, *VGMA*, 633/11, s.22-23.

⁷³⁸ Mehmed Faik Paşa Vakfiyesi, *VGMA*, 988/144, s. 238.

⁷³⁹ Şafizâde Seyyid Sadi Efendi Vakfiyesi, *VGMA*, 989/141, s. 185.

biriktirilerek Mustafa Paşa Camii'nde bölge sakinlerinden âlim, salih ve fukara kimseler davet edilerek mevlidi şerif okutulması, okunan Mevlid'in Hz. Muhammed'in ruhuna hediye edilmesi istenmiştir.⁷⁴⁰

1592'de Üsküp'te bir vakıf kurmuş olan Muhyiddin Efendi bin Abdülvehhab, Ramazan günlerinde namazlardan sonra bir hafızın Kur'an-ı Kerim okumasını ve bunun karşılığında hediye olarak para verilmesini istemiştir. Burada özellikle; *"...mesâil-i şer'îyye üzerine okunan Kur'ân için ücret tesmiye olmayarak hedîye nâmıyla münâsib bir miktâr akçe virüle..."*⁷⁴¹ vurgusu yapılarak okunan Kur'an-ı Kerim'in karşılığı olarak bir bedelin ödenmesi edeben doğru bulunmamış ve ücret olarak değil, hediye olarak bir bedel ödenmesi istenmiştir. Vâkıf yılda bir defa, mütevellinin kendi evinde aşure pişirerek, vakıf görevlileriyle fukaraya dağıtılmasını istemiştir.

1565'te İstanbul'da büyük bir vakıf kuran Ali Paşa, Üsküp'teki çeşitli gayrimenkullerini de akar olarak vakfetmiştir. Elde edilen gelirlerinden öncelikle Mekke ve Medine'deki fukaralardan ölmüş olanlarının defin masrafları için her yıl 500 altın gönderilmesini ve Medine'de bulunan Mescid-i Nebvî'de her gün kur'an-ı Kerim'den bir cüz okunarak sevabının Hz. Muhammed'e gönderilmesini ve bunun için 30 kişilik bir cüzhân grubunun 1'er dirhemle görevlendirilmesini istemiştir.⁷⁴²

4.11. Vakıf-Tarikat İlişkisi

Tarikatlar, Balkan coğrafyasının İslamlaşmasında ve İslâm'ın burada kalıcı olmasında önemli bir fonksiyon yürütmüşlerdir. Balkanların önemli şehirlerinden olan Üsküp'te de Rıfâîlik, Kadirîlik, Mevlevîlik, Bektâşilik gibi tarikatların veya kollarının çeşitli tekke ve zaviyeleri bulunmaktadır. Tekke ve zaviyelerin faaliyetlerinin başında elbette, tarikatların kendi yolunu şeyhler vasıtasıyla dervişlerine öğretmesi bulunmaktadır. Bunun dışında, dini anlamda hayır işlemek amacıyla fakir ve fukaraya çeşitli yardımlar da Üsküp'teki tarikatların faaliyet alanları içerisine girmiştir. İşte bu tarikatların faaliyetlerini yürüttükleri tekke ve zaviyeler vakıf müessesesi bünyesinde ayakta kalabilmiş ve faaliyetlerini devam

⁷⁴⁰ Abdülbâki Efendi bin Mustafa Efendi Vakfıyesi, VGMA, 988/184, 287.

⁷⁴¹ Muhyiddin Efendi bin Abdülvehhab Vakfıyesi, VGMA, 990/03, s. 3-4.

⁷⁴² Ali Paşa bin Hüseyin Vakfıyesi, VGMA, 585/16, s. 17.

ettirebilmiştir. Üstelik tekke ve zaviye gibi tarikat kurumları sadece erkekler tarafından değil, kadınlar tarafından da inşa edilerek faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Üsküp şehrinin imarında, siyasi, sosyal ve daha birçok alanda önemli yere sahip olan bir ailenin mensubu Ayşe Hatun 1596'da kurduğu vakıf bünyesinde Üsküp'te bir zaviye inşa ettirmiştir. Sağır Mehmed Efendi'nin kızı ve İsa Bey'in torunu olan Ayşe Hatun, Halvetiyye Tarikatı'na bağlı bu zaviyeye hizmet etmesi için bir de mescit inşa ettirmiştir. Ayşe Hatun'un Halvetiyye Tarikatı'na mensup olup olmadığını elimizdeki verilere göre söylemek mümkün görünmemektedir. Ancak Osmanlı öncesinde Hristiyan bir coğrafya olan Üsküp'te vakıf yoluyla bir tarikata ait zaviyeni ortaya çıktığı ve yine bu vakfın gelirleriyle faaliyetlerine devam ettiğini söyleyebiliriz. Burada hem vakıf-din ilişkisini hem de vakıf-insan ilişkisini ortaya koyabilmek mümkün olacaktır. Ayrıca o dönemde bölgenin İslamlaşması ve İslami tarikatların kurulması, gözetilmesi noktasında insan-din ilişkisinden de bahsedilebilir. Mescidin mahiyeti hakkında elimizde çok bilgi bulunmamakla birlikte, umuma açık bir mescit olduğu düşünülürse burada da tarikat mensuplarıyla Osmanlı tebaasını buluşturan bir mekân olması söz konusudur. Böylece zaviyenin halka halkla irtibatı ve olan etkisi de ortaya çıkmaktadır.

Üsküp'te 1818'de Üsküp'te bir vakıf kurulmuştur. Bu vakfın kurucusu Rufaî Tarikatı şeyhi Mehmed Efendi'dir. Mehmed Efendi öncelikle; Üsküp şehrinde bulunan Hatuncuklar Mahallesi'nde, içerisinde semâhane, sofa, kahve ocağı, fevkâni oda, ahır ve avlusu bulunan bir tekke inşa ettirmiş, daha sonra da bu tekkeyi hayrat olarak vakfetmiştir. Yaptırdığı tekkenin şeyhi olan Mehmed Efendi, akar olarak da yine Hatuncuklar Mahallesi'nde bulunan abacı dükkânı ile Karşıyaka Mahallesi'ndeki biri bakkal dükkânı olmak üzere toplam üç dükkânını vakfetmiştir. Vakfedilen dükkânlardan elde edilen gelirlerle önce tekkenin ihtiyacı karşılanırken; arta kalan miktarla da yardıma muhtaç olanlara yardım edilmesini şart kılmıştır. Bu şartın ardından yapılan hayrın sevabının öncelikle Hz. Muhammed'e, daha sonra "pir-i kutb u attab" olarak nitelediği Ahmed Er-Rufai'ye ve ondan devam eden silsileyle kendisinin ruhuna hediye edilmesini istemiştir.⁷⁴³ Vakıf eseri olarak günümüzde de ayakta kalan ve faaliyetlerini devam ettiren sadece bu tekkedir.

⁷⁴³ Eş-şeyh Mehmed Efendi bin İsmail Vakfiyesi Vakfiyesi, VGMA, 631/10, s. 25.

Rıfâî şeyhi Mehmed Efendi'nin ardından yakın bir dönemde 1821'de bir Emir Sultan Tekkesi kurulmuştur.⁷⁴⁴ Halvetîlik ve Rıfâîliğin ardından Kadirîliğe Tarikatı'na bağlı kurulan bu tekke en son 1904 yılında kaynaklarda geçmiştir. Buna göre tekkenin şeyhi Es-Seyyid Sadık Efendi'nin vefatının ardından yerine Ali Rıza Efendi geçmiştir.⁷⁴⁵ Bu tarihten sonra tekkenin faaliyetleri hakkında bir bilgi bulunamamıştır.

1910 yılında Üsküp'te bir vakıf kuran Belkıs Hanım binti Mahmud Pertev Paşa, Kadirî Tarikatı'na bağlı bir tekkeyi bakımsız haldeyken, hayratı olarak dergâhın arsasına bir semâhâne, bir şeyh odası ve bir de kahve odası yaptırmıştır. Bu yenilemenin ardından dergâh faaliyetlerine tekrar devam etmiştir. Elaldı Sultan Tekkesi olarak bilinen bu yer en son şeyhi olan Ali Baba'ya kadar faaliyetlerini devam ettirmiş, Ali Baba'nın vefatından sonra bir başka şeyh, Süleyman Efendi tarafından gasp edilmiştir. Bu olayın ardından Ali Baba'nın oğlu Şeyh Abdülkâdir Efendi mahkemeye başvurarak dergâhın Süleyman Efendi'den alınmasını istemiş, mahkeme de Abdülkadir Efendi'yi haklı bularak dergâhı Süleyman Efendi'den almıştır. İşte bu süreçte bakımsız kalan dergâh Belkıs Hanım tarafından yenilenerek tekrar Kadiri Tarikatı dergâhı olarak hizmet vermesi şartıyla vakfedilmiştir.⁷⁴⁶ Üsküp'te vakıf kuran az sayıdaki kadından birisi olan Belkıs Hanım, dergâhın kurulmasının ardından burada görev yapacak şeyh ve postnişinin kendisi tarafından belirlenmesini istemiştir. Bu bilgiden hareketle akla iki soru gelebilir. Birincisi; Belkıs Hanım'ın bir dergâhın şeyhini ve postnişinini seçecek kadar Kadirî Tarikatı hakkında bilgisi var mıdır? İkincisi; dergâhta görev yapacak şeyhin ve postnişinin tabir-i caizse atama yoluyla bu görevi üstlenmesi doğru mudur?

Tekkeden dergâha dönüşen bu yerle ilgili yaşanan sorun üzerinde de ayrıca düşünülmesi gerekecektir. Bu tekke daha öncesinde dünyevi kaygılardan uzak, sadece İslam'a hizmet amaçlı kurulmuştur. Kadirîlik gibi İslam'ın en kadim tarikatlarından birine ait olan tekkenin bakımsız hale gelmesi bir yana, bahsi geçen bu tekkenin mahkeme tarafından kabul edilmiş sosyolojik gerçekliği çok daha önem arz etmektedir. Çünkü İslami bir tarikata ait olan bu tekke, isminin önünde

⁷⁴⁴ VGMA, 171/1651, s. 210.

⁷⁴⁵ Özer, (2006), 281.

⁷⁴⁶ Belkıs Hanım binti Mahmud Pertev Paşa Vakfiyesi, VGMA, 990/62, s. 74.

‘şeyh’ gibi dini niteliği ve statüyü belirleyen unvana sahip Süleyman Efendi tarafından alıkonulmuştur. Bu durumun sonucunda olay mahkemeye intikal etmiş ve mahkeme de bu gerçekliği onaylayarak tekkeyi Süleyman Efendi’nin elinden alarak Ali Baba’nın oğlu Abdülkadir Efendi’ye vermiştir.

Yukarıdaki örneklerde olduğu üzere, bazı vakıflarda Tarikatların faaliyetlerini yürütecek bir hayratın inşa edildiği ya da bakımsız kalanların tekrar restore edilerek kazandırıldığı görülürken; bazı vakıflar da bu tür yerlerin ihtiyacını ve doğabilecek masraflarını karşılayarak tarikatlara hizmet etmişlerdir. Kendisi de bir Mevlevî şeyhi olan Ali Efendi bin Niyazi Dede’nin vakfı böyle bir vakıftır. 1892’de kurulan vakfın sahibi Şeyh Ali Efendi Katip Şahin Mahallesi’nde bulunan Mevlevî Dergâhı’nın postnişini olup, başka bir mahallede bulunan dükkânını vakfetmiş ve elde edilen gelirle dergâhın ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bunlardan arta kalan meblağı da fakirlere yardım amaçlı kullanmıştır.⁷⁴⁷

1600 tarihinde İştib’de bir vakıf kuran Abdülkerim bin Hüsameddin, Üsküp’te İshak Bey Vakfı’na ait bir bezzazistanı kiralayıp vakfetmiştir. Halvetiyye Tarikatı’ndan olan Abdülkerim bin Hüsameddin’in kurduğu vakıftan anlaşıldığı kadarıyla tarikatlar Üsküp’ün dışında diğer şehirlerde de faaliyet göstermektedir.⁷⁴⁸

⁷⁴⁷ Şeyh Ali Efendi bin Niyazi Dede Vakfıyesi, Makedonya Milli Arşivi, 16 Numaralı Vakıfname.

⁷⁴⁸ Abdülkerim bin Hüsameddin Vakfıyesi, VGMA, 629/434, s. 614.

SONUÇ

Üsküp 1392 yılında Osmanlı Devleti topraklarına dahil olmuştur. Şehri fetheden komutan Paşa Yiğit Bey, aynı zamanda buranın ilk beyidir. Fethedildiği dönemde Hristiyanların yaşadığı bir şehir olan Üsküp şehrinin, zamanla bir Osmanlı diyarı haline gelmesinde şüphesiz en önemli unsurlardan birisi vakıf müessesesi olmuştur. XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren burada vakıfların kurulduğunu tespit etmekteyiz. Tespit edilen ilk vakıf Sultan II. Murad tarafından kurulmuştur. Daha sonraki dönemlerde, yine bir uç beyi ve Paşa Yiğit Bey'in evlatlığı İshak Bey Üsküp'te büyük bir vakıf kurmuş ve XV. yüzyılda başlayan bu vakıflaşma süreci XX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Kurulan vakıflar iktisadi, içtimai, dini vb. birçok alanda Üsküp şehrinin ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Üsküp'te kurulan vakıfların ilk iki asırlık sürede, yani XV-XVI. yüzyıllarda kurulmuş olanları büyük vakıflardır. Bu döneme damgasını vuran ise Üsküp şehrinin fatihi ve ilk uç beyi olan Paşa Yiğit Bey'den itibaren şehre önemli katkıda bulunan bir ailenin varlığıdır. Üsküp'te adıyla anılan cami ve mahalle bulunan Paşa Yiğit Bey'den başlan itibariyle, evlatlığı İshak Bey, İshak Bey'in oğlu İsa Bey ve İsa Bey'in oğulları Kebir Mehmed Çelebi ve Sağır Mehmed Efendi dördüncü kuşak olarak kurdukları vakıflarla Üsküp şehrinde önemli faaliyetlerde bulunurken, Sağır Mehmed Efendi'nin kızı Ayşe Hatun da kurduğu vakıfla bu ailenin Üsküp'te vakıf kuran beşinci kuşağı olmuştur. Yaklaşık iki yüzyıllık sürede ve aynı aileden beş kuşağın bir şehre ne kadar etki edebileceğini kurdukları vakıfla ve bu vakıfların ortaya koyduğu çeşitli faaliyetlerle Üsküp'te göstermişlerdir. Daha sonraki yüzyıllarda çok büyük vakıflara rastlanmamaktadır. Buradan, kurulan vakıfların Üsküp şehrinin ihtiyaçlarına göre kurulduğu düşünülebilir. Cami, mescit, mektep, medrese, tekke, zaviye, imaret gibi doğrudan hayri amaçlı vakıflar kurulduğu gibi; han, hamam gibi hem hayrat hem de akarat içerisinde değerlendirilebilecek yapılarda Üsküp'te vakıflar bünyesinde inşa edilmiş ve faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Şehir merkezinin dışında kırsal alanlarda da vakıflar kurulmuş ve işletilmiştir. Ayrıca şehir merkezinde kurulan vakıfların kırsalda bulunan akarları, hem vakfın kendisini idame ettirirken, kırsal alanda da üretim ve istihdam aracı olmuşlardır. Hatta bazı köyler Sultan II. Murad, Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II.

Bayezid gibi Osmanlı padişahları tarafından Üsküp'te kurulan vakıflara temlik edilirken, amaç olarak köylerin şenlendirilmesi gösterilmiştir.

Vakıfların büyük bir çoğunluğu erkek olsa da başta padişah yakınları olan hanım sultanlar olmak üzere, askerî sınıf yakınları ve reaya içerisinde kadınlar da Üsküp'te vakıf kurmuş ve işletmişlerdir. Üsküp'te kurulan vakıfların çoğunlukla askeri sınıfa mensup kişiler ve onların yakınları tarafından kurulduğunu da görmekteyiz. Askerî sınıfın dışında reayadan da vakıf kuranlar olsa da reyanın kurdukları vakıflar askerî sınıfın vakıfları kadar kapsayıcı ve büyük olmamıştır.

Üsküp'te kurulan vakıflar, zamanla şehri her yönden bir Türk-İslam şehri haline getirmiş ve belki de daha önemlisi Osmanlı Devleti'nin burada yaklaşık 520 yıl hakimiyet kurmasını sağlamıştır. Balkan savaşları sonrası 10 Ağustos 1913 yılında imzalanan Bükreş Anlaşması'yla, Üsküp şehri Osmanlı toprakları olmaktan çıksa da, vakıflar faaliyetlerini nispeten sonraki dönemlerde de devam ettirmişlerdir.

Üsküp şehrinin üzerindeki Osmanlı izlerini günümüzde de görebilmek mümkündür. Modern zamanda Makedonya Devleti'nin başkenti olan Üsküp'ün en önemli tarihi eserleri, Osmanlı Dönemi'nde vakıflar bünyesinde inşa edilmiş olan cami, mescit, han, hamam, bedesten ve zaviyelerdir. Dolayısıyla, Üsküp'te kurulan vakıflar bünyesinde inşa edilmiş birçok vakıf eseri günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak bazıları zaman yenik düşmüş ve günümüze kadar gelememiştir. Ayakta kalan vakıf eserlerinin birçoğu Türkiye'deki bazı resmi kurumlar ve belediyeler tarafından restore edilmekte ve bu şekilde ayakta kalabilmektedir.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Belgeleri

a. Vakfiyeler

Abdülbâki Efendi bin Mustafa Efendi Vakfiyesi, *VGMA*, 988/184, 286-287.

Abdülkerim bin Hüsameddin Vakfiyesi, *VGMA*, 629/434, s. 612-614.

Abdullah bin Hüseyin Vakfiyesi, *VGMA*, 603/302, s. 179.

Ahmed Ağa ibn Hacı Hasan bin Abdullah Vakfiyesi, *VGMA*, 607/65, s. 43-44.

Ali Paşa bin Hüseyin Vakfiyesi, *VGMA*, 585/16, s. 16-20.

Arife Hatun binti Abdülkadir Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 21 Numaralı Vakıfname.

Arife Hatun binti Abdülkadir Vakfiyesi, *VGMA*, 990/47, s.53-54.

Atiyye Hanım binti Arslan Bey Vakfiyesi, *VGMA*, 991/76, s. 59.

Ayşe Hanım binti Mehmed Efendi Vakfiyesi, *VGMA*, 989/185, s. 234.

Ayşe Hatun binti Sağır Mehmed Efendi Vakfiyesi, *VGMA*, 987/95, s. 274-275.

Bayram bin Zeynel Vakfiyesi, *VGMA*, 601/199, s. 155.

Belkıs Hanım binti Mahmud Pertev Paşa Vakfiyesi, *VGMA*, 990/62, s. 74.

Edhem Efendi bin Halil Vakfiyesi, *VGMA*, 582-2/376, s. 503-504.

El-Hac Mehmed Ali Bey ibn-i El Hac Hasan Bey Vakfiyesi 1, *VGMA*, 988/56, s.142.

El-Hac Mehmed Ali Bey ibn-i El Hac Hasan Bey Vakfiyesi 2, *VGMA*, 988/57, s. 142.

El-hac Mahmud Efendi Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 15 Numaralı Vakıfname.

El-Hac Es-Seyyid Hasan Rıza Efendi Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 12 Numaralı Vakıfname.

Esmâ binti Mustafa Çelebi Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 13 Numaralı Vakıfname.

Eş-şeyh Mehmed Efendi bin İsmail Vakfiyesi Vakfiyesi, *VGMA*, 631/10, s. 25.

Felek bin Bahaddin bin Ömer Vakfiyesi, *VGMA*, 989/123, s.164-165.

Hacı Hüseyin Bey ve kardeşi Hafız Ali Bey Vakfiyesi, *VGMA*, 990/39, s. 48.

Hafız Hayri Efendi bin Şeyh İdris Vakfiyesi, *VGMA*, 989/137, s.180.

Hafız İbrahim Efendi Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi 8, Numaralı Vakıfname.

Hamid bin İsmail Vakfiyesi, *VGMA*, 989/186, s. 235.

Hümaşah Sultan Zeyl Vakfiyesi, *VGMA*, 776/104, s. 116.

İbrahim Bey bin Ali Bey Vakfiyesi, *VGMA*, 630/816, s. 1338-1340.

İshak Bey b. İsa Bey Vakfiyesi, *VGMA*, 632/194, s.424-427.

Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfiyesi, *VGMA*, 633/11, s.21-24.

Kebir Mehmed Çelebi Vakfiyesi, *VGMA*, 633/123, s. 346-351.

Koca Sinan Paşa vakfiyesi, *VGMA*, 598/104, s.135-138.

Kukli Mehmed Bey Vakfiyesi, *VGMA*, 590/179, s. 198-199.

Lala Ali Bey Vakfiyesi, *VGMA*, 632/209, s. 494

Mehmed Bey bin İsa Bey Vakfiyesi, *VGMA*, 605/358, s. 271-275.

Mehmed Faik Paşa Vakfiyesi, *VGMA*, 988/144, s. 237.

Memiş bin Osman Vakfiyesi, *VGMA*, 989/122, s. 164.

Mirahur Süleyman Efendi İbni Mürüvvet Efendi Vakfiyesi, *VGMA*, 744-39, 157-161.

Murad Han-ı Sani bin Sultan Mehmed Han Vakfiyesi, *VGMA*, 741/136.

Murad Han-ı Sani bin Sultan Mehmed Han Vakfiyesi, *VGMA*, 1900/1.

Murad Han-ı Sani bin Sultan Mehmed Han Vakfiyesi, *VGMA*, 1372.

Muhyiddin Efendi bin Abdülvehhab Vakfiyesi, *VGMA*, 990/03, s. 3-4.

Muslihiddin bin Abdülgani Vakfiyesi, *VGMA*, 632, 209, s. 494-498.

Mustafa b. Ferhad El-Debbağ Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 2 Numaralı Vakıfname.

Mustafa Paşa Vakfiyesi, *VGMA*, 632/203, s. 463-468.

Nureddin bin Osman bin Yusuf Vakfiyesi, *VGMA*, 991/57, s. 45.

Osman bin Latif Vakfiyesi, *VGMA*, 991/37, s. 33.

Rüstem Paşa Vakfiyesi, *VGMA*, 635-2/13, s.137-138.

Ramiz Bey bin Hasan Bey Vakfiyesi, *VGMA*, 991/75, s. 58.

Şafizâde Seyyid Sadi Efendi Vakfiyesi, *VGMA*, 989/141, s. 185-186.

Şeyh Ali Efendi bin Niyazi Dede Vakfiyesi, Üsküp Devlet Arşiv Merkezi, 16 Numaralı Vakıfname.

Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, *VGMA*, 629/332, s.415-423.

Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, *VGMA*, Y-438, 1-11.

Yahya Paşa bin Abdülhay Zeyl Vakfiyesi *VGMA*, 629/333, s. 423.

Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, *VGMA*, Defter No: Y-648-3.

b. Tahrir Defterleri

BOA, 4, 16M, 73, 120, 149, 190, 202 ve 232 No'lu Tahrir Defterleri

c. Evkaf Defterleri

BOA, Evk. D. 13619.

BOA, Evk. D. 27796.

BOA, Evk. D. 27930.

BOA, Evk. D. 28914.

BOA, Evk. D. 12459.

BOA, Evk. D. 13059.

BOA, Evk. D. 14859.

BOA, Evk. D. 18455.

BOA, Evk. D. 29152.

BOA, Evk. D. 29404.

BOA, Evk. D. 29152.

BOA, Evk. D. 29367.

BOA, Evk. D. 29538.

BOA, Evk. D. 29614.

BOA, Ev. D. 18455.

BOA, Ev. D. 27796.

VGMA, VGM Defter: 2042.23/32.

VGMA, 991/33, s. 30.

VGMA, 776/104, s. 116.

VGMA, 180/516, s. 60

VGMA, 180/517, s. 60.

VGMA, 180/19, s. 28.

VGMA, Ev. D. 171.

VGMA, Ev. D. 172, s. 132.

d. Hurufat Defterleri

VGMA, Hurufat, 1185.

VGMA, Hurufat 1196.

VGMA, Hurufat 1197.

VGMA, EV.HMH.03991.

e. Şahsiyet Defterleri

VGMA, 171, 172 ve 173 No'lu Defterler

II. YAYINLANMIŞ VESİKALAR

(2001), *370 Numaları Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri (937/1530)*, I, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

(2000). *82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618)*, Ankara: DAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

III. SALNAMELER

1300, 1304, 1310 ve 1314 Numaralı Kosova Vilayeti Salnamesi

IV. SEYAHATNAMELER

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi.

Canaye, F. (2009). *Fresne Canaye Seyahatnamesi 1573*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

V. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Afyoncu, E. (2008). Rüstem Paşa, *DİA*, 35, İstanbul, 288.

Akalın, Ş. (2002). Kervansaray, *DİA*, 25, Ankara, 299-302.

Akgündüz, A. (1996). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: OSAV.

Akyıldız, A. (2007). Para, *DİA*, 34, İstanbul, 164.

Alkan, M. (2006). "Uşak Para Vakıfları", *Belleten*, C.LXX/258, 760.

Alkan, M. (2014). *Adana Vakıfları İnsan, Vakıf ve Şehir*, Ankara: TTK Yayınları.

Aşık Paşazâde, (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Haz. Yavuz, K, Saraç, Y., İstanbul: K Yayınları.

Ayverdi, E.H. (1956). Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, (III), Ankara.

Ayverdi, E.H. (1981). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, III, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Baltacı, C. (2005). XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, 1, 37-43

Başol, S. (2008). *Kenleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle XVII. Yüzyılda Bursa Vakıfları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bingöl, Z. (2006). Sözlük ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma, *Akademik Bakış Dergisi*, (9), Kırgızistan, 197-207.

Bizbirlik, A. (2002). *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, Ankara: TTK Yayınları.

Bogoyeviç, L. K.(2008). *Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri*, (Çev. Engüllü, S.), İstanbul.

Bulduk, Ü.(2014) *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı*, Ankara: TTK Yayınları.

Cerrahoğlu, İ. (1984), *Keşşaf-ı Tefsiri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi *Dergisi*, 26 (1), 59-96.

- Civelek, Y. (1998). Mehmed b. Mustafa El-Vâni ve Vankulu Lûgatı, *EKEV Akademi Dergisi*, 1(3), İstanbul, 355-362.
- Demirel, Ö. (2000). *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara: TTK Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dindar, B. (1992), Bedreddin Simâvi, *DİA*, 5, İstanbul, 331-334.
- Durmuş, İ. (2009), Ebû Ya'kub Es-Sekkaki, *DİA*, 36, İstanbul, 332-334.
- Düzenli, P. (2007). *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebûsuûd Efendi ve Fetvaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 48.
- Ekinci, E. B. (2006). *İslâm Hukuku*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Eyice, S. (1994). Davud Paşa Külliyesi, *DİA*, 9, İstanbul, 42-44.
- Gülsoy, E. Taşdemir, M. (2007). *Vakıf ve Mülk Defteri (1530 Tarihli Malatya, Behisni, Gerger, Kahta, Hısn'ı Mansur, Divriği ve Darende Kazaları)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Gümüş, S. (1993). Seyyid Şerif Cürcâni, *DİA*, 8, İstanbul, 134-136.
- Gündüz, M. (1976). İslâm'da Kitap Sevgisi ve İlk Kütüphaneler, *Vakıflar Dergisi*, (11), Ankara, 184-190.
- Güngör, M. (1992). Ferra Begâvi, *DİA*, C. 5, İstanbul, 340-341.
- Gürbüz, A. (1993). *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hızlı, M. (1994). Osmanlı Vakıf Sisteminde "Rakabe", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (6), Bursa, 53-70.
- Hızlı, M. (2008), Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), Bursa, 25-46.
- Hoca, N. (1984). Üsküb, *İA*, 13, Ankara, 122-124.
- İbrahimgil, M. Z. (2004). Balkanlardaki Fatih Sultan Mehmed Camileri, *Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul: IRCICA, 513-530.
- İbrahimgil, M. Z. (2014), Makedonya'da Gazi Mustafa Paşa'nın Vakıf Malları, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, Edirne, 159-180.
- İnalcık, H. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 1, İstanbul: Eren Yayıncılık.

- İnbaşı, M. (1995). *Osmanlı İdaresinde Üsküb Kazası (1455-1569)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- İnbaşı, M. (2012). Üsküb, *DİA*, İstanbul, 42, 377-381.
- İpşirli, M. (2002). Koca Sinan Paşa, *DİA*, 26, Ankara, 137.
- Karaismailoğlu, A. (1999). Hüseyin Vaiz-i Kaşifî, *DİA*, İstanbul, 16-18.
- Karal, E. Z. (1986). *Osmanlı Tarihi*, IX, Ankara: TTK Yayınları.
- Koca, F. (2004). Burhaneddin Mergigani, *DİA*, 29, Ankara, 182-183.
- Koca, S. (2012). İbn Melek'in Mebarikü'l-Ezhar Şerhu Meşariği'lEnvar'ındaki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53 (1), Ankara, 1-33.
- Koçkuzu, A.O. (1991). Bedreddin Ayni, *DİA*, 4, İstanbul, 271-272.
- Koçkuzu, A. O. (2000). Mecdüddin İbnü'l-Esîr, *DİA*, 21, İstanbul, 28-29.
- Köprülü, F. (1938). Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti, *Vakıflar Dergisi*, (1), Ankara, 2.
- Köprülü, O. F. (1994). Efendi, *DİA*, 10, İstanbul, 455-456.
- Köprülü, O. F. (1992). Bey, *DİA*, 6, İstanbul, 11-12.
- Kur'an-ı Kerim*.
- Kütübü Sitte*, Ebu Müslim, II.
- Mirzayev, A. (2009). Fuzûlî'nin Hadiikatü's-Süedaadlı Eserinde Manzum Kısımlar Üzerine, *Turkish Studies*, 4 (7), 438-447.
- Ortaylı, İ. (2001). *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Öngören, R. (2012). Tezkiretü'l-Evliya, *DİA*, 41, İstanbul, 74-75.
- Özcan, A. (1996). Gazi, *DİA*, 13, İstanbul 443-445.
- Özcan, A. (2007). "Paşa", *DİA*, 34, İstanbul, 182-183.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları -Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara: TTK Yayınları.
- Özel, A. (2000). Muzafferüddin İbnü's-Saati, *DİA*, 21, İstanbul, 215.
- Özel, A. (2001), Kâdîhân, *DİA*, 24, İstanbul, 121-123.
- Özen, Ş. (2008). Sadrüşşerîa, *DİA*, 35, İstanbul, 427-430.
- Özer, M. (2006). *Üsküb'te Türk Mimarisi (XIV.-XIX. yüzyıl)*, Ankara: TTK Yayınları.

- Öztürk, N. (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1983). Hacı, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul: MEB Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1983). Paşa, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul: MEB Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul: MEB Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1989). Akçe, *DİA*, 2, İstanbul, 224.
- Salih Asım, (1932) *Üsküb Tarihi ve Civarı*, Üsküb.
- Şemseddin Sâmî, (1996). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî*, 1, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî*, 5, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tosun, N. (2008). Reşehat, *DİA*, C. 35, İstanbul, 8-9.
- Turan, Ş. (2002). Kemalpaşazâde, *DİA*, 25, Ankara, 238-242.
- Unan, F. (1993). *Fatih Külliyesi*, Hacettepe Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Unan, F. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik38.html> adresinden 07 Temmuz 2015'te alınmıştır.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984) *Osmanlı Tarihi*, C.I, Ankara, TTK Yayınları.
- Yazır, E. H. (1995). Ahkâmü'l-Evkâf, Yay. Haz. N. Öztürk, Ankara: TDV Yayınları.
- Yediyıldız, B. (1985). Vakıf İncelemelerinde Metod ve Araştırmalar, *II. Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984) Konuşmalar ve Tebliğler*, Ankara, 16-18.
- Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: TTK Yayınları.
- Yediyıldız, M. A. (1995). *Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulu Camii*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yüksel, E. (1992). Birgivi, *DİA*, 6, İstanbul, 191-194.
- Yüksel, H. (1998). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas: Dilek Matbaası.
- (1998). Hoca, *DİA*, 18, İstanbul, 186-187.

EKLER

Ek-1. Üsküp Fatih Sultan Mehmed Köprüsü Kitabe Köşkü (Ekim 2012)

Ek-2. Üsküp'te bulunan modern yapılardan olan Arkeoloji Müzesi (Ekim 2012)

Ek-3. Makedonya Ulusal Müzesi (Ekim 2012)

Ek-4. Üsküp Kalesi (Ekim 2012)

Ek-5. Vakfiyesi Bulunan Vakıflar

	Vakfın Adı	Vâkıfın Adı	Tarihi	
			Hicri	Miladi
1	İshak Bey Vakfı	İshak Bey b. İsa Bey	848	1445
2	Sağır Mehmed Efendi Vakfı	Mehmed bey Bin İsa Bey	867	1463
3	Gazi İsa Bey Vakfı	İsa Bey bin İshak Bey	874	1469
4	Kebir Mehmed Çelebi Vakfı	Mehmed Çelebi bin İsa Bey	874	1470
5	Yahya Paşa Vakfı	Yahya Paşa bin Abdülhay	912	1506
6	Mustafa Paşa Vakfı	Mustafa Paşa	920	1514
7	Kukli Mehmed Bey Vakfı	Kukli Mehmed Bey	944	1538
8	Müezzın Hoca Vakfı	Muslihiddin bin Abdulgani	956	1550
9	Rüstem Paşa Vakfı	Rüstem Paşa b. Abdurrahman	965	1557
10	Ali Paşa b. Hüseyin Vakfı	Ali Paşa b. Hüseyin	973	1565
11	Mustafa b. Ferhad El-Debbağ Vakfı	Mustafa b. Ferhad El-Debbağ	982	1574
12	Yemen Fatıhi Sinan Paşa Vakfı	Sinan Paşa b. Ali	994	1586
13	Muhyiddin Efendi b. Abdülvehhab Vakfı	Muhyiddin Efendi b. Abdülvehhab	1001	1592
14	Hacı Ayşe Kadın Vakfı	Ayşe Hatun binti Mehmed Efendi	1004	1596
15	Abdülkerim b. Hüsameddin Vakfı	Abdülkerim b. Hüsameddin	1008	1600
16	Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı	Kaçanikli Mehmed Paşa	1017	1608
17	Mirahur Süleyman Efendi Vakfı	Mirahur Süleyman Efendi b. Mürüvvet Efendi	1088	1677
18	Esmâ binti Mustafa Çelebi Vakfı	Esmâ binti Mustafa Çelebi	1115	1704

19	Abdülbâki Efendi Vakfı	Abdülbâki Efendi b. Mustafa	1128	1716
20	İbrahim bey b. Ali Bey Vakfı	İbrahim bey b. Ali Bey	1231	1816
21	Şafizade Sadi Efendi Vakfı	Şafizade Seyyid Sadi Efendi	1231	1816
22	Eş-şeyh Mehmed Efendi Vakfı	Mehmed Efendi b. İsmail	1233	1818
23	Mehmed Ali Bey Vakfı	El-Hac Mehmed Ali Bey b. Hasan	1254	1838
24	Hafız İbrahim Efendi Vakfı	Es-Seyyid Hafız İbrahim Efendi b. Mehmed	1271	1855
25	Halil Oğlu Edhem Vakfı	Edhem Efendi b. Halil	1273	1857
26	Mehmed Faik Paşa Vakfı	Mehmed Faik Paşa	1301	1884
27	Mahmud Efendi Vakfı	El-hac Mahmud Efendi b. Kara Mustafa	1308	1891
28	Şeyh Ali Efendi Vakfı	Şeyh Ali Efendi b. Niyazi Dede	1310	1892
29	Memiş b. Osman Vakfı	Memiş b. Osman	1311	1893
30	Felek b. Bahaddin Vakfı	Felek b. Bahaddin b. Ömer	1311	1894
31	Hasan Rıza Efendi Vakfı	El-Hac Es-Seyyid Hasan Rıza Efendi	1311	1894
32	Hamid b. İsmail Vakfı	Hamid b. İsmail	1312	1895
33	Ramiz Bey b. Hasan Vakfı	Ramiz Bey b. Hasan Bey	1317	1899
34	Hacı Hüseyin Bey ve Kardeşi hafız Ali Bey Vakfı	Hacı Hüseyin Bey ve Kardeşi hafız Ali Bey b. Hacı Süleyman b. Yusuf	1319	1901
35	Hafız Hayri Efendi Vakfı	Hafız Hayri Efendi b. Şeyh İdris	1320	1902
36	Ayşe Hanım binti Mehmed Vakfı	Ayşe Hanım binti Mehmed	1320	1903
37	Abdullah b. Hüseyin Vakfı	Abdullah b. Hüseyin	1324	1906
38	Osman b. Latif Vakfı	Osman b. Latif	1324	1906

39	Atiyye Hanım binti Arslan Bey Vakfı	Atiyye Hanım binti Arslan Bey	1324	1907
40	Arife Hatun binti Abdülkadir Vakfı	Arife Hatun binti Abdülkadir	1326	1909
41	Bayram b. Zeynel Vakfı	Bayram b. Zeynel	1327	1909
42	Nureddin b. Osman Vakfı	Nureddin b. Osman b. Yusuf	1328	1910
43	Belkıs Hanım binti Mahmud Pertev Paşa Vakfı	Belkıs Hanım binti Mahmud Pertev Paşa	1328	1910
44	Ahmed Ağa b. Hacı Hasan Vakfı	Ahmed Ağa b. Hacı Hasan b. Abdullah	1328	1910

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : DEDE Mevlüt
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 26/07/1983 / Kayseri
Medeni hali : Evli
Telefon : 543 310 88 60
Faks :
e-mail : dedemevlut@gmail.com

Eğitim

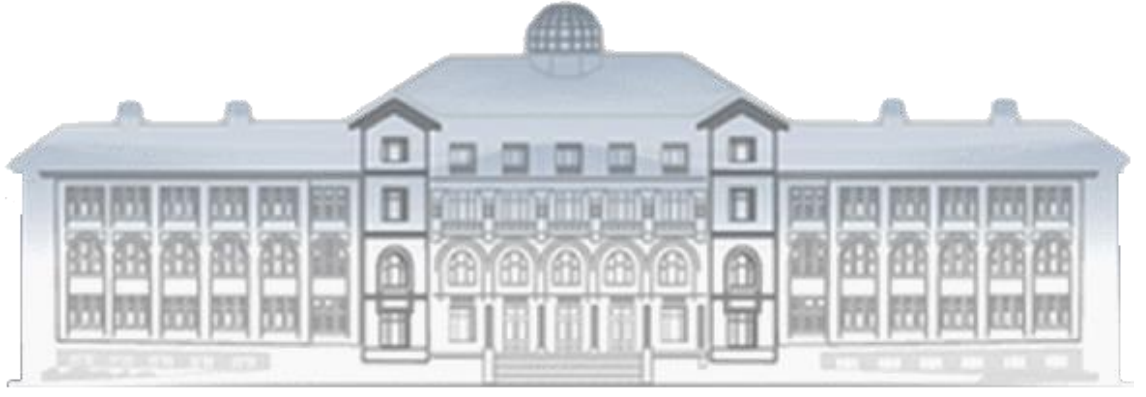
Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	2008
Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi	2005
Lise	Sivas Lisesi	2000

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2009	Mardin Artuklu Üniversitesi	Okutman

Yabancı Dil

İngilizce

GAZİ GELECEKTİR..

